Славица Гарања

Врт тајни

Српске женске приповетке до 1950. године

Vukotić Media

Славица Гароња

ВРТ НАДЕ

АНТОЛОГИЈА ЖЕНСКЕ ПРИПОВЕТКЕ ОД 1950. ДО ДАНАС

Vukotić Media

Насловна страна

“Усијани северни пол”
Оља Ивањицки
Архива Фонда Олге Оље Ивањицки

УМЕСТО ПРЕДГОВОРА

Узазов сагледавања савремене женске приповедне продукције, настајале у другој половини 20. века до данас, тј. у последњих шест и по деценија, пружиће сваком истраживачу вишеструка читалачка и естетска задовољства, како кроз открића значајних (а затурених и заборављених) прозних остварења и женских књижевних имена, тако и кроз својеврсно мапирање и респектабилну изукрштаност, богату мрежу књижевних хронотопа, тема, мотива, дискурса и стилско-језичких иновација, који сведоче о разуђености женске приповедне прозе у српској књижевности, која не уступа пред савременим светским књижевним токовима. Чињеница да је женско књижевно (па и приповедно) стваралаштво доживело праву експанзију, управо на смени два века – у последњим деценијама 20. и првим деценијама 21. века – уобличило ми се одавно у идеју једног могућег антологијског пресека, започетог већ претходном књигом (ВРТ ТАЈНИ: женска приповетка до 1950. године), а као њен логички наставак – с тим што је женско приповедно стваралаштво у најновијем периоду вишеструко (обимом и квалитетом) и неупоредиво увећано, што је само отежавало овај избор. Јер, колико су у доскора неишчитаној српској женској књижевној баштини наше књижевнице старије епохе имале тек једну или две збирке приповедака (а неке су их добиле постхумно, и читав век касније), од друге половине 20. века број књижевних савременица се барем утростручио, често са респективним опусима (и то само као део њиховог укупног књижевног стваралаштва и другим жанровима). Стога, било је веома тешко, поштујући и један приближан обим претходне књиге, овај избор свести на мањи број релевантних имена, која је, с обзиром на текућу женску књижевну (приповедну) продукцију, у динамичном и скоро свакодневном расту и развоју.

Пратећи правце и епоху у којој су приче настајале или време о којем су говориле, уз све подразумевајуће естетске параметре, пратећи, дакле, шта нам то све кроз причу српске књижевнице у другој половини 20. века поручују, можемо потврдити да је реч о богатом хронотопу и слици света, са не малим дометима и доприносима савремене женске приповетке целокупној српској књижевности.

Потврда за то су и учестале бројне и угледне награде за приповетку, које последњих година стижу у руке неких (и овде заступљених) књижевница, мада се преко њиховог приповедног дела до сада (у официјелним антологијским изборима) прилично олако и површно прелазило.

Женске приче заступљене у овој антологији су у најпунијем виду изванредна књижевна „оставштина за будућност“ о слици живота на овом тлу – како у једном (историјском) времену, свакојако турбулентном, који из женске визуре дотиче све најважније тачке кључних деценија и година за ове просторе, тако и значајних поетичких искорака, од ране авангарде педесетих, до фантастике, мистификације инспирисане дубљом прошлошћу Бакана, неореализма, све до (пост)модерних експеримената, са сасвим особено формираним урбаним осећањем света.

Авангарда започета педесетих, прозом (тад веома младе С. Велмар – Јанковић), у поратној трауми трансформисаној у једном спасоносном „парчету леда“), а настављена приповеткама (парабола-ма, антибајкама о злу) Г. Олујић, отвара у пуном смислу нове поетичке могућности не само ране женске приповетке, већ и српске књижевности тог времена. Неочекивано провокативна и формално разноврсна проза Ј. Рибникар употпуњује ту слику раних могућности женске прозе педесетих. (Ту додајемо и Фриду Филиповић, која активно ствара такође у целој другој половини века, али због принципа да је већ заступљена у првој антолгији ВРТ ТАЈНЕ, морало се одустати од њене прозе)[1]. Један приличан временски вакуум током шездесетих, прекинут је низом нових снага млађе генерације књижевница које пишу у иновативном поступцима, са урбаним тематиком и психолошким експериментима, стварајући један особен неореализам (М. Мићић Димовска, А. Шомло), до лирског реализма (В. Огњеновић), фантастике Б. Благојевић, историјске мистификације (М. Митровић, М. Павловић, М. Новаковић), урбаног неореализма (Г. Ћирјанић, М. Павловић, С. Динић, Р. Гикић, Љ. Дугалић, Н. Живанчевић), текстуалног експеримента (Л. Барна), све до „тематске глобализације“ и својеврсне интелектуално – микроскопске перцепције и филмског кадрирања у прози Љ. Арсић и Ј. Ленголд.

[1] За ову антологију предвиђене су биле, такође, три њене приче: “Руже на порцулану”, “Allegro ma non troppo”, “Одсуство” (из збирки *До данас*, 1956. и *Разилазжења*, 1973).

Хронологија времена у овим причама омеђује симболично један период – од једног рата (Другог светског), до нажалост, последњег на овом простору: НАТО – бомбардовања, који заокружује 20. век у нашем искуству. Колико у причама старијих књижевница налазимо изванредне приче – међаше сегмената светског рата (шестоаприлско бомбардовање – С. Велмар – Јанковић, Ј. Рибникар), антиципацију логора и покрета отпора (Ј. Рибникар, Г. Олујић), холокауста (Ф. Филиповић), новосадску рацију (М. Мићић Димовска), толико се већ формирала уметнички снажна женска (антиратна) проза и о ратовима девдесетих (избегличка тематика, братоубилаштво, рањеници и инвалиди из најновијих ратова): у Хрватској (М. Павловић, С. Динић Скочајић), Босни (В. Капор), све до НАТО – бомбардовања и његових трагичних рецидива (Р. Гикић, С. Илић, А. Ђуричић, Л. Барна) на смени векова, али и власти у Србији у упечатљивом остварењу Г. Ћирјанић („Дан“).

Између ових временских маркера, омеђаних ратом као егзистенцијом и колективном судбином, највећи број књижевница – припадница средње генерације, живећи у најдужим мирнодопским условима социјалистичког периода „велике“ Југославије, пишу прозу која рефлектује све одлике тог времена: убрзана урбанизација, раст стандарда, радничко самоуправљање, успон нове грађанске класе, али и идеолошка ригидност – стидљиво започињући теме о жени и женском и стављајући жену у први план својих литерарних промишљања (М. Мићић Димовска, Љ. Арсић, Љ. Ђурђић и Фрида Филиповић)[2] све то дато кроз сегменте материјалног благостања, оличеног у летовањима на Јадранском мору (читавој оживљеној „медитеранској линији“ која се наставља на нашу предратну женску приповетку), кроз тематско осликавање неких друштвених процеса (самоуправљања и гастарбајтера – М. Димовска и Љ. Арсић), али и првим пукотинама тог система, кроз убрзану урбанизацију и процес отуђења, насилну модернизацију (Р. Гикић), ураниловку, нестајања традиционалних људских веза и распад породице (М. Павловић), односно, свих наличја и неодговорности код темељних друштвених установа.

Ту се, истовремено, зачиње и ново егзистенцијално усмерење женске приповетке – већи број књижевница средње генерације,

[2] Милица Мићић Димовска започиње своју књижевну каријеру збирком приповедака *Приче о жени* (1972), случајно истог наслова, као и збирка Фриде Филиповић из 1937. (*Приче о жени*, Геца Кон).

заснивају своју егзистенцију у иностранству, и са тим максимално проширеним видицима и билингвалношћу, често и местима дешавања њихових проза (Шпанија, Француска, Америка, Израел), увелико интернационализују савремену српску женску приповетку дајући јој веома значајне доприносе (Г. Ћирјанић, Н. Живанчевић, А. Шомло, В. Огњеновић).

Готово да би се могло рећи да отклон од „вишка“ историје и идеологије на овом простору представља читава једна поетичка група, где се бег од стварности проналази кроз инспирацију тлом Балкана у дубокој прошлости, третирајући кроз доба римског (Мирјана Новаковић), византијског царства (Нина Рабреновић) и српског средњовековља (Мирјана Митровић), у тренутку кризне смене религија – паганске хришћанском, или смена на престолу – чиме се, сем религијских питања, промишљају и општа питања људске природе (љубав, издаја, правда и морал), а које су често, заправо, рефлекс на савремено доба. Започета још раније мало запаженом и усамљеном приповетком М. Мићић Димовске („Живот преподобне Јустине“) у наглашено житијном тону, такође повезана за проблем (и сумњу) у религиозне догме, ова грана српске приповетке приказује један свој изузетно плодоносан крак.

Књижевне иконе и „претходнице“, као узори и главне јунакиње ових проза, стекле су се у изванредној и, чини се, мало примећеној причи Љ. Ђурђић о Исидори Секулић („Исидора, једна могућа прича“), док је права женска драма у историјском контексту приказана кроз лик кнегиње Љубице, дата у такође антологијској, и до сада прилично запостављеној прози Светлане Велмар – Јанковић („Змај-Јовина улица“). И два великана српске књижевности, Његош и Андрић, инспирисали су наше књижевнице (Његош чак два пута!), што је резултирало антологијским причама које видно богате ову антологију: прича о Његошу, Љубице Арсић („Онај други што чека у тамној ноћи“) дата је у свој раскоши медитеранске атмосфере, чулности и њеним звуцима, изванредно артикулишући подтекст забрањене љубави, односно, табуисане еротике (Његош и Амалија Ризнић), док, у такође сјајној причи о Андрићу („Писац у новембру“), Љиљана Ђурђић даје вивисекцију унутрашњости великог писца, притиснутог „страшном егзистенцијом“ постнобеловске славе.

Најважнија новина је да, суштински, основу женске приповедне прозе чини сада дубоко урбани доживљај живота савремене жене, где готово и нема трага руралном, сем у спорадичним примерима (Р. Гикић, Љ. Дугалић). И паланка је тек местимично оживљена кроз прве послератне деценије (Вида Огњеновић), и то са захватом у дубљу традиционалну прошлост „духа места“. Сем велеграда (Београда) и готово чулно опипљиво приказане раскоши медитерана и нашег приморја (Љ. Ђурђић „Пут Фирула 20“, Љ. Арсић „Госпа од Шкрпјела“ или Ф. Филиповић из Дубровника („Одсуство“), као наставка плодносне линије између два светска рата, ХРОНОТОП прича наших књижевних савременица увелико проширен: то је гранични, метафизички простор Балкана, као вечито кризни простор егзистенције, на коме су се ломили сви религијски и идеолошки процеси али и нарочито турбулентан 20. века. Просторно-временски, она иде од лимеса Дунава у римско доба, и већих савремених урбаних целина (Нови Сад, Сремски Карловци, Сарајева), до ренесансне Венеције и Београда 18. века („Кућа“ М. Митровић), те споменуте „јадранске тематике“, али углавном то је савремени простор велеграда (Београда), са својом микротопонимијом (Дорћол, Врачар, Земун, Ада), а код већине књижевница и без видљивих географских маркера, тј. са симболичком топографијом и универзалним конотацијама, која се могла догодити било где у свету (Г. Олујић, Ј. Ленголд).

Најзад, жена и женска судбина као спецификум ове прозе, родно детерминисане, у изнађеној самосвести и сопственом изразу, као својеврсној побуни пред традиционалним и, најчешће, мушко-женски односи у најужем смислу, у ширем, друштвеном контексту, показују значајне увиде у живот савременог човека и нашу цивилизацију.

Пре свега, овде су приказани различити аспекти женско-мушких односа и сви статуси жене: девојка („Плава кошуља“ А. Шомло), модерна жена, најчешће усамљена интелектуалка, али и самосталне жене са избором („Ајшин дар“, Ј. Рибникар) жена-објекат у емотивно празним браковима – до софистициране, трансформативне побуне у сфери фантастике (Боба Благојевић, „Бубашваба“), или жена посвећеница мушком генију-уметнику, без сопствене личности, односно разведене (М. Мићић Димовска, С. Илић, Ф. Филиповић), удовице (М. Павловић, Г. Ћирјанић), до сопства жене на измаку менталних и физичких снага, тј. старице (В. Огњеновић, „Стари сат“). Љубави са мушкарцима иду од чисте, младалачке успомене или опсесивне љубави (Ј. Ленглод), поетске симболике у ратном

окружењу (Љ. Капор), страсти и љубави као такве, без везивања („Ајшин дар“ Ј. Рибникар), до љубави пост-мортем (Г. Ћирјанић). Но, много чешћи су сукоби са мушко-женском плану: издаја, прељуба, раскиди и разводи, све до софистициране психичке тортуре над женом (Г. Олујић, „Трећи тањир“), отвореног насиља (М. Павловић „Белви“), до убиства из љубоморе (Ј. Ленголд, „So long, Marianne“). Штавише, чим жена, без своје кривице, остане ван патријархалног статуса „остављена“, сваки искорак у „слободу“ претпоставља бруталну употребу жене. Чим она изађе из свог заштићеног друштвеног оквира и покуша да буде самостална и слободна (у средњим годинама, удовица, разведена), довољно је само једно започето путовање да поразним искуством схвати, да је у окружњу сведена искључиво на сексуални објекат (Ј. Ленголд „Каменолом“). И сви аспекти материнства су овде захваћени: од трагичног одвајања од детета због идеолошких и ратних императива (одлазак у партизане, Ј. Рибникар), до фантазмагоричног убиства сопственог сина (Б. Благојевић, „Пуж“). Најзад, распон различитих љубавних осећања у овим прозама, сем оних, према мушкарцу, иде од лезбјества (Ј. Рибникар) до инцеста (Љ. Арсић).

На психолошком плану, у различитим моделима савремене женске урбане прозе (Ј. Ленголд, Љ. Арсић) приказује се, заправо, сва обесмишљеност и духовна испражњеност савременог човека, где је суштински и дубински испуњен однос у двоје све мање могућ. Стога је, све чешће, протагониста ове прозе усамљена жена, интелектуалка (Љ. Дугалић, М. Павловић), као предмет самопосматрања, без снова, која се бави „убијањем“ времена у једном дану, или утапања самоће у наградна путовања, док тема све више постаје и женско старење. Поетички, то је микроскопска опсервација, где ништа није у свету непознато, а све је баш стога празно и мртво. Све су то приче које карактерише сличан модел: о животу савременог, духовно испражњеног урбаног човека (које се могу дешавати било где у свету), и где у потрази за смислом пред испразношћу сопственог живота, савремени интелектуалац (мушкарац или жена, свеједно), посежу за Другим, у потреби за људском блискошћу, али и страхом од везивања, у све сложенијим и компликованијим емотивним односима, да би се фокусирали на успомену, сећање, но све чешће и у запитаности на прагу старости (углавном усамљене жене) о неминовности смрти.

Под питањем и сумњом су све тековине хуманистичке цивилизације, а нарочито љубав (мушко-женски односи, дати најчешће кроз ћутање или неразумевање „у двоје“; приказана је заправо болест брака као институције, али и пролазност веза, неутемељених и без дубине, односно неутемељеност савременог човека и жене, кроз рушење свих узвишених идеала љубавног осећаја. И женске и мушке личности су у потрази за нечим што не постоји („Дајте ми лаж“, каже се у једној прози Ј. Ленголд), тонући кроз антидепресиве у самозаборав. Жена писац, уметник (сликарка) и све стваралачке муке жена које стварају, предмет су успелих прича Ане Шомло („Касни снег“), као и усамљених интелектуалки, које након напорног рада, испуњавају време сврсисходним смислом, у латентној чежњи за љубавном срећом (Љ. Дугалић, М. Павловић), што све заокружују приче, са иронијско-критичким дискурском, најчешће о тешкоћама да жена-писац објави свој рукопис (С. Динић Скочајић, А. Ђуричић). Хумор и хуморни тон су у овој женској прози ретки, најпре се могу назвати смехом из очаја (М. Павловић).

Најснажније резултате у целокупном овом избору, дале су, свакако, у овим прозама бинарне опозиције: љубав-смрт, као и религиозна запитаност у једном дубљем, егзистенцијалном смислу. Сем у ратним причама, где је присуство смрти масовно и насилно (Олујић, Рибникар, Филиповић, Димовска), смрт се тематизује и као модерно и непосредно искуство смрти (В. Огњеновић, Г. Ћирјанић). Сенке смрти су у свему и над свим (М. Павловић), као и преиспитивање зла као универзалне људске категорије (Г. Олујић), што се све раскошно транспонује нарочито у прози М. Димовске, Ј. Ленголд и у једном посебном, фантазмагоричном виду у причама Бобе Благојевић. Ова проза у средиште поставља и питање религије, и то у кризној смени система, доводећи у сумњу и сам смисао вере као догме (М. Новаковић, Н. Рабреновић, М. Митровић, Димовска).

Чест лични исказ – ја форма, у мушком роду, тј. трансгресија рода, изразито су присутни у прози наших књижевница, где је велики број приповедака написан у првом лицу једнине мушког рода као мушко искуство, као што мушкарци у овој прози заузимају врло велики простор (од дечака као главних јунака у прози Г. Олујић, Ј. Рибникар, В. Огњеновић, све до главних јунака у причама код Љ. Арсић, А. Шомло и Ј. Ленголд).

Ракурс детињства и аутобиографски дискурс, из кога се приказује свет као животно искуство је веома присутан у савременој женској приповеци – дајући по правилу, најкрупније резултате: од прозе С.

Велмар – Јанковић („Један дан у мојој дечјој соби“, као језгро њеног аутобиографског романа „Прозраци“), све до свирепе параболе о логору и иманентности зла у прози Г. Олујић („Игра“). Дечија перспектива је присутна и у лирској прози Виде Огњеновић („Отровно млеко маслачка“), у прози Љиљане Ђурђић („Пут Фирула 20“), а ракурс девојчице прати и проза „Наруквица“ М. Мићић Димовске, све до својеврсног наличја и суровости једне новогодишње тинејџерске шале („Снег“, Јелене Ленголд). На исти начин, тинејџерски експерименти са животом у београдском „крему“ седамдесетих година прошлог века, тема су изузетне прозе Г. Ћирјанић „Фама“.

Битна карактеристичка женске приповетке су и различити дискурси – од лирског до сленга – са неоспорним владањем приповедним техникама, различитим стилско-језичким карактеристикама, сведочи да је женска приповетка значајно освежила књижевну сцену, излазећи из субверзивног у опште(јавно) признање. Форма аутобиографског – ја, перспектива детињства, мистификација, приповедање у мушком роду, као и фантастика, дале су неке од најкрупнијих резултата, све до интертекстуалности и уметање литратуре у живот и обрнуто (В. Огњеновић, Г. Ћирјанић у причи „Њунес де Балбоа“). Наглашено рушење канона, како књижевних, тако и националних стереотипа, са различитим дометима у тумачењу, нарочито трагичних деведесетих година 20. века, сигуран је путоказ да савремена женска приповетка од сада не сме бити заобиђена у национално-историјским књижевним прегледима.

И најзад, НАСЛОВ. Замишљена као наставак антологије ВРТ ТАЈНИ (женска приповетка до 1950), ова књига је, у једном срећном тренутку, добила свој наслов ВРТ НАДЕ, захваљујући синтагми из једног интервјуа Светлане Велмар – Јанковић, која је свој доживљај младости у периоду непосредно након Другог светског рата, назвала „добом наде“. То драгоцено искуство јединке, упркос свему (и то као припаднице прокажене буржоаске породице!), индикативно је, ма шта о томе данас мислили, као једно свеопште духовно буђење и проклијавање ничим спутане енергије, нарочито младих људи, а кроз то и идеја, стваралаштва, активности и заједништва на свим нивоима – иако у материјално веома сиромашним условима. Мада се данашње време може назвати свим именима, само не „добом наде“, кроз преписку са Жарком Рошуљом (на чему му се овом приликом најтоплије захваљујем), нешто преиначена, синтагма ВРТ НАДЕ, отворила ми се као наслов ове антологије у пуном сјају и значењу, ипак, дајући ону пресудну моћ књижевности, као последње духовне наде и вере у људску креацију. Са жељом да и ове женске приповетке у српској књижевности – од 1950. до данас – пробуде управо такво (заборављено) стање нашег духа, а које нам је тако егзистенцијално потребно.[3]

Славица ГАРОЊА
15.03.2015.

[3] Као и претходна антологија (*Врт тајни: женска приповетка до 1950* , Београд, Vukotić media, 2016), и ова књига је рађена као део истраживања у оквиру пројекта „Књиженство: историја и теорија женске књижевности на српском језику до 1965“), бр. 178029 Министарства за науку и технологију.

Светлана Велмар – Јанковић

СВЕТЛАНА ВЕЛМАР– ЈАНКОВИЋ (Београд, 1933 – 2014). Завршила француски језик и књижевност. Радила као уредница у Просвети. Након романа *Ожиљак* (1956) прави већу паузу, а потом објављује дела награђена бројним књижевним наградама. Збирке приповедака: *Дорћол* (1981), *Врачар* (1994), *Гласови: сабране приповетке* (2002). Романи: *Лагум* (1990), *Бездно* (1995, НИН-ова награда), *Нигдина* (2000), *Востаније* (2004), *Прозраци* (2003), студија о Београду *Капија Балкана* (2011). Писала и есејистику (*Савременици*, 1968, *Уклетници*, 1993, *Сродници*, 2013). Постхумно: *Прозраци 2* (2015), *Врачар – Молерова – Коларчева* (2016), *Записи са Дунавског песка* (2016 – у приређивању Жарка Рошуља). Члан САНУ, као тек трећа жена академик (2009).

ПАРЧЕ

Ја сам интелигентно парче леда.

Ово би звучало уображено када бих рекао људима. Али они ништа не знају. Не знају ни да сам лед, ни да сам интелигентан. Не знају да сам постао од воде која је много прошла. Много знала. Не знају да се то стање заледило у мени, па сам сада залеђено парченце знања. Ја знам да ћу ускоро престати да будем ја. Али то ме не узнемирава много: оно што знам ипак неће пропасти. Преобратиће се у неки други облик. Вода свуда продире. И кад је залеђена и кад је незалеђена. Ја, лично мрзим ове врућине зато што се сувише знојим. То убрзава мој нестанак. Али пошто сам сазнао да је то моја дужност – да постепено нестајем хладећи друге – остало нема нарочитог значаја. Важно је имати циљ. Мој је да се топим.

У овом тренутку, са мном поступају веома пажљиво. У руке ме узима жена која је некад била веома лепа. Предаје ме, исто тако пажљиво, девојци која ме гледа презриво и брзо односи. Изразом лица ми каже: „То је све због тебе“ иако уопште не схватам о чему је реч. Жена која је некада била лепа каже девојци да пази да ме не испусти. Каже да је то сав лед који су могли да добију, уз протекцију. Каже да без мене не зна шта би радила. О томе је, значи, реч. Важан сам им. Девојчино лице постаје још презривије. Носи ме кроз кућу која мора да је веома стара. Очигледно сам дошао код породице која је некад била имућна. Кад је било то некад? Старе, достојанствене, удобне фотеље исцепане су па брижљиво прекривене да се поцепотине не би виделе. Али се оне ипак виде. Односно, ја их видим. Схватам да се потамнели паркет још буни кад на њега недозвољено капне делић мог зноја. Тај паркет није припремљен да трпи воду, поготово отопљену. Иако се види да су га већ рибали, у немогућности да жицом и стаклом ваде „флеке“. Добрих масти за паркет одавно нема, ни правог воска који очуваном паркету даје онај отмени, пригушени сјај. За таквим сјајем жуди овај паркет. Јадник. Толико је старији од мене, и трајнији, а није разумео оно што сам ја одмах разумео. Дошло је ново време. А можда сам ја то разумео баш зато што сам толико млађи? Што нисам ни мало трајан? Хеј, морам да припазим: моја водена мудрост ми каже да постајем уображен, а то не ваља. Лед не сме да је уображен. Морам да опростим паркету то што не жели да схвати промену, што је такав какав је и што ће нестати као такав. То је, изгледа, уопште, одлика ове куће – осећа се то у мирису, у врсти прашине, у понашању људи.

Не могу више да посматрам. Однела ме је из собе и ставила ту, где ми је и место, у орман за лед. Мало ћу се одморити.

Трзам се – приближавају се нечији кораци. Девојка, она. У руци јој чекић за лед. Устремљује се на мене. Удара ме бесомучно. Ломи. Многа је беса и много презира на њеном лицу. Штета, лепа је. И врло млада. Инстинктивно осећам да се она због нечег буни, да на нешто не жели да пристане. Јесте, и парчад леда има инстинкт. Нема ту ничег чудног. Не могу да оправдам ту њену љутину која јој криви лице. Баш је груба према мени. Сувише. Распао сам се од њених удараца. Тако измрцварен, скупљам се у једној стакленој чинији. И та чинија је веома достојанствена и лепа. Очувана. Сигурно је годинама стајала, са истом тако достојанственом родбином, у неком старинском орману, од дрвене резбарије и стакла. Желим да јој се обратим, али чинија то одбија, и она с презиром. Изгледа да ме сматра за уљеза. Жао ми је, али мора и да ме поднесе и да ме чува. У ствари, у мојој је служби.

Ево ме на столу. У мом првом суседству је сребрни нож. Стар и уморан. Вероватно зато што је остао усамљен. Остали ножеви, стављени поред тањира, сви су различити. Један је сасвим модерног облика. Значи, нема више велике сребрне фамилије, многобројног сребрног есцајга који се постављао у свечаним приликама и којем припада и овај старац. Тај есцајг је или одузет, или продат. Сад само овај, неким чудом преостали члан носи, на својој тешкој глави, угравиран монограм. Сечиво му је широко и тупо, мало потамнело.

Врућина. Зашто су ме тако рано изнели на сто за који још нису сели?

На подераном отоману седи девојка и чупка вуну нервозном руком. Затим се диже и затвара прозоре. Узалуд – од ове врућине нема спаса чак ни у овој старој, хладовитој кући. И сијалице греју. Сијалице што провирују иза свиленог, накривљеног „abat–jour“-а.

Знојим се и чекам.

Породица се не појављује.

Жена која је некад била лепа осмехује се осмехом који то потврђује. Први пут је видим да се осмехује. Каже господину који иде за њом како му је, ето, набавила лед, успела је, иако приватни

продавци данас уопште нису имали леда. Сви одлазе у државне радње, врућина је паклена. Али они имају лед, бар за ручак. Парче – али ипак.

Смејем се. Сва је срећа што нико не претпоставља да и лед може да се смеје. Људи су баш смешни. Господин ме подсећа на тип businessman-а који је имао много успеха и много новца у времену између два рата, овде, на Балкану. Немојте се чудити што сам казао подсећа: свако парче леда чува, у себи, памћење свих вода. Висок али мршав, строгог лица, са брзим искиданим покретима и белом марамицом у џепу, господин седа за сто. Елегантно одело, енглески штоф – све предратно. Затим седају жена која је некада била лепа, девојка и две девојчице које личе на њега. Господин каже да је ужасно топло. Каже да то више не може да издржи. Не, неће много да једе. Због те врућине. Жена се осмехује. Лепо. Љубазно. И сипа му пун тањир. Он то не примећује. Једе брзо. Гута крупне, недовољно сажвакане залогаје. Тако је јео целог живота. Гутао, алаво. Све. Између залогаја пије вино у којем се налази један делић мене. Штета за тај делић: да је отишао у утробу било кога другог живот бића, више би користио. У овој – неће бити од користи.

Господин ће, разуме се, све појести, попити и сварити, али ништа неће хтети да преузме од мог делића. Ни памћење. Ни разумевање. Ни сазнање.

Још једе. Иако неће много. Говори између залогаја. И то стиже. Врло је рђаво спавао ноћас, каже. Он горе од свих подноси ову врућину, да. Иначе… Да ли жена која је некад била лепа, а која је његова жена, зна да је он чуо, и синоћ и јутрос, важне новости? Врло важне. После онога што се десило пре два дана, на тајној конференцији у Лондону, апсолутно ништа не може да остане исто. Да ли жена која је некад била лепа то схвата? Запад ово дивљање овде никако више не може дозволити, јер….

Његове речи прелазе у сасвим тих шапат. Чудим се да такав човек уопште може да шапуће. Жена, која је била ставила прст на уста у знак опомене, о томе се не сме гласно говорити, слуша га с пажњом која прикрива умор и досаду. Схватам да она целу ову причу не слуша први пут. Схватам да је кроз цели живот с њим слушала само о ноћима у којима он није добро спавао, о јелима које је појео иако није требало, о успесима које је само он могао да постигне, о пословима за које је само он способан, о новостима које само он разуме. Она се осмехује, и труди се да га чује, јер му је ипак жена. Одједном схватам колико је, некад, морала бити лепа у овим истим собама које су онда блистале. Лепа, млада, интелигентна и богата. Морала је бити и богата, јер се он иначе не би њом оженио. Морала је бити и веома интелигентна, проницљива – све те њене особине, у траговима још титрају у овом њеном осмеху по дужности. Тај осмех говори да је она свесна свега што је била а што сад више није и што више никад неће бити, као и онога што је желела да буде. Свесна је празнине свог живљења, збијене и у томе осмеху и у погледу који баца на своју децу, забављену јелом. И оне журе да што пре све поједу, те две девојчице, као да се плаше да ће им неко појести оно што је њихово. Ко? Отац? Не, не, за оца ће увек бити. Мајка? Она не једе. Смешка се. Осмехује. Девојка? Ни она не једе, уопште. Гледа у њих четворо.

Господин јој се обраћа. Девојка одједном постаје љубазна једном љубазношћу која је лажна и која као карневалска маска стоји на њеном лицу. Да, оче. Не, оче. Осећам да би тог свог драгог „оца“ најрадије послала до ђавола. Али то не би било лепо. Не за једну младу, добро васпитану девојку коју је он одгојио. Толико се бринуо о њој. Сад сазнајем, својом леденом интуицијом – још је боља кад је залеђена – да је девојка кћер ове жене која је некад била лепа, из првог брака. Господин је, у она добра времена, од својих милиона одвојио нешто новца и школовао је у најбољим школама. Због тога она сада не може да га пошаље до ђавола. У најбољим школама су је научили вредностима моралних осећања и обзира. Захвалност долази међу те вредности. А девојка је данас хтела да целог дана буде изван ове куће, на излету. Није јој било дозвољено, пошто је данас недеља. А недељом је недељни ручак и, око стола, морају да буду сви чланови породице. Осим тога, и недељни ручак се дуже спрема. Морала је да помогне мајци. У овој кући више нема послуге. Некад је, недељом као и другим данима, момак служио ручак око стола. Некад је, недељом, као и другим данима, куварица спремала недељни ручак и тај ручак је био много разноврнсији него данашњи. Али све је то било некад а то некад је било давно, кад је девојка била девојчица какве су, сада, њене две полусестре. Тада је, недељом, служен и шампањац, заглављен у леду. Сада шампањца такође нема – али је господину добро и ово вино „Траминац“, и због тога су она и мајка трчале целог јутра да набаве парче леда. Мене. Вино се купује од девојчине плате – јер је њој, јединој,

дозвољено да ради. Од те плате се купује не једна, не ни десет флаша вина, одмах бар двадесет, да се не мисли више о томе. Господин је тако навикао. И тако, мало по мало, истопе се девојчине плате. Као лед у вину. Тако су нестале скупоцене вазе, сребрни есцајг, стилски салон. Резбарени ормани и готово све што је испуњавало те ормане. Остао је само намештај са којег већ отпада политир. И исцепане фотеље прекривене старим прекривачима. И заборављене стаклене пепељаре, кухињске.

– Срећни смо што имамо шта да продајемо – говорила је жена која је некад била лепа. – Другима је све одузето.

Девојка се чудила тој врсти среће.

И ја се чудим, али то није важно. Сад сам већ само полуотопљено парче леда. Али не и полуинтелигентно.

– Хм… Много сам јео. Много сам јео.

Утврђујем да га ова тврдња не спречава да пита чега има још. Расположен је за крем од поморанџе, онакав какав је некад правила њихова куварица Катица.

Жена која је некад била лепа одмахује главом, али без ностал-гије. Не, има само гурабија. Од полубелог брашна.

Господин није претерано задовољан али ће ипак пробати, уз вино, и мало од тих гурабија.

Жена која је некад била лепа упозорава, погледом, господина да деца још једу. То, како једу, одмах сам приметио. Незасито. То није лепо кад су у питању девојчице. Већ су сувише крупне. Ево, најзад су готове. Господин их посматра, задовољно, и чека да се донесу гурабије. Девојка устаје, и она са љубазним осмехом на лицу, али одсутно гледа испред себе. Девојчице ћуте, засићене. Одједном влада мук. Девојка скупља тањире који у њеним рукама не звецкају. Као да знају да се жена која је некад била лепа плаши мужа, и да би требало да звецкају. Али тањири то не желе, из ината. Жена одавно осећа мук који влада у овој кући, али то себи неће да призна. Као ни што фотеље никад неће признати, још достојанствене, да су скроз исцепане. Као што паркет никад неће признати постојање мог зноја на својим леђима. Као што ни нож никад неће признати да му је постало тешко то што је од племенитог сребра и усамљен. Као што лампа никад неће пристати да промени свој свилени, нахерени абажур. Они то, једноставно, не могу, иако нимало не верују у причу која се понавља већ недељама, месецима и годинама – да ће се прилике изменити, јер, ево, Запад….

Кад би жена која је некад била лепа прихватила своју пустош а фотеље прихватиле да су остариле; кад би нож пристао да се навикне на своју усамљеност а паркет на своју потамнелост, кад би господин приметио да су господа, овде и сада, нешто што је презрено, одбачено – сви они не би били они.

Мило ми је што сам баш овде дошао. И што сам још млад, иако се брзо топим. Мило ми је што ме одувек привлаче старе књиге на које мирише ова кућа, уљана платна, ормани који су запамтили сјај скупоцених материја. Дечаци воле старе, тајанствене предмете, чак и дечаци од леда. Ледени дечаци, какав сам и ја. Био. Привлачи ме оно што је било. Слутим да се испод прекривача на поцепаним фотељама скривају отпаци бола, а да се, по паркету, вуку и некадашње наде и заборављени смех. И скамењени мук. И нечији плач пред зору. Све то што је протекло, а ипак било. Постојало. И смешан, узалудни понос ове куће и ових укућана који им даје снаге да живе. Све до своје смрти.

Уморио сам се. Нагло остарио. У зноју сам и сасвим мали део себе самог. Тако је то кад се брзо остари, знам. Па и нисам тако брзо. Све видим кроз неку маглу. Девојка још гледа у празнину испред себе. Девојчице још једу. Жена која је некад била лепа још се осмехује и гледа у празнину иза себе. И труди се, у исти мах, да изгледа као да га пажљиво слуша. А он, господин, прича и пијуцка вино, уз гурабије. Прича и звецка ножем по танкој, кристалној чаши за бело вино. Тај сервис кристалних чаша још нису продали. Нож, који звецка, носи угравиран монограм на сребрној, великој глави. Девојка би хтела да каже оцу да није пристојно звецкати ножем по чаши, али ћути. Мени је помало смешно што нико од њих и не слути да их посматрам, да их већ добро познајем. Ја, који сам био парче леда. Делове мене господин ставља у то жуто вино. На етикети залепљеној на флашу неумешно су нацртана два крупна грозда, али та врста неумешности не смета господину. Кад би господин и био способан за слутњу – ипак би је одмах одбацио, чим би је осетио, као бесмислицу. Он је одлучан човек. Ако би жена која је некад била лепа нешто наслутиа, одмах би све комадиће, сву парчад леда, преосталу у чинији или у чашама са вином, побацала на бетон у дворишту, да се отопе и испаре. Не би дозволила да је неко посматра и загледа у њену пустош. Ако би девојка нешто наслутила, вероватно би, у исти мах, била и радосна и повређена. Радосна – што није више усамљена у

посматрању. Повређена – што неко и њу посматра. Неко стран. Неко са стране. Неко залеђен.

Смејем се последњим смехом. Ја, који сам био интелигентно парче леда. И који сам гледао. И видео. И сазнао. И који се смејем. Све то нису знали кад су ме пажљиво узели. Пажљиво унели. И непажљиво разбили. Мене – интелигентно парче.

(1952)

ТАПЕТЕ

То су старе, потамнеле, помало излизане тапете чије се испреплетане линије, већ годинама, сваког јутра полако спуштају ка њеном кревету. Сваког их јутра она гледа, а не зна да их гледа: мисли о нечем другом. О синоћ, о јуче, о данас које долази овим јутром, о себи, о свему само не о тим шареним тапетама које хрле ка њој. Не примећује их и кад би је неко питао какве су боје те змијасте, лепе линије, не би знала да каже. Не стога што су потамнеле. Не ни стога што су им наслагане године однеле живост. Не примећује их стога што су увек ту, сваког јутра исте а одане: зато не мисли о њима.

Али сад, овога почетка једнога данас, и то сунчаног фебруарског дана, чим је отворила очи осмехнула се тапетама. Осмехнула се и видела да су мирне и немирне линије тапета разнобојне, да су мирне и жућкасте а немирне мрке, и помислила је да би то требало да буде обратно. Онда се, осмехујући, загледала у широку белу пругу која је, као страховита рана, реметила ток линија на зиду, као разјапљена рана пресецала жућкасте артерије и мрке вене у том жилавом, папирном крвотоку.

Како је, помислила је, то чудно, што сам свакога дана, у свако јутро, гледала навише, у ту белу пругу, а нисам је запажала. Нисам се сећала како је настала. Чега се то нисам сећала, хтела да сетим? Оног војничког кревета на два спрата углављеног ту, између ова два зида моје собе, да, углављена у дане једне страшне зиме, беле, четрдесет и пете зиме у овом веку. Тај гвоздени, маслинастозелени кревет урезао је у достојанствене, жућкастомрке тапете, горњим лежајем горњега кревета – били су то војнички кревети на спрат – ту белу, дугу, рушилачку пругу.

Ту, на том горњем лежају, са руком која је обично висила као да је желела да досегне аутоматску пушку прислоњену, испод, уза зид, иако је та пушка увек била на истом месту, иако већ недељама нико није, напољу, на улици, пуцао – рука се спуштала ка пушци, тражила је, желела – лежао је човек кога је мрзела. Знала је да га мрзи, распознавала је у себи тај црни пламичак који никада раније није осетила. Мрзела га је, иако је био леп, а она је волела, чак и тада, када је имала само десет година, оне који су лепи.

Мрзела га је иако је, крадом, помишљала како би било добро да се, кад порасте, уда за неког тако лепог као што је тај младић који лежи на горњем лежају војничког кревета углављеног између зидова бивше радне собе њеног деде. Мрзела га је и због „Ох, Боже, шта сам дочекала“ њене бабе, која је заједно са својим мужем, врло давно, пре четрдесет а можда и педесет година, у Паризу, бирала тапете, различите за сваку собу у овој кући коју су тада довршавали. Једну врсту тапета за радну собу, другу за салон, трећу за трпезарију, па затим за дечије и спаваће собе, за предсобље и хол. То „Ох“ и то „Боже“ завлачили су се у сјајна удубљења старе, зеленкасте каљеве пећи која је те зиме остала хладна, и изгледали као да се мешкоље кад год би их баба заборавила, а она их је ретко заборављала. Мрзела га је због тога што је тај човек, са својим друговима, становао у њеној, њиховој кући, а нико их није звао, нису били жељени гости, него нежељени, на силу усељени станари, који су само хрупили једног јутра и ушли у бившу радну собу њеног деде и у бивши салон, уносећи снег на сјајни, неговани паркет, и буку, и одјеке грубих, младих гласова. Мрзела га је зато што је он или они, његови, стрељао мужа њене сестре, а њена сестра је волела свог мужа, а она је волела своју сестру. Мрзела га је због страха који се у њој распростро још онда кад јој је, готово весело, тај муж њене сестре објаснио да они, свуда па ће и овде, код нас, стрељају све аристократе и буржује, грађане, а њој су били рекли да има мало плаве крви и била је веома поносна због тога. На крају крајева, мрзела га је због тога што га је мрзела њена баба, што га је мрзела њена мајка, што га је мрзео њен отац, што га је мрзела њена сестра, мрзела га је.

– Оди овамо – рекао је.

Био је један фебруарски дан, жут од сунца, са наткриљеним, чистим небом, светлим као два њена десетогодишња ока која су тако мрзела.

– Нећу – рекла је и грицкала крај своје витице.

– Оди овамо, мала – рекао је опет.

– Па иди – рекла је мама.

– Гром те спалио, шта ћеш од тог детета – питала је баба.

– Али мама, je t’en prie – рекла је њена мама.

– Сунцокрети сте ви, а не људи – мрмљала је баба.

– Па ништа јој нећу, мајко – одговорио је.

– Ја нећу – казала је.

Дигао се полако и тешко са тврдог кревета, испружио руку – не ка пушци – испружио је руку ка њој.

– Оди, мала.

Померила се за корак према кревету. Тако би хтела да прича с њим, али не, неће, неће да му се приближава, неће да пристане на његов позив.

Није она издајица.

Мама је изашла из собе.

Кревет је зашкрипао кад и врата. Баба је брисала прашину које нигде није било. А и где да је буде? Све ствари из дедине радне собе, бивше, у којој је он радио док је био жив, биле су избачене и однешене. Некуд. И радни сто у дуборезу, и мала гарнитура за седење, и велика дедина фотеља, и орман у стаклу, и слике, све.

Помислила је „Врло важно, хоћу да разговарам с њим“, примакла се за још један корак, од каљеве пећи је захујало једно „ох“, он се, тај младић, насмешио на то „ох“, па се онда насмејао баби, весело, и опет рекао:

– Оди, мала.

Престала је да грицка косу и пришла. Савим близу кревета.

– Зашто ти мене не волиш? – питао је.

Ћутала је. Знала је да не сме да каже оно што мисли, оно што би рекла да сме, али не сме, објаснили су јој, забранили, али како може да каже нешто што не мисли?

– Нисам ја твој непријатељ.

Знала је да лаже.

– Попни се, певаћу ти.

Знала је да он лаже, не, осећала је да не лаже, био је тако леп, тако блед, и млад, очи су му добре, није лагао, не лаже – не, лагао је, лаже, сви они лажу, зна она то – али можда он није као сви они, можда уопште није, не, он не лаже, да, лаже, не верој му – свеједно, попеће се.

Кад се попела видела је колико је мршав и исцрпен. Села је поред њега, ноге су јој висиле, баба је немо стајала поред хладне каљеве пећи, а он је певао:

Коњух планином,
Ветар шуми, брује,
Лишће пјева жаловите пјесме

Певао је тихо, лепо, сви су ћутали, а она је осећала, у себи, његову тугу која је гасила онај грозни црни пламичак.

Од тада му је долазила, да јој пева, сваки дан. Више јој нису бранили. С њим је ишла том великом, далеком планином, ветар је шумео, брујао, лишће треперило, а испод једне заставе која је била натопљена крвљу, у стеновитој земљи су неког сахрањивали, неког старог, доброг другара.

Стискала се у њега јер није могла да се отресе од помисли да то, у ствари, и њега сахрањују, стрепела је од слутње да то и њега сахрањују испод стења, јер је и он био тако добар, тако храбар њен друг.

Кад су се једног дана вратили са планине, дуго је ћутао, а онда је почео да кашље, све јаче, па је једна мала црвена застава излетела из његових уста и пала на тапете. Како је пала, расрштала се у капљице што су се полако сливале, црвене линије, сасвим полако.

Позвала је бабу која је брзо донела лонац пун снега и никако није желела да младића спали гром. Баш није. Баба је ставила пуно снега на младићеве груди и држала му је главу.

Девојчица се свему томе није чудила.

Те су га вечери однели. Рекли су да га носе у болницу, а баба је вртела главом и рекла да ће он вероватно умрети. Сестра је слегала раменима, мама је ћутала. Девојчица је плакала, све јаче, а он јој се насмешио и рекао:

– Здраво, мала.

Одонда су прошле многе зиме. Девојчица никад више није запевала ту песму, и није мислила на младог војника. Сви војници су отишли из њихове куће, али стари намештај се није вратио. У бившој радној соби њеног деде, сада су живеле девојчица и њена мајка, бабе више није било, године су пролазиле, девојчица није обраћала пажњу ни на тапете, ни на стару каљеву пећ, имала је своје књиге и своје данас, и већ одавно није била поносна што има крв нешто плављу од других. Више није веровала да је њена крв другачија, као што није веровала ни да плава крв, стара метафора, има неку стварну вредност.

Јуче је била гладна и ушла у млекару да купи нешто за јело. Има већ извесно време како се догодило то пријатно чудо – да у млекарама има и млека и пецива и да могу слободно да се купе. Ако има бурека, купиће бурек, само је у недоумици: да ли да се одлучи са бурек са месом или са сиром. Док се тако бавила овом својом сасвим мирнодопском недоумицом, нека старија жена ју је врло ратоборно гурнула. Готово је викала:

– Бурек – узвикивала је – сви волимо бурек. А тако је скуп. Ужасно. Народ гладан а они нашли да продају скуп бурек. Ко је то још видео. Па да је барем са спанаћем, као пре рата, него са месом. И скуп. Да те Бог сачува.

Жена је носила сиви, излизани капут, и старе ципеле са потпетицама потпуно искривљеним, и сиву француску капу, намештену да прикрије, што боље може, очигледни недостатак косе. И даље се гурала и, на крају, узела бурек с месом. Док је она узимала тај бурек некадашњој девојчици која је постала девојка се учинило да је неко гледа. Почела је да се осврће, али није видела никог познатог.

Пила је јогурт и гледала у кокошије очи једног старијег сељака који је буљио у њу. Не, не, није то. Затим је једна дама питала „Је ли слободно, молим“ и села до ње. Трудила се да се не измасти, та дама, сасвим узалудно, уосталом, а на њеним ноктима се већ до пола био скинуо црвени лак. Не, није ни то.

Јела је полако бурек а онда је пред њу изронило једно познато лице, ко је то, неко тако познат, одавно га нисам видела, дабоме, то је то, кога то видиш забога, ко је то, неко драг, неко даван, радост се распрскава, како си могла да заборавиш, зар си стварно могла?

– Здраво, мала. Је л’ ме се сећаш?

Сад зна. Одувек зна. Одувек је знала. Сећам те се, како да те се не сећам. Носим те у себи годинама, а нећу да те носим, ни да те препознајем.

Неки сјај преплављује све плехове са буреком, тањире и чаше по столовима, људске покрете, гласове, речи.

– Сећам те се.

Сећам се, хтела би да каже, свега: и црног пламичка, и „Ох, Боже, шта сам дочекала?“, и „Оди, мала“, и Коњух – планине, и сахране у стеновитој земљи, и мале заставе на тапетама, и црвених капљица што клизе, црвене линије, низ тапете, како је могла да их заборави, није их заборавила, никако, ни тапете, ни заглављени кревет. Све је ту: и бела пруга, и она стрепња, и одгурнуте године.

– Сећам се.

– Порасла си.

– Да.

– Јеси ли се сећала понекад? Ја сам те се дуго сећао.

Зар да га лаже? Не. Никако не.

– Не, нисам.

– Жао ми је.

– И мени.

– Страшно сам се обрадовао кад сам те угледао. И то чим сам ушао.

– Где станујете – станујеш?

– Код својих. Сарајево. Овде сам службено. А ти си већ девојка. Лепа.

– Прошле су године. Много година.

– Много. Увек сам желео да имам ћерку која би личила на тебе.

– А ја мужа који би личио на тебе.

– Па је л' имаш?

– Не, а ти?

– Не.

Насмејали су се, у исти мах. Радосно.

То је било јуче, у овом фебруару. У дану прохладном, жутом и плавом.

И зато она сад, у овом јутру, гледа у тапете. У белу пругу која их је ранила. Опет може да се сећа, сме да памти тај кревет заривен између тапета.

Спасао се. Није остао на Коњуху.

1953.

УЛИЦА ЗМАЈ-ЈОВИНА

Јесте и није његова улица. Јесте, зато што носи његово име; није, зато што му не припада у потпуности. Има неко са ким Змај-Јова дели то власништво које није тражио: неко чије је име, не ни тако давно, али пре његовог, било име ове улице што дунавску падину везује са савском. У овом је крају Змај странац; онај неко то није мада, у шетњи, увек бира страну у сенци као да би да постане још неприметнији но што то, по природи ствари, већ јесте. Када поподне дође у своју улицу, Змај се појављује са дна падине, од дунавске обале, као да стиже из Панчева у којем је некада, пре више од једног века, провео драматичне године. Пење се полако узбрдицом, кроз бушну и дотрајалу тишину што се у ово доба дана слеже над падином. У тој тишини гасну, у просторима над Дунавом, последње источне светлости, истрошени сумрак дрхтури над асфалтом а од Васине и Кнез-Михаилове се, са муком, пробијају неприкосновене светлости заласка. Нешто се од њих, као дах замагљених даљина, распе по дрвећу у Змај-Јовиној а сам Змај-Јова, у тај час, почиње да препознаје, у својој близини, оно присуство. Тим присуством није повређен, поласкан је: то је присуство жене која је, уз то, и кнегиња. У Београду више нема много оних који се сећају да је Змај-Јовина улица, у недавној прошлости, носила име Кнегиње Љубице; још је мање оних који би могли да се сете ко је, уистину, била та кнегиња. Змај ипак слути да је испод тих првих наслага заборава ко је њега као да не дотичу, запретено оно дубље памћење због којег би се радо повукао пред Кнегињом: ово је њен крај, не његов. Често се пита да ли Кнегиња, која у свакодневну шетњу вероватно полази из свог Конака на падини према Сави па се, са почетка своје некадашње улице, упућује Кнез-Михаиловој и Васиној, да ли не хита, нарочито кад зађе у овај део улице то се, од зграде бивше Класне лутрије која је сада зграда Београдске банке,[4] спушта ка Дунаву, да се нађе са браћом Обреновић, Јевремом и Јованом, чије улице ту, нешто ниже, пресецају Змај-Јовину и Кнегињину. Али

4 Ову зграду сада користи Министарство за дијаспору Владе Републике Србије. (С. В-Ј)

није приметио да се Кнегиња било са ким, осим са њим, сусреће. У њиховом сусрету она му, уздржано, климне главом а Змај јој се, уздржано, поклони. И мимоиђу се. Упркос својој жељи, песник се не осећа близак Кнегињи, иако се доба у којима су живели додирују. Када се Змај, 1833, родио, Кнегиња Љубица је била још готово млада жена и ауторитативна српска кнегиња. Кад му је било десет година, она је умрла: тада више није била ни ауторитативна, ни српска, само Кнегиња у изгнанству. О њеној се смрти говорило као о смрти старе жене, мада су неки бечки и новосадски листови писали да је умрла прерано, напречац и од јада.

У последње од тих тврђења би се могло и посумњати јер је Кнегињин јад почео одавно и она је, с њим, углавном била научила да живи. Истина, пред крај био се јако нагомилао. Почео је чим је схватила да младић који је тако обично изгледао, њен муж Милош Обреновић, има необичну унутарњу снагу. Та се снага чинила опасна а највише се откривала у његовом погледу. Кад је Љубица пошла за њега, Милош је био слуга код свога брата а његов је поглед умео да буде не само љубазан него, понекад, чак и смеран. Онда је, готово неосетно, тај слуга постао незнатан па знатан војвода и, најзад, Господар Србије. Љубица је постепено учила да види како смерност сасвим нестаје из његовог погледа да љубазност постаје двосмислена: неретко, претходила је некој опакој Милошевој замисли или је ту замисао следила. Та прикривана опакост давала је Милошевим очима чудноват, жут сјај од којег се Љубица стресала иако није могла да му се одупре. (Сасвим жуте и нарочито лепе биле су, на пример, Милошеве очи уперене на одсечену Карађорђеву главу, стављену на сто пред њим, 1817. године.) У почетку више везан за Љубицу но она за њега, Милош је убрзо показао да уме да се, исто тако лако, везује за друге жене као што најбоље, ипак, уме да друге жене везује за себе. Кад га је, чим је повео Други устанак и почео, без милости, да уклања своје непријатеље, била обузела велика моћ, узимао је све што му је пружало задовољство: тада се већ јасно видело да Љубицу готово као да и не примећује. Није морало да буде баш тако, могла је да га задржи и за себе. Али у томе је и била сва зачкољица: није га хтела и за себе, него само за себе. Међу њима је почела она врло стара игра која је за Љубицу била и нова и више но игра: можда ба за то, ту је игру играла са много погрешака. Чим је Милош почео да измиче, настојала је да га врати, а што је више настојала, он је брже измицао. Колико је бивао даље од ње то га је она присније доживљавала а све јаче осећање, нека густа, разлуђена ватра, потпуно ју је освајало. Али, уместо да од тог осећања постане мека, постајала је тврђа; уколико је она постајала тврђа, утолико ју је Милош мирније запостављао. Понекад јој се чинило да неће издржати: у његовом одсуству као да је, под својом кожом, осећала готово све што се збива са њим; у његовом присуству је целим бићем знала све што се збило. Као подземни огањ патња је тутњала у њој али тај пакао као да нико није примећивао: господарица која све види, мајка која све слути, Љубица Обреновић је давала утисак жене која не зна за страх, јер не зна за слабост. Сви су је сматрали јаком а само је она памтила слабост коју носи у себи.

Јесте, било је тренутака када је ту слабост упознавала као снагу, као једини ослонац. Тада би са насладом, у присећању, изазивала онај час када ју је први пут осетила. Пролазиле су њене прве недеље са Милошем а она је још била сва збркана у себи, и ускомешана. Онда се, потпуно изненада, у њој јавила радост. Била је обична ноћ и ништа није унапред упозоравало да је таква радост могућа. Летња тама се провлачила кроз мало окно и клизила по невидљивим зидовима њиховог собичка, Милош је спавао поред ње а прастаре празнине лебделе су у шуми. Онда, ко зна откуда, можда из Милошевог даха, можда из њеног покрета одједном је наишла та радост као разиграно светлосно ткање и све друго више није постојало. Тама је постала једноставна, и звезде, и оне празнине и Љубица је, прочишћена у тој унутарњој расветљености, разумела да воли. Почело је да свиће а она је, боса, пошла преко тла: земља је била сва хладна и сва добра. Покретна као прамен ваздуха, Љубица се примицала светлостима истока које су је, изгледало је, чекале.

Када се вратила, Милош је стајао на прагу њиховог кућерка. Полако му се приближавала уверена да ће се, ако га само додирне, све то светлосно ткање из ње пренети и на њега. Просто ће се преточити. Није могло да буде другачи је. Додирнула му је шаку врховима прстију, светлосни трептај је пошао из ње па застао: као да је наилазио на танушно, смрачено непристајање. Истина, Милош ју је грлио али је она осећала да он није поред ње, да то није његов додир: Милош је додиривао ту жену која се била шћућурила уз њега али ништа није примао од ње. Светлосни трептај је узмицао али не назад, ка њој, него негде поред, у провалију. Мило је гледао Љубицу, а она је осећала да је не види: или јој се то само причињавало? Јер,

изненада је подигла главу и ухватила његов поглед. (Или је тај поглед ухватио њу.) Два ока су зурила у Љубицу, жута и помало разрогачена. Та два ока нису била нимало смерна и нимало љубазна: то су била два зла, вучја ока. Слутња оштрих ивица, немилосрдна, изровала је преосталу радост: тај човек кога воли био је њен непријатељ. Као да је погодио шта је помислила, Милош се насмешио нежно, врло нежно и отишао. Остала је без покрета а пуна слабости: у јасном јулском јутру она је, у себи и око себе, угледала сенке страве.

Кад се вратио, Љубица је седела на прагу њиховог кућерка. Очекивала је његово лице, које лице? Више није сумњала да их Милош има многа. Да ли ће угледати неко које познаје или неко које не познаје? Још се није ни сасвим приближио а она је одахнула: долазио је онај Милош кога је и познавала и препознавала. Ипак, слеђеност у њој никако се није кравила: шта јој се то, и зашто, причињава? И да ли се причињава? Ако се не причињава, ако је онај поглед заиста постојао, откуда онда те различите а равноправне стварности од којих заборавља да дише? Али, кад се Милош сасвим приближио страве као да су сасвим нестале иако су њихове сенке, дубоко у њој, ипак опстајале.

Добро што су опстајале да је опомену на оне другачије стварности јер се, убрзо, Љубица уверила да јој се онај поглед није причинио. У месецима који су следили јављао се све чешће као што је и непознатих Милошевих лица бивало све више. На лица се навикавала зато што су била непријатна; на поглед, није. Милоша, који је то опазио, можда је забављао баш тај њен грч, као што га је забављала и надмоћ коју је стицао над Љубицом; увек је могао, лако, да изазове у њој радост или патњу. Некад је то чинио из потребе, некад из обести а Љубица је учила да живи разапета између крајности, зависна од Милошевог зла.

Није научила: побуна је, од почетка, тињала у њој, али је, у почетку, она била немоћна да је прихвати; уз то, још се надала. Милош се показивао не само као безобзиран него и као лукав; уколико јој је више одузимао од себе, утолико јој је више давао од свега осталог; од угледа, од богатства, од обавеза. Све је понела а од патње покушала да се одбрани стрпљењем: није увек било делотворно, али јој је изгледало као једини одговор на Милошева нестрпљења; било је од оних дарова које је одлучила да свакодневно приноси животу, јер живот ју је очигледно искушавао, а искушења су, из дана у дан, постајала већа. Једно од највећих је наилазило чим би Љубица чула

како, у разговору са другом женом, из Милоша избија онај изазован смех. Тада је у себи осећала мах неког гнева пред којим је све друго ишчезавало. Бојала се тог гнева и одмах покушавала да га спута: уверавала је себе да мора постојати дубља правда која ипак неће дозволити да једнима буде дато само страдање а другима само задовољство. Али, сумњала је да би та дубља правда одобрила гнев или побуну. Тој правди је, да би се умилостивила, исто ваљало приносити дарове. Љубица је тако и чинила: приносила је најбоље делове себе. Више није имала тело које тражи, само оно које слуша; није знала за умор, само за дужности. Ако је од других захтевала много, сама је увек давала више; ако је према другима бивала строга, према себи је била најстрожа. Све јој то није падало тешко, али је игру која је трајала између Милоша и ње једва подносила: непрекидно се градила као да не примећује његова издајства а он није крио како примећује да она постаје све мање жена. У последње време, осећала је да није више целовита ни у договарању са оном правдом, све недостижнијом: у њој је било бар две Љубице од којих је свака имала свој глас. Једна се јављала са даном, одмах спремна да се одриче од себе и да се, све дубљом добротом, супротставља Милошевој злости; друга се јављала понекад, ноћу, нимало склона одрицању; однекуд свесна своје женствености, није признавала доброту, само мржњу. Нека трећа Љубица, вична господарењу, надгледала је обе и зазирала од обе: она прва јој је била одвише покорна и, у тој покорности, притворна; она друга јој је била сасвим непокорна и у тој непокорности, опасна. Да су хтеле да се договарају између себе, било би боље: али оне нису хтеле ни да чују једна за другу. Међу њима је била опака пукотина.

Пукотине је нестало оног дана када је убила Петрију. Тај дан је био изванредан, пун меких осветљења под којима је, у пролећу, на свакој влати видна безазленост од буђења. У дому Обреновића, у Црнућу, припремао се излет на Рудник. Као да очекује нешто изузетно, Љубица је од јутра била на опрезу. Онда се дан искосио и почео да струји према некој тачки коју није видела мада ју је предосећала. Прво су јој јавили да лепа Петрија, однедавно узета њој у испомоћ, моли да јој се дозволи да, болесна, изостане са излета. Љубица је одобрила тај изостанак а очекивање је постало напетије. Пред погледима других, господарица је била ведра; пред погледом окренутим у себе, Љубица је налазила празнину: у њој није било ни осећања, ни мисли. Само, на ивицама празнине, конци ишчекивања.

Пошли су на излет, дан је бивао све лепши. Љубица је јахала уз своју гошћу и неким је новим слухом, унутарњим, хватала како се, под коњским копитама, неозлеђен, истеже тренутак што настаје и никад се неће поновити. Имао је, тај тренутак, чак и свој дугуљасти, истањени, провидни облик кроз који је понирао сваки шум. Онда је почела та прича, врло стара и врло нова. Око подне, прво су се узнемириле пчеле, затим птице па се над Рудником, са дна ведрог неба, појавио црн облачак који је лудом брзином растао у облак а тај облак у облачину. Љубица га је гледала, мирна: тако, дакле, отпочиње оно то се не може избећи. Наредила је да се, то брже, припремају за повратак јер ће, за који час, непогода. Изгледало је да заиста и хоће: дан је поцрнео, небо тутњало, дрвета хучала. Коњи су јурили. Али пред конаком, у Црнућу, све је било још осунчано и тихо. Љубица је прва сјахала и, без речи, утрчала. Журила је, кроз пусте одаје, празнина у њој била је све обухватнија а знала је шта ће угледати. Ушла је у своју собу и заиста угледала Милоша и ту жену. Изишла је, у кући је завладао мук. Милош се повукао у своје одаје а лепа је Петрија постала невидљива. Увече, док је та жена узета у испомоћ као и обично размештала Господареву постељу, наишла је Љубица, прошла поред ње, узела са зида, над постељом, напуњену Милошеву кубуру и убила Петрију, на месту.

За све време била је спремна на сваку неочекиваност. У општој гужви, сакрила се и ишчезла испред Милошевих очију. У њој није било кајања, напротив. После много месеци, као да је опет била не само задовољна него и целовита: оне је пукотине нестало, ни супротстављених гласова у њој више није било, само је осећала као да је малко остарила. Имала је, тада, тридесет и једну годину.

Песник Змај не успева да примети, можда због сумрака који се згушњава, али Кнегиња, чим пође низ дунавску падину, заиста убрзава корак. Хита оном делу своје улице, између Јевремове и Јованове, у којем је очекује мало, заобљено присећање. Како стигне у тај део, наоко безличан, али у који, пре подне, падају простране светлости а, пред вече, прозирна сумрачја, она загледа у прогрушалу таму што се спушта у просторе над Дунавом и у одблеске озарења што још допиру од ушћа и од Саве. Пред тим играма окрњене таме и окрњене светлости, Кнегиња лако пристаје на сећања и одмах види себе како, између Јеврема и Јована, Господареве браће, чије је улице и сада опкољавају као да је штите, улази у дугу, манастирску трпезарију. Лето је, траје 1819. година, месеци су прошли како је утекла из свога дома. У јарко августовско подне окупља се, у манастиру Каленићу, силан свет. Слави се празник, Велика Госпојина. Док испред манастира, под дахом лета које измиче, започиње славље, горе се, у одајамама манастирског конака, завршава драма: у манастирску трпезарију ушла је, дакле, Љубица и упутила се полако, корак по корак, према Господар-Милошу, тамо, у дну собе. Поред Милоша су седели високи свештеници, игуман и архимандрит, а трпезарија је била препуна. Љубица је корачала преко ћилима од црвених и црних шара, црвеног и црног знамења. Није гледала ни у кога, али је осећала, после много недеља, Милошево присуство а прамење дима, што је разносило мирис његовог дувана, пробијало се кроз ћутање. Свуда је био кабаст тајац, Јевремова шака се грчила око њене мишице, Јованова пламтела а ипак јој је Јеврем био ближи. Чекала се њена реч, реч молбе за опроштај. Имала је да моли Милоша, то се захтевало од ње, а знала је да Милош није тај који јој може опростити оно што је учинила. Зато што она, Љубица, није њему опростила Петрију; и зато што од њега, правог кривца, није ни могла да прихвати опроштај; највише зато што је тај већ свемоћни Господар, пред којим се, ево, клањају и високи свештеници, и његова браћа, и сав народ, пред којим ће се, за који трен, поклонити и она, ипак немоћан, и он, под тим муклим небесима којима се она, без утехе, моли. А моли се однедавно, од онда када је, у магновењу, појмила да не може остати некажњено то што је узела један живот када је већ, у себи, носила други. Та ју је мисао поразила: а шта ако дете које ће се родити буде морало да испашта њену кривицу? Шта да учини само да се то не догоди? Зато је пристала да се скруши пред Милошем, а праву скрушеност осећала је само пред оном страшном правдом. Није вредело: простори у које се, можда, склонила та правда, нису јој се приближили. Слутила је да се то тако збива и стога што је, уз зебњу која ју је изнуравала, и упркос тој зебњи, у њој још тињало задовољство од извршене освете. Није се кајала што је убила Петрију; кајала се што је заборавила на дете у себи. Стигла је пред Милоша, скинула две мале пушке које је носила за појасом а које су, како је записао, према сећањима очевидаца, Милан Ђ. Милићевић, „биле окренуте на покорност, на молбу а не на бој", поклонила се, дубоко, пред оним који је сад био само Господар, не и Милош, и изговорила речи које је давно припремила:

– Господару, ево две пуне пушке! Или праштај, или убијај; овако се више не може!...

Али Милан Милићевић није забележио, нити је могао да забележи, оно што ни очевици нису видели: како је Љубица, док су се њеном гласу и њеној молби придружили гласови и молбе свих присутних, у Милошевом оку које је гледало, око себе, тај полукруг људи што моле, све самих достојанственика, ухватила жут, зао поглед. Вучји. Док се примицала да пољуби ту руку, која јој је праштала, мрзела је Милоша: нагнута над ту руку, удахнула је дах његове коже и, очајна, знала да га више не мрзи довољно.

Доцније, у годинама што су промицале, није га уопште мрзела. Готово уопште. Понекад је уверавала себе како Милош и није ни за шта крив; за све је био крив тај пламен у њој који се није дао уништити. Трудила се да постигне оно што је било најтеже: да удаљи мисао на Милоша кад већ осећање према њему није могла да ишчупа. Понекад јој се чинило да у томе успева, најчешће је знала да не успева никако. Није јој сметало што је једино у очима странаца Господарева жена, док је у очима свих других само Кнегиња; све чешће, била је Господару и сарадник. Кад год је требало обавити дипломатску мисију недовољно погодну за Кнеза али сасвим погодну за Кнегињу, Милош је слао Љубицу а Љубица се показивала дорасла свакој улози. Знала је да изненади и самог Великог Милоша: чинило му се да се неука сељанчица преко ноћи претворила у искусну владарку. Почео је и да зазире од те још лепе жене са неким ледом на лицу. По његовом мишљењу, Љубица је одвећ добро умела са свима: са својом децом али и са страним достојанственицима; са пуком сиротињом али и с обесним војводама. Нарочито је умела, опасница, са онима који би се нашли у немилости и никада их није занемаривала. У почетку задовољан што се повлачи из његовог живота чак и кад он то не захтева, Милош је све мање био задовољан тим Љубичиним повлачењем: више није био сигуран да ли гнев што се повремено јавља у народу због његовог пустахилука и самовоље не подстиче и та повученост коју Кнегиња изабира, јер се Кнегиња све више видела као жртва истог пустахилука и исте самовоље. Поверљиви гласови су јављали Господару да Господарици долазе готово сви ко је је он повредио. Милош је знао да ће их она смиривати, јер му је одана, али није знао докле ће у тој оданости истрајати, јер је стално рањавана. Покушао је да је не рањава претерано, али је тешко ишло. Љубица је уистину све и смиривала, али није могла да не примети како разлика између Господаревог и њеног поступања иде њој у прилог. За сваку обавезу имала је времена, у свакој несрећи била је сапатник. Углед јој је бивао све већи, а са угледом и њен утицај код Кнеза: био је научио да је чује. Кад је била удаљена од Милоша, није га мање осећала у себи, али му је лакше праштала. Најтеже је праштала себи, али као да је, током година, кроз привидну смиреност коју је прихватила као одбрану долазила и до праве смирености која јој се откривала као смисао. Надала се да је то простор који је, најзад, освојила својим одрицањем и да искушења, бар оних најтежих, више неће бити.

Али, било их је.

Искушење је ушло право у њен Конак, са Томом Вучићем Перишићем. У Београду је почињао октобар 1837, сав од просењене топлоте. Са прозора своје собе са којег је, кад год је била у Београду, посматрала време како се мешкољи над равницама и над рекама, Љубица је угледала велики спокој над ушћем, под светлим просторима. У њој је био мир и са тим миром је примила Вучића. Али чим је проговорио, тај човек који јој је некада био пријатељ и из кога се још , на све стране, расипала снага, мир се измрвио и отишао до ђавола. Вучић је говорио речи које су погађале у срж: говорио је о Милошу, о самовољи која га је сасвим узела под своје, о осионости која га је једнако гонила да изазива туђу освету а да слуша само тај глас пусте моћи у себи. Тако се, сматрао је Вучић, даље нити може нити сме јер ће Кнез, брзо, довести у питање све што је створио а Кнегињини синови наћи ће се у прилици да отплаћују опаке дугове свога оца. Можда и животима, ако народ побесни. А незадовољства, Кнегиња то зна а и Вучић је обавештен, има много. Последњи је час да се Кнез обузда и његови су пријатељи дужни да то учине док његови непријатељи не скупе довољно храбрости. Милош мора да схвати да ће га уставност која се сад захтева вероватно ограничити у власти али да ће му, баш зато, помоћи и да је сачува. У Шапцу, Господар Јеврем мисли исто што и Вучић и сам ће Кнегињи говорити о томе. Он је дошао да је моли за помоћ: свакако ваља подржати нове законе што се припремају; ти закони ће спасти Кнеза од њега самог а младе кнежеве од невоље које им прете. Ако Кнегиња подржи нови устав, битка као да је већ упола добијена.

Окренута светлостима што су долазиле од сремских равница и трајале над тромим водама, Љубица је слушала. У ономе што је Вучић говорио била је истина, али и у ономе што није говорио била

је истина; те две истине доста су се разликовале. Вучић је говорио о Милошу а ћутао о себи. Дуго га је познавала и добро упознала: некада би му веровала све што каже; сад му није веровала ни половину. Била је готово сигурна да га врло мало брине судбина њене деце а много више сопствена игра са влашћу. У исти мах, његова борба је могла бити и борба за Милоша и династију Обреновића. Опасност ко ју је Вучић сагледао постојала је и увећавала се са сваким даном. Ту опасност је Милош изазивао. Више није знала да ли су Милошеви интереси исто што и интереси других Обреновића, као што није знала у којој јој је мери непријатељ тај човек који јој је некада био пријатељ. Није била сигурна ни коме је она, осим својој деци, пријатељ. Негде сасвим далеко била су остала она времена кад су сви они, око Милоша, били повезани чистијим поверењем. И то је Милош уништио: покварио их је, све. Гледали су се, Вучић и Љубица, под отвореним светлостима поднева и покушавали једно другом да открију скривену мисао, у потпуности. Открива ли су, али не у потпуности. Најзад је Љубица рекла да мора да размисли: најрадије би да помогне и својим синовима и њиховом оцу. Вучић се сложио а она му је прочитала на лицу како схвата да је дошао у добар час.

Кад је отишао, спокој је још био над ушћем, али она то више није примећивала. Учинило јој се да се све светлости потапају у некој невероватној магли. Пред њом као да је искрсавао црн лагум који се није могао мимоићи. Буљила је у себе и можда је сад њено око било жуто. Нешто је морала да учини а све што буде учинила, слутила је, неће бити добро. Знала је да Кнез неће прихватити устав који би могао бити од помоћи њеној деци. Ако остане уз Милоша, значило би да је против своје деце; ако остане уз своју децу, свакако ће бити против свог Милоша. У себи је осетила извесност: све испаштање до сада било је ништа, оно најтеже тек има да дође. Угледала је, у тај мах, у небесима светлосни бездан и сазнала да милости нема, ни опроштаја, да ће је стићи све и до краја.

И почело је да стиже, не полако него брзо. Неку недељу после разговора са Вучићем, тек што је, са Господар-Јевремом, стала уз Уставобранитеље, показало се: разболео се њен први син, дете над којим је стрепела и пре његовог рођења, наследник. Тражила му је лека код видара у Србији и од лекара у Аустрији; добављала је мелеме из Бугарске и лековите траве из Анадолије. Није вредело: знала је да лека нема. Остваривао се њен највећи страх: њено је дете имало да испашта њену кривицу а лепа Петрија, после двадесет година, долази по свој дуг. Кад је битка за устав била добијена, Љубица је већ била много изгубила. Достојанствен у свом поразу, Кнез је одлазио из Србије а Кнегиња га није пратила. Он је био лишен власти а изгледало је да она стиче све већу власт. Није јој било до тога. Одлазио је у изгнанство са млађим сином, који је био здрав; остајала је у Србији са старијим сином, који је био болестан. Припреман да замени оца на кнежевском престолу, тај лепи двадесетогодишњи младић није ни знао да је власт над Србијом пренета у његове руке. Није потписао ниједно писмо и ниједан указ: умирао је. Нешто од те власти уистину је било у Кнегињиним рукама а она ју је осећала као проклетство. Јун 1839. био је кобан за породицу Обреновић: првог дана у том месецу Срби су испратили, у изгнанство, старог Кнеза; двадесет и шест дана касније оплакивали су смрт младог Кнеза. Страни посматрачи описивали су плач Кнегиње Љубице у тренутку када је Велики Милош, пошто се спустио низ савску падину кроз забезекнуту гомилу која му више није била привржена, крочио са српског тла у лађу која је имала да га превезе на туђе тле, у изгнанство. То је, сви су се саглашавали, био неки црн вапај, свестан своје узалудности, који се, са звуком црквених звона, у киши што је ромињала, ни о шта одбијао под муклим небесима. Двадесет и шест дана касније Кнегиња није плакала. Наредила је да се, на Конаку, затворе и застру сви прозори, а у соби, у којој јој је умро на рукама, остала је сама са сином. Кад је изишла да објави ову смрт, свет је угледао изгорелу жену која говори смирено и без суза. Један од страних извештача који је, у лето 1839, виђао Кнегињу како хода, под јаром, савском падином, поред Ичкове куће, забележио је да је „са црном шамијом, расплетеном косом и у црној везеној хаљини личила више на какву калуђерицу него на владајућу кнегињу".

Али, ту још није био крај. Љубица је била владајућа Кнегиња али је владао, у ствари, Вучић. Његово старање о породици Обреновић показивало се као темељито: добро је припремио изгнанство старог Кнеза, свакако је врло жалио смрт младог Кнеза а већ је смишљао побуну против најмлађег Кнеза. А најмлађи Кнез, Михаило, још дечак, није му био дорастао. Изиграна Кнегиња стала је на страну свог мужа у изгнанству. (Учинила би то и иначе, јер је био поражен.) Почела је да припрема његов повратак. Била је у договорима са страним владарима, ослушкивала је расположења у народу.

Ако је Вучић припремао буну против Михаила, она је припремала буну против Вучића. Али пријатељ из прошлости био је јачи и бржи: у августу 1842. године, у Жабарима, присталице Вучића Перишића, наоружане чак и топовима, разбиле су војску младог кнеза Михаила Обреновића II. Кнез се, у слабој одбрани, повукао до Београда а онда пребегао у Земун. Црна Кнегиња, како су сад звали Љубицу, сама је самцата, у последњим окршајима, храбрила присталице Обреновића које су бежале на све стране.

Још се у 1813, години великог пораза, препричавао одговор који је млада Љубица Обреновић дала своме мужу, војводи Милошу. У опасности што се, после пропасти Првог устанка, надвила над Србију, Милош је предложио Љубици да је, са децом и мајком, склони негде на страну а он ће остати, сам, да хајдукује.

– Жива нећу из свог завичаја – одговорила је Љубица – а мртву ме могу и пси изести.

То је било у јесен 1813. године. У јесен 1842. Љубица је напуштала свој завичај, још жива. Из Новог Сада, млади Михаило је стрепео за мајку, која је, последња од Обреновића, остала у Србији, и тражио њено присуство. Није могла да му каже оно што је јасно осећала: да смрт већ расте у њој, халапљиви плод чистог пораза. Из лађе у којој је и она полазила, преко воде, у изгнанство, Љубица је гледала, међу новим кућама на Савској падини, свој Конак. Опет је промицао дан београдски октобар, пун просењене топлоте. Љубица је знала да је то последњи октобар који промиче и над њом.

Умрла је девет месеци после окршаја у Жабарима, у мају 1843. године. Двадесетогодишњи Михаило, други Обреновић у изгнанству, приредио је, како су му налагала осећања али и како је то захтевао његов отац из Беча, величанствену сахрану својој мајци. И Вучић је у Београду, 16. маја, на дан када су у Новом Саду сахрањивали Љубицу, приредио величанствену забаву, у Топчидеру, за младе војнике. Исто тако је био забранио да се о смрти те жене објави и најмања вест у новинама како се јавност не би узнемиравала, непотребно. Кад је то чуо, стари Кнез је, у Бечу, побеснео. Крајем прошлог и почетком овог века историчари су, проучавајући Бечки архив открили и ову занимљиву појединост: да преписка која је вођена између кнеза Милоша у Бечу и Кнегиње Љубице у Новом Саду открива нову, велику нежност у њиховим односима. Ову нежност је нарочито Кнез био склон да исказује а Кнегиња је, док је могла, скривала од њега да умире.

Сумрак се слеже међу високе зграде новог насеља на старом Дорћолу, зграде што заклањају, први пут после многих векова, поглед на воде Дунава. Кнегиња се, узбрдицом, враћа у свој Конак а песник се, низбрдицом, спушта ка Дунаву. Опет се мимоилазе: Кнегиња би, изгледа, да пита нешто песника а и песник би, Змај-Јова, да пита нешто Кнегињу. Али тама око њих, све гушћа, одузима им вољу. Уосталом, и песник и Кнегиња знају да, у времену, питања углавном остају без одговора а да, ван времена, не постоје.

ЈЕДАН ДАН У МОЈОЈ ДЕЧЈОЈ СОБИ

Кад год се испитујем о основама мог интелектуалног и духовног уобличавања, враћам се у рано детињство, у године пред Други светски рат. А кад год се враћам у рано детињство, враћам се у своју дечју собу, у стану у Улици Јована Ристића 21, на Врачару, у Београду. Стан је изгорео у седам сати и пет минута на дан 6. априла 1941, али у тој пространој, светлој соби затичем танано спокојство у угловима, између зидова, испод прозора, искошено, прекривено завесом од белог муслина. У делу собе у којем се играм станују лутке у својим креветима, али седе и за сточићима на којима им послужујем меко барено јаје са хлебом, што волим, не и белу кафу са кифлом премазаном бутером и медом, што не волим. Међу луткама, мада ме моја Madame непрекидно упозорава да није лепо правити такву разлику, ипак имам миљеницу. То је плавокоса Janette која је своје име донела из Париза, записано на малом медаљону што носи око врата. Умиљата Janette говори само француски па зато и ми са њом разговарамо на француском, Madame и ја. Помишљам да ће то можда повредити друге лутке које не могу да нас разумеју, и са Janette-ом често причам насамо, недозвољено је издвајам од других, некад намерно а некад и нехотице. Једини који Парижанка прихвата пуним срцем и споразумева се са њом савршено, иако без иједне речи – ни он не зна француски, још није научио – то је плави медица од каучука, који спава у мом кревету. Он ми увек помаже. Ујутру, кад код отвореног прозора радим гимнастику, у чему уживам, меда се заједно са мном преврће преко главе и признајем да то ради много боље од мене. Али кад, одмах затим, дођу послови у којима мање уживам, као што је намештање мога кревета под пажљивим и непопустљивим Madame-иним погледом, плави медица ме храбри. Кревет је велики, то је прави кревет за одрасле иако су мени, рецимо, тек непуне четири године – и морам да га много пута оптрчим да бих, како треба, затегла чаршав или наместила прекривач. То су досадне радње и дуго трају, као и шнирање дубоких белих ципела које, како су ми објаснили, носим да би ми ход био чврст – али су то радње, и то су ми објаснили, које се морају обавити сваког јутра, пре но што мој отац уђе у собу. Кад он уђе, соба треба да је изветрена и спремна, кревет намештен, прашина пребрисана а Madame и ја, и плави медица, разуме се, тип-топ уређени. Тако ми Madame каже, сваког јутра: „Сад си спремна, Лана, тип-топ си уређена и можемо да дочекамо твога доброга тату.“

Тата је сигурно добар, али је непријатно строг, и увек претрнем док погледом премерава како сам наместила кревет или ушнирала ципеле, у чему често грешим. „Прескочила си ову рупицу, Лана, мораш поново да ушнираш ту ципелу“, каже тата. „Ох, зар поново, због те једне рупице“, мислим. „Да“, каже тата који тачно зна шта мислим и зато ми изгледа још одсуднији у својој моћи, „Поново. Свака је рупица важна и има своју сврху. Никако се не сме прескочити.“ Стискам плавог медицу на груди, и шака ми се зноји, и једва чекам да тата оде на тај посао па да останемо само Madame, медица и ја. И Janette. Тата ме подиже у загрљај и каже да сам ја његова добра девојчица, љуби ме и ја знам да ћу одмах морати да поново ушнирам целу леву дубоку ципелу. Увек је лева у питању. И док то заиста радим, чим су се за татом затворила улазна врата, и помало фркћем кроз нос у знак протеста – пошто не смем ни реч протеста да кажем, Madame и плави медица ме углас уверавају да то није ништа, да ћу ја то брзо, јер, у стварни, сјајно шнирам ципеле.

Е, тад стиже време за доручак који је постао весео чин откако је Катица ушла у нашу кућу. Она, Madame и ја, и плави медица смо у тајном спорзуму. Катица је куварица и њој се нимало не свиђа да је зовем госпођо Катице, како би требало. „Немој тако да ме зовеш: ја тебе зовем Лана, ти ћеш мене звати Катице, али под једним условом – да поједеш бар половину од онога што ти спремим, јер си мршава као штиглиц. Штиглиц? Допала ми се та реч, иако нисам знала шта значи. У сваком случају морала је да значи нешто покретно. И радосно. А допало ми се и то што ми Катица није више доносила доручак у собу. Ни доручак ни вечеру. Чекала би да доручкује тата који је ишао на посао и моја сестра Гордана која је ишла у школу. Њима је Катица, како је говорила, „сервирала доручак у трпезарији“. А кад би они отишли, онда би дошао наш тренутак. Madame, Катица и ја и плави медица, доруковали бисмо у топлој, светлој кухињи, на извезеном столњаку лепо постављеном. Катица је уживала колико у кувању толико и у лепо постављеном столу. А угађала ми је, много. Увек би за доручак било спремљено баш оно

што ја волим, и надала сам се да тата то никада неће сазнати. Он није дозвољавао никакво угађање. Могао би и да се нељути на Катицу. А она је, кад је била уверена да је ја не могу чути – а ипак сам увек чула све оно што није требало – гунђала мојој Madame: „То дете гњаве. Није ни чудо што није хтело да једе – увек само у тој соби, као у затвору. Па ко воли да једе сам! Зато је тако мршава!“

Није била сасвим у праву. Моја соба ми је, уистину, постајала мање пријатна једино за време оброка. Пре но што је Катица дошла. Гњавило ме је да једем, и само ме је то гњавило, а онда је стигла наша округла Катица, млада и весела, и научила ме је да се може јести са уживањем. Иначе, моја соба, са плавим медицом и Janette-ом, и свима осталима била је простор чудесних пустоловина и невероватних збивања.

После доручка, на пример, Madame и ја и плави медица враћали бисмо се у собу и онда ми је Madame читала, на француском, неку краћу народну причу или наставак вилинске бајке грофице Де Сегир. Madame је читала полако и својим мелодичним, свежим гласом који је био у опречности са њеним опустошеним лицем, одводила би ме у плавичасте просторе исприповеданог где је зло тако опасно искушавало племенитост да сам увек стрепела од тог искушавања. Јер, ја сам се претварала, лако, у личности из бајке које зло искушава, у оне које морају да савлађују силне препреке да би, на крају, победиле. Зли су увек изгледали јачи, и вештији у преобраћању у друге облике, проницљивији у предвиђању. Кад би, на крају приче или бајке, дејство њиховог зла било побеђено, увек ми их је било помало жао, као што ми је било много жао што се враћам из тих далеких па ипак тако блиских простора.

Кад бисмо се опет сви нашли заједно у стварности моје дечје собе, онда би Madame сматрала да то што ми је прочитала, а што сам ја преживела треба поново, она и ја, али она мање а ја више, да испричамо Janette-и, на француском, како би и Парижанка све разумела. И причале бисмо, чак понешто и отпевале, Janette би била задовољна а и плави медица је тако, уз нас, полако учио француски. Била сам сигурно да већ све разуме.

Тек што бих завршила са препричавањем, стигло би време за излазак. И кад је сијало сунце, и кад је падала киша, и кад је дувао ветар, и кад је вејао снег – Madame и ја бисмо се спремале и излазиле у парк, који постоји и данас, парк код тадашњег Мањежа а данашњег Југословенског драмског позоришта. „Дан може бити пријатан и када пада киша и када дува ветар“, говорила ми је Madame. „Нелепим данима ми морамо додати пријатност. Хладним топлину. Онда је и наш живот лепши.“ У парку су ме, ако није било неко невреме, чекале другарице, па смо се забављале у песку, или терале обруче, или скакале преко конопца, или играле жмурке и шуге. Зими смо се санкале на благој низбрдици парка и покушавале да направимо Снешка који нам се увек рушио у хрпу снега.

Враћале смо се из парка узбрдицом Улице Јована Ристића која данас носи име Светозара Марковића. Узбрдица је замарала слабо срце моје Madame, па смо пролазиле споро поред уличних продаваца начичканих дуж ограде Треће мушке гимназије. Продавали су црвено-беле шећерне луше, округле и дугуљасте лилихипе разних боја завијене у целофан, луле и штапове од мрког препреченог шећера. У лулама је, уместо пепела, био мак. Продавали су семенке, и кикирики, и кокице. И, у јесен, печено кестење.

Било ми је дозвољено да сваки други дан добијем по један лилихип који изаберем. Волела сам лилихипе, нарочито откада сам их угледала у Дизнијевом стрипу о Пинокију – не знам више да ли је то било у Политикином забавнику или у Мика Мишу – али сам јако желела да пробам и лулу или, бар, лушу, о чему није могло бити ни говора. „Можеш добити само оно што је замотано у целофан“, објаснила ми је Madame. „Све друго је пуно прашине.“

А кикирики? Зрна су скривена у својим махунама, испеченим. Зрна су заклоњена својим капутићима, нису прашњава.

Да, али само понекад. Кикирики гоји. Осим тога, не може се сваки дан нешто куповати. Поклоне треба заслужити.

Док се Madame пела лифтом а ја трчала уз степенице на трећи спрат – слобода која ми је била дозвољена ако нисам направила неки прекршај. Била сам нестрпљиво радосна јер сам знала да ме у трпезарији или у салону чека мама. Најлепша мама на свету коју смо сви морали да чувамо, јер није била сасвим здрава. Зато је морала ујутру дуго да остане у кревету. Али када би се у подне појавила, права вила, никада није личила на неког ко је болестан. Блистала је међу нама док бисмо сви ручали, заједно, сва блага, а нарочито би блистала увече кад би долазила да ме пољуби пред спавање. Понекад би сачекала и да завршим своју вечерњу молитву и да легнем а онда би покрила и плавог медицу и мене.

После ручка, одмарали смо се. Владала је велика тишина. А онда, кад би тата опет отишао да ради, у кућу је улазила живост. Код моје

сестре Гордане, у њену собу, долазиле су другарице да уче. Понекад су свирале и на клавиру. Једанпут недељно, мама је примала посете – па је Катица тог дана имала много посла. Ја сам, док је она радила, седела уз њу на столичици и гледала како прави сендвиче, канапее, разне колаче, мињоне. Њене руке су стварале чуда. Упамтила сам неке њене покрете за цео век и, ако сад и умем понешто да изведем од кулинарских вештина, умем само захваљујући Катичином мајсторству које је, у мрвицама, остало сачувано у мом памћењу, пресликано. Катице одавно нема, а ја доста често хватам себе како понављам њене покрете, остале у мени од преко неколико деценија.

Предвече, кад бисмо се вратиле из поподневне шетње, Madame и ја смо играле друштвене игре. Седел смо за округлим белим столом близу прозора, у мојој соби, а напољу је вејао снег и звониле су саонице ситним звончићима, или је промицало расветљено, касно летње предвечерје, или су добовале кише што пристижу из неких занимљивих, округлих даљина. Ловиле смо, удицама, шарене картонске рибе у великом картонском рибњаку, било их је сијасет различитих и свака је имала своје име на француском, а ја сам то њено име морала да научим и на српском језику. Забављале смо се и играма „Човече не љути се“ и „Мароко“ и многим другим. Али највише сам се радовала кад бисмо припремале позоришну представу са луткама. Позориште, прво правцијато, са малим гледалиштем и малом сценом, са марионетама које сам добила из Енглеске, од своје куме Радмиле Бабић Ђалски. Madame и ја бисмо данима припремале представу. Увежбавала ме је да покрећем лутке концима и да подешавам глас према њиховим замишљеним гласовима. Madame је имала силно стрпљење са мном. Не сећам се да је икада подигла тон или да ме је изгрдила. А био је то и те какав рад, то припремање представе која би трајала пуних четрдесет минута, са главним извођачем од само четири или пет година.

Премијера је увек била свечаност. Присуствовале су високе званице: поред Гордане, мама и тата. Главна публика су биле све моје лутке и меда, посађене у редовима малих столица и фотеља, са Janette-ом и плавим медицом на почасном месту. Непосредно пред рат на ове вечерње представе које су почињале у осамнаест часова, долазиле су и моје две најбоље другарице: Душанка Дуда Крестић и Биљана Шљивић.

Madame је управљала осветљењем, а ја сам управљала луткама и углавном сасвим сама изводила целу представу. Обе смо премирале од треме. Основа за представу су били позоришни комади који су објављивани, уз шале и причице, у „Шареном делу“ сваке „Златне књиге“. Madame би ми читала комад све док га не бих научила напамет – што се догађало врло брзо, а онда бисмо марионетама додељивале улоге и припремале представу.

И Janette и плави медица од каучука изгорели су у пожару који је 6. априла 1941. уништио унутрашњост зграде у Улици Јована Ристића 21. После рата, у тој згради која је била обновљена, радио је, дуго година, Уставни суд Југославије. Унутрашњи распоред био је, разуме се, сасвим измењен и, кад сам једном ушла у тај суд, нисам препознала ништа од оне куће у којој сам пре рата становала. Дуго сам патила што сам Janette-у и плавог медицу била спаковала, увече 5. априла, у коферчић са мојим најнужнијим стварима: једном „Златном књигом“ тамних корица, која се звала Крцко Орашчић, дебељушкастом црвеном књигом са бајкама грофице Де Сегир, на француском, једним листом из блока број два на коме сам нацртала и обојила, дрвеним бојицама, велику шарену патку која је са мном свакога јутра разговарала ако у соби, осим нас, није било никог другог. Годинама ми се чинило да ми плави медица помало зановета што сам га била затворила у тај коферчић који је био остао, заувек, поред мог кревета. Нисам зграбила коферчић у часу кад је отац зграбио мене из кревета док су штуке прелетале преко нас. И нешто је већ силно тутњало унаоколо. Хтела сам, касније, док смо гледали како пламен лиже, из прозора, уз зидове зграда, да утрчим у тај пламен, само зачас да се вратим по коферчић са плавим медицом, брзо бих ја то – али ми нису дали. Отац ме је чврсто држао у наручју. Само сам једном, и то те вечери уочи 6. априла 1941, кад су се сви паковали иако је Београд био проглашен за „отворен град“, одвојила медицу од себе и коферчић и, ето, он је заувек остао у том коферчићу. Никад то себи нисам опростила. А меда ми је, знам, опростио: сад ми, пријатељски и у шали, само повремено звоца.

Овај један обичан дан проведен у мојој дечјој соби увек призивам да бих се поново уверила да је остао као основа свим будућим данима мога постојања. Стан је, 6. априла 1941, нестао у пламену, као и Janette, и плави медица, и позориште и све друго што се претворило у ништа. После тог 6. априла живот се изокренуо из темеља, па су и они које сам највише волела у том изокретању излазили, један за другим, из те непојамне вртешке. Ипак, кад се осврнем на

хиљаде протеклих дана, видим да сам их, готово увек, и кад су били сасвим затамњени од моје патње, започињала истим радњама, као и некад, у дечјој соби: гимнастика, па спремање кревета, собе и себе да почетак дана дочекам тип-топ. Дан је требало заслужити. Ако је било патње, то је била моја лична ствар којом се други није смео оптеретити. А све што је, у дану који је почињао, требало урадити, морало се урадити. Одавно више није било тате да проверава како радим, ни Madame да ме храбри – отац је отишао у хаос европске емиграције у септембру 1944, истог месеца кад је, болесна од ужаса пред совјетском војском што је надирала, пред црвеном револуцијом која ипак побеђује, Madame умрла у свом стану, у Улици Жоржа Клеменсоа број 4, сада је то Улица Лоле Рибара.[5] У потпуно измењеном поретку ствари, тлоцрт мојих дневних радњи од некада остао је, у основи, неизмењен: француске кратке приче и вилинске бајке грофице Де Сегир смењивале су друкчије лектире, игра је све више постајала рад да би ми, сад, све чешће изгледало да рад, иако из дана у дан све напорнији и већи све више личи на игру, јер само он доноси пречишћену радост. Оно чему су ме учили сви који су својим присуством испуњавали моју дечју собу и који све ово време, у којем јесам, испуњавају својим присуством моју унутрашњост – да је сваки рад битан и да га треба обавити најбоље што се може, а да је најбитније духовно искуство које нас одводи и спознању непрепознатљивог – траје, као наук, у мени и данас, а осваја се и потврђује сваким даном. Захвална сам им што су ме научили да се сваки дан има не само заслужити него и одслужити, јер је добијен на поклон, као лилихип; да је сваки дан испуњен само ако је одслужен, у њему, наша служба. А свако има своју службу, понављала је то и Исидора Секулић, као што свака рупица на ципели и свака честица у Космосу има своју Сврху.

[5] Сада Светогорска (прим. прир.)

Јара Рибникар

ЈАРА РИБНИКАР (Храдец Кралове, Чешка 1912 – Београд, 2007). Почела је као песникиња (*Иду дани, иду ноћи*, 1952), а прве приче објављивала под псеудонимом Душанка Радак. Збирке приповедака: *Деветог дана* (1953); *Ларго* (1957); *Бакаруша* (1961); *Ти* (1964); *Међу нама* (1973); *Моћ живота* (1984), *Женске љубавне приче* (1997). Романи: *Недовршен круг* (1954); *Зашто вам је унакажено лице* (1956); *Победа и пораз* (1963); *Ти* (1964); *Ја, ти, ми* (1967); *Јан Непомуцки* (1969); *Привиђења* (1976); *Кратко београдско пролеће* (1977), *Породичне приче* (1995), *Роман о Т.М.* (1998), *Скретница* (2001). Написала је циклус мемоарске прозе *Живот и прича* (I– VI)1981– 1988, као и мемоарску прозу *Дете из Храдеца* (1990).

СЕСТРИН ДНЕВНИК

Она је!

Познајем је, ту неваљалу девојчицу с којом сам се тукла у детињству. Изгурала сам је једном кроз прозор. Срећно је пала. Становали смо у приземљу. Ништа јој није било. Мајку смо доводиле до очајања: „Кажу, добро је имати ћерке. Мир у кући. Срећа за мајку“ – и плакала би.

Ја сам од своје дванаесте године писала дневнике. Истина, уништавала сам их редом како сам их писала. И последња свеска свршила је у ватри. Како жалим за тим крупним, као у залету, исписаним словима! Зашто касније нисам наставила? Више нисам била у стању да испричам истину. А поштовала сам чињенице. Тај рђав обичај преправљања догађаја није ме сасвим напустио ни кад сам изишла из пубертета. И сада ми се деси: запазим одједном постојање аутобуса којим сам се много пута возила и утисла у себе лица с хиљадама њихових тајни – одједном он постоји, први пут постоји, кад сиђем а он се поред мене упиње да крене, па је већ то довољно да код куће испричам како ме је данас могао баш сасвим такав аутобус прегазити... Моја газдарица викне: куку мени, а другарица с којом станујем забрине се: хоћеш и ти као Љубо? (Љубо је један наш друг који је дошао из рата неповређен, а погинуо у аутомобилској несрећи својом кривицом. Сувише се журио.) Умирим обе, смејем се, а не кажем да је то била шала. Још неколико минута води се разговор о аутомобилским несрећама, а ја све мање имам вољу да им кажем: измислила сам... па, и не кажем... Но тада сам се стидела своје необуздане маште. Много жалим за тим првим написаним немуштим речима. Сад више него икад, јер држим у руци дневник своје сестре. Изгледа: ја нема шта да кажем! Љутим се, јер ме то подругљиво подсећа на моје учење клавира. Наставник је тврдио за мене: „Има дара, веома много; њена сестра не. Тврда је, сува.“ Он је увек пријатно дремао у фотељи док сам свирала. Моја сестра је касније, као аматер, дотерала и до Шопена, Бетовена, Баха. Тако је лако напредовала, а у гимназији, уза све то, била је одлична. Ја нисам одмакла даље од прве свески Черни-етиден. А кад сам коначно оставила клавир, рекао је наставник: „Велика штета, она има дара.“ А сестру није волео.

И ја нисам много волела сестру. Мислим да је и мајка мене више пазила. Била сам, не знам зашто, нека нада породице. Чак је и баба често говорила: „Мала политика!“ мислећи на новине „Политику“ са чијих је последњих страница црпла сву своју мудрост. Ето, ја сам јој толико паметна изгледала да ме је с новинама упоређивала! А сестра је завршила медицину и удала се за лекара. Ја сам побегла са два факултета и нисам се удала. Добро је што мајка није доживела овакав крај моје каријере. Она је само на универзитет полагала, као и отац.

Сестра никад није писала дневнике. Свима нама било је потпуно незанимљива. Да, тако једно обично створење. Без темперамента, без икаквог темперамента. А данас ми је њен муж дао дневник. Она има дневник, она! Осетила је потребу да проспе своје унутрашње речи, оне које се никоме и никад не саопште, и то тек тада кад је била жена. Зрела, већ сасвим зрела, заиста. Можда је писала из досаде, можда бежећи од тмурних дана окупације...

Нисам ништа о њој чула док сам била у војсци[6]. Рекао ми је један човек: чуо сам да је ухапшена. Шта све нисмо слушали. Нисам веровала. Она никад није била политички нарочито активна. Нешто мало на универзитету. Али се после туђила и отуђила. Њен је муж био релативно поштен човек. Као масон био је хапшен 1941. године, а ускоро пуштен. Чак је наставио свој лекарски рад за време окупације. Преживео је. А њу су стрељали. Он, њен муж, осећао се преда мном крив што живи. Није могао да сакрије радост што се креће, дише, једе. Зашто, мислила сам, па то је добро. Зар би се друкчије дало живети? Зар свако себи не би морао рећи: зашто она а не ја? Није био тужан. Лакше је изигравати весеље него бол који не осећаш. Није за њом туговао, то је било битно за мене. А како да се не радује што је преживео? Причао ми је да су се њоме користили неки неопрезни људи да им успоставља прекинуте везе. „И шта ти ја све знам“, рекао је. „Тако је ухваћена као комунисткиња. Ти знаш да она то није била.“ Као да се хвали, као да се правда. Мислила сам: он се још није освестио да смо ми на власти! Тада ми је дао дневник. „Нисам хтео да га читам. Непоштено је превртати по туђим дневницима. Али нисам издржао. Кад је ухапшена забринуо сам се. Шта ли тамо све има. Открио

6 У партизанима (прим. Прир.)

сам тако ствари које су ми отуђиле жену. Није ми је смрт узела, већ овај дневник.“

20. јуна 1943

Ако се ичега сећам, сећам се глади да се истрошим у љубави. Била сам девојчица кад сам се први пут заљубила. У своју наставницу. Није то била нежна чежња. Није било ни хистеричног иживљавања кроз причање. Била је то тмурна душевна страст од чије сам упорности сагоревала. Није то нико знао, само она и ја. Како не би знала кад сам је свакодневно вребала по степеништу кад је ишла у друге разреде? Знала сам њен распоред часова, и пратила је. Чим би зазвонило истрчала бих и полетела пред врата учионице у коју је требало да дође, окренула се и пошла њој у сусрет. Та нема сретања могла су за њу постати права мора, тако су се дивље и неуморно понављала. Међутим је она дуго остала величанствено равнодушна, као да ме уопште не примећује. За њене часове спремала сам се сатима. Знала сам увек више него што је од нас тражила. Испочетка ме уопште није примећивала. Била сам сиромашна, неугледна, можда и неуљудна, моји родитељи нису никада долазили у школу да питају каква сам ученица, иако сам мајку често преклињала да оде к њој. Наметнула сам се ускоро као најбоља ученица. То је допустила. Дозвољавала је такође да је сачекујем, да стојим пред њеним прозорима, да је следим; с времена на време поклонила би ми осмех. Ко зна шта сам јој значила, размишљам данас. Била је неудата, није се ни касније удала, лепа, поносита, горда, уображена. Није ми поклонила чак ни мрвицу неког чисто људског интереса. Никада није са мном проговорила. Није је занимало какве је природе мој занос. А он је трајао три године. Знала је само она и ја. У то време заволела ме је моја сусетка у клупи. Ћерка железничара и лоша ученица. Њена мајка замолила је моје родитеље да јој помогнем при учењу. Тако сам је бесплатно подучавала. Годило је то мојој таштини. Иначе ми је било досадно с њоме. Та девојчица користила је сваки наш састанак да ми прави сцене што је не волим. Љубила ми је руке, и ја сам јој то допуштала, иако се нисам никоме похвалила. Осећала сам да не би требало. Не, то никако није требало. Сетила сам се много касније и девојчице и моје окрутности. Али је то онда било нешто сасвим друго. Код Ваве, железничареве девојчице, била је то глад за нежношћу, веома слична мојој чежњи за љубављу. Оно касније било је нешто друго, нешто сасвим друго. Била сам већ мајка и моје дете подучавала је у сликању млада скулпторка, студент ликовне академије. Није било потребно да баш њега учи. (Неће тај никада бити уметник, престао је и књиге да прелистава и познаје напамет све марке аутомобила и авиона. И живце има исувише дубоке. Кад је било бомбардовање, излазио је из склоништа да посматра штуке). Имао је четири године и давала сам му увек оловку у руку да бих га смирила. То је била јевтина и интелигентна игра. Али скулпторка није имала од чега да живи. И мислила је да јој је уметност једини животни пут. Има таквих људи. Мислим да је исто тако успешно могла бити референт у некој установи. Велике скулптуре није направила. Али да не будем неправедна: можда би их и била створила, касније, да је могла. Нас неколико, ја и моје другарице, помагале смо је: долазила је да руча и да учи нашу децу. Трудила сам се да не примећујем како ме прати, усретсређено и заморно, као пас, топлим очима. И нисам мислила о томе. Била је без игде икога. Чудно да су и пре рата постојали људи тако сами, без игде икога. Једног се дана разболела и два месеца је није било. Требало је да видимо шта је. Моја је другарица рекла: можда нема шта да једе. Чула је да је болесна. Пронашла сам стан. Намештена соба у прљавој кући код железничке станице. Газдарица врло нељубазна. Кад сам јој рекла да сам неке врсте послодавац, нагло се променила. Рекла је снисходљиво: „Сирота, знате, држим је, а није платила два месеца кирију.“ Отворила сам торбицу и исплатила дуг. После сам ушла у њену собу. Лежала је у дну мрачне, мале просторије, сва опуштена као да је не само њу заборавио цео свет, већ је и она саму себе заборавила. Али кад сам јој пришла ближе, видела сам да има свеже обојене усне, да је чиста и пажљиво обучена за кревет. Сва је мирисала на сапун и колоњску воду. Чврсто уз главу зачешљане косе, крупних црних очију и црвених усана, личила је на скупоцени цвет, омашком бачен. Соба је била пресвучена танким слојем прашине. Фотеље на витким ногама уливале су неповерење. Покривене некада црвеним плишем, биле су излизане, мрке, са остацима црвенила на ивицама до којих није допрло тело. Придигла се и позвала ме да седнем.

„Не, ближе дођите. Нисам заразна. Нисам опасна.“ Смејала се умиљато.

Села сам на кревет. Узела је моју руку. „Чекам вас два месеца. Мислила сам: мора доћи. Кад ће? Кад ће?"

Почела сам да се извињавам. Прекинула ме је: „Не, молим вас, то не. Ја вас и иначе чекам и кад одлазим редовно у вашу кућу. Чекам вас код себе."

Луцкасто створење. Била је лепа, нежна и прозирна као лутка од стакла. Украс. Да, украс. И мирисала је пријатно. Није ме одбијала њена болест. Била је реконвалесцент.

Нешто сам говорила. О детету. О болестима. О пролећу које долази.

„Сад је оно време кад је у соби хладније него напољу."

„Да ли вам је овде хладно?", питала је забринуто.

„Не", одговорила сам, „угрејала сам се док сам тражила кућу. Једва сам вас пронашла."

„Знали сте адресу?"

Затајила сам да ме је наша заједничка познаница натерала да је посетим.

„Знала сам", рекла сам кроза смех. Да ли пријатељски? Да ли кокетно? Не знам. Њен је тон био необичан. И њене тешке очи, очи ловачког пса који жели да пође а не сме.

„Дајте ми руку", рекла је. Нисам схватила и пружила сам обе руке. Или сам схватила и била радознала шта ће да уради. Сва се скупила над њима. Љубила ми је дланове и редом све прсте. „Волим вас", шапутала је, „зашто сте толико хладни према мени?" Нисам јој отела руке. Видела сам да се мучи и да јој то причињава нарочито задовољство. Нисам у том видела ништа рђаво. Зашто да их не љуби кад јој се свиђа. (Онда се још нисам сетила железничареве девојчице. Нисам се ничега сећала, нити сам о било чему мислила). Дуго ми је љубила руке. После се испружила у постељи и сузе су јој овлажиле трепавице. „Волим вас", поновила је, „шта је то?"

„Лепо је то што ме волите", рекла сам глупо. Да бих поправила ту незграпност, додала сам: „Свакоме сам дубоко захвална што ме воли. Мало људи воле."

Затворила је очи. Ћутала је и из тишине је растао све већи неспоразум.

„Није вам добро?" питала сам. Осећала сам се нелагодно. Нисам довољно пажљива.

„Имам само једну жељу", рекла је скоро нечујно, „да ме пољубите". Зашто да је не пољубим? Приближила сам јој лице. Она је још чврће стисла очи. Дотакла сам се њених лепих усана. Миришљавих. Меких и топлих. Овлаш сам их се дотакла. Лежала је као окамењена. Одвојила сам се брзо од ње, а она је и даље држала чврсто стиснуте очне капке. Тада се у мени родило узбуђење. Испод трепавица (како су биле дугачке) навирале су сузе. Нису клизиле, већ су стајале на лицу. Помислила сам да људи ретко плачу кад леже тако на леђима. Сузе збиља немају куда да кану. Помиловала сам јој руку. Стресла се и отворила очи: „Идите", рекла је тихо, „ви ме не волите."

Устала сам. Била сам потресена. Нисам нашла речи за њу. Изишла сам на прстима.

Шта је то? Све сам испричала мужу. „Она је ненормална", гунђао је. „Немој више да јој одлазиш, а ни овде је не примај. Зар сама не видиш?" Не, нисам то увиђала. Осећала сам се кривом. Стално ми је лебдела пред очима: сузе јој стоје на лицу и нема места за следеће. Бранила сам је: несрећна је, усамљена, очајна, болесна, сирота. Рекао је озбиљно: „Ја те молим да не идеш. И да с њоме прекинеш сваку везу. Молим те. Хоћеш?"

Мислила сам: боље да му нисам ни рекла. Нисам, на крају крајева, ни ја неко дете. Доктор сам медицине. А њему сам одговорила: „Добро."

И нисам јој више отишла.

Кад је оздравила, јавила ми се телефоном. Глас јој је дрхтао: „Да ли сам вас увредила? Опростите ми. Све ми опростите. Смем ли да дођем? Само да вас видим. Молим вас!"

У соби је седео мој муж. Чинило ми се да јој наносим неправду, но моја ме је суровост ипак подржала: мали је болестан, кад буде потребно, јавићу јој.

Плакала је. Говорила је неразговетне речи. Преклињала ме. Била сам сва зажарена у лицу. Осећала сам на потиљку поглед мога мужа (Тада смо се још веома волели. Да, било ми је стало до његовог мишљења. Оно је ипак било важније од свега. Каква подлост. Мислим сада. Какав кукавичлук. Поцрвенела сам, да, сад сам поцрвенела, после четири године). Да га није било, била бих јој довикнула: Драга моја, оставите ме на миру. Верујте, несрећна сам, али друкчије не могу. Опростите моју грубост. Волим вас, верујте. Па, иако сам мислила: већ ми помало идете на живце, ја бих била ипак рекла само добре и лепе речи, била бих јој можда штогод и слагала, само да не плаче...

Али сам рекла: „Јавићу вам. То ће бити, вероватно, кроз две недеље.“

Она је прва затворила телефон. А ја одмах за њом. Као да је кроз затворену жицу могла да наслути уздах. А није се скоро ни чуо.

Он ме није питао. Отишла сам у другу собу. Срушила сам се поред постеље на под. Јецала сам. Гушила сам се. Понашала сам се као дете коме су одузели најмилију играчку. Само то? Питам се данас. Зашто тај страшни бол? И тек тада сам се сетила девојчице.

Смирила сам се доста брзо. Да, ми смо се тада још веома много волели. Чак сам је и заборавила. Веровала сам у то. Кад сам недавно сазнала да су је Немци убили у једном од многих логора осетила сам поново онај немилосрдни терет који ме је оборио оне вечери поред постеље. Мислила сам тада да ме, вероватно, нико није толико волео као те очи; кротке, одане очи ловачког пса који је хтео да јурне а нису му дали...

Моја хладноћа према малој Вави била је равна презиру. Кад би је прозвали а није знала, мрзела сам је. После сам је мучила својим ћутањем, као да ме је увредила. Била је то врло ружна игра, заиста. Али је сав мој интензитет био управљен према оној: неприступачној, недостижној. Зачудо: и њу сам једног дана оставила. (Истина, три године много је за један занос. Љубав обично краће траје). Нисам је више сачекивала, нисам јој стајала под прозорима. Моју равнодушност примила је хладнокрвно као и обожавање. Можда је мислила: време је да се заинтересује за младиће. Ја сам тада читала Достојевског и смршала од јеткости којом ме је испунио. Можда је проговорио инстинкт самоодржања: доста је било разбацивања за те три године. У замену нисам од ње ништа добијала: само ту и тамо један осмех. Шта ја знам о њој? Само то поуздано знам да је била величанствена у својој усамљености. Била је свој човек. Независна жена. Нико јој није био потребан. Да ли је њена гордост била уствари сујета? Или просто достојанство? За њу нису постојале хиљадугодишње традиције робовања жене. Ни чежња да се истроши у жртви мајке. Касније је постала научни радник на универзитету. Настрана, говорили су о њој. А њој нико није био потребан. И данас ме очарава слика такве доиста равноправне жене којој није стало до дивљења, до брака, до самоотуђења, која иде својим путем, задовољна у себи, спремна да милостиво подари лево и десно по осмех, и да продужи даље. Не мислим то зато што је није дирнула трогодишња детињска оданост пуна топлине. Мислим: ето, баш оваква жена створена је за љубав, за човека. Она би могла да га разуме и не би му стављала око врата окове.

Не, нису ме мушкарци тада занимали. Већ опет једна жена. Нова, млада наставница, весела, несташна, сушта противност мени и њој, оној првој. Њу сам доживела као одушевљење. Продор у смех. Трка у ширину. Лет. Изгубити је, било би ужасно. А још је нисам ни освојила. Привлачност је била тако снажна да сам јој написала писмо: не могу да живим ако остане равнодушна. Чим сам послала писмо, уплашила сам се. После њеног часа потрчала сам за њом уза степенице. „Шта ти је?“ упитала ме је љубазно посматрајући моје лице, „Сва си побледела.“ Муцала сам: „Писмо, писмо.“ Шта? Послала сам јој писмо. „Немојте га читати.“ „Зашто? Писма се пишу да би их други читали. Не узбуђуј се.“ И отишла је. Нисам спавала. Мучила сам се три ноћи и три дана. Крила сам се да ме не сретне. И добила сам одговор. У школи. Било је то прво писмо које сам у животу добила: писмо од ње. Позвала ме је да дођем њеној кући у недељу. Назначила је своју адресу. „Ти си врло мила девојчица и хвала на писму“, тако је завршила. Отишла сам к њој страховито узбуђена. Седела сам поред ње на дивану. Спремила је неке колаче које нисам могла да једем. Говорила ми је о студијама, о својој мајци, помало и о себи. Изнела је преда ме књиге и причала ми о Ромен Ролану кога је тада читала. Зашто и како. Била сам све више разочарана. Узбуђења је нестало. Нисам знала како да одем а да она не примети да не желим остати. Била сам излечена. Не, мислила сам: то није оно. Али сам и даље морала бити пажљива и добра према њој. И тако ми се први пут у животу десило да показујем љубазност која није извирала из срца. Уосталом она је била врло љупка. Сви су је волели, па ми то није тешко падало. Можда сам је у себи помало и ниподаштавала.

22. јуни 1943

Врућe поподне. Сунце нас је притисло као велики терет. Довело нас је до преврнутог чамца и понудило да седнемо. Гледали смо воду и птице, и ја и инжењер. Чудне барске птице које се стрмоглављују у реку као копља. Љубичасто врбово прућe иза Дунава, на острву.

Врућe поподне. Болеле су ме ноге у ципелама с високим потпетицама, које нисам умела да носим. Увек сам се једила што ми

лети отичу ноге. Чиниле су ми се дебеле као ступови слона. Све су ми ципеле на сунцу биле тесне. Повукла сам ноге под сукњу и уздахнула сам.

Можда је он давно смислио свој план: да ме баш овамо доведе. А можда га је уздах завео. Зграбио ме је грубо. Зарио зубе у моје усне и привукао уза се. Скоро сам пала с чамца у песак толико сам се борила. На уснама сам осећала со своје крви. Рамена су бридела његовим загрљајем. Моје су груди биле напете узбуђењем. Успела сам да се истргнем. Заборавила сам да ме ципеле стежу, да сунце пече, да ми је коса разбарушена, да на шлеповима живе људи, јурнула сам према граду који се белео негде далеко, јако далеко, чинило ми се. Трчала сам, летела сам. Тек кад сам за собом чула његов глас, звао ме је по имену, ја сам се освестила: пољубио ме је. Први човек: ујео ме је, нанео бол, понизио силовитим препадом, преварио ме. Омрзла сам га. Трчао је за мном, но мене није било лако стићи. Ципеле ми више нису сметале. Кад сам стигла до прве улице, видела сам да га нема.

Није се више појавио. Мајка је питала: „Инжењер више не долази?“ – „Не.“ – „А што?“ – „Остави ме, молим те.“ Окренула сам се од ње. (У том тренутку била ми је мрска и несхватљива, оптуживала сам је у себи да жели да ме уда, да ме прода ма коме, ето, макар оваквом зверском створу који претставља на улици и пред њоме мушкарца, човека, да. Он који треба да буде остварење оне замисли, маште, чежње, племенитих жеља, наслућених и сањаних открића узвишености, радости, лепоте, он, кукавни крадљивац, издаја витештва, бедник који се није усудио да ми изађе на очи после своје крађе...).

Дани који су следили нису више личили на пређашње. Досада је била испресецана навалама немира које су ме носиле као поплаве. Свако звоно које је најављивало неког на вратима било је повод узбуђењу. Долазили су рачуни, оцачари, просјаци. А ја сам чекала писмо или човека у коме би био запечаћен мој живот.

Писмо није стигло, разболела се мајка и умрла је.

Њена је смрт била широко корито у које сам могла без мере лити сав скривени очај, бујице узнемирености, чежње које су ме исцрпљивале и односиле. Њену сам смрт дочекала као во на кланици ударац маљем, чини ти се да је сталожено чело подметнуо да би ударац пао како треба. И ја као да нудим њеној грозоти нежну своју кожу, бичевима њеним своје широм отворене упитне очи, ужасу њеном плитко своје чисто срце. Над њеним гробом кидала сам се понављањем свих својих грубости, нељубазности током последњих месеци, свих својих неискреност и злоћа: јер ја сам јој дрско наглашавала незанимљивост њеног живота, бесмисао жртви и беспуће њених нада. Да, то је граничило с презиром, колико може бити за презирање способна онако јалова, незрела душа... Држала сам јој говоре из кревета, са прозора, ходајући улицама, одлазила сам кришом на свеж гроб и тамо клечала у блату и довикивала јој кроза сузе све што сам тога тренутка из дубина својих могла за њу извадити, сузама сам квасила и земљу и стазе... А знала сам да је сахрањена без душе, без црквених почасти, као што је увек тражила, јер смо знали да нема душе, од детињства, и она и ми. Ипак сам јој говорила, а отац се уплашио да клизим брзо у лудило. (Баш је тада једна моја школска другарица оболела од шизофреније. Ходала је по граду и тражила стакларске радње. Бирала је чаше украшене цвећем и плакала кад јој нису дозвољавали да их однесе. Код куће је данима седела, нема, укочена, посматрајући неуморно властити понор иза свог срца. „Шта радиш“, питали су је. „Везем незаборавке.“ Не би ни очи подигла. Била је све више обузета својим ћутањем... Умрла је од запаљења плућа).

Отац је чекао два месеца. Мислио је: све ће то у мени једнога дана стати, средићу се, поћи ћу у школу, на забаву, на излет... Многи су примећивали како пропадам. Отац се бојао да ћу изгубити школску годину. Одвео ме је коначно код лекара. Тај човек учинио је оцу услугу, није испочетка никако хтео да ме прими тврдећи да ће све само по себи да прође. Био је психијатар, познати лекар, Јеврејин. Чудан човек. Питао ме је о свему и свачему. Њему сам испричала о инжењеру. Наш је разговор трајао два сата. На крају је рекао као узгред: „Чујем, много се узбуђујете због мајчине смрти. Чуди ме. Ми сви умиремо. Зар то нисте знали?“ Плакала сам и он ме је извео напоље, пружио ми је мало огледалце и чешаљ. „Ако хоћете да се освежите, тамо је купатило.“ Чак сам ставила и мало пудера на лице. Насмејао се: „Скоро се и не примећује.“

Вечерала сам. Отац је био срећан. Пољубио ме је неспретно у косу. „Ово је добар лекар, тај ће те излечити.“

Мислила сам: здрава сам, живим. Једем. Поправљам се. Идем у школу. Несрећна сам. Баш је та нова несрећа била извор моје нове, разбуктале животности, чудног неусмереног полета. Била је то једна од оних несрећа које својим постојањем доказују лепоту и

важност живота. Од оних несрећа које не замарају већ нам дају снаге да постајемо центар света, а он се врти око нас у свој својој раздраганој, лудој драгости. Била сам заљубљена.

Писала сам доктору дугачка писма. (Сам је био крив; рекао ми је: ако вам буде тешко, дођите или ми пишите). Писала сам о себи, о њему, о томе како бих хтела да будем мачка и седим у соби у којој ради. Сећам се баш тога: да будем мачка… Не знам шта сам све писала. Звала сам га телефоном из поште. Чим би дигао слушалицу изговарао је своје име, не чекајући да му се претстави онај ко га тражи. Доктор Цукерман, рекао је. И ја сам изговорила своје име. Он је обично запитао: „Како сте?“ А ја сам одговорила: „Боље“. Никад ме није позвао да дођем, није се изненадио што га зовем, осећала сам да мирно чека да ја прва спустим слушалицу и није никад споменуо ниједно писмо. Писала сам ређе али су речи биле све топлије. Сећам се само тога да нисам више говорила о мачки, већ сам једном написала: ништа вам не бих сметала кад бих код вас била. Једног је дана зазвонило звонце. Седела сам са оцем у соби и учила. Пошла сам вратима и отворила. Поштар ми је предао коверат. На полеђини било је његово име. У купатилу сам отворила писмо. „Госпођице“, читала сам, „немојте ми више писати писма. Нема за њих времена, ни интереса.“ Писмо сам исцепала и бацила. Вратила сам се у собу. Отац је питао: „Ко је био?“ – „Неки човек, продаје нешто“, прогунђала сам, села за сто и продужила да радим задатак. Сузе које сам задржала претвориле су се у бол у грлу. Као да сам нож прогутала… Више нисам писала писма, нисам телефонирала. Две године сам за њим туговала. Био је обузео цело моје биће. Једном сам га срела, много касније. Била сам тада већ на универзитету, имала свог званичног пријатеља и круг другова с којима сам добро живела и радила. Почела сам нешто мало да радим с комунистима, иако опрезно и не с много загрејаности. Ипак сам била човек, тада. Видела сам га на концерту и покушала да га избегнем. Пришао ми је. „Госпођице“, смешкао се, „ви ћете постати књижевник, имате много дара.“ Поцрвенела сам. Зашто ме понижава, чудила сам се. Рекла сам осорно, чак иронично: „Боље да заборавите.“ Ставио ми је прст на браду, као да сам мало дете, и загледао се у мене својим тамним очима: „Никада, драга госпођице. Зашто? Ни ви – немојте тако брзо да заборавите.“ Потом се окренуо и оставио ме насред сале да стојим, зајапурена, с каменом негде испод грудне кости тако да сам ставила обе руке на груди и подупрла се да се не бих срушила напред. Људи су се гурали око мене да дођу до својих места. Понели су ме и ја сам села…

Њега су Немци угушили у гасној комори. Ах, зашто ми није дозволио да га волим, мислила сам, кад сам за то сазнала. Био би му живот, с којим је од нас отишао, бар мало богатији. А ја нисам постала књижевник, већ лекар.

1. августа 1943

А данас?

Струји, ах струји мој дах низ бол, као кад тестера цичи.

О њему говорим. Да бих се сећала, поново се црпла сећањима. Како ми је отворио врата у живот, а ја сада идем новим животом, јер се често у сну надам да ћу га срести. А кад сна нема ја сам заувек остављена, заувек осуђена да идем његовим животом без њега.

Било је то четрдесет и прве године.

Расцветао се црвени кестен, тежак и невесео, у суседној башти. Под кестеном је немачки официр куцао на писаћој машини. Био је неспретан: неравномерни, отсечни звуци одбијали су се од зидова моје куће. Био је то једини звук тог поподнева. Није било авиона, ни аутомобила, ни корак се није чуо, ни пчела да зазуји, као да је стало све, као да се из утробе смрти и окупације ишчаурује чаробна лептирица, шири дивна крила, незналица и глупача, опијена сопственим рађањем. Такво је то било поподне. Као да и не спада у наш свет. А немачка машина својим појединачним пуцњевима све нас преслабо погађа. Невесело, а лепо поподне. Тада су дошли, мој муж и он. Затекли су ме пред прозором кроз који сам се унела у овај први ратни мај четрдесет и прве године.

„Довео сам госта.“

Разговарали смо до ноћи. Кувала сам каве. Било је уговорено да Бојан остане код нас да спава. Шта све није причао. Шести април који нам се, сунчан и пролећан, срушио на главу с најодвратнијом смрћу, пред којом смо, понижени и престрављени, бежали у рупе као мишеви, претворио се у његовим устима у нешто нужно с чиме је потребно обрачунати се, у зло које је излечива болест, у опасност која је савладљива, у један од тренутака у коме се зачело наше ратовање с непријатељем, један тренутак, и то не баш најславнији. Греда му је пала на главу, засуле га рушевине. После

другог налета пошао је да тражи другове. „Трећи талас затекао ме је код скупштине. Потрчао сам, мислећи да ћу стићи до поште да се тамо склоним. Али су се они обрушавали. Људи су трчали тамо амо. Легао сам. Асфалт је већ био угрејан јутарњим сунцем. Био је то топао дан. Једна жена журила је преко чистине између скупштине и поште. У руци је носила лаковани куфер. Сунце се у њему весело огледало. Куфер као да је претворио у извор јарке светлости. Прави рефлектор.“ (Смејао се, како се смејао, и ми, заражени његовим смехом, и ми с њиме. Како сам се могла смејати смрти и ужасу, страху лудилу панике, јауцима, земљом угушенима, распоном експлозије череченима, ударцем тврдог ваздуха контузованима, како сам се могла смејати заувек усамљенима којима је бомба прождрла све миле, деци осуђеној на глад за љубављу, јер су их оставили њима најближи, како сам се могла смејати, како сам се могла....). „Одједном је жена постала свесна отсјаја који вуче у руци: испустила је куфер, у страви је бежала од њега остављајући га за собом насред улице, негде је већ пала бомба, близу, подигао сам главу, одлепио од асфалта и спазио је како и даље трчи, изгубљена....“. Смејали смо се. Могли смо се и морали смо се смејати. Горчина и језа напустили су нас. У чуду сам га гледала. Ослободио ме је бар за неколико тренутака мене саме...

„Како си га пронашао, ко је?“ питала сам мужа кад је дошао за мном у кухињу где сам спремала вечеру.

Он је знао да је то неки партиски функционер. „Не знам шта је“, рекао је, „али ме је асистент молио, а мени је био веома симпатичан; како је само безазлен.“ (Уживао је што може преда мном да се направи важан, храбар, добар, поштен и борбен. Да, тако је, мислила сам у себи, све је то тако, без шале: почастила сам га најлепшим осмехом и чврсто му стегла руку. Био је задовољан).

То је био мој први додир са организованим чланом Партије, после дуге паузе. Била сам узбуђена.

После вечере говорио нам је о јединству које ће се у борби против Немаца створити. Мој се муж, љубазно и тихо, није слагао с њиме. Подвлачио је супротности између Срба и Хрвата. Већ су од усташких руку пале прве српске главе. „То није рат већ подлост која се не заборавља, а то је почетак, видећете...“.

Све што је Бојан казао било ми је јасно и блиско, све је то било баш тако као што је рекао, као да преда мном открива истине, моје истине, истине свију нас, све сам ја то знала и пре него што је изговорио, и сви исто знају, а треба пред њима те речи изговорити да би се освестили, као и ја... Нисам схватала мужа и отворено сам стала у дискусији на Бојанову страну. Паметни доцент ми се смејао: „Ето вам комунисткиње... нисте јој се надали...“

Док је говорио Бојан је забацивао главу као да му чело никад није доста уздигнуто и довољно пркосно, драг, дечачки смео, дошао је из рушевина, кроз патроле и чопоре агената од којих би га сваки био са задовољством убио, јер се тада могло пуцати на улици, а Бојан је показао револвер који је стално носио уза се, решен, како је рекао, да скупо прода своју кожу, смејао се жмирећи и ја сам се питала какве су боје његове очи и да ли је лепо његово лице, и постао је за мене у току прве вечери симбол извора наше будућности, ако је уопште икада буде, симбол онога веселог херојства које уз осмех побеђује, јер зна да стисне зубе и да мрзи, чедно, мржњом се не хвалише, симбол је свакојаке младости, здравља и снаге којој не треба ни одважности, јер крши непријатеља тиме што дише.

Није ми се спавало. Доцент је отишао. Ми смо остали.

Изишли смо пред кућу и прислонили се леђима уза зид. Почела сам грозничаво, несрећено, болно, све узбуђеније, журно, као да баш њему морам све то изговорити, да му описујем шести април (коме сам се, заједно с њиме, мало пре смејала) и ону ноћ у којој сам, престрављена, посматрала тамно црвенило како се шири и гута наше небо, ноздрвама процењивала ветар, који се окренуо према нама, да осетим колико је пожар близу, усплахирена у животињском страху за дете које сам једва смирила да заспи, о свом оном очајању које ме је сломило с првим даном окупације, о оном очајању из кога ме је први пут тргао мој сопствени смех....“кад сте оно причали, оно о куферу...“ Слушао ме је замишљено, без осмеха, тог пута. Разгледајући пажљивије моје лице морао се примаћи сасвим близу, јер смо у мраку једно друго готово губили, и тако ми је рекао лагано, право у очи: „Мислим да у себи носите пуно личне несреће. Зато на вас ова општа невоља тако поразно делује...“

Слушао ме је. Сада знам зашто сам тако снажно доживела велику своју искреност: први пут ме је слушао човек који мами из мене моје сопствено биће, да, оно што сам му из себе откривала било је више од искрености: било је то откровење и за мене.

...Желела сам увек да будем на селу и да гајим животиње. А постала сам доктор с дипломом а без праксе, мајка једног детета, жена. Никога немам. Рекла сам: изгубила сам све кад сам се одвојила од Партије. Да, хтела сам да будем сељанка и да гајим животиње. Ја не могу да носим на себи сва понижења, све неправде, све болести, све болове, све несреће, оне су свугде присутне, у мени су сви јауци, беспућа, грозоте, у мени су сва насиља, све увреде; питам га, разуме ли ме, носим то све у себи, не сада, после ове наше опште несреће, већ и раније; питам га, разуме ли ме?

Сваки је проблем ништаван кад се споља загледа, из шире перспективе, из перспективе друштва, живота државе, земље... Тако је то рекао. „Сви смо ми ништавни ако из ништавила не направимо нешто велико... на пример: творца историје." Насмејао се. „Уморни сте."

...Остао је код нас недељу дана.

Наши су се разговори настављали из ноћи у ноћ. Спавао је врло мало. „Четири сата ми је довољно. Нећу да проспавам пола живота."

Мислила сам: да ли сам ја разлог што своје ноћи тако нештедимице троши!

Шесте ноћи ми је рекао да још није успоставио везу преко које треба да се пребаци у унутрашњост ради извршења извесних партиских задатака. Али да ће сутра ујутру да оде, јер је гостопримства било већ исувише. Уплашила сам се. Нисам знала како да одговорим. Преда мном се отворио понор празнине: без њега. Дошло је и да заплачем. Грло ме је заболело. У грудима сам осетила пакленe иглице. Али се још нисам одала. Објаснила сам му да би било неразумно да ризикује. Готово се сагласио. А на крају сам додала, нисам могла друкчије: и да продужимо наше пријатељство бар за дан, два. Ко зна шта ће с нама бити касније. Рекао је озбиљно: „Да, пријатељство. Али шта, ако желим да вас љубим, ако само о томе мислим док разговарамо?" Нисам могла одмах да одговорим. „Ништа се не сме десити што би покварило ово пријатељство. Ја без њега нећу да живим. То не бих могла. Чините шта хоћете, само очувајте наше пријатељство. Схватите: ја без њега нећу да живим."

„Зато је боље да одем", рекао је мирно. Он је знао да га волим, а ја још не.

Тако смо се разишли.

Сутра ујутру сам пред својим мужем, који се спремао да оде, лукаво рекла да наш пријатељ хоће да иде на несигурно место, иако је још увек без оне везе коју очекује, само зато што сматра да је гостопримства било и сувише. Мој га је муж задржао одлучно. И решено је било да остане.

Каква је то била ноћ! Све се збило као обично. Седели смо дуго, и мој муж је отишао да спава. Нас двоје седели смо и даље, ћутке. То је ћутање трајало дуго. Плашила сам се да се помакнем. Мислила сам: отераће ме од себе. Нисам ни о чем другом мислила, само о томе: да ме не отера од себе. Била сам потпуно савладана, и желела сам да се деси нешто што би спречило да се од њега одвојим. Чинило ми се да бих радо погинула заједно с њим. Те ноћи говорио ми је каква ме перспектива чека у социјализму као лекара, колико ћу имати посла и под каквим ћу условима моћи да се развијам. Договарали смо се да ми пошаље поруку да бих и ја отишла у партизане. (Нисам рекла: за тобом, – већ смо говорили ти једно другоме, већ сам рекла: у партизане, било где). Расправљали смо и о томе да ће мој муж сигурно са мном кренути, а ако би се поколебао, – иако је до сада давао одлучне изјаве, – да ћу ја отићи сама. Да, била сам чврсто решена и одушевљена да пођем. (Не, не љутим се на њега што ни до данас није послао никакве поруке, иако је прошло већ скоро две године. Мој муж је био хапшен, било би глупо да су у то време долазили. Није се знало шта од њега хоће. А кад се сазнало да је хапшен као масон, везе су биле прекинуте. И ко зна где је он сад. И да ли је жив. Ја сам сањала како умире. И ја плачем, тако ужасно плачем, кидам се, срце ми се са дна цеди....). Не о томе нисам хтела да пишем. Већ о оној ноћи. Не о овој кад смо уговорили мој пут у партизане. Већ о следећој.

Била је то последња моја ноћ, јер је он идућег јутра морао да пође. Радовао се што је успоставио везу, што му је пут јасно одређен и спремао се. Чинило ми се да ме је заборвио. Да, такви су људи, мушкарци. Али није, сетио ме се кад је за то дошло време. С припремама је био готов. Вечерали смо, и мој је муж седео с нама дуже него обично: последње вече. Али смо ми ипак наставили сами да седимо. (Нисам никад сазнала шта он осећа кад нас тако препушта ноћи). Почела сам да плачем. Као свака обична жена кад јој блиски човек одлази у рат. Да, он је био мој човек, за мене. Ја сам живела, родила се, учила, постојала да бих њега срела, њега јединог под овим сунцем, он је био мој и није никоме могао припадати, само мени. Био је непријатно узнемирен тим плачем. Није ме тешио и рекао је: „Крајње је време да одем." Био је веома хладан

и ја сам престала да плачем. Савладала сам се и саветовала му да легне, јер ће сутра поћи и бити заморен пред пут. Одговорио је: не спава ми се. И тако смо остали.

Тог пута нисмо више могли разговарати о рату, о устанку, о опасностима, о издајама, о моме путу у партизане, о прошлостима, а будућности су постале незанимљиве. Ноћ нас је свезала својим чаробним нитима, она нас је ставила једно уз друго, она је повела моју руку да му ћутке милујем косе, а њега је умирила да пусти моје прсте у своју косу, онда на чело, на његове обрве, на рамена и руке. Предао се томе миловању као сну, а моје је ћутање проговорило о љубави, о моме очају и о томе: да сам живела, родила се, учила и радила зато да бих њега срела, макар због ове једне ноћи, због делића те ноћи који нам је случај поклонио, јер је живот великодушан према свима нама, па ако нам не даје велике среће, бар нам делиће пружа. Да ли ме је волео и раније и бранио се, борио са собом, или ме је заволео те ноћи, не знам. Али се одједном одвојио од мене тако да сам се следила, и привукао ме затим грубо, снажно, брзо, као да жели да ме отме целом свету, стегао ме својим рукама тако да сам била сасвим уз њега и осетила његова тврда рамена. Пољубио ме је и ја сам се занела, скоро пала у несвест, чинило ми се да се никад нећу вратити из оног непрекидног понирања све дубље и дубље, а желела сам да се не вратим никада, као да умирем једном дуго жељеном смрћу, дивном смрћу која је само сажети живот у један најсветлији тренутак љубави, да се никада не вратим, а он ме је одвојио и као лутку наместио да седнем подупирући ме рукама, сам пренеражен дејством свог загрљаја, јер му то није био први загрљај, ни ја прва жена, ни жеља прва жеља, ни узбуђење прво узбуђење. Остали смо опет ћутећи, раздвојени, као два непријатеља, као звер што ишчекује жртву, као у двобоју разапети мржњом из које треба да прескочи искра убијања. А нисмо били непријатељи, ни људи у двобоју, ни жртва и звер, волели смо се и престрављени тим сазнањем још смо му се отимали. Али ја нисам више имала снаге и пала сам на колена пред њим љубећи му руке. „Што ми љубиш руке“, рекао је тихо, као у недоумици. Љубила сам му и колена, и он је стегао моју главу очајнички снажним својим рукама, да сам помислила да ће је здробити и уништити ме заувек. Ах како сам желела ту смрт из његових руку, јер се чинило као једини излаз из неподношљиве муке. А ипак смо се одвојили, ја сам се скупила у фотељи а он је стајао, наслоњен на зид преко пута мене. Нисмо знали шта да учинимо од те љуте страсти која нас је тако на препад освојила, од те дрхтавице којој није било смирења, од жеље која нас је узајамно привлачила као снага супротних полова великог магнета. Можда је он размишљао. Ја нисам. Бити одвојен од њега било је најстрашније мучење. А приближити се – нисам више имала храбрости. И тако су пролазили скупоцени тренуци, једини, последњи тренуци, а ми смо остајали раздвојени, згрчени у себи, скамењени.

А ноћ је расла око нас и иза нас, у нама. Ковитлала се као хиљаде дивљих вртлога. Пунила нас је грозом, као залуталог мрачна лавина.

„Не“, рекао је, а чинило ми се да је то било исувише гласно и немилосрдно. „Не“, поновио је и подигао ме је према себи. Читајући из мојих очију водио ме је у собу где је тада спавао, и постала сам његова без пољупца, без речи, његова заувек.

Као да се река излила у море, сва.

Не сећам се да ли је ишта рекао. Знам да нисам спавала те ноћи а он је задремао поред мене, сат, два...

Сутрадан је одлазио, без осмеха и незабринут. Одлазио је као што обични људи остављају све, да би ратовали. Тог је јутра био у оклопу ратника, и кад ми је, као што би сестри дозволио, пружио лице да га пољубим на растанку, једва сам уснама дотакла његов образ. Стајала сам на капији и пратила га очима како се све више просторно одваја од мене, од нас, од куће, од нашега града, од окупације.

Као да је однео и наду моју у обећану слободу и оне хиљаде хероја што су уз њега корачале, сам као устанак, као развијена, бескрајна застава револуције, као победа над несрећама, као снага која ће и најцрњи мрак да запали да би од њега начинила сунце.

Њен муж је рекао: није ми смрт узела жену, већ овај дневник. Дневник је мени поклонио сестру.

Ах не, не жалим је. Такав живот није за жаљење. Шта би још могла да очекује? Однела га је у себи и кад је умирала, мислила је: и ја уз тебе, увек...

Чини ми се да ја од живота ништа нисам добила. Ништа? Било би то неправедно. И шта више, безочно: бар ја увек прихватам објективне истине као своје, личне. Хвалим се, дичим се собом, сестрице: чујеш, ја сам официр нове армије. Имам три ордена и добре

другове. И успомене из рата које препричавамо где год се сретнемо, нас двоје, троје. И ожиљак који ме потсећа, кад се мења време, да сам и ја поред смрти прошла. Верујеш? Драга, чујеш, ја сам од оних хиљада хероја које је он у себи носио, он, застава револуције, широко развијена, бурна и весела, земљом упрљана, ветром подерана, кишама обарана, рукама подупирана, у јуришу губљена и наново подизана и високо изнад нас ношена застава, чујеш...

И он ће, можда, једног дана да однесе цвеће на ма који гроб, јер ти лежиш свугде, да, то ће свакако једног дана учинити, баш као и ја, сутра, верујеш ли... мало имамо времена... али ми смо и у рату стизали да цвећем окитимо гробове... често... не у великим офанзивама, то не....

ВОДИЧ

Ушла је пред њима путем што води у Скелу. С времена на време губила се иза окуке, и опет искрсавала; посматрали су је како иде, равномерно погнута напред. Знали су да ће их сачекати тамо где треба.

Око њих је расло и цветало обично пролеће. У њему није било никаквог узбуђења. И они су ишли мирно, ћутке, као људи којима је пут одавно познат, незанимљив. Нису у себи налазили предмет разговора. Два сапутника. Она је за собом оставила дете. Њему је било познато много штошта из њеног живота. Па и то: да је за собом оставила дете. Плачљиво људско младунче. Замотуљак из кога су вириле ручице, не обле какве бивају код једногодишњих малишана, већ нежни бели дланови из којих су као неки чудни крунични листићи вештачког цвета избијали танани прсти, дугачки, скоро непријатни. Тако га је он, Стојан, видео последњи пут кад ју је пре неколико дана обишао да с њоме поразговара о упутствима за пут.

С киме се он јутрос опростио, била је за њу тајна. Сваки напушта неког или нешто. Чинило јој се да је њихово расположење јединствено: отупелост после многих опасности, таквих опасности у којима се и жалост брише, да, и највећа туга губи своју тежину. Најгоре је прошло: изишли су из Београда.

Њихов водич, плавокоса девојка пред њима, грабила је одлучно кроз пролеће. Пролеће хиљаду деветсто четрдесет и треће године.

Сва су пролећа иста. И ово наше пролеће, мислила је Кика. Мењамо их ми. Уносимо радост и клонулости. Зовемо их месецима љубави. Ми смо измислили тему да су њихове лепоте ненадмашиве. А пролећа су обична, увек...

Девојку више нису видели. Зашла је за шумарак.

Он не би никако признао да је пролеће обично. Зар ово пролеће у коме је, ето, на пример, она тамо напред, Јованка, девојка-водич, из Београда уклештеног немачким чељустима већ по пети пут усред бела дана изводила својим путевима групе илегалаца да би их предала наоружаним борцима, а сама се, напред нагнута, осамљена, враћала у оне немачке чељусти? Зар ово пролеће?

Сапутница би му одговорила: Мислиш да још никад мајке нису напуштале децу? Никада се још нису раздвајали бракови? Никад

нису момци брисали сузе девојкама на своме путу у ратне окршаје, никад раније нису људи вешани, стрељани, пробадани, бомбама разношени, никад увређени и неутешени? Никад се раније нису угњетени дизали на оружје? Никада се нису голоруке жене војсци придруживале и постајале заједно с људима хероји? А зар се исто то није дешавало лети, зими, у јесен, па и – у пролеће?

Али се он с њоме опет не би сложио. И одлазимо, Кико, викнуо би радосно, као да то није тај тихи човек, одлазимо нас двоје, ми! Зар то није необично, дивно, ново на овоме свету – бар за нас двоје!

Насмејала би се само: „То и кажем“

Ваздух је био свеж и они се нису замарали. Редак, пријатан – као обично у пролеће. Човек је корачао весело, руке је завукао у џепове. Кика је била задовољна што ципеле, које је за пут одабрала, нису изневериле њена очекивања. Оне су јој олакшавале пешачење. Видела је да ће лако стићи на циљ, ако све буде ишло како треба.

Стојан је запалио цигарету. Увек му је дуван нарочито пријао напољу, на сунцу. Увукао је дим дубоко и закашљао се. Кика му се загледала у лице. Прочитала је, јер је добро знала говор његових црта, из стегнутих усана, присуство опасности. Вратила је поглед на друм. Према њима су ишле две униформе. Није било избора. Нису успорили кораке.

Немци су се приближавали. „Имамо документа“, шапнуо је Стојан. „Ништа“, процедила је кроза зубе.

Пред очима јој се муњевитом брзином одвио филм: њихов улазак у Београд. И тада је долазило једно од многих пролећа. Трешње су богато цветале. Елитне трупе разлетеле су се кроз град. Млади победници млечних образа јурили су својим разноликим возилима кроз улице пуне пепела и прашине. Плави, очију пуних северног неба, укрућених рамена, глава заповеднички наслоњених на здраве груди, разносили су страх, запрепашћење. Њихова озбиљна лица говорила су: нисмо принчеви из бајке. Долазимо из крви и идемо у крв. Пролазимо и не примамо никакво пролеће, ни дан, ни ноћ, ни сузе, ни смех. Љубав не тражимо и не дајемо. За нас постоји једно једино годишње доба, доба гвоздено, на гуменим точковима елитних наших возила, доба сирена, брујања, дима, смрти, доба које као прилепљено уз тела носимо са собом од севера на југ, од истока западу, кроз кишу и снег, по звездама и сунцем, преко узораних поља и запуштених њива, кроз ваше трешњама окићено пролеће, једно једино и неизмерно годишње доба – рат...

Стојан је мислио: ако буде шта, бежаћу у поље. Скела је недалеко, ту је Сава.

Два туђинска лика била су већ на дохват руке. Стојан је бацио цигарету и завукао руке још дубље у џепове. Дланови су постали скривене песнице.

Један од Немаца скоро је раменом окрзнуо Стојана. Прошли су. Већ су иза њих. Њихови кораци одзвањају друмом. Тај звук убедљиво говори о њиховом удаљавању. Иду Немци, иду према Београду. Иду у израњављени град, у тело стегнуто гвозденим чељустима...

„Да се одморимо мало“, уздахнула је Кика.

„Не, још не.“

Тако су и они продужили напред. Њихово кретање није било савладано вољом, мењали су корак, правили рукама сувишне покрете, жмиркали очима иако им је сунце ударало сад у леђа; забацивали косу која није падала на чело, истезали кичму из кукова да би исправили рамена која нису била погрбљена.

Кика је заборавила на жељу да седне.

Немачки кораци. Између њих се креће од четрдесет и прве године. Често као балерина на жици. Тако је ходао и пао и он, Павле, муж њен. Њега више не прогањају тупи одјеци чизама које добују своје злочиначке песме, дрске, моћне, упорне, изазивачке, заморне и монотоне, узбудљиве и жестоке, кошмарне и стравичне песме по асфалту, тротоарима, калдрми и друмовима, пред зградама од камена, поред кућа од цигала, од центра до предграђа, од палате „Албанија“ до оних циганских кућица од глине из којих је некада врвела црна сиротиња периферије, а данас оне зјапе празне, очишћене од људи и деце, опустеле после корака „више расе“...

Не, њега више ништа не мучи. Ни срамота због издаје и пропасти земље, ни немир илегалца који није још навикао да се, сасвим природно, данима и ноћима крије, ни ужас од свуда присутне смрти, – ни оно осећање нехотичне преваре које се и њему и њој наметало, иако преваре није било, иако непредвиђена љубав што се родила између њега и ње никоме сметала није...

Павле. Тако су се звали многи синови из богатих породица београдске чаршије.

„Ово је Павле“, рекао је Стојан. Пролећни ветар стресао је капљице са светлог младог лишћа после кише. И њој су капи, ледене и брзе, што нису никако могле да потсете на сузе, кануле на лице и у

разбарушене њене косе. Пролеће је било тихо као што обично бива предвечерње рано пролеће, кад се биљке, раздрагане сунцем, спремају за ноћ, на прикупљање снага за ново рашћење. Упркос кућа расечених сечивом експлозија из којих је, смешним чудом очуван, гледао шарени абажур лампе, део кухиње, црвени цвет тапета, пола постеље, упркос рушевинама из којих су групе тако страшно живих Јевреја вадиле лешеве, упркос кратера на друмовима које су брзо поправљали немачки стручњаци за војне путеве, упркос патрола и претње која је расла сваким часом са заласком сунца – то махнито пролеће са истом дрскошћу с којом расте коров на тек затворном гробу, са победничком радошћу радознале репице што избија прва из леје, са истом поезијом с којом нам се клања прва висибаба и кукурек, оно је крчило себи пут: оно је било здраво и чило, обично једно пролеће. С људима није имало никакве везе. И кад јој је Стојан претставио Павла, постала је тврда и затегнута, непомична у том распону: она и ово пролеће! Калемегданска тераса, Павле. Племенитих црта, углађен, добро обучен. Какву би тај девојку могао да нађе да с њоме прошета калемегданским пролећем – да није ове наше Партије!... Стојану је веровала. Био је секретар њене ћелије. Поред тога озбиљан њен пријатељ. Знала је: Павле је „најпогодније лице“. У Београду скоро непознат. Дошао је из Беча четрдесете године. Културан човек. Инжењер... “И ти ћеш се лакше законспирисати као његова жена“, објашњавао јој је Стојан раније. „Све ћемо то свршити у недељу“, говорио је на Калемегданској тераси. „У Топчидерској цркви ће бити венчање.“

„Зар се то може тако брзо?“, питала га је.

„Све је уређено. Биће то савршена свадба. С попом смо се договорили. Рекли смо да одлазите. Све се, Кико, може“, насмејао се. „Изабрали смо ти доброг мужа!“

„Без шале“, мрштила се строго.

Павле се смејао.

Како се сад себи смејала због тадање своје крутости, отсуства хумора, због оне усиљене скромности и чедности у које је утерала своје срце, због својих предрасуда и неповерења према сваком осећању које није било хероизам борбе...

Венчали су се. Био је од ње двапут старији. Кад ју је увео у будући њихов стан, укопчао је радио. „Волим музику. А ти?“ – „Не знам.“ Можда и она воли, није о томе размишљала. Не воли севдалинке. Радо слуша хармонику. „Прави дивљак“, тако ју је звао...

Поштовао је њену храброст пуну дрскости; она јој је дозвољавала да иживи спутану енергију младости, јер се није могла излити у друга корита. Посматрао ју је радознало. Гледао ју је нежно. Но није смео да јој каже: „Чувај се.“ Било би то неукусно. Није се могао ослободити осећања сталног жаљења, али се помало, ћутке и доброћудно, њој и потсмевао: аскетизму у храни, пићу, одевању, у односима. Он је јео и пио с уживањем, волео је добар сан, читао је радо роман и пожудно слушао музику. Био је „угледни грађанин“, „болестан човек“, „добро име“, „погодна личност“ и чинило му је задовољство да то може поклонити Партији. Био је закупац штампарије и штампао је „Коњске трке“, календаре, формуларе. Шта су његови пријатељи радили у подруму штампарије, и шта је „његова жена“ затварала у бункер иза гомиле угља (често јој је у томе помагао) није знао. „И боље да не знаш“, рекао му је Стојан. И он се с њим увек у свему слагао. „Стојан је сјајан човек.“ – „Као и остали наши другови“, одговарала је. Морао је и ту да јој се потсмехне: „Зар ниједног не волиш више од осталих?“ – „Не, ти то не разумеш!“

Умиривао ју је. „Знам, сви сте ви хероји, у истој опасности. И у букварима којима се утврђују прве вечите истине – мама има Миму – и тамо ћемо о вама писати. „С правом“, смејао се „не љути се. Забога. Зар то није тако?... Али, реци, шта ћу ја ту? Како сам ја доспео међу вас, велике људе? Ја нисам никакав јунак, истина, не!“

То је било глупо, смешно. „Био си увек симпатизер, кажу другови.“ То је било још глупље, још смешније. „Али мени се живот свиђа“, дирао ју је, „не идем лаву у зубе.“

„Идеш“, довикнула му је, тмурна, с варницама у црним очима. „Идеш с нама да му поломимо те зубе!“

Дивио јој се.

Она је често осећала у њему немир. Тињао је у њему неки ружан страх, дубоко скривени страх, али тако снажан да га је с времена на време морала запазити у његовим очима или у подрхтавању руке. Открила је да су кораци сваке немачке патроле пролазници који су се случајно задржали пред кућом дуже него што је уобичајено, њени вечерњи изласци, исувише честе посете њених сарадника, да је све то дизало из дубина његове свести страх: као навала јурио би у најтање његове живце, до очију, до саме коже. Истина, постепено се и он припитомио. А Стојан ју је прекорео кад му је о томе говорила.

„Да ли је икад ишта одбио да за нас уради? И није нарочита врлина бити храбар, ако се не бојиш. Храбар је он, боји се, а с нама је.“

Како му је могла одолети? Водио ју је, кад је долазила кући, у њену собу, нудио ју је да легне на диван, отварао је радио и тражио по целоме свету музику за њу. Бранила се испочетка од сажаљиве нежности. Била је толико неспретна да ју је лако обесхрабрио у њеној игри издржљивости, пркоса, вере, одважности, незабринутости, неузнемирности. Било је пријатније бити сасвим поштен: „Да, уморна сам“, признавала је. „То је већ боље“, гунђао је. „До сутра....“ додала је, али је застала.

Касније кад ју је Стојан питао за инжењера, хвалила га је штедљивим, немарним речима. Хтела је рећи: Шта ме испитујеш? Чини ми се, најбољи је то човек на свету, тако, човек, разумеш?

Али јој се чинило да је пред Стојаном крива. Па венчали су их формално, заповешћу Партије, законом конспирације. Све је прошло дисциплиновано, без дискусије. Љубав није била предвиђена. Тај је брак био део једне илегалне акције.

Можда су сва пролећа била Кики обична јер није доживела ниједно љубавно пролеће. Није никад с драгим лежала у трави што ноћу мирисно дише над хладном земљом пуном плодне влаге. Нису заједно никад птице посматрали када раздрагане, све више занесене, сопственим кликтањем, падну у зелено грање, избезумљене нашим пролећем у које су се вратиле. Нису заједно прошетали под расцветаним дрвећем, није јој никад цветом окитио косе.

Открили су се једно другом усред зиме. Њихов први загрљај дрхтао је због жестоке децембарске уличне хладноће. Пољубац је могао да постане цвет каквим мраз шара зими прозоре.

И они су се једне ноћи угрејали. Какву су грозницу запалиле њихове две људске топлине. Попели су се ваљда до сунца. На челу су им стојале капи зноја. Обрисала му је чело дланом: „усред зиме“!

Како сам му могла одолети? Нисам му могла одолети. (Корачала је све брже. Главу је оборила. Стојан ју је повукао за рукав: „Лакше, лакше.“ Није му се насмејала).

Нисам му могла одолети. Никако. Моћном извору топлине која ме је обгрлила, понела, заштитила од одвратне самоће, уздигла високо те сам зажмурила да не бих пала. Не, нисам никако могла да му одолим: сажаљењу коме сам била подвргнута: оно је од мене, ситне, недостојне, створило свет. Јер њега је жалио, људе, жене, децу земље. Како сам могла остати друг или само пријатељ? Разбудио је у мени таласања слуха. Бетовенову Девету ми је дао. Рекао је: овај хорал певајте кад идете на јуриш. Да, то певајте. Чујеш ли? Чујеш?

Чула сам и зов и њега.

Твоја сам, твоја, јер те разумем!

„Не брини, Кико“ прекинуо је Стојан ћутање, „да си га понела, страдао би. Овако постоје сви изгледи да ће му бити добро. (Мисли на дете, нагађао је).

„Да“, сад му се морала насмејати. Драгом Стојану. Да, сви сте ви драги и моји. „Да, да“.

„Нисам никад схватио зашто си и од мене крила“, наставио је Стојан, „да си ми рекла можда би све било друкчије.“

„Да“, уздахнула је Кика. „Зашто ћемо сад о томе....“

Могло би бити друкчије?

Нема места великој љубави у данашњем свету (говорио је Павле), нема услова. Треба да умре. Или ћемо ми умрети с њом или ће она угинути сама без нас. Зар се може љубити испод вешала, девојче? Нисам хтео да у теби такву љубав будим, опрости ми, Кико, и сети се касније: ја то нисам хтео, не. Нисам. Не.

Морало се радити, разносити леци, крити оружје. Морало се рачунати с рацијама гестапоа и специјалне полиције. Морале су се предвиђати провале. И несрећни случајеви. И то.

„Није требало крити. Да сам знао, не бисмо га слали у Загреб без тебе. А да си с њиме ишла, не би спавао у проваљеном стану. Већ и због тога што није тамо било места за вас обоје.“

Изненадила се. Како ју је у стопу пратио. Загледала му се у очи. „Зашто ми то сада кажеш, Стојане? Да ми буде теже? Тако је морало да буде.“

Своје дете неће никад видети. Чудни Павле, (мислио је Стојан) ако син преживи. А можда ће и њега збрисати вал рата и револуције. Кика ће остати сама. Једног дана ће започети нов живот. Заборавиће. Чак и то: збиља ће заборавити. И би му жао, много жао малог замотуљка с ручицама као од беле глине.

Није одговорила. „Увек је Стојан у праву!“ – била је скоро узречица између Павла и ње.

„Већ нас растављају, видиш?“ Павле је полазио у Загреб. „Али то је само за кратко време!“ – упињала се да убеди и њега и себе. „Не знам“, додао је тихо, „буди увек храбра и тада кад он дође.“ „Зашто он?“ покушавала је да се смеје, „биће девојчица и... тада ћемо и већ бити заједно. Биће то мало партизанче!“...

Једног су јој дана дошли: Стојан и још двоје. Три члана комитета. Павле је пао, ухапшен, мртав. "Мораш се селити. Не знамо шта је морао све да каже. Ти знаш, није имао јаке живце."

Да ли је побледела? Да ли је њено тело прохујало кроз кратку несвест? Да ли су јој у очима можда угледали сузе?

Стојана је чула: „Био је добар друг. Упркос свему. Шта ти је?"

„Био ми је муж. Зар не знате? И отац моје деце?" Кад је после пола године без иједног крика родила сина, назвали су га Павле...

„Овамо", позвао их је дубоки Јованкин глас. Стајала је у дну баште, крај мале сељачке куће. „Овамо". Њено насмејано лице утиснуло се као печат у њихово сећање. Отворено, разгрнуто лице, тако широко да је деловало празно, оном празнином која нас порази у летњем своду над равницама, празнином ноћног мора сливеног с небом без звезда, празнином сна без садржаја који зовемо мртвим сном, празнином стакла које одржава гримасу наших црта, а ништа од нашег лика, празнином несвести која је више загонетка него одмор. „Овамо", виче и смеје се.

Та уста развучена у заводљив осмех, плаве очи и косу коју је, распуштену, ветар подизао и враћао на рамена, бледо безбрижно лице вижљасте девојке видео је и онда кад је сазнао, само неколико дана доцније, да је пала при повратку из своје последње успеле акције. Како је вешто ухваћена у клопку. Ушла је у заседу иако је на прозору свог стана спазила нечекано лице, а није приметила извештачен његов осмех: полиција га је тамо поставила да би по њеном понашању утврдила идентитет. Само такву, насмејану, осећао је и гледао у себи, кад су му другови после две године причали подробније: нису је дуго мучили; стрељали су је. Такво весело лице чинило му се оскрнављење њене велике жртве. Узалуд је хтео да је замисли забринуту или уплашену. Светлост је у њему упорно зрачила из њене косе, очију и браде, чуо је смех.

"Овамо", виче и смеје се.

Увела их је у кућу. Плакало је дете. „То су наши пријатељи", каже Јованка. „Замислите", обраћа се Стојану и Кики, „јутрос је жена родила дете." Рибар их је повео до колевке. Црвено смежурано лице с рибљим устима која су се равномерно ширила и отварала уз гласно, здраво дечје дерање. „Син", рекла је рибарева жена, „хоће да једе."

Стојан и Кика опростили су се с Јованком. Зажелео је да је задржи неколико сати: док ноћ не падне. „Доћи ће два друга да вас пребаце." Јованка је знала путеве и време. И своје...

„Биће кише", рибар им је показао тамне облаке отежале поподневом. „То је за реку најбоље. Немци не воле да патролирају поред Саве. Вода горе, вода доле."

...И јеткост и гроза и гроза и јеткост. Кика је седела, непомична у соби, где је упорно, неуморно, продорно, увређено, самосвесно и очајнички плакало дете. Уживала је у разарању своје чврстине, тровала се дечјим запомагањем, мучила се његовим присуством. И чула га је у сремској равници, сањала га је у босанским шумама, прогањао ју је у јутарњем лавежу паса партизанских, четничких, муслиманских, слободних и измрцварених села, јер су пси свуда лајали и завијали сличним безумним и пониженим гласовима и разносили као куга заразну тугу кроз свитања, то чујно присуство одојчета, то мирисно присуство младунчета, то бунтовно кричање пуно срџбе и оптужбе следило ју је у сну и на јави, корак по корак, сен која ноћу не нестаје, већ расте, у сусрет иде и баца се на њу, грозна... И тада кад је, главе прислоњене на седло, откидала од ноћи кратке партизанске снове, и сретала у сну рођено дете, вика рибаревог сина пратила је његову појаву: и кад јој је руке пружао уз осмех, и кад је за њим ишла, када га је звала вадећи га из магле, воде, земље, вика рибаревог сина слагала је око њега, на њега и за њим своје мелодије...

Стојан је био расположен и свеж. Ушао је из баште. „Испржио нам је две рибе."

Пошли су у ноћ. Са земљом се небо слило. А ноћ није имала краја. Била је над њима и под кораком Газили су блато, провлачили се шибљем. Олуја је савијала гране и певала у ухо своје страхоте. Грмљавина је падала низ кишу џбуну, дрвету, човеку на главу. Кад би муње растргле ноћ, чинило им се да су опкољени. Прожело би их узбуђење. Кика је дрхтала. Плашила се да ће Стојан и два нехајна водича открити у њој страх. А Стојан је с чуђењем сагледао у себи понор немира. Младићи су говорили шапатом, журили су напред савијени под тешким теретом који су заједно вукли. Шта то носе, мислио је Стојан, љут што је као неки предмет, изгубљен у ноћи, без оријентације; с муком је нагађао правац пута, који је само донекле могао да прати. Више није знао је ли Сава десно или лево, а можда су јој окренули леђа у кривудавом обилажењу кроз густи шумарак.

„Псст", дао је знак један од младића. Чучнули су у џбуње. „Патрола иде." Опет онај бат; четири ноге, четири чизме, тешке

машинкама, револверима. Имају вероватно и бомбе…“Ту је Сава, добро је“, прошапутао је водич. Добро, љутио се и даље Стојан, замало што нисмо налетели на патролу!

Младићи су устали. Кораци су се изгубили у немачкој ноћи. „Не гледа тај ни лево ни десно“, смејао се један од њих. „Сад, брже!“

Избили су трчећи на обалу реке. Под њима је текла Сава црним небом, ватрена муњом, жива и вијугава као тело огромне змије. Била је бременита пролећем, протезала се испод удараца кише, рушила се, вал преко вала, у своје дубине. Сјурили су се до воде.

„Сад“, шапнуо је млађи од водича. Други је упутио преко реке неколико светлосних позива из ручне лампе. Кика и Стојан зурили су према другој страни Саве. И као у сну убедљиво и необјашњиво засијао је одговор: три светлосна сигнала са супротне обале. „Партизанска патрола“, рекао је поносно младић. „Чекајте.“ Он и његов друг снели су свој товар до ивице и сместили га на камен.

Стојан се занео. У глави му се мутило крај пролећне Саве. Такорећи под земљом провео је у Београду последње време. Осетио је: Саву није видео пуне две године! Јурила је као звер подивљала ударцима грома и шибањем кише. Био би у њу радо зарио прсте, ухватио је за моћни врат, бацио би се на њу, као у седло, осетио је у ногама снагу и жељу да је стегне. Чинило му се да таква распојасана и бесна само њега чека, да се због њега грому и ветру предаје, зла и опака, без господара, из снаге своје лудује, из дубинских својих бити којих има на хиљаде, из понорног свога срца, које до миле воље шири и разастире, и пљује и прска пене свог презира, како дроби престрављене обале.

Кика се скупила под кишом као буба кад увуче све ноге. Њене су се косе припиле уз образе. Сва мокра, само је усне осећала: суве, горуће.

Из узбурканих таласа помолио се чамац. Пристао је уз камен на коме га је дочекао један од водича. Без речи утоварен је прво терет. Стојан је схватио да је то оружје. Младићи су и Кики и њему помогли да уђу у чамац који је подрхтавао и вртео се. „Ако припуца, лезите на дно“, рекао је непознати глас. Младићи су гурнули чамац и изгубили се у својој илегалној ноћи.

Стојан је руком додиривао Саву. Као да је умирује. Чамац се борио с ветром и брзим струјама реке. Кика се сва тресла, зуби су несавладљиво цвокотали. Да ли ћемо вечно овако пловити, очајавала је. Стојан је већ хладнокрвно мерио раздаљину између чамца и обале коју су остављали у мраку, гажену немачким чизмама, претрчавану партизанским куририма, водичима, илегалцима, обалу на којој су дању ловили ситну рибу рибарска деца, лептири се лепили уз прво пролећно цвеће, земља се одроњавала у мутне Савине воде, а равнодушно је сунце обасјавало главе, све без разлике… Кад су достигли средину реке, Стојан је зажелео да припали цигарету. Велико задовољство ширило му се жилама. Извадио је табакеру и приближио се човеку који је веслао. Тек тада је приметио машинску пушку иза широких леђа веслача. „Сад се не може пушити?“ – нагнуо се према лицу непознатог. „Не“, смејао се овај гласно, „још мало.“

„Стој! Ко иде?“

Колико су пута касније чули ово дозивање: у заузетим градовима, усред борбе, на одмору, шапатом, полугласно, снажно, громко, опрезно, поносно, брижно, победнички: Стој, ко иде? Овога је пута викао грлати дечак окићен реденицима, његов се весели глас наднео над стравичну олујну ноћ. Знајући кога дочекује, смејао се кроз те борбене речи: Стој (немој стојати). Ко иде? (Јесте ли мокри до коже?)

Тај их је млади партизан довео до ватре.

„Немој да се стидиш, другарице“, командир партизанске граничарске чете стегао је чврсто Кики руку. Она је прстом гонила по образима сузе, пожелела је да их може очима брзо прогутати, а оне су, непослушне, избијале ситне и крупне, пркосне. „Често плачу кад из Београда дођу. И другови. Па зашто да не плачу девојке?“

Гледала је Стојана како пружа руке, грли граничаре, разгледа и дира оружје, насмејан, задовољан, задивљен. А војници граничарске чете били су још једном важни и сретни што су предмет тако озбиљне и одушевљене пажње.

Морали су што пре у колибу. „Да се осушите“, рекао је командир.

Кика је брзо заспала под тврдим војничким ћебетом, без успомена и без мисли о сутрашњем дану. Без патње, без осећања замора који ју је тако брзо успавао. Неко је на њу бацио крило од шатора. То је још приметила и смирена срећом која јој се топло ширила телом заспала је у свој први партизански, здрави сан. А Стојан је још дуго зурио у ватру у разговору и у ћутању. С времена на време као да види у кишом разиграној ватри Јованкино лице. Оно је треперило у узбурканом ваздуху натопљеном влагом с којом су се борили ужарени пањеви. Лепршало је као свилена марама у ветру, косе

плаве, распуштене, летеле су кроз ноћ разносећи из ватре светлост у мрак, необузане, немирне косе, саме као млазеви сунца, топлине, ватре. Лице је нестајало а он је полазио у луду потеру за њим, али што је више за њим трагао, то је више оно бледело, па је затварао очи, предавао се свечаности ове прве ноћи коју је толико очекивао, жудео за њом и сањарио о њој, поносан што га није разочарала што је доживљује баш тако као што је замишљао, а лице Јованкино се опет рађало из ватре, блеснуло је, засмејало се и одлетело с краком пламена у мрак...

Последњу своју ноћ Јованка је преспавала у једном од својих илегалних склоништа. Рибарева жена надојила је први пут халапљивог сина. Кика није уснила сан. Стојан је пратио стрпљиво смењивање партизанских стража.

Пролеће, обично пролеће уживало је у разулареним ноћним кишама, текло је над набујалим својим рекама, цветало је и крунило се....

Гроздана Олујић

ГРОЗДАНА ОЛУЈИЋ (Ердевик, 1934). Гимназију је завршила у Бечеју, а енглески језик и књижевност у Београду, где је и магистрирала. Романи: *Излет у небо*, 1957 (по њему снимљен и филм „Чудна девојка“), *Гласам за љубав* (1963); *Не буди заспале псе* (1964), *Дивље семе* (1967). Бавила се преводилачким радом (*Антологија савремене индијске поезије* (1980), и *Антологија љубавних бајки света* (2001). Збирку приповедака *Афричка љубичица* објавила је 1985. За роман *Гласови у ветру* добила је НИН– ову награду (2009). Живи у Београду.

ИГРА

„...и не говори пред анђелом да је било нехотице.“

Књига проповједникова

Обмотавајући клупче зла, идући по њему као по Аријаднином концу, Дамјан Дивац дође до треће године рата у Каранову. Конац је, међутим, водио много даље: до снежне вејавице из које се први вук издвојио и пошао за човеком, и још даље: до тренутка у коме се први човек усправио, заурлавши.

Те, треће ратне године, Караново је чекало снег као казну божју. Једино су му се, припремајући санке, дечаци радовали упирући у небо погледе пуне чежње.

Пратећи њихове погледе, Дамјан нехотице подиже лице увис, и осмехну се. У помодрелом небу ветар је ковитлао ретке пахуље снега, лишће и вране, залећући се људима у лице оштрозуб, непредвидљив, исти какав је био у дединим причама које су дивље налете ветра претварале у витлање ђаволских репова по небу. Кад се ти репови замрсе из њих излећу муње отровна даха. Онај кога тај дах додирне поцрни и изгори, а душа му лети право у пакао и претвара се у ђавола осуђеног да се пржи у врелом уљу док се иза облака не појави девето сунце.

Дамјан задрхта. У дну улице играли су се дечаци, али ниједан не окрете главу ка њему. Било је тако и јуче, и прекјуче, све ове дуге дане уназад од кад се његов отац вратио из заробљеништва. Једини. Само чудо могло би да измени њихово понашање, осећао је, само чудо могло би да их натера да га приме у игру. Можда би ђаволски реп у небу могао да буде то чудо? Дечак подиже главу увис, и прижмири: ако угледа реп ђавола пре него изброји до три, чудо ће се догодити, примиће га у игру, постаће победник, можда судија чије су наредбе сви обавезни да испуне, без обзира какве су и на кога се односе.

Очи су му сузиле од гледања у небо, али чудо се није догађало: уместо ђаволских репова небом је летело јато дивљих гусака, кричећи. Дечак снуждено окрете главу ка својој кући и виде како иза прозора промиче нечија сенка. Умирући, дед му је рекао нека не тугује, касније, кад га буду прекрили земљом: невидљив он ће и даље бити крај њих. Само понекад учиниће им се да га виде као одблесак сунца на зиду или као нејасну сенку у прозору. Да се није то он вратио? Дечак и нехотице уздахну: желео је да потрчи и провери своју слутњу, али исто тако желео је и да се приближи дечацима заокупљеним игром.

Те, треће ратне године појавиле су се у Каранову нове, до тада непознате игре. Једна од њих била је игра робова. Робова је било онолико колико је била играча, ако се изузму судија и два стражара. Али, и стражари су били подређени судији као и робови. Само је судија био свемоћан и неприкосновен. Онај ко би одбио да послуша његове наредбе, избациван је из игре и из друштва и постајао отпадник.

Отпадника је свако од играча имао право да гурне, пљуне, изгази или каменује, све док овај, заклињући се на послушност и двоструко испаштање казне, не би заслужио да поново буде примљен у игру. Сенка презира, међутим, пратила га је још дуго након поновног укључивања у игру. Непослушни су зато били ретки и игра се настављала из дана у дан, из месеца у месец. Сваког играча представљао је камен с његовим именом, смештен усправно. Камење је било поређано укруг око судије који је будно мотрио и покрете играча и исход бацања кугле. Сваки играч имао је право да хитне, једном, куглу на поређано камење, а сваки оборени камен значио је ропство за онога чије је име било забележено у камену. Кад би се сви играчи у бацању кугле изређали, онај чији камен нико не би успео да обори постајао би судија. Ранији судија постојао је стражар, а након следећег бацања роб. Тако је, зависно од среће или вештине, сваки роб могао да постане судија, а сваки судија роб. Правила игре била су сурово јасна, а казна је зависила од маште победника, па ипак бунтовника ни бегунца из игре није било. Игра је почињала с изласком сунца а завршавала се с почетком полицијског часа. У једном бескрајном кругу смењивали су се стражари, робови и судије баш као што су на источном бојишту добијане и губљене битке о којима Дамјанова мајка није желела ни да размишља.

Загледана кроз прозор, видела је како се њен син упућује ка дну улице, видела камење поређано укруг, део ниског пороћајног неба подупртог нејеженим прстима голих грана на којима су чучале вране чије је грактање наговештавало дугу и гладну зиму. Петрана

Дивац уздахну. Дамјан је из куће изашао гладан, и још гладнији ће се вратити, а последњу прегршт кукурузна брашна појели су још пре два дана. На Стевана се не може ослонити. Откад се, једини, вратио из заробљеништва, он поред непријатеља у сваком живом човеку види још само дно ракијске чаше и беле мишеве по таваници који се, кад ноћ одмакне, претварају у крокодиле. Тада га чује како вришти или разговара са неком од својих седамнаест душа. Путеви звезда при његовом рођењу неуобичајено су се секли, а од путања звезда не зависи само дан човековог рођења већ и час његове смрти. Своју смрт Стеван је видео у прекорном погледу своје жене, и узбегавању рођака да одговоре на његов поздрав, у дугом осврТању суседа за њим. „А наша браћа, очеви, синови, мужеви, где су? Како то да си се једино ти вратио?“, видео им је мржњу у очима, и стресао се, бежећи у кућу, али и ту чекао га је оптужујући Петранин поглед.

– Шта хоћеш? – викнуо би сручивши у себе ракију. – Да се обесим? Па и обесићу се! – падао је на столицу, ужаснут мирноћом којом је Петрана брисала мрвице са стола, опомињући га да не виче. Зар не види да је Дамјан још само кост и кожа, а тек је напунио седам година?

Је ли слутила дечаково очекивање да му се деда врати? Мртви се увек враћају онима које су волели, није истина да нестају без трага. Деда ће се вратити и он ће га препознати ма био тек облак у небу, или сенка на зиду. Дамјан се стресе, а један од играча узвикну:

– Гле ко је дошао!

Али нико и не обрати пажњу на њега. Не, није им потребан чак ни као скупљач камења, нека се губи, нема међу њима места за њега, сина Стевановог.

Дамјан се нехотице наслони на зид. Из зида је избијала хладноћа, грактале су вране, чинило му се да га са прозора неко посматра. Сигурно се деда вратио? Дечак осети како му низ образе клизи влага, а Петрана, загледана кроз прозор, помисли: дечаци се играју као и увек, Дамјан посматра, шта му је ког ђавола?

Сав истегнут, гађао је један од старијих дечака. Жила на врату била му је напрегнута, дах уздржан. Дамјан је тај уздржани дах у сопственим грудима осећао, чинило му се да се око њега сужава круг означен као концентрациони логор за непослушне играче, на њега подиже прут одређен да казни изгредника, сад ће полетети ка њему, сравнити га са земљом.

Очи играча биле су напете и сјајне: погреши ли овај што баца, сваки од играча биће присиљен да га, што јаче може, удари прутом. Забушавања нема. Свако чији је ударац био слаб – примиће десет жестоких. Зато играчи ударају из све снаге и нема роба који би се усудио да не изврши наређење судије. Овај што баца камен, вероватно, на то мисли извлачећи руку из рамена, док му се између обрва урезује бора.

Један други тренутак Дамјан га види како стоји сав укочен, а онда се нагиње напред као да гађа читавим телом. У модром, влажном ваздуху лица играча су сива, усредсређена само на лет кугле: погодиће, неће, можда неће баш мој камен?

Промашио је.

Напетост смењује уздах олакшања. Сваки од играча узима један од прутова наслоњених уз ограду, а играч који је промашио стаје у круг означен као казнени простор и, сагнуте главе, прима ударце. Као у грозници Дамјан виде како кажњеник прекрива лице рукама, стаје пред судију и каже:

– Не могу више...

– Изађи онда из игре! – каже судија строго.

– Примите мене! – сав уздрхтао Дамјан стаје на кажњеников место. Повици и ударци, наједном, престају. Све очи упрте су у Дамјана, сина Стевановог, па у судију.

– Запамтите да је сам ово хтео! – судија пружа Дамјану камен и каже: – Напиши своје име. За остало не одговарам...

Шта је мислио тим речима? Дамјан осети срце у грлу, па слабост у коленима. Требало би побећи, али само кукавице беже, а и нема се камо бежати. Кажњенички логор већ је пун робова: неће ни судији бити лако да измисли толике казне, мада је пријатније кажњавати него бити кажњен. Када би он, Дамјан, био судија, рекао би да се избрише кажњенички логор, укину казне, спале прутови. Некако искоса, Дамјан виде врапца на огради поцрнелој од влаге. Растресао је мокро перје. Ако врабац полети, његов, Дамјанов камен неће пасти. А шта ако не полети? Полетео је. У тешком, хладном небу све је мањи, све даљи, нема га. Овај што баца куглу промашиће, и судија ће промашити. У кругу су још само два камена усправна. Један је његов, Дамјанов. Промашиће га овај што баца: врабац је полетео... А шта ако оно није био врабац, већ преРушени ђаво? Једним покретом прста ђаво ће усмерити куглу на његов камен и претворити га у роба. Ђаволи све могу. Свуда су. Један

је чак био у суседовом псу. Можда и у кугли један од ђавола чучи, само га нису још открили. Ђавола којег су видели у суседовом псу, убили су убивши пса. Али како побити све ђаволе?

Дамјан се трже. Кугла је ударила у један камен. Није морао да се пита чији је: задахтали круг играча почињао је да се сужава око њега, гурајући га ка кажњеничком кругу, без речи. Исто тако почели су и да га ударају, без речи. Тек кад је пао, чуо је глас судије:

– Сам си то хтео, Дамјане, сине Стеванов! Сви ћемо ти бити судије. Реци, Душане, какву казну предлажеш за Дамјана: твог брата је Стеван Дивац повео у рат. Твој брат се није вратио.

– Пљунимо ђубре, па нека иде!

– Чули сте Душане! – полако, као оклевајући, рече судија. – А ти, Ђорђе, какву казну предлажеш? Твој отац се није вратио. Твој отац био је војник у чети капетана Дивца...

– Нека клекне Дамјан, син Стеванов, и нека се четвороношке врати у своју кућу, као пас...

– Чули сте Душана и Ђорђа! – судија подиже руку увис. – Шта предлажеш ти, Боривоје? Ни твој се отац није вратио. Убијен је у покушају бекства, а Стевана Дивца су пустили. Чиме кажњаваш Дамјана, сина Стевановог?

– Нека ходајући четвороношке виче: мој отац је издајица, мој отац је убица, мој отац је гад. То нека виче! – у једном даху избаци Боривоје из себе, а низ образ му склизну суза.

Дамјан уздрхта, а судијина рука га зграби за рамена и пригну к земљи:

– Јеси ли чуо, Дамјане, сине Стеванов? Шта чекаш?

– Нисам пас и нећу да ходам као пас! – прошапута дечак једва чујно, покушавајући да се усправи, али га ударац песнице обори на колена, па у прашину. Затим ка њему полете камење, и свет наједном постаде црвен и лелујав. Узалуд је покушавао да се усправи: црвена земља затискивала му је уста, црвено небо ударало му је у лице, а онда се на њега сручи чопор вукова, с урликом, па се тај страшни, отегнути урлик пресели у његово грло и, узмичући четвороношке, он чу самога себе како урла изгласа.

У истом часу Петрана се трже. Из дубине улице допирао је урлик, а онда се тај урлик претвори у завијање чопора. Притрчавши прозору, она разгрну завесу, и зајеца: право ка њој трчао је пас, сав крвав. Следио га је чопор вукова, урлајући.

ГОЛО ОКО

Ветар на Острву почиње увек пред зору. Али, пре него што се подигне море, Данило Арацки чује га како стењући пролази кроз оштро и кожасто лишће смокве у дну врта. Затим се, као и обично, у изненадном налету тишине огласи суседов пас, па рибарева псовка.

Али, пре ветра и пре псовке долази сан, увек један исти, тако да више није сигуран је ли то сан, или сећање, можда сновиђење, а можда и подмукли наговештај нечега што би желео да заборави и избрише. Боје и мириси мењају се у том сну. Он сам се мења, истовремено посматрајући себе и као дечака и као одрасла човека. Али, језгро сна непромењиво је и стално, а у том језгру лице војника с једним јединим, исколаченим, голим оком такође је непромењиво и стално, као што је стална и Данилова смањена прилика у том оку сред неке собе изокренуте наопачке с ормаром који почиње да расте од таванице ка поду и ватром која се у зеници војника расцветава као џиновска жута ружа. А онда то око почиње да се шири, тако да се Данилу чини како од читавог тог великог испруженог момка и не постоји ништа друго до једно једино, широм отворено гладно око с тамом која израња на површину и једним питањем на које не налази одговора. Полако и мимо своје воље, он схвата да је у средишту тог питања он сам, и то је оно што га збуњује, као што га збуњује и упорност тога сна. Зашто се враћа? Шта хоће? То са војником било је пре тридесет година. Или тридесет и пет? Зашто у сну изгледа баш као да се овога часа догађа? Да ли је нешто судбинско на помолу? Да ли се одлука мора донети брзо и неизоставно? Каква одлука? И ко ту одлуку од њега очекује?

Сред шума надолазећег мора Данило Арацки схвати да је то питање које он није у стању да разреши. Други су стално ту са својим проклетим очекивањем нечега што би за њих требало или не би требало да учиниш. Није их могуће ни заобићи, ни заборавити. Иза затворених очних капака осећа он њихове погледе, који га терају да се понаша онако како се, по сопственој вољи, никада не би понашао.

Војника у његовом сну обасјавао је пламен са огњишта. То не би могао да заборави. Јер, ма колико се сан мењао, пламен је присутан. Титрајући, он обасјава војниково чело издужујући га, преображава

његове образе, повећава или смањује браду. Тако у очима дечака то лице бива сваки час другачије. У једном тренутку убеђен је да је то лице некога ко наређује. Већ следећег: лице је то некога ко моли. Тек када неко отвори врата, оно поприма хладан сјај некога ко ишчезава, мада је и то можда, случајан утисак, јер напољу је снег, а у дворишту испод пласта, у шупи, чак под крушком леже и јече рањеници за које није било места у јединој, након бомбардовања преосталој соби Арацких. Је ли то друга година рата? Можда и трећа? Да ли му је девет година? Десет? Једанаест? Како да одреди кад је глад једино чега се сећа; рањеници заостали иза неке разбијене војске и снег који упорно, као покров, затрпава и земљу и небо, док војници јетким и врелим гласовима псују ратове, зиму, анђеле и ђаволе, све видљиво и невидљиво на свету. Чудно? Зар на земљи не бива снег кад се анђели размашу крилима по небу? Чему ђаволи?

Полако, на прстима, дечак у његовом сну, сећању, чему ли, иде од рањеника до рањеника, додаје им воду загледајући им се у лица поцрнела од мраза и патње, и не усуђује се да спусти поглед тамо где им је дан раније била рука или нога коју је лекар ту, на њиховом кухињском столу, одсекао. Његов помоћник затим их је, као одсечене гране, наслагао у нарамак, однео и закопао иза куће, али недовољно дубоко: читаву ноћ чуло се како пси завијају и отимају се о нешто. Ако то нису били вуци?

Шћућурен у сну, у самом себи, смањен и ужаснут, Данило Арацки не усуђује се да погледа. Он, задржавајући дах, слути како очи вукова и рањеника горе у тами, а у црном небу, као испрана и углачана људска кост, некаквим стазама само њему знаним, лута Месец привлачећи вучје урлике и војничке вреле псовке. Колико их је осим оне тројице у соби? Седамнаест? Двадесет и три? Бројећи, дечак стално долази до другачијег збира јер се војници померају, мењају места, завлаче дубље у пласт или прибијају једни уз друге ишчезавајући у наслагама снега. Њихови пригушени, мутни гласови љуљају ноћ као брод, зазивајући ђаволе и смрт, јер у том белом паклу и сама смрт изгледа лакша од чекања. Сотоњаци и невиди ткају мрежу која поклапа живе душе, али око војника не престаје да гори у тами и тера их даље у ноћ. Дечаку се чини да их чује како одлећу преко кровова, својим леденим крилима обарајући звезде. А рањеници?

Војник са јако избоченим јагодицама, остављајући их, обећао је мајци да ће кола убрзо по њих доћи. Док не стигну, она је за рањенике одговорна, посебно за једнооког, погођеног у стомак. Не сме га помицати. Не сме му ништа давати за јело. Он зна, извинио се, да она нема довољно места ни за своју децу, али нека унутра прими тројицу, најболнијих, а онима у дворишту с времена на време превије ране или да воде и хлеба, уколико га има, наравно! Рат ће се ускоро завршити и победа је на видику, потребно је само мало стрпети се; она тројица непокретних њен су ратни задатак, нека јој дечак помогне, девојчице су још мале. Војник је потапшао Данила по измршавелим лопатицама, притегнуо каиш, накашљао се и, сагнувиши главу, дланом прешао преко дечакова образа, затим изашао. Рука којом га је додирнуо, била је хладна и кошчата, а на образу му је дрхтала жила. Из Данилова погледа нестао је тако брзо, да се дечаку чинило како испред војника трчи одјек његових корака.

Јесу ли кола која ће доћи по рањенике чекала један дан? Дан и ноћ? Два дана? Или је белина која је затрпала земљу избрисала време заледивши га као што је ледила дечаков дах чим би помолио нос кроз врата? Је ли то био сутон првог или трећег дана у коме је Наталија Арацки наредила сину да остане будан, јер то је једини начин да с времена на време обиђе јаднике попадале по дворишту као смрзнуте птице и опомене их да су још увек у животу; да није смрт то што поклапа крошње дрвећа, већ бели зимски сутон?

Кроз полусан, затим, угледао ју је како на тренутак леже и, не свлачећи се, опет устаје, скида с огњишта велики лонац из којег се шири мирис купинова лишћа, разлива златасту течност у окрњене шоље, излази у ноћ и ходајући између рањеника виче нека се усправе, не може то тако, нема спавања, ни она не спава, ни она тројица унутра не спавају, сада треба бити мушко! Најлакше је лећи и умрети; то је најлакше; то је сигурно и онај њен несрећник урадио и оставио је с петоро гладних уста на грбачи. Хоће ли и они то исто својим женама да приреде? У мајчиним речима пљуштао је прекор по војницима и рањеницима полегалим по дворишту, по читавом мушком роду, по богу и по ђаволу. Али, рањеници нису имали снаге да се придигну, да противрече. Само је један запрепашћено прошапутао:

– Забога, жено! Мислиш ли ти да се нама умире?

Војник је подигао према Наталији Арацки своје измучено лице, али она се није збунила. Нагнувши се као да се клања, она је подвукла шаку под његов потиљак и готово на силу улила му врелу

течност у уста. Војник је затим рукавом обрисао уста и опсовао таквим речима које би га, да је око господње било отворено, послале на само дно пакла. Наталија није рекла ни речи. Стајала је и гледала га, а онда се прекрстила, пришла му и испод његовог пазуха подметнула раме, али он није имао снаге да се усправи. Тако је, готово четвороношке, упузио у кућу и скљокао се на под. А онда је она, још једном, изашла у ноћ и унутра увукла још једног, па још једног, све док се читава соба није напунила промрзлим војничким телима, из којих је, када су се откравили, избио страшан задах. Био је то задах крви, гноја и страха.

Дечак, коначно, схвати да страх и смрт заударају као животиње које су на једном месту лежале сабијене непомично и дуго. Наталија Арацки изгледала је као да тај задах не опажа. Или није имала времена да опази? Рањеници су улазили, пузали, падали по поду све док у соби није постало тако тесно, да су морали да се згрче. Тако згрчени, леђима и раменима ослоњени једни уз друге, очекивали су зору. Лепљиво, сиво свитање као да је оклевало са доласком, а иза реке допирао је урлик вука.

Сви, пак, нису могли да уђу јер у соби више није било места ни да се орах баци. Прекобројни су зато остали да леже испод пласта, псујући с времена на време, док није и то престало. А онда су и гласови у соби затихли. Рањеници и деца спавали су збацивши све са себе јер је унутра било као у котлу пуном паре и зноја. На тренутак се чинило да се и сама смрт примирила заспавши заједно са осталима.

У тесном процепу сна једино су Наталија и дечак будни, и Данило самога себе, давног, види како додаје воде рањеницима и брише им овлажена чела, слуктећи у ноћи која као тешка, лепљива шака притиска све живо унаоколо. Ако то нису невиди који належу болесницима на груди и ту остају све док их не угуше? Једнооки на дечаковом кревету вероватно се бори с неким од њих, јер око му се никако не заклапа, а дах му је испрекидан и кратак. Речено је да му не дају ни храну, ни воду, али он не престаје да преклиње гласом тако слабим, да вам се чини како слушате полузадављене слепе мачиће. Временом, његово отегнуто, упорно цвилење надјачава стењање, јауке и клетве свих осталих. Због ране у стомаку он није у стању да задржи ништа у себи и од њега се шири незадржив смрад мокраће. Поново почиње стењање. Поново се ка дечаку окреће војниково жедно око са молбама, са захтевима, прекорима, мржњом и страхом. Друго је под завојем и дечак, стидећи се, помишља како би добро било да је и ово покривено, или да га затвори, макар начас. Али, војник га не затвара и веза између дечака и војника јача као што расте и јача војников страх. Данило не може да види кога то војник тера од себе, од кога бежи трзајући своје велико искидано тело, немоћан да се окрене ма и на страну. Упорно и све насилније, међутим, он некога зове, некога преклиње да му се склони с груди, да не затвара врата пред њим јер тамо иза тих врата топлота је и светлост, војниково право место, у ствари.

У углу према коме војник гледа, Данило види само сенку, а та сенка се креће. Тек касније, у хладној светлости раздања, он схвата да је то нечији капут. Стењање војника из дворишта и њихове кроз зубе процеђене псовке више се не чују. Можда и зато што Наталија, задремавши на столици, заборавља да их буди. У пустоши зоре, која плави собу лепљивим сенкама полусветлости, само снег пада, нечујан и ситан, готово сув, својим густим ткањем онемогућујући да се одреди када престаје светла зимска ноћ а настаје сиво и хладно јутро. Једини знак живота крик је дивљих гусака у небу, јер су се чак и пси уђутали, поспали, можда. Кад би човек могао да полети као птица, шапуће дечак, као облак да крене ка неким другачијим обалама, чије се шуме купају у сунцу! Кад би могао да оде тамо где хлебни плодови расту по дрвећу! Дечак не може ни да замисли хлебне плодове. Када је последњи пут видео хлеб? Јуче? Прекјуче? Пре сто година? Из нагађања га трже лак и сув топот коњских копита. Тај топот све је бржи, све ближи. Тако могу јурити само кола за рањенике. Данило се привуче мајци и дотаче јој руку:

– Долазе.

– Ко? Побогу, дете…

– Кола за рањенике долазе – шапуће дечак тихо, затим ослушкује, али унаоколо је само тишина. Топот коњских копита ишчезао је исто тако нагло као што се и јавио. Наталија слеже раменима.

– Вероватно си сањао – рече.

Он, међутим, зна да то није сан, али ничега нема што би оправдало његову тврдњу: око њих је само бела тишина и испрекидано дисање рањеника. То дисање трепери и развлачи зидове собе као зидове балона. Сада, ево у овом тренутку, они ће се распрснути и бацити их у ваздух. А онда више ничега неће бити. Ни тих јецаја, ни смрада, ни чекања. Каквог чекања! Војник који је најавио кола, сигурно је заборавио своје обећање, или је све то рекао само

да их умири, јер им на врату оставља гомилу рањених и беспомоћних људи.

Изненада Наталији пада на памет страшна мисао: војник је отишао и погинуо. Зар се одмах након његовог одласка није чула оштра и кратка пуцњава? У тој пуцњави морао је погинути и сада више никога ко зна где су рањеници, нема. Због тога нико и не долази по њих. Због тога они из њене куће никада неће отићи. Наталија је, с понором у очима, гледала војника раширеног преко Даниловог кревета, али овај тај поглед није запажао. Што га се, коначно, она тиче? Шта се и војника, који јој је све ово натоварио, тиче што она нема хлеба ни за своју децу, што је дечака оставила да преседи ноћ? Он је отишао обећавши да ће се рат убрзо завршити. Али, то исто пре две године урадио је и њен муж када је кренуо у планину, до које никада није ни стигао јер су га убили на самом изласку из села... Шта је имао да обећава кад краја свему овоме нема? Врело и горко клупко распињало јој је грло и она изненадивши себе, заплака у истом тренутку кад се на вратима чу куцање. Ако то није нешто што јој се причињава: гребање пса о врата, лупкање капка, озвучена њена сопствена жеља...

Данило, у ко зна који пут поновљеном сну, виде како лети ка вратима, како риђи војник отвара врата а затим одступа корак уназад, као да је то што види у мутној светлости раздања, нешто што не очекује и чему се не нада. Његово лице дечак ни сада није у стању да разазна јер између шлема и шала којим је човек забрађен, вири само нос. Шал и огртач беле му се од снега, али он не може да га отресе, нити да коракне јер нема места ни за један једини корак, ни за једно једино ново тело, ни за шал. Бачен, он пада на једнога рањеника.

– Послат сам да вас покупим! – једним јединим погледом војник обухвата собу, затим се окреће према Наталији, а на челу му искаче модра жила. – Овде их нема двадесет и троје! – војник сумњичаво гледа око себе и почиње да броји, немоћан да сведе рачун јер у гужви некога прескаче, некога рачуна двапут. – Не, двадесет и троје их нема! – закључује танким и ожалошћеним гласом као у детета, прекорно гледајући Наталију као да је она томе крива, а затим поново почиње да броји.

– Где су?

– Тамо – показује Наталија неодређено руком ка дворишту, али сем снега на земљи и на дрвећу више се ништа не види. Рањенике они налазе тек откопавши снег висок до појаса, али Данилу не успева да сазна колико их је било јер чим су наишли на првога, мајка му наређује да уђе у кућу и не излази више. Из собе он чује једино како звонко одјекују њихова тела која слажу на саонице као трупце, како се тару једно о друго и шуште попут кожастог лишћа смокве у дну врта када кроз њега прође ветар.

Али, и то је пука произвољност! Горе, на северу где се све то догодило, смокве не расту, а дрво под које су војници легли, била је крушка. Зашто се све то враћа? Више од тридесет година је прошло. Требало би заборавити. Зар није дошао на Острво да би заборавио, да би избрисао све то што је било, да би избрисао и једног ранијег себе, ако све није само смешна претпоставка да се мењањем рама може изменити портрет?

– Човек се на све навикава! – рекао је војник који је дошао да покупи рањенике и однесе их у тек освојен град, чија болница није била до краја разрушена. Иза њега било је доста ратних дана: требало му је веровати. Човек је животиња која се навикава. Којешта! Да ли се он навикао? Начин на који је изговорио да болница није докраја разрушена, говорио је да од болнице није остало много тога, али Наталија је само слегла раменима.

– Свеједно! Боље ће им бити него овде! – ужурбано и ћутке помагала је рањеницима да устану и измиле из собе, али када је дошао ред на једнооког, војник изјави да њега неће понети овога пута: не би издржао до болнице, а и рањени у стомак не смеју се померати. Доћи ће по њега кроз неколико дана. Нека се Наталија Арацки притрпи за толико. Вара се она ако мисли да је њему боље... Војник је све то изговорио брзо и с прекором у гласу, нагласивши да су му за једнооког посебно одговорни. Затим је још на жут празан сто ставио овећи комад црног хлеба, окренуо се и нагло изашао као да се нечег стиди или од некога бежи.

А затим, све је помало магловито и између онога што се збива настају дуги простори тишине. Прво је војник дошао, да! Ушао, бацио хлеб на сто, изашао након последњег рањеника и упутио се ка снежном ковитлацу. У густом ткању снега кола с рањеницима нестајала су тако брзо, да се чинило да ничега није ни било и све је само дуг, мучан сан, који ухвати човека пред зору и не пушта га док душу не исцеди из њега.

Па добро! Сањао је. Пробудио се. Па шта?

Чему поново војниково ужарено око у тами? Зашто га опет види како згрчен и потамнео лежи на његовом дечјем кревету и оним

јединим својим оком наређујући му да приђе? Нису ли смрт и сећање као коштица кајсије која расте заједно с плодом, невидљива, а присутна, разарајућа? У коштици која бубри, опет су заједно он и војник, од рибања пожутели сто и комад црног хлеба на том столу. Тако зна: није то сан из којег можеш изаћи као из мутне воде! То је нешто што се понавља, што траје. Он је поново дечак размакнутих очију и осетљивих уста, војник је поново распамећено гладно око, хлеб, чекања сласт која ће нестати за неколико тренутака остављајући за собом тек пролазно олакшање.

А речено му је да рањенику не сме дати ничег сем чаја. У реду! Сем парчета црног хлеба ничега више и нема, а то парче Наталија Арацки разделила је на пет танких режњева, изоставивши себе. Подигавши своје парченце ка светлу, дечак је ужаснут његовом провидношћу. Ако загризе, хоће ли стићи да осети његов укус на непцима? Ако га буде само гледао, хоће ли му глад постати мања? Којешта! У дечаку глад расте, као што расте и у војнику чије му горуће око улази под кожу, увлачи му се под кору мозга, преклиње, тражи, захтева.

– Дај! Дај! – виче то око, јер војник нема гласа. Из његовога грла излази само стењање, повремени крици и крклање с којим избацује крв и пену. Покретима усана, зато, и гладним голим оком он наређује дечаку да приђе, везује га и нагони на поступке које себи није у стању да објасни. А између њих је устајали, смрадни ваздух и парченце црног хлеба, прозирно и веће од дечаковог длана. На њему се укрштају, око њега се сукобљавају и ратују погледи дечака и војника. Обадвојица као да већ осећају укус хлеба на непцима, полако и блажено смиривање клупка црева у желудцу, сласт ситости.

Дечак је сигуран да то парченце хлеба не жели да подели, још мање да уступи цело. Човек је на првом месту обавезан себи, а и утроба му се цепа од глади. Какво право има тај војник да ишта захтева од њега? А опет: каква је он проклета тврдица ако ономе ко је рањен и болестан не жели да уступи ни једно једино парче хлеба? Како би урадио нешто више? Наједном, дечак самога себе види као прљаву малу шкртицу и обузе га гађење на самога себе, на своју шугаву глад, на тај хлеб који га своди на глисту, вашку, гњиду.

Кад би бар на тренутак затворио то своје проклето око! Дечак се окрену леђима ка војнику, али кроз кожу и дуж кичме као врело уље струјао је војников поглед и оно „дај, дај“ у том погледу. Када се окренуо, у војниковом погледу, поред преклињања, прекора и жеље, био је презир који је говорио. „Па, пождери то, гњидице, насити се! Напуни своја проклета црева и пусти ме да умрем од глади!“ Сам пред собом, дечак није могао да одреди шта да му одговори и који би то одговор могао да затрпа понор у војниковом оку. Најзад му умом прелете страшна мисао: а шта ако војник од глади умре? Ако ето ту, на његове очи издахне? Хоће ли други рећи да је то морало бити, или да је он, Данило, крив. Утолико кривљи што, мислећи на свој шугави стомак, није у стању да комадић хлеба уступи умирућем...

Као у сну, као привезан рањениковим гладним погледом, дечак устаде, обиђе око стола и у молбено испружену војникову руку угура црни комадић хлеба, помало запањен самим собом, још више изненађен грозничавим покретима војникових уста, која су у једном јединому залогају обухватила и прогутала његово парченце, чак и не загрцнувши се.

Када је Наталија Арацки ушла у собу, на столу је било једно парченце хлеба мање. Па добро! – слегла је раменима. Дечак има право на своје парче, иако мале још спавају. Кратким погледом она обухвати уснуле девојчице, рањеника опруженог на кревету и дечака нагнутог над жуту плочу стола, нејасно свесна да снег иза окна пустоши свет, сводећи и небо и земљу, и жбунове и крошње на бездушну белу раван. Уздахнувши, Наталија Арацки спусти се на кревет до девојчица и, као кад камен баците у воду, утоне у сан, у некаквo мутно лебдење и пропадање, у коме се не осећа ни неудобност положаја, ни тврдина креветског наслона, а још мање чују гласови или стењање. Је ли дечак крив што није могао да је пробуди ни додирима, ни тихим позивима? Био је неопходан крик.

– Забога, мама – шапнуо је кад је отворила очи. – Говорим ти већ читав сат...

Дечак је показивао ка кревету где је опружен и насмешен лежао једнооки. Наталија одмахну руком, али дечак није одустајао. Будала мала! Најбоље што се може догодити је да тај момак затвори свој оптужујуће, прекорно, ужасно, голо око и заспи.

– Кад болесници спавају, здравље се враћа! – рекла је жена са осмехом, збуњена изразом дечакова лица. Напрескок и као да се дави, дечак је шапутао како је војник јаукао, хватао ваздух, опружио и стезао шаке, а затим се умирио. Дечаков глас био је тих и то

је још више збуни. Он никада тако није говорио, никада тако чудно није изгледао. У два хитра корака Наталија Арацки дође до рањеника, шаком му додирну орошено чело и трже се. То чело било је хладно. Војникова рука била је хладна. Некако нејасно изађе јој пред очи парченце хлеба које је недостајало и она се стресе. Није могуће. Рањеник није могао да устане, а дечаку је речено да рањенику не би смео дати ни мрвицу. А зашто би је и дао? Зар данима не сања корицу хлеба? Зар му није објашњено да би било каква храна унета у војников стомак била равна отрову, експлозији, смртној пресуди? Као што се сунђер пуни водом, читаво њено тело наједном испуни страх. Она привуче дечака к себи и, ухвативши га за подбрадак, подиже његово лице ка своме.

– Ти си појео хлеб, Данило? – упита га тихо, а он обори поглед шапћући како је хтео да га поједе.

– Али, он ме је гледао и гледао све док ме није постало срамота да загризем. Дечаци морају да се савладају и ја сам се савладао, и нисам био шкрт! – Данило радосно подиже главу и осмехну се. – Цицује нико не воли! – дечакове очи сјале су са поносом и поверењем. Био је сигуран: он неће горети у паклу зато што је крадом јео. И нико за њим неће викнути: стипсо! Учили су га да дели са друговима. Али, он је учинио много више. Он је савладао себе, савладао је глад и дао све. Зашто га мајка тако гледа? Зашто шапуће да никако ником не каже да је војнику дао хлеб?

– Кад дођу да га носе, ти ћути. Никада нико не сме сазнати да га је он појео... – жена је држала дечака за рамена и својим заповедничким, чврстим погледом повлачила га навише као што месечина повлачи море. А онда је, наједном, заплакала. Тако Данило није сигуран да ли је она уопште чула како јој он, обрадован, шапуће да није важно хоће ли он икада ишта рећи; војник ће то сам испричати, јер прави људи не пређуткују добро које им чиниш. Он, Данило, дао му је своје последње парче, мада је знао да можда ни сутра, ни прекосутра неће добити друго.

– Војник то неће пређутати! – дечак се смешио поносно и срећно, дубоко у себи захвалан рањенику што га је својим пламеним, страшним погледом приморао да буде добар. Да ли му је зато сатима након тога на лицу блистао онај велики, сажаљиви и нежни осмех? Тај осмех Данило никада неће заборавити, јер он је награда за побеђену глад и шкртост. Зашто му мајка наређује да све заборави и избрише? Којешта! Све да он и заборави, једнооки неће заборавити. Чему њен врели шапат: заборавио је, заборавио? Никада он никоме ништа неће рећи... Како? Као ватрен жиг усеца се у дечаково месо то питање. Зашто? Данило то понавља данима након тога, ожалошћен и понижен јер му мајка не дозвољава да буде присутан одношењу војника с чијег се лица не скида онај лепи, срећни осмех. Зашто? Дечак покушава да више не мисли о ономе што се догодило, да заборави и снег и рањенике, али војниково пламено голо око прати га и у сну и на јави, покушава да објасни нешто. Шта?

То Данило Арацки није у стању да објасни. Је ли то била захвалност? Почетак оздрављења? Почетак умирања? Данило Арацки окрену се на страну и загледа у светао квадрат прозора. Жена до њега је спавала. Њено равномерно дисање подсети га на ударање таласа о обалу. Море је било већ високо. Ослушкујући ветар у лишћу смокава и олеандра, Данилу се учини да види како се преко источног неба разастире свитање и срећан војников осмех. Подижући танке јутарње облаке, тај осмех растао је све док између земље и неба и не би ничега другог сем нежне јутарње светлости и тог победоносног подлог осмеха.

Тако је знао да трагање тек предстоји.

ТРЕЋИ ТАЊИР

„Заиста, зрак смо само?“
М. Црњански

Нагнут над Ружину умрлицу Гојко Гарача, наједном, осети како се жућкасти лист хартије пред њим неприметно угиба као да терет неке лагане руке пада на њега, али се он не маче с места, нити покуша да себи разјасни порекло те појаве. Никада није могао да разуме путеве мртвих, а Ружа, и све у вези с њом, необјашњиво је, чак несводиво на било какве логичке закључке, знао је, па ипак је у себи проверавао утиске: не, није чуо отварање врата, нити кораке. У соби је свака ствар на истом месту на коме је била кад је она скочила кроз прозор, сто је још увек постављен за троје, он ништа није помицао, ништа склањао, нико од онда није долазио, нити је могао доћи кроз забрављена врата, а опет, сигуран је, то је Ружина рука. Сада ће се мало померити, предвиђао је у себи, и гле: улегнуће на хартији се, заиста, померило. Он нехотице помаче свој длан ка њему, очекујући њен додир, њен глас, али се њена рука одмаче, а она тврдоглаво приклони ћутању, као и увек, одбијајући да уђе у било какву расправу с њим, свесна да је ћутање њена надмоћ.

Требало је да то схвати још у почетку, још онда кад се на његову причу о мапи ветрова само овлаш, и као случајно, насмејала, преливши га тим смехом као леденом водом. Морао је бар мало размислити: био је то предзнак, али он га није схватио, мада се тргао, погледао је са стране, видео њен танки врат погнут под теретом плаве косе, и помислио да, вероватно, она није разумела о чему он то говори. Ухо јој је тако малено и правилно, запазио је, и наставио да ређа имена ветрова, места на којима се укрштају, правце њихова кретања, промене брзине и јачине. Она је ћутала, но то му тада није сметало. Опчињавала га је мапа ветрова коју је један његов даљњи рођак донео с прекоморских путовања, знао ју је скоро напамет, али није престајао да преврће њене велике, круте листове, на којима су се налазила сва имена ветрова, све правилности и сва одступања у њиховоме струјању, чворишта укрштања, сви важнији анаграфи, читава једна мрежа чије су се невидљиве линије секле у ружи ветрова. Понекад је, заборавивши се, имао утисак да путује заједно с њима хујећи изнад пустиња и планинских врхунаца и с муком присиљавао себе на будност: ту, иза тих врата која он чува, нису ни пустиње, ни океани, већ ситне лопуже, преваранти, убице, или напросто будале које су поверовале да се некажњено може присвојити новац из благајне, као што се Ружи догодило, због чега (мада се, касније, доказало да новац није она узела) никада није могао да јој потпуно и до краја верује. У сваком човеку, знао је, чучи лопов и изгредник, питање је времена када ће избити на површину. Како је само то могао заборавити? Добро, доказало се да је невино оптужена, али да од три благајнице кривица падне баш на њу морао је постојати неки разлог.

– Ти ми још увек не верујеш! – промрмљала је једном крајем друге године брака, више се не сећа којим поводом, али се сећа како се тргао и упитао је:

– Зашто ти не бих веровао?

Дубоко у себи знао је да сви они, који су једном били иза решетака, носе њихов невидљив траг као некакву скривену болест које се истовремено и стиде и боје. О томе више нису говорили, али ни о мапи ветрова није јој више причао. Ћутањем он ју је кажњавао за дете нерођено, неизнесено до краја, за неукусне ручкове, за свеже опрану косу (за кога ли ју је само опрала?), за жељу да се запосли, за пијење кафе код суседе (као да он не зна шта жене брбљају уз кафу, на какве све гадости охрабрују једна другу!), за радост којом га је дочекала (ко зна шта се иза тога крије?), за плакање пред зору.

– Како се зове место у коме се сви ветрови састају? – упитала га је једном, а у очима јој је псић махао репом: због нечег хтела је да га својим питањем одобровољи, због чега? Погледао ју је, постранце, гризла је усне, и решио да јој не одговори на постављено питање: нека размишља, нека се мучи. Зна она да се то место зове ружа ветрова, зна све о анаграфима, преврће његову мапу кад он није код куће, нешто њушка. Сви ти, који су били иза решетака, касније нешто њушкају. Зна она да из руже ветрова полазе тридесет и два ветра: који ли ђаволи из ње пролазе и откуд јој у очима та модра ватра што пали сву крв у њему, ако је поштена? Одгурнуо је тањир и изашао, оставивши је без речи: нека се пита зашто. Зар се и он не пита куда она излази, шта ради, кога сусреће чим он окрене леђа? Она је била иза решетака, па изашла, толики су изашли,

једино он не излази. Био би луд да се не пита ко је осуђен: он или те лопуже, преваранти, убице? По киши и по сунцу, по мразу и по врелини од које се плочници топе, она је слободна да иде камо јој падне на памет, јер он је прикован за она проклета врата с решеткама изнад којих се сијалица не гаси. Сви некамо иду, све се некамо крећу: ветрови померају облаке, облаци из себе истресају кишу и помичу планине. Ничега сталног, ничега поузданог, сем оних врата с решеткама и њега испред њих.

Гојко Гарача осети како му се грло скупља од горчине, и отпљуну, без жеље да ишта истражује. Суд и лекари Ружину смрт протумачили су као чин њене слободне воље, suicidum vulgaris, неки луди тренутак у коме човек избацује себе кроз прозор као прљаву марамицу, просто глупост, али он зна да то није тачно, а слути да и суседи имају своја тумачења. Не утишавају они случајно гласове сваки пут кад он наиђе, не лепе се њихови погледи случајно уз његово лице док се пење или силази заједничким степеништем. „Убио си, убио!“, реже њихови слузави, оптужујући погледи, мада преко њихових усана не прелази ни реч.

Пролазећи крај суседа све ове дане, Гојко Гарача, није могао да одреди шта њега држи на врху његова стуба. Кајање? Љубав? Мржња? Недостатак другачијег избора? Шта? Ружин скок кроз прозор, нејасно је то осећао, морао је, такође, бити недостатак другачијег избора. Којешта! Некакав избор увек постоји, покушавао је да убеди себе, али га није видео. Судећи по учињеном, ни она га није видела, а кад се нешто не види, оно и не постоји. Рекла је то једном, насмејавши се његовој тврдњи да кристали обасјавају човеков живот чак и онда када их он не види, када су на стотине метара под земљом.

– Мислиш? – смејала се, јер за њу невидљиво није могло бити постојеће. – Заиста тако мислиш? – у очима јој је горела искра презира: подједнако је мрзела, подједанко су је одбијале његове наклоности ка кристалима и ветровима. На исти начин је покушавала да их изврг не руглу и подсмеху, поништи. – Ако ружу ветрова нико није видео, како можеш тврдити да постоји? – загледала му се у лице с таквим непријатељством да је нехотице оборио поглед.

Шта је могао да јој одговори? За њега је ружа ветрова светлосна тачка која у себи садржи све почетке и све крајеве; нека врста кристала начињеног од нагомилане енергије сунца и ветра, нешто чисто и бескрајно узвишено; какав је то мрак у њој постојао кад није могла да схвати? Или није хтела да схвати? Ако то није био њен отпор да њега схвати и прихвати, сумња је као уплашена кртица бушила ходнике у њему, свега га изровала, одгуривао ју је од себе, запањен: зар није сама рекла да ју је спасао, да без њега ни ње не би више било? Зашто јој није поверовао? Морао је постојати неки разлог. Она је била његова ружа ветрова, у њој се састављао бескрај, зна то сада, у светлости кристала све се распарчава, све бежи, све измиче: Ружа, ова соба, он сам претварају се у ваздух модрији од њених очију. Не би смеле да се рађају такве очи, а ако се и роде, морале би бити прозирне и јасне да онај ко у њих тоне види камо тоне.

Гојко Гарача устаде од стола и пође ка прозору, без храбрости да се нагне и погледа кроз њега: доле, на плочнику, можда још има трагова крви, мада у судском извештају стоји да крви није било. Повреде су биле унутрашње, невидљиве људском оку. Ха! Невидљиве, а постојеће. Смртне. Шта би она рекла на то? Зар није одбијала да призна постојање ветрова у висинама и кристала у дубинама испод свих оних наслага песка и камена? Зар није одбијала могућност да мртви наставе да трају у просторима у којима су се за живота кретали, у стварима које су дотицали, у дрвећу и људима крај којих су пролазили? Којешта! Она је ту, он зна, осећа њено присуство по врелом ветру њена даха који му прљи образе и врат, по угибању столице на коју седа, по лаганој струји ваздуха који покреће лелујање њене хаљине, по срећи која га свег прожима. Довољно је да дигне поглед ка полици са кристалима, па да у оном модром угледа њене очи и осмех. Смета му једино светлост, јер гаси дисање невидљивих, претварајући их у сенке, у ништа. Сад зна зашто је било тренутака у којима је мрзео светлост мада је мислио да је у корену његове нетрпељивости наговештај слутње да сјај и лепота кристала не зависе толико од свог унутрашњег склада колико од светлости. Одбацивао је од себе ту помисао, гнушао је се, у ствари. Нешто тако савршено, тако довољно само себи не би смело зависити ни од чега, ако не жели да робује законима којима робује људска душа.

У сјају Ружиног лица било је нечег што кристали носе у себи, неке притајене, меке лепоте, неког савршенства невезаног за облике и боје, чак ни за младост, иако младост обично има ту озареност која избија из неког случајног покрета или осмеха. Тај сјај је сада угашен: она је просула себе кроз прозор као што се просипа чаша воде. Иза ње остала је само завеса зањихана на ветру и три тањира постављена за вечеру.

Суседе, који су провалили врата и ушли у собу, збунио је трећи тањир, нису могли да то иследнику, који је касније стигао, не спомену. Гојко и Ружа Гарача живели су издвојеним, усамљеничким животом. Суседи нису могли да се сете да ли им је икада ико долазио, јесу ли имали пријатеља, рођака, познаника. За кога је био постављен трећи тањир? Иследник није налазио нит која би га могла довести до одговора, па је у поновљеном ислеђењу изоставио то питање. По томе је Гојко Гарача знао да је његова сумња у Ружино поверавање сусеткама била без основа. А шта ако је и са осталим сумњама исти случај? Гојко Гарача се трже. Кроз отворени прозор на полицу са кристалима падала је једна закаснела зрака сунца. Пресечен њоме кристал је искрио, распадајући се и растући, истовремено. Читава соба сада је била испуњена његовим сјајем и претварала се у један јединствени кристал у чијем су лавиринту били заробљени и он, и невидљиво Ружино присуство, и трећи тањир, и тајна њене смрти.

Дошло му је да се наглас насмеје: хтела је да побегне, мрзела и кристале и ветрове, а сада постоји само у кристалу, само у ветру. Гојко Гарача одгурну тањир испред себе, ужаснут. Из белине тањира гледале су га сопствене очи, тужне и зле истовремено, непознате. Мораће наћи времена да их упозна. Устао је од стола и отпочео да корача по соби, предвиђајући да ће њен лаки корак поћи упоредо с њим. Дубоко испод земље, под притиском непојмљивим људском уму, расту кристали. За кога сва та лепота? Она је веровала да и лепота и зло морају имати неку сврху. Да је ту, могао би јој рећи да сврхе нема. Кристали и зло расту сами од себе, без разлога. Гојко Гарача застаде, запрепашћен: како му то раније није пало на памет? Стојећи тамо испред решетака имао је времена да упозна зло у свим облицима и бојама, да га схвати, ако је могуће схватити нешто што се налази са оне стране разума, подложно само својим разлозима и законима. У односима међу људима и у друштву разлоге су имали само мали злочини. Они велики, прави припадали су области необјашњивог. Једном је, зачуђен благим изразом лица неког младића који је на најсуровији начин убио мајку, па оца, упитао момка зашто је то учинио, шта му је то требало. Овај је неколико тренутака ћутао, затим га погледао некако болно изненађен, па рекао:

– Није ми требало. Морао сам!

Зашто је морао, није умео да објасни. Ружа, да је преживела онај тренутак, такође, не би умела. „А ти?“, знао је да ће једнога дана искочити то питање, па ипак га је дочекао неспреман. Онда, када се оно догодило, он је био на путу. За то постоје непобитни докази, пред законом он је чист. Зашто је рекао пред законом, и откуд чист? Чисти су само кристали. Зато њихово светлуцање пробија стотине метара дебеле наслаге земље и осветљава његов живот. Грешка је била што је поверовао да је и са Ружом исти случај, што је дозволио себи да га заведе њена лепота, њена гипкост, њен замирући, тамни глас. Или је, можда, био у праву? Из њеног осмеха, у почетку њиховог брака, избијала је светлост. Дочекивала га је и испраћала с неком притајеном озареношћу у погледу, у гласу. Кад се угасила та светлост? Гојко Гарача напреже своју мисао до те мере да му се учини како му иза чеоне кости нешто пуцкета, сновративши га у неку непознату дубину, у мрак. Није јој смео веровати, то је баш сада јасно. Морали су остати и постојати свако на својој страни невидљивих решетака распрострти између свих живих бића. Он је своје прерано уклонио, не приметивши да она своје није ни размакла из предострожности, мржње, чега ли?

– Не могу да издржим овај притисак! – отклонила је његову руку у постељи, одбацујући га а да он није могао да схвати зашто. Он има права на своју сумњичавост: она је сама и слободна цео целцати божји дан. Он је тај који је везан за она врата. О каквој то утамничености она говори? Није она, он је утамничен. Шта је хтела? Највреднији кристали стварају се под највећим притисцима, а она није издржала притисак једног јединог тањира. Будала! Зар није могла тањир избацити кроз прозор уместо себе? Као да је њему било пријатно! А ипак, затекавши је с љубавником он није рекао ни речи. Није плануо, није је ударио није јој ништа пребацио, није се чак ни насмејао, мада је могао: тај гад је био двоструко старији од њега, ружан, ожењен, без ноге. Како се само, као покуњено псето, извукао из кревета и без освртања, без речи изгубио из собе да се више никада не јави, ни не појави. Толико ју је, значи, волео! А она? Где ли га је само нашла? На пијаци? У крчми? На ђубришту? Да је хтео да је понизи, могао је је то да пита, али није питао ништа, ни тога дана, ни следећег, никада. Само је мирно, као случајно, не трепнувши, пружио тањир за „ону несталу скитницу“ и наредио да се за сваки оброк, уз њихова два тањира, стави овај трећи, свакога дана, безусловно! Она није рекла ни речи. Једино што је стиснула усне и погледала га некако искоса као да се не усуђује да управи поглед у њега. Ето, ни то није схватио. Усуђивала се она, усуђивала,

али није хтела да управи поглед у њега, сигуран је. Те, на изглед, нежне, спремне су на свакојаке гадости. Виђао је он њих у затвору. Рекао би – нису у стању ни лист са дрвета да откину, а доказало се да су подстрекачи или извођачи најгнуснијих злочина, тровачице, оцеубице, чедоморке.

– Све док се онај не врати, стављаћеш тањир и за њега! – рекао јој је некаквим утишаним, равним гласом и приметио да се стресла. Знао је, као што је и она знала, да се онај неће вратити. У њеним очима, на тренутак, затреперио је сјај кристала и угасио се. Модар, пригушен, однекуд из дубине тај сјај долазио је да га подсети шта треба да уради. Дубоко у утроби земље, под страховитим притиском делићи обичне материје прераспоређују се у савршене, чврсте низове светлости. Под притиском, можда би и она могла постати светла и чиста као кристал. Тањир за онога подсећаће је да то још није. Својим захтевом да тањир неизоставно буде постављен, он ће је, такође, подсећати. Остало је на њој: она сама у себи мораће да изврши кристализацију своје душе, ту јој нико не може помоћи, нико преузети део терета који је њој одређен. Отуд јој онај притајени, зли осмех? Раније га није запажао, а није могао да одреди ни тренутак у коме се он први пут јавио на њеном лицу, као да га је неки ђаво извукао из мрака и прилепио на њене образе и усне њему за инат. Долазило му је да пљуне, да прокуне небо и земљу, али није чинио ништа, јер није хтео да се понизи. Коначно, те мале нелагодности ће проћи: она ће схватити да је све ово за њено добро. Видео ју је како гризе усне, како свакога дана постаје све прозирнија, приметио како се заноси у ходу као да је неки невидљиви ветар повија. Ах, вештица! Кога покушава да превари том светлошћу у очима? На такав сјај само кристали имају право. У њима је он видео прикривене знаке вечности, али и навештаје смрти који га нису плашили: бити укључен у светлост, у вечност, постоји ли шта важније? Пролазећи крај Руже осећао је извесну узнемиреност сваки пута кад би јој погледао у лице. Кога покушава да превари тим лицем? То прозирно, светачко лице само је замка у коју треба да упадне и опрости јој оно што се не опрашта, заборави оно што се не сме заборавити. Ходао је по соби као по кавезу, крајичком ока проверавајући је ли се усудила да не изврши његову наредбу.

Са задовољством и притајеним ликовањем, у почетку, запажао је да уз њихова два, у зачељу стола, блешти трећи тањир. Седао је за сто и јео, претварајући се да не схвата зашто она не једе.

– Шта ти је, једи! – примицао јој је посуду с јелом, сигуран да она ни овога пута неће ставити залогај у уста, а ако га и стави преметаће га и жвакати као да жваће песак или смолу. Понекад ју је жалио, али су тренутке сажаљења надилазили тренуци гнева. Није јој он убацио онога гада у кревет, није је он довео до овога. На кваци, на чаршаву, на стаклу чаше, по кашикама тражио је отиске прстију онога што је онако покуњено, као пас, изашао из његовог кревета. С ужасом је запажао да би скоро желео да се онај врати и прекине све ово: зар ју је тако мало волео? Да је могао, натерао би га да клекне пред њу и замоли је за опроштај и милост. Између свих жена, једина на свету, она је у себи носила сјај кристала и чисти мирис ветра. Онај је то морао увидети. Гојко Гарача осећао се поражен: онај други га је покрао, а да му покрадено није ни требало. Његово невидљиво присуство било је као танка, једва уочљива напрслина у кристалу, а кристал и напрслина не иду заједно. Пре или касније нестаје кристал, знао је то Гојко Гарача, али није имао снаге било шта да измени.

С мутном мржњом на себе самога запажао је да улазећи у кућу прво погледом тражи тањир. Добро је, није пропустила да га стави, ту је. Одлагао је капут и опасач, седао за сто. Ширио новине, али некако са стране, између онога што је читао и његовог погледа уметао се танки, беличасти блесак трећег тањира. Она је седела на другој страни стола, ћутећи. Није имао снаге да проговори као да између њега и његове потребе за говором постоји нека невидљива препрека. Тек крајем другог месеца схватио је да је то што га спречава да прекине тишину, у ствари, присуство трећег тањира. Понекад му се чинило да и није реч о предмету, већ о неком нежељеном а строгом сведоку. Да би потекао говор, тог сведока је требало уклонити, али затражити да то она учини било би исто што и признати пораз. Тако су седели, ћутећи. На махове, погледи су им се над тим тањиром укрштали као што се ветрови у ружи укрштају, након чега настаје злокобан мир. Гојку Гарачи је тај мир све теже падао. Наилазиле су врућине, а с њима и некаква њена потреба да у стан доноси цвеће, прво гранчице, па читаве нарамке.

У тешком, врелом ваздуху на столу, по полицама, по поду расцветавали су се и венули цветови дивље трешње, глога, јасмина, руже. Њихови, у почетку, свежи мириси лебдели су над стварима претварајући се у подмукли задах труљења. Наместо увелих она је доносила нове навиљке цвећа, као да је хтела нешто да му каже или

докаже. Није могао да схвати шта, али је слутио да мора бити неке сврхе у томе, макар је она и не била свесна. Коначно је проникао: лепоту цвећа она је хтела да супротстави лепоти кристала. Будала, шта друго да се каже: само будала могла је доћи на мисао да лепоти у којој је сама клица вечности супротстави ону која у себи носи клицу распадања, заметак брзе и неминовне смрти. Загледан у цвет руже, чије су се латице круниле, Гојко Гарача осети изненадну језу каква би га потресла сваки пут кад би бацио поглед на женине измршавеле шаке. Нешто би требало учинити, брзо, помисли. Затим слеже раменима: сама је одабрала своју судбину, ту јој нико не може помоћи. Како је онај само побегао! Као да га је земља прогутала. Да је бар мало оклевао, бар мало показао да му је до ње стало! Гојку Гарачи долазило је да се насмеје да га тишина у којој су се кретали није усисавала као живи песак. Да бар она заурла или заплаче, он би заједно с њом заурлао и наредио јој да уклони тањир чије их присуство спутава. Али, она је ћутала. Само јој је поглед постајао све тврђи, све блиставији.

„То се њена душа претвара у кристал!“, помишљао је, али уместо радости њега је плавила нелагодност. „Шта ти је?“ штипао је самога себе за мишицу као да се буди из тешког сна, „зар ниси то сам хтео?“. Признавао је себи да јесте, али му је, свеједно, сметала надмоћ коју је она извлачила из непоколобљевости свог ћутања, из редовности стављања тањира. Та редовност га је подсећала на извршавање неког тајанственог ритуала из којег је он био искључен.

Било је тренутака у којима је желео да га бар један једини пут не послуша и изостави тањир. Он би се направио да је све у реду, али не: тачна као сат она је стављала сва три тањира и посматрала га, искоса, ћутећи.

„Па, то она мене кажњава!“, помислио је, приметивши како га она гледа са стране с неком злурадом радозналошћу. Из огледала затим вратио му се сопствени лик, згранувши га. Те мрачне, упале очи, зацело, нису његове. То лице није његово, не може бити његово, не стари се тако брзо. Окренуо се и изашао, иако не памти камо: град је подсећао на сплет смрдљивих црева, а из болесножутог неба цедио се неки сукрвичави сутон. Ходао је без циља и без задовољства, док није осетио да су му ноге од олова. Затим се вратио пред поноћ и затекао жену склупчану у сну. Кревет је био једва угнут толико је лагано постало њено тело. Једна шака падала је низ кревет, детиње, беспомоћно. Застао је и, оклевајући, загледао јој се у лице, устукнувши поражен: то лице начињено од танких кошчица пресвучених истањеном кожом светлело је, али светлост коју је исијавало из себе ледила му је крв у жилама.

Те ноћи дуго није могао да заспи, али сан у који је упао пред зору био је милостив. Неким непознатим делом себе знао је да је реч о сну у коме се он, коначно, враћао кући улазећи у собу коју, због нечега, није могао да препозна. То и јесте и није била њихова соба. Намештај је био исти, боја зидова иста, али је негде нешто, ипак, било поремећено. Није могао да схвати шта док није угледао Ружу како седи са друге стране стола некако стишана, благо насмејана. Испред ње је био тањир, на страни намењеној њему био је онај други. Трећега није било. Све је било као пре онога, није могао да не примети како га обузима нека изненадна радост.

– Јеси ли то ти, Ружо? – упитао је и осетио како се зидови собе размичу, таваница уклања, њих двоје пењу степеницама начињеним од светлости, али као да су и они сами светлост заробљена светлосним решеткама неког џиновског кристала.

Не сећа се да ли је ишта одговорила, али тај сан пратио га је читавог јутра. Због њега се осећао спокојан и лак, чак ни упаљена сијалица изнад главе није му тешко падала. Гласове затвореника ни стражара није чуо, није му сметала ни звоњава телефона, ни опори глас претпостављеног. Све се још може решити, помишљао је, надајући се да ће тог дана она заборавити тањир, пропустити да га стави. Он ће се понашати као да то није ни приметио, прећи ће на разговор о обичним дневним стварима и тањир ће полако почети да ишчезава из њиховог живота као да га није ни било. Он ће превртати мапе ветрова, она га испитивати колико је нових изгредника тог јутра ухваћено и шта су учинили.

Отворио је врата сав озарен, и задрхтао: тањир је био на свом месту, а његова белина севнула је ка њему као оштрица ножа. Она је ћутала, некако тешко ћутала, избегавајући да им се погледи сретну, али је у читавом њеном држању било нечег подсмешљивог, нечег пакосног. „Свети се, вештица!“, помислио је. „Нека се свети! Да видимо ко ће дуже издржати?“, окренуо се у страну и заћутао. Чутала је и она, а у очима јој је био толики сјај да се није усуђивао да јој погледа у лице. „То си хтео, па ето ти!“, поручивале су њене стиснуте усне, док се он ужурбано спремао за пут. Требало је да преведе једног затвореника у други затвор. Биће на путу бар три дана, али јој неће рећи ни камо иде, ни када ће се вратити. Очекивао је

да ће га бар нешто упитати, али она је ћутала и ћутке му додавала испеглане кошуље. Излазећи није издржао да не застане и погледа је. За тренутак је застао, задивљен и згранут: из ње је избијала таква светлост какву ни најчистији кристал не носи у себи. Процес кристализације у њој је, значи, завршен, закључио је и решио да, по повратку с пута, једноставно избаци трећи тањир кроз прозор.

Отпутовао је смирен и лак. Кад се врати, све ће се само од себе разрешити. Нестаће тањира и нелагодности коју у њима изазива, живот ће потећи по старом. Излазећи, он се нехотице осмехнуо, али не верује да је видела тај осмех. Прозрела га је, то је сигурно, и одлучила да га предухитри. Предухитрила га. Зато је, враћајући се, затекао само отворен прозор, зато му се сада не јавља, мада он зна да је ту, да се заједно с њим нагиње над хартију умрлице, уверена да је победила. До ђавола, зар не види да њихова битка још траје? Да никада, док једног од њих има, неће престати.

Гојко Гарача се трже, и осмехну. Она то, заиста, није могла да предвиди, као што није могла да предвиди ни да ће се тањир, који је намеравала да употреби против њега, окренути против ње, претварајући се у кристал који се шири, расте, обухватајући читаву собу, читаву земљу. У њему је она заробљена: нема протицања времена, нема могућности за бекство, нема старења, нема смрти. Али, како да пронађе пут ка њој?

Пред зору, Гојко Гарача отвори врата и сиђе степеништем. Град је спавао, зграда је спавала, тако да нико није приметио његов излазак. Када су, неколико дана касније, отворили његов стан, у белешкама које је за собом оставио нису могли да нађу разлоге његова бекства. Био је само један наговештај о нечему што је Гојко Гарача у кристалу собе угледао: остаје да се нагађа је ли то био лик смрти или његово сопствено лице.

Вида Огњеновић

ВИДА ОГЊЕНОВИЋ (Дубочке, крај Никшића, 1941), књижевница и режисер. Класичну гимназију завршила у Сремским Карловцима, Општу књижевност на Филолошком факултету у Београду, као и режију на Академији за позориште, филм и телевизију (1965). Пише приповетке, романе, есеје и драме. За књигу прича *Отровно млеко маслачка* (1994), добила Андрићеву награду. Остале збирке: *Стари сат* (1996), *Најлепше приповетке* (2001), *Права адреса* (2007). Романи: *Кућа мртвих мириса* (1995), *Прељубници* (2006). Књиге драма: *Меланхолична драма* (1991), *Кањош Мацедоновић* (1993), *Девојка модре косе* (1993), *Сетне комедије* (1994), *Милева Ајнштајн* (1999). Театролошке студије: *Страх од сценске расправе* (1980), *Шекспироманија* (1980). Есеји: *Насупрот пророчанству* (2007). Председница српског ПЕН центра.

ОТРОВНО МЛЕКО МАСЛАЧКА

Нико из повеће групе деце, а било је ту и тринаестогодишњака, није тога пролећа, 1952, тачно знао шта је то: вегетаријанац, патобав или егоцентрик, а све три те тајанствене речи су одрасли редовно изговарали уз име професора Гела, због чега је он деци изгледао мрачно и загонетно. Према општем мишљењу те дечје скупине, која је свакодневно надугачако распредала о разним чудесима, па и о њему, тај је човек био: зачаран, уклет и веома опасан по дечји живот. Плашили су га се сви. Једино они који су смели да држе миша у руци, а бубашвабе носили по џеповима у кутијама од шибица, нису хтели да баш сасвим то признају. Међутим, свеједно, то се није дало сакрити.

Име професора Гела било је: на српском Ђорђе, на мађарском Ђерђ, на немачком Георг, Русини су га звали Грегор, Словаци мекше: Гжегож, а од једног старијег ђака поуздано се сазнало да га је мадам Станивук, професорка француског, једном зовнула пред свима: Жорж.

У вароши су га углавном сви познавали по имену и занимању, а све остало су, баш као и деца, нагађали, измишљали и препричавали. Живео је у лепој, великој кући, сам. Капија од кованог гвожђа је махом била закључана. Причало се да му је жена умрла за време рата од уједа пацова, ноћу, у подруму, где су се крили од неке војске. Други кажу не, него од срца. Чим је угледала ту грозну животињу како јој се приближава, срце јој је заувек стало. Деци је ова друга прича била јаснија. Многи од њих су веровали да би и сами тако умрли кад би им се пацов приближио и то још у мраку.

Професор Гел је предавао хемију у гимназији. Приватно је у лепо намештеној соби, код куће, подучавао ђаке из физике, математике, немачког и латинског језика, али никад није примао ученике на часове хемије. Сматрао је да би било крајње неморално да им прво да у школи слабу оцену, а да их онда, за новац, код куће припрема да би ту оцену поправили. Зато их је у школи прописно мучио. Држао им је ванредне часове и вежбе. Изводио пред њима сложене огледе. Редовно испитивао и понављао са ђацима градиво. Уместо да му због тога буду захвални, ученици су га сматрали божјом казном. Све остале предмете нису учили колико хемију. Није било лако зарадити код Гела добру оцену, али они којима је то успевало знали су хемију као прави мали апотекари. То је, иначе, било друго занимање овог занимљивог професора. У време кад није био у школи, или на часу са приватним ученицима, радио је у једној дивотној старој апотеци која је, како су говорили, пре рата била његова својина. Најлепша од три апотеке у граду. Није била много пространа, али је све у њој било особитог облика, боје и мириса.

Резбарен, лаковани банак, подељен повисоком оградом од брушеног стакла са прекрсаним шарама. У тој прегради два отвора, да вам кроз њих миришљава апотекарица, или професор Гел додају лекове. Код зида плишом обложена клупица, а поред ње гипсана фигура брадатог човека у дугачкој хаљини, са венцем од лишћа на глави и штапом у руци око кога је обавијена змија. Исти такав гипсани кип стајао је у излогу. Унутра је увек било топло и омамљиво. Бочице и кутије са разнобојним лековима, мастима, тинктурама и водицама биле су поређане по застакљеним полицама. На стакленкама су китњасти натписи готицом. Све је то било као нека збирка чудеса. На банку, са друге стране стакла, стајале су посуде од дебелог порцелана, различите величине, а у њима порцелански тучкови, кашике, лопатице и мале хватаљке. Деца су најтеже одвајале очи од мајушне ваге, са још мањим теговима који су љупко куцукали по месинганим тасићима, кад је апотекарица мерила неки прашак. Права дивота. У положеним масивним теглама држали су неке лекове у облику разнобојних бомбона, а поред њих су стајале украсне бочице са мирисима.

Све је у тој апотеци било лековито, топло и дивотно, изузев професора Гела, који је деци уливао страх и језу. Још би некако било подношљиво кад би он био у другом делу апотеке, иза великих стаклених врата, где је обично, уз исти онакав банак, само другачије окренут, мутио у великој белој чинији неку маст, или дуго мућкао бочицом, па онда ту измућкану течност сипао у чинију. Тада никога није примећивао. Апотекарица би радила у предњем делу апотеке са купцима лекова. Међутим, кад ње ту није било, следио је неизбежан сусрет са професоровом црвенкастом ћелом, која се промаљала иза стакла, а то је изазивало прави ужас.

Одрасли ђаци су тврдили како он већ годинама покушава да измисли серум против уједа пацова и да зато мути, мућка и меша

разне састојке. Највише узима венску крв слепог миша, прах сачињен од суве пацовске џигерице, сумпор, кобиље млеко, жабљу слуз, очи од неког мртваца и живе бубашвабе. Мања деца су вриштала док су они све то набрајали.

Девојчица пружа рецепт који јој цепти у руци. Професорова рука граби папир кроз отвор на стаклу, а затим претура по фиокама и завирује у неке тегле на полици. Ређа кутијице по банку, а онда оловком запише квачицу на рецепту. На џепу мантила му је црвеним концем извезено латичничним словима: Mr. Gr. Gell. Девојчица то чита као: мрзовољни, грозни Гел. Рука поново излази кроз отвор, пуна кутијица, а затим се чују глас: Имаш ли кесу, секо? Девојчица ћути, а срце јој туче, као да јој је испред џемпера сакривен неки малени детлић који лупка кљуном: луп, луп, луп. Професор се нагиње кроз отвор. Девојчица престрављено устукне, заклања лице рукама и вришти: Нисам ја, нисам ја! Апотекарка дотрчи из друге собе, завија лекове у хартију и пружа девојчици. Немаш кесу, а? Професор отвара теглу, штипаљком вади један розикасти колачић из ње, завија га у парче папира и пружа девојчици. Узми, ти си добра девојчица, узми проминцлу, то је добро за грло. Девојчица граби колачић и јури ка вратима. Апотекарка јој отвара, а она трчи према групи дечурлије која је чека иза угла.

Био је тамо, каже дишући испрекидано, и дао ми је ово. Показује колачић. Свесна је своје надмоћи, јер је једина међу њима која је разговарала са професором лично, али онај детлић непрестано и даље куцка кљуном испод џемпера: куц, куц, куц! Баци то, наређује јој најважнији дечак у групи. То је мађија. Девојчица чврсто држи малени поклон у руци. Свиђа јој се тај лепо обојени колачић. Баци брзо! То се прави од мишјих гована, каже он. Она тресне колачићем о земљу, а затим га бесно згази ногом. Колач се смрска. Дечак наставља да га гази, све док се од њега не направи прашина. То је само бомбона против кашља, каже скромно кроз сузе девојчица, гледајући жалосно у ружичасту мрљу. Да пробамо само на врх језика, моли мршави дечачић. Не, одсечно вели вођа, то је смртоносно, пао би као сноп.

Девојчица посматра како према гомилици розе праха журно мили један мрав. Ако се овај мравић сад отрује, помили она, све је истина. Онда професор Гел јесте вештац и злотвор. Мрав граби напред, па преко розе острвцета, жив живцат, отаврља у траву. Мрав је промилео и ништа му није, каже она прекорно, јер још није прежалила свој колачић. Зато што није окусио ни трунчицу, објашњава строги дечак. И ти си дирала ово, па си жива, јер ниси јела. Да, да, каже девојчица, ни мрав није јео. Розикасти прах се лагано губи у обичној прашини. Скоро ће лето.

У Геловој апотеци, за разлику од осталих у граду, било је свакаквих чудеса. Безмало све важније лекове, по речима одраслих, израђивао је сам професор. Водицу против опадања косе, тинктуру за заустављање крварења, сируп за лечење кашља, маст против гихта, кочења и реуме. Течност којом се отклања пушачки задах, мале ушне тампоне, капи против трахома, као и неку маст за очне инфекције. Затим прах за скидање масних мрља са одела, грануле за бељење зуба, нишадорски раствор за масажу крајника, сируп за малокрвне. Правио је и чувени прашак против главобоље (ко руком однето), вазелин за проширене вене, капи за смиривање лупања срца, миришљаву со за несвестице, као и прашак за зарашћивање рана.

Било је у његовој апотеци и разних ствари за домаћинство, због којих су сваки час слали децу код Гела. Квасца (у праху), сиришта (течног), калцијума за људе и за кокошке, вешплава, салицила, прашка за чишћење сребра, желатина, ванилин-сишки, цимета, боје за торту, сахарина, соде бикарбоне, каранфилића, кима и шта све не. Изгледа да све то ипак не би било довољно за добар глас професора Гела, који је био несумњив, да он није био прави и ненадмашни мајстор у справљању помаде за лице, мириса, боја за косу и финих ликера. Жене су га због тих ствари нарочито благосиљале (шта бисмо да није професора, где се данас ишта добро за лице може набавити). О његовим кремама причале су се бајке. Увече намажеш флеку, огреботину, или бубуљицу, ујутру устанеш, а од њих ни трага, као да их никад ни било није. Прави чудотворац. Било је код њега помаде за дан, за ноћ, за лето, за зиму, за старију и млађу кожу, за масну, посну и умерену, па чак и за плавуше, црнке и бринете. Шапатом су помињане и неке креме за подмлађивање, али је такође било речи и о некима које су имале погубно дејство. Може тај да ти да неку помаду од које ти се кожа за цигло недељу дана спаруши и смежура, тако да сасвим млада жена дође у лицу као права старица. Госпође су се међусобно гложиле око тога која је којој подметнула ту опасну мажу. Професор Гел има златне руке и велико знање, често су гласно мудровали старији. Праве канце, а не руке, шапутала су деца у страху.

Осим помаде, жене су код њега, понекад и кришом, куповале боје за косу, мирисе и ликере. Нарочито је код свих била омиљена нека жућкаста колоњска вода из велике боце на којој је писало Tuberoze. Апотекарица је прво из ње сипала у мању реорту, па тек онда кроз малени левак у донету флашицу. Док се то ради, апотека мирише до главобоље. Деца су редовно препознавала на одраслима тај мирис. Мирише на апотеку, говорила су.

Неко је пронео вест да професор управо тих дана саставља формулу лека против ћелавости и да ће помоћу њега постати славан у целом свету. Тај ће га пронаћи, ако ико, одобравали су му сви осим деце. Ако пронађе тај лек, па му нарасте коса, биће прави вукодлак, то је било дечје мишљење.

Девојчица је саопштила осталој деци да је у једној књизи прочитала како постоји прашак од кога може да се постане невидљив док прашак делује. Тај га засигурно има, потврдио је дечачић. У којој то књизи пише, пита велики дечак строго. Карик и Ваља, озбиљно ће девојчица. То је дечја књига, то није истина. Јесте, истина је, такав прах постоји. И он га има. Тај улази ноћу деци у собе, затварајте прозоре, упорна је она. И сад је овде. Ево, шшш, што то шушти, чујете ли. Она је прва вриснула и бризнула у плач, а за њом и остале девојчице.

Између деце и професора Гела ствар се битно погоршала после гледања филма „Чаробно зрно“, у којем је зли чаробњак изгледао као његов рођени брат близанац. Више није било никакве сумње. Деца су била потпуно убеђена да је тај човек зао и опасан, само што то глупи одрасли не могу да схвате. А кад су они нешто и разумели. Само пуше, кашљу и причају нешто дубоким гласом, бог те пита шта. Мала дечја завера је оптуживала професора Гела да је вештац који деци ноћу пије крв, а дању им, да би их заварао, даје роза колачиће. У ствари, тако их обележава. Оно које дању добије колачић, ноћу је на реду за мучење. Највећи баксуз који неко дете може да задеси јесте да њега сретне само на улици. Одлучено је да ниједно дете ни за живу главу не улази у његову апотеку кад је он тамо, чак ни са родитељима. Добијали су велике грдње, а пао би каткад и по који шамар, због задржавања и цупкања око апотеке и по неколико сати, да би се на крају вратили кући без ситнице по коју су их били послали. Одрасли су чак почели да верују како професор извесне лекове, намерно, неће да даје деци (она су стално тврдила да нема баш онога по што су их послали), па су најчешће, пуни разумевања за апотекареву скоро родитељску предострожност, сами ишли у апотеку. Ту је деци мало одлакнуло.

Најхрабирији дечак у групи доноси чврсту одлуку да продре у други део апотеке, ноћу, кад професор није тамо, и да целом друштву открије шта све тај опаки човек тамо мацка и претаче. Сигурно је соба пуна лешева, прошаптао је дечачић пискавим гласом. Нека је, кажу храбри, ја се не бојим. Видео сам ја лешева, и то охо-хо. Ниси, вичу му остала деца у глас, лажеш. Јесам. Ниси. Где? У протестантском гробљу. То гробље јесте разорено гранатама, још за време рата, па су многе гробнице и даље зјапиле отворене, јер није било сродника да се о њима побрину. Деца су са страхом обилазила далеко у луку око њега, кад су туда морала да прођу. Дечак се куне у мајку да је био унутра и да је видео пуне гробнице лешева. Нису то лешеви, луди један, крешти девојчица-мудрица, то су костури. Лешеви су ти мртваци пре него што их закопају. Видео сам ја и мртваца, нарогушено каже дечак, а сви лепо знају да лаже. После мале туче, гребања и чупања за косу, ствар се, ипак, решава у корист смелог дечака. Он ће да провали у апотеку, а ко о томе писне, биће кажњен принудним љубљењем жабе у уста. Општа вриска, а затим претња да ће бити тужен код одраслих, а можда и код самог директора школе, ако се усуди да то уради. Ко ће да ме пријави, ко, да видим сад, прсио се бесно дечак. Опет мало грувања шакама у леђа, саплитања ноге, пуне руке ишчупане косе, сузе. Девојчица, јецајући, упорно понавља да је професор ту, међу њима, невидљив и све је чуо што су причали. Ево га ту, зар не осећате како дише…

Професор Гел је увек журио у ходу. Уредан, обучен прописно, чист, некако прозирно бео, мршав (па кад једе само зрневље, ко питца, смеју му се одрасли). Улицом је ишао без наочара, али кад год је требало нешто боље да загледа, брзим покретом руке би их набацивао на нос. Кад их је тако исто хитро враћао у џеп, редовно би благо лупио руком по њему, да осети да ли су стигле на место. Коса му је стајала као какав преполовљени венац који му је спао до иза ушију, а била је некако риђе-жуте боје. Осим зими и по киши, углавном је носио платнене ципеле. Неки су, можда у шали, говорили да и њих прави сам. У њима је корачао скоро нечујно, лако, само се изненада створи пред вама, а то је децу још више плашило. Приљубљивали су се једно уз друго, па уза зид. Дрхтали су од страве док би он мирно пролазио.

То пролеће је било мутно, блатњаво и некако тешко. Учестала самоубиства, плахе кише. Иако деци нису дали близу мртваца, смрт је била најчешћа реч у разговорима око њих, па се међу њима био зацарио неки наднаравни страх. Одрасли су се жалили да им деца имају немирне снове, да су болешљива и бледа. Деца су се повлачила у мрачне делове кућа, измишљала разне страхоте и ужасе, препричавала писма самоубица и премирала од страха.

Дечак болује од јаког запаљења плућа. Његова уплашена мајка брине, јер каже да у врућици запомаже, говори речи без значења. Непрестано виче: Нећу маслачак, нећу маслачак. Ноћу се тргне иза сна, па дречи колико га грло носи: Он је отровао Тибику, он је отровао Тибику. Она пита опрезно и брижно осталу, здраву децу, коју не пушта код њега, да им не пређе болест: Шта он то, децо, говори? Ко је отровао Тибику. Деца ћуте. Шта је то било с тим маслачком. Нико ништа не зна. Тајна је сачувана.

Тибика је дечак из другог дечјег табора, без чијег присуства живот на ливади, поред пруге, не би вредео ни пет пара. Њих четворо су становали са родитељима, у боктерници[7], на пружној рампи. Дечак каже да они сви колико их има, чак и њихове деде и бабе, ако су живи, могу по целом свету да путују бесплатно возом. Нико им не тражи карту. Деца их због тога веома цене и завиде им. Иза њихове куће, боктернице, била је, дуж пруге, повећа ливада, оивичена дудовима, а по њој су до миле воље јурцала деца, пси, краве, кокоши и гуске. Неки пут су видели и по којег јежа.

Тибика је имао две мале сестре и брата од стрица, Андику, који се, заправо, звао Андраш, тачно као и његов отац, најстрожи боктер у околини. Спуштао је тај рампу таквом брзином и вешто као да је у себи имао неку нарочиту сатну машиницу која му у датом моменту само покрене руке, очи, срце, цак, цак, цак, и готово. А био је ћутљив, мрк и набурен. Спуштање рампе је, иначе, један сасвим одличан посао. Њему је пристајао као да је за њега рођен. Сасвим је другачије окретао витло кад би наишао који сипљиви теретњак (они по цео дан кашљуцају и стењу пругом. Деца не воле такве возове). Пришао би витлу, не журећи, одмотао ручицом, а возекања би се, како какав троми јазавац, протеглила унапред и одбректала даље, исто онако споро и глупо као што је и достењала. Кад би, међутим, негде око четири по подне, појурио на рампу, за брзи: Суботица–Београд, дамари скретничара и боктера Андраша би радили попут блеска муње. Тачно у минут рампа би полетела надоле, као сеченица, тик испред носа коњима у запрежним возилима, бициклистима и пешацима.

Деца посматрају гордо држање спретног рампаџије. Он ни по коју цену не дозвољава да се ко провуче испод рампе, или да заобиђе око дирека и претрчи пругу. Од тога не може ни помена да буде, чак ни кад воз још није ни на помолу. Не и не. Рампа је спуштена – зип! Има да си где си, док машина прође. Она не зна за шалу. Ако касни, шта можеш, воз је воз. Боље лагано, па да ти је глава на месту, него да довде дођеш, а одавде да те однесу. То су мудре изреке које је чика Андраш, кад је добро расположен, упућивао нервозном грађанству испред рампе. Иначе је само ћутао и одсечно одмахивао руком ако би се ко усудио да покуша преко. Његов брат Тибор, Тибикин тата, спуштао је рампу сасвим обично, али је исто био неумољив према насилним пролазницима. Стој, не може, говорио је строго. Платићеш казну!

Деца највише уживају у љутњи нестрпљивих чекача иза рампе, који поигравају, криве вратове у правцу одакле треба да дохуји брзи, шире руке, прегризу и по коју оштру псовку, шутирају какав папир, или грешком креп, па грче лице од бола и беса. Окрену леђа рампи, па шетају у супротном правцу, не би ли их изненадио познати писак, али ништа. Подбоче се, пљуцкају, претурају по џеповима, опет псовке, опет шутирање. Нема га и нема. Онда одједном, као какав оклопни змај, прохуји брзи, прошишти само, а с обе стране рампе настане стрка. Бацају се на бицикле, грабе кајасе, вичу на коње, пешаци журе напред. Деца се смеју и довикују: Ај, заборавили сте цегер… Сви се окрећу и хоће да се врате, чак и они који уопште нису заборавили корпу на земљи.

Тибика, његове две сестрице: Пирика и Зита, и његов брат од стрица, Анди, са још четворо-петоро деце сличног узраста, играју се, углавном, унутар ограде велике баште, иза боктернице. Имају и понеку играчку, али слабо маре за њих. Више се занимају гађањем, пљувањем, пентрањем уз кржљаве дудове у башти и вешањем о њих главом надоле, као мајмунић. Затим скачу, рву се и играју се рата. Девојчице су или садиле суве травчице у леје, или преносиле, у крилима задигнутих хаљиница, земљу из леја на траву. После су кроз те гомилице копале, рукама и неким дрвцетом, тунеле. Биле су малене, љупке, живахне, као какве насмејане патуљице.

[7] Кућица за железничара и његову породицу (и: „вактарна“) прим. прир.

Однос између двеју група деце је одличан. Може се рећи сасвим пријатељски. Они који се играју на ливади, изван баште, оне унутра редовно гађају из праћке, плазе им језике, ругају им се, али за њих, свакога дана, изводе обавезни програм партерне гимнастике у трави, у виду мостова, шпага, стојева на рукама (неки су могли на рукама да пређу и добар комад ливаде), премета, прекопита, колута напред и назад, и разних других вештина. Они иза ограде су били захвална публика, а често су и сами настојали да прикажу понешто што се са ове стране није могло извести. То су били свакодневни спортски турнири иза боктернице.

Деца у чуду посматрају како чика Андраш зауставља испред рампе никог другог него професора Гела. Учтиво скида своју железничарску капу (тада га први пут виде без капе, коса му је слепљена), држи је у руци и клањајући се показује професору правац одакле је требало да дохукће брзи. Професор се зачуђено тргне, и он се наклони, па пође уназад. Идући тако, дупне леђима у стубић рампе. И он је скинуо свој шешир боје суве траве, па маше њиме у знак извињавања. У том тренутку испред дечјих погледа пролеће брзи. Деца у страху помишљају да је чика Андраш прегажен и вриште. Неки га дозивају: Чика Андраш, чика Андраш. Кад је воз прохуктао, видели су га како, поново са капом на глави, доскаче у два скока до витла, и, жустрим покретима, диже рампу.

Тако је у средини прекинута игра дочекивања брзог воза, што је била најзанимљивија ствар у поподневним часовима крај пруге. Игра се састоји, додуше, углавном из бројања, али има ту и много разних изненађења. Најпре пада опклада до колико се може избројати док воз дође. Цифра се сваког дана мења. Некад се кладе на триста, а некад само на двеста двадесет. Девојчице се некад опкладе и на двеста осамнаест, триста седам, или двеста осамдесет један, на пример, па им се дечаци због тога ругају. Дешава се, ако воз касни, да се последњих десет бројева броје по пола сата, а онда воз изненада најури, па откине по четири-пет бројева. Исто тако, кад опет воз стигне пребрзо, надушак се изброји и по педесет у минути. Победник је онај ко у бројању буде најближи броју на који су се кладили. У ствари, ту је увек побеђивао онај ко се у тучи избори за своје право, јер оштра свађа започиње чим воз замакне, око тога ко је на ком броју био у тренутку његовог наиласка.

Деца у башти се у тим приликама најчешће играју воза. Поређају се једно иза другог, држе се рукама, локомотива је обично највиши дечак, па клопоћу около, наоколо, по башти, хукћу између леја и клецају равномерно у ритму. Локомотива јури све брже, вагони падају на нос, или на колена, или на леђа, воз ништа не хаје, већ јури даље. Пирика и Зита се увек прве саплету. А и на крају су воза, пошто су најмање, падају преко грумења земље, котрљају се, али воз једнако граби даље. Та два мала, умрљана вагончића олупаних колена, изгребаних руку и замузганих образа од суза и прашине, нису никако хтеле да се испусте из композиције, већ су храбро устајале, грчевито се поново хватале за дечаке, шепесале за њима и дували као воз: пух, пух, пух!

Девојчица провлачи руку кроз ограду и спушта на комадић даске бомбону у облику малог тениског рекета, за Пирику и Зиту. Махне им руком и каже: дођите, ево вам нешто. Пирика и Зита, задихане од јурњаве у ритму брзог воза, седе на гомилицама земље и циче. Девојчица извлачи руку из рупе на огради и чека да оне дођу и узму поклон. Брзи је већ одавно прошао, на реду је вечерње затишје, препричавање књига и филмова, измишљања стравичних и језивих ствари и наклапање о професору Гелу.

Пирика долази до места где јој је девојчица оставила бомбону, загледа где је и хоће да је узме, па врисне и нагло устукне. Девојчица се врати и загледа се у место где је оставила дар за своје мале другарице. Види, бомбона се миче. Прекривена је мравима који гамижу по њој. Девојчица се не усуђује да узме бомбону пуну мрава.

Деца престрашено гледају како професор Гел, са рукавицама на рукама, чупа неку траву по ливади. Окреше је неким ножем, па је затим гурне у свој цегер од канапа. Онда се осврне око себе, нађе друго место, па се опет сагне, чупа, креше и ставља у цегер.

Тринаестогодишњи Јанко, онај исти што је обећавао да ће се ноћу увући у његов кабинет, каже: Идем да видим шта он то бере на нашој ливади. Готов си ако одеш, шапуће девојчица. Он ће те зачарати, ноћас ћеш да се разболиш, тешко теби, кукавче црни. Ја сам поглавица Орлов Кљун, хвалише се Јанко. Идем!

Деца се прилепила уз ограду. Приближавају се и они са друге стране. Мале будале, Пирика и Зита, не схватају напетост тренутка, само се кикоћу и вриште. Дечак стиже до професора и нешто му говори. Овај клима главом (није ваљда да се смеши), објашњава нешто, показује траву коју држи у руци. Дечак нешто вади из џепа (перорез, каже дечачић, преструављен), па тиме откида траву из земље, баш као и професор, а овај је узима од њега, тресне мало

бокором, окреше је и с њом право у свој цегер од канапа. И тако они напоредо беру траву. Професор ускоро узима свој набубрели цегер, ставља у њега рукавице, па затим и нож, помилује Јанка по глави, а овај се извије уназад. Аха, каже девојчица, види како се боји. Професор креће према рампи са друге стране боктернице, а дечак иде лагано ка групи деце која стоје уз ограду. Шта бере, пита га неко. Маслачак, одговара Јанко важно, и наслања се на ограду, као да је одрастао. Маслачак има горко млеко, а то је змијски отров, она која га такне падне мртва, каже девојчица, и то сам читала у књизи Карик и Ваља. Шта мислиш, кад се змија може да отрује, какво је то! Зато он то и бере, наставља она, сад већ запенушено, да после тиме трује свакога. Ти си отрован, сикће девојчица-свезналица. Отрован си, јадан ти. Сви гледају у дечакове руке, зелене и улепљене од маслачковог млека. Он бесно брише руке травом, па их трља о ограду, а онда и о своје панталоне. Зна се, зна се, Гелово прасе, певају му. Пљусне шамар. Зита и Пирика вриште. Пада мрак.

Девојчица као случајно стане поред Јанка, па му шапне: Није то отровно, не бој се. Од маслачка се прави огрлица. Ево како. Бере неколико цветова, продева петељке једну кроз другу и прави ланчић. Леп је овај жути ђердан, је ли? Цветови служе као драго камење. Ево ти. Онда стави ланчић на дечака. Дечак баци ланчић. Бежи тамо, нисам ја женскоња, брецне се на њу. Пирика и Зита се смеју. Девојчица каже бесно: Тешко теби, ноћас ћеш сањанти злог чаробњака.

Изгледало је да сви гимназисти тога лета уче хемију. Они који су пали на поправни, а таквих је било доста, почињали су да је гувају већ сутрадан по добијању књижице. Састајали су се и учили по групама. Исписивали су читаве табаке формула, прегледали једни другима решења, пропитивали се узајамно, а неки су у кухињама изводили огледе за које су у Геловој апотеци куповали потребне састојке. Чинило се као да заиста цео град проучава формуле разних једињења, киселина, база, елемената, соли или минерала. Они који су већ били прешли на подручје органске хемије плашили су млађе који су још савладавали основе неорганске. То је песмица из буквара при ономе што вас тек чека, драговићи моји.

Тога лета се у овом малом и скровитом месту, на обали канала, здушно трагало за формулама постојања свега и свачега што нас на овом шарном свету окружује. Младићи и девојке су шапутали називе и скраћенице беланчевина, масти, крстила, гасова, а нису осећали ни укус воћа, ни благост ваздуха, нити свежину воде. Они су у својим мислима непрестано нешто разлагали, па поново спајали, а онда то све записивали као у неким тајанственим шифрама. Живели су заиста у зачараном свету професора Гела.

Оба распуста, зимски, као и летњи, професор је обично проводио у градићу, односно у апотеци. Рано пре подне и касно увече опходао би целу варошицу, укључујући ливаду иза пруге, три мала парка и пошумљену обалу канала. Некад би све то радио на бициклу. Најчешће је ишао сам, са својим цегером од канапа у руци, а виђен је неколико пута и у друштву са физичаром Коровином, а понекад је између њих двојице куцукала штриклицама и мадам Станивук. У тим шетњама нису баш много разговарали, само су понекад застајали, показивали на нешто око себе и вртели главом. Шта је то што их је у ходу прекидало, деца нису могла ни да наслуте.

Тибика се негде средином лета удавио у бетонском базену каналске установе. Цело пре подне је скакао у воду, на ноге, и прскао около све који су седели на огради базена. Онда је том једном скочио на главу, па га задуго није било да се покаже из воде. Бројали су му, бројали, све док нису схватили да није могуће да толико дуго издржи под водом. Онда су запомагали: У помоћ! Дошли су чувари уставе, они који два пута дневно отварају капију и пропуштају шлепове. Заронили су и извадили га мртвог. Ударио је главом о бетонско дно и закуцао се у њега као ексер, рекао је чувар, држећи Тибику на рукама.

Деца са ове стране ограде сазнала су за то тек сутрадан. Долазећи на ливаду, видели су још издалека да се око боктернице мотају неки људи у стајаћим оделима и по која жена повезана у црну провидну мараму. У башти није било деце. Пирика и Зита су седеле на клупи испред боктернице и клатиле ногама.

Деца гледају како Анди маше великом граном папрати изнад главе сиротог малог Тибике, који лежи на столу, у отвореном сандучићу, покривен белим покровом са чипкастим рубовима. Около, дуж зидова, седе уплакане жене. Тибикина мама излази, смеши се на децу, узима на крило Пирику и Зиту, загњури главу у њихове чупаве косице и горко јеца.

Деца стоје испред врата, не усуђују се да уђу унутра. Виде Тибикино лице. Сиво је, а око очију и уста има неке жуто-љубичасте колутове. Деца се боје. Тибика је баш прави мртвац, мисли девојчица.

Деца иду да изблиза посматрају како чика Андраш подиже рампу. Да Тибика не лежи мртав на столу, то им овај никад не би дозволио.

Овако их чак штипне за образе кад прођу. Добар је чика Андраш.

Рано по подне долази свештеник, испред врата је доста људи и жена. Онда, на највеће чуђење деце, ужурбано долази професор Гел, са шеширом у руци. Поворка креће. Тибикина мама јауче и запомаже. Дечак каже: Видите, људи, професору Гелу цури суза. Нико му не верује. Јесте, мајке ми, понови дечак.

Деца увече дуго шапућу о страшном догађају. Дечак и даље тврди како је професору заиста видео сузу. Девојчица љутито сикће: То је зато што се претварао, а добро знамо да је он отровао Тибику маслачком. Зато се Тибика удавио. Ноћас ће сигурно да откопа његово тело, да га однесе у апотеку и да од њега прави масти и прашкове. То није могуће, плану дечак, немој да причаш глупости. А је ли могуће да се жена претвори у краву, а, је ли то могуће? Е, па ето ти онда! Имам ја књигу у којој лепо пише како се мама једне сироте девојчице претоврила у краву и помагала јој после да преде вуну за злу мађеху. Она је вуну узимала у уста, а упреден конац је излазио из њеног уха. Деца се смеју и ругају се девојчици да ће се и њена мама претворити у краву. Она се брани, чврсто уверена да је једна руменкаста крава тамо на ливади, низ чије се велико кравље лице стално слива поточић суза, засигурно нечија зачарана мајка. Једном је кришом пољубила ту краву у слабину, а она је није ритнула.

Што би он откопавао Тибику, виче Јанко на њу, ти си права мајмуница кад тако нешто можеш да кажеш! Ако му треба леш за његову лабораторију, може да узме из болнице, доктор ће да му да. Откопаће га, јер њему треба баш Тибикин леш, заинтачила се тврдоглавица – ето зато ће га откопати, ако хоћеш да знаш. Ти си мајмун. А, ако га види гробар? Неће, он ће да попије прашак и постаће невидљив. То није могуће, кези се на њу Јанко. А је ли могуће да се жена претвори у краву и да говори? Није, урла Јанко. Значи у књизи пишу саме лажи, а? То је бајка. Бајке нису истините приче, у њима се говори о натприродним појавама. Ћути ти, будало рошава, бајке су истините, бори се девојчица, и те како истините, да знаш! Онај ко верује у бајке, лажљивац је највећи, бесни Јанко. А ти си зачаран, ти си му брао маслачак. Чупање за косу, вриска, ударци ногом у цеваницу, плач, запомагање: бако, бако! А онда се ствар мало слегла. Јанко одлучује да ће те ноћи стражарити поред Тибикиног гроба, да се увери хоће ли онај злотвор доћи да га откопава. Не смеш да будеш ноћу на гробљу, шапуће дечачић, слепи мишеви могу да ти ископају око. Ко ће са мном, строго пита Јанко? Ја, и ја, ја ћу, и ја ћу. Женске не могу, одсечно наређује вођа. Девојчица-свађалица, она која верује у бајке, даје му, с највећим олакшањем, вредан поклон: зеленкасту гумицу на којој пише Олимп. Ево ти заувек.

Девојчица скаче у сну из кревета и вришти: Бако, бако! Бакина рука на њеном челу: Шшшшш! Спавај, шта ти је, шта се плашиш. Смири се, ајде полако… може ли жена да се претвори у краву? Шшшшш, шта причаш, бог с тобом, какву краву, ајде спавај… Може ли крава да буде нечија мама. Доста сад, ајде спавај… Теби мало гори чело, сутра ће бака да оде у апотеку по нишадор па ћемо да се излечимо, а сад спавај… Девојчица у бунилу понавља: Нећу у апотеку, нећу у апотеку… тамо је млеко маслачка. Он је отровао Тибику… Нећу у апоте…

***

Велики грејхаунд-аутобус улази на перон станице у граду Боузмен, држава Монтана. Многи туристи у групи радије би продужили право у Јелоустон парк, али програм је такав. Укључује и двосатно разгледање овог градића у срцу Монтане, и ручак. Водич, у жутој кошуљи, кржљав као дугошијасто гушче, објашњава појединости о туристичком понашању у току два сата боравка у овом граду. Треба га обилазити пешке, почев од главне улице, у којој се налази музеј индијанских рукотворина. Затим се свакако мора обићи збирка ретких птица Монтане, а онда и изложба фотографија о традицији лова и риболова у овом крају. Богат програм, нема шта.

Троје туриста се, међутим, одмах одваја од шарене скупине заинтересованих за лов и риболов, па одлазе на другу страну. У необавезну шетњу улицама. Само што даље од музеја и изложби. Већ су уморни од посматрања задатих објеката. Улица којом управо иду зове се Пут борова, а нигде унаоколо ниједног, бар маленог бора. Можда су их посекли, шали се један из групе, да направе од њих бродовље. Сад рецитују песму: „Опрости, мајко света, опрости, што твојих гора пожалих бор….“. Њих троје иду за стрелицама које показују правац у продавницу старина. Погдегде је на дрвеној плохи стрелице написано и шта их све очекује у тој радњи. Порцелан, грнчарија, покућство, књиге, лични предмети, накит, украсне ситнице… Богат је то дућан, по свему судећи. Троје људи иду за стрелицама. На другој страни улице, велика дрогерија, са излозима пуним лекова, парфема, наочара за сунце, сапуна и других ситница

те врсте. Изнад тих огромних излога стоји натпис: PHARMACY, DRUGS, CHEMISTRY, а испод мало мање крупним словима име власника: George Gell & Comp.

Један од троје туриста, Јанко Довијарски, социолог на постдокторским студијама у Принстону, застаје, гледа у натпис и гласно чита слово по слово. Онда моли остале да и они гласно прочитају шта тамо пише. Сви кажу: Pharmacy, Drugs, Chemistry, George Gell & Comp. Туриста Довијарски је забезекнут, затим почне да се смеје. Прелази улицу на недозвољеном месту, руком позива остале, да и они дођу, утрчава у радњу, узбуђено звера около. Уто пристижу и остали. Питају га нешто. Он им само каже да прошетају около и да га причекају. Причаће им касније. Прилази каси, сачекује ред и пита касирицу: Молим вас, да ли је ту господин Gell? Ко? Господин Гел, Ђорђе Гел, власник радње, виче он, као да је млада благајница глува. Она га гледа у чуду, а онда почне да се смеје. Шта је смешно, извините, шта је смешно, молим? Тако, дакле, ви тражите господина Гела, власника? Да, да, будите љубазни, па га позовите. Реците тражи га Јанко Довијарски, из В.

Касирица покушава да савлада смех, али јој то никако не полази за руком. У ствари, све се више кесери, што туристу већ увелико нервира. Шта јој је који враг?! Е, то ће, видите, бити мало теже, односно, то је сасвим немогуће. Господин Гел живи у Чикагу. У ствари, ја и не знам где он живи и ко је он уопште. Овде никада није био. Ја га у свом животу нисам видела, осим једног од њих на слици. Њихова фирма је у згради, Tower, Gell & Comp. У Чикагу. Оваквих Гел-радњи има више од двеста по целој Америци, Канади, па затим у Лондону, Аустралији, Хонг Конгу и не знам још где их све нема. Одакле сте ви, у ствари? Из Европе, каже Јанко нељубазно. А зашто вам је потребан господин Гел? Можда ми можемо нешто да учинимо за вас? Сад већ она говори у свом уобичајеном продавачком маниру. Да ли је господин Гел млађи, или старији човек, знате ли то? Има њих више. Мислим да је садашњи власник, бар један од њих, врло млад. Јесу ли богати? О, још питате. Они су патентирали желе за учвршћивање косе, формулу крију као вук очњаке, а почели су ни из чега. Продавали су за време прохибиције ликере које су сами правили. Ово је њихов специјалитет, на овоме су се обогатили, показује касирица Јанку округлу пластичну кутију на чијем је поклопцу налепница са сликом густих, сјајних, црвенкастих коврџица, а у средини китњастим словима пише: Gell. Туриста ћути и блене у натпис на лепој кутијици. А зашто вам је био потребан баш господин Гел, очекује одговор касирица. Након дугог ћутања, туриста прослови: Нешто пословно. Ако сте мислили да преговарате за лиценцу, или формулу препарата, дижите руке, то вам никада неће успети. У Америци се пословне тајне чувају много боље него живот. Не знам како је то код вас у Европи. Да ли је господин Гел рођен овде, у Америци? Е, то вам ја не знам. Чекајте, имам неки проспект. Претура по ладицама. Не могу да га нађем. Мислим да је у њему писало како је прадеда Гел дошао средином деветнаестог века, сточним бродом, однекуд из Галиције. То је једном и у новинама писало, спавао је у боксовима за говеда. Скоро да полуди од рике. Био је полуглув кад се искрцао. Занимљиво, а?

Ево, то вам је један Гел, каже она, радосна што је нашла нешто важно да му покаже, кад је већ тако заинтересован. Весело дохвати дугуљасту флашицу, па окрене слику према туристи. Са налепнице блиста насмејано лице црномањастог, младог човека, улаштене косе и пријатних бора. Испод слике пише: Нова формула, храни косу, даје јој сјај и учвршћује власи. Туриста зури у фотографију. Девојка се окреће другим купцима, откуцава на каси цене и вешто сабира утрошак. Електронска каса звучи и одјекује као какав оркестар. Туриста и даље посматра слику. Загледан у блиставе очи младића светлуцаве косе, полугласно чита: Нова формула, храни косу, даје јој сјај и учвшћује власи.... А каса штекће: штек, штек, штек...

ДВОБОЈ

Шетња је у овом граду доста важан део породичног и друштвеног живота. Има много озбиљних људи који свакога дана, у одређено време, опходају истом стазом пола места. Има их који то чине само као водичи својим виђенијим гостима. Најчешћи су који ту обавезу испуњавају о празницима, или недељом предвече, кад је лепо време. Тада, обучени у стајаћа одела, пређу по неколико пута поред Патријаршије, застану на тргу код чесме, разгледају кога има, попричају са суседима, па кући. Млађарија сваки час одшврља до Дунава и тамо-вамо. Докони и пусти. Може им се. Овде, иначе, царује наследно уверење да је човек кога у радни дан видите на улици за велико жаљење. Невоља му је, сигурно, јер би иначе био за послом. Зато мештани скоро увек журе кад некуд иду, осим кад шетају, а неки то чине мало жустријим кораком. Поздрављају се тихо и кратко. По добу дана, по узрасту, по имену кад је прилика, али без украшавања и драгања. Не заустављају се путем, гласно се јављају само непосредним пролазницима, онима преко лако климну главом, нема довикивања, ни галаме.

Свако граби да што пре обави то зашто је изашао, па да се врати ономе од чега се живи. Журба је овде заиста народни обичај.

Они који шетају свакодневно, у нормалним приликама не мењају своју маршруту, а ни разговори, чак и кад је веће друштво шетача, немају баш много варијација. Домаћини, који град показују својим посетиоцима, с њима успут понешто и попричају, али се не може рећи да ово место бруји од људских гласова. Готово да се они и не чују, осим замало, док се не разиђу ђаци, кад у групама изађу из школе.

Овдашњи мештанин је истински горд на све оно што има да покаже радозналом госту. И сам воли да понегде опет завири. Постоји чак и нека врста навикнутог обавезног правца кретања у ходочашћу на варошке знаменитости. Почиње се са обиласком мраморне чесме у облику лављих глава, окренутих на све четири стране света. Она је у самом средишту града. Лепа је то чесма. Слабашно пишти и гргољи млаз воде из лављих чељусти, па се чини да животињски цареви, онако мокри и намрштени, непрестано роне сузе низ камена лица. Пошто би гост подметнуо састављене шаке под млазак, па ухватио и попио мало воде, само да је окуси, верујући да би могла бити лековита (ретко који би то пропустио чак и зими), следио би обилазак трију цркава: Саборне, Доње и Горње. Ако је прилика за то, у Саборној би дуго разгледали иконостас, радове великих мајстора, од Захарија Орфелина до Уроша Предића, а ако се унутра није могло, коломатили би мало око здања, осматрали висину торња, додиривали зидове и дивили се лепоти резбарије на тешким улазним вратима. Осврнули би се и на достојанствену зграду Владичанског двора, а онда се лагано упутили ка Доњој цркви, која је, такорећи, у суседству.

Тамо би обавезно мало помудровали о потресном рукоположењу једног од црногорских владика, које је ту, у давна времена, обављено. Најчешће нико није знао који владика и кад. Уздисали би и замишљено климали главама, жалећи се на чињеницу да време заиста тече низ воду. Очас прохује векови, брајко мој!

На путу ка Горњој цркви застали би неколико пута да осмотре по коју старинску кућу, украсе од кованог гвожђа на прозорима, солидно грађену капију или очувану фасаду. Сви мало дуже застану испред здања у којем је некад пребивао барон Рајачић и дуго читају напис на спомен-плочи.

У Горњој цркви посетиоци обично пале свеће, чак и они који одмах кажу да то не чине из религиозних, већ из обичајних и културних ралога. Она је најчешће отворена, захваљујући добром црквењаку Бајићу. Он радо и разговор заподене. Пошто захвали за новац, одмах развезе (увек исту причу) о томе како је, за дивно чудо, у оној цркви људима хладно. Њему, међутим, није никада. Чак ни кад је најљући мраз светојовански. Јесте да и лети и зими носи вунену доламицу, али је никад не закопчава. Кад види неке како се забундају до последњег дугмета, па још и оне „краватле“ завежу, жали их. Он би се, вели, удавио. Не би умео да дахне, тврдо упакован. У цркви се човек не би могао смрзнути, тврди он. Она се угреје од пламена свећа, још како. И држи топлоту, иако је ова висина оволика. Кад би му дозволили, он би и спавао у цркви. Боже ми опрости, каже.

Али не питајте га да ли зна кад је црква подигнута. То већ не зна. Чак се и зачуди кад га тако нешто упитате. Бог с вама, откуд бих ја то зано. Одавно, то је сигурно, кад, не знам.

Без обзира на то што живи тик уз знаменитости које поштује, овдашњи грађанин, уколико није реч о стручњаку и зналцу, обично није у стању да наведе времене настанка какве грађевине,

значајан датум из живота личности чије попрсје показује или судбину власника лепе старинске куће, пред којом застајете. За имена градитеља или вајара не вреди ни да питате. Чак и образован и разборит човек ће вам на та питања одговорити: јако давно, а они који мало држе до језика за сваку ствар из прошлости употребљавају реч: староставно.

Не треба у овој појединости пребрзо судити као о духовној лењости јер то не би било сасвим тачно. То је пре нарочит однос према времену, који је чест код становника старих насеобина, у којима прошлост није тако строго одвојена од садашњег доба. Готово ништа што је некад битисало није, у таквим местима, нетрагом нестало, да би се са сигурношћу могло рећи. Е, то је прошлост. Њихови житељи, чини се, и немају баш сасвим изоштрено чуло за разликовање давнашњег од савременог. Они живе у том општем времену. Самим рођењем затекну поредак прадавних здања и збирку већ распоређених историјских чињеница. Одрастају поред њих, живе и старе с њима, па огуглају на све то. И не примећују да је нешто у њиховој близини прастаро. И кад се после каквог дужег или краћег избивања врате, не дочекају их неке видљиве промене околине. Све је ту, на месту, исто онако како су и оставили. Они су просто навикли да је време овде широм отворено, а да је трајање ствари продужено, каткад и у недоглед. Године, деценије, векови, на овом простору колају истим кругом. Све је то стопљено у једно одређење којим се обележавају и место збивања и временски размаци, а оно гласи: овде. Што се догодило „овде“, то је било давно, некад, одвајкада, али и сад, ових дана, ту скоро. Зато староседелац овакве вароши и не види неког нарочитог разлога да прецизира временске детаље у вези са својим окружјем. Све што је око њега било, још траје. Њему то јединство бившег и текућег изгледа сасвим природно.

Ко је наумио да тврдоглаво остане при својој племенитој намери да овде борави као вредан гост откривач, решен да што више сазна, нека одустане на време. Само привидно ће му дан бити без линије. Нека се диви и надиви, у томе ће му сви бити штедро на руци, а имаће чему. Е, па дотле, а куда ћеш више.

Без обзира на то што их овде не рецитују у свакој прилици као буквицу, историјски подаци нису загубљени и расути, већ ваљано проучени и распоређени по дебелим књигама и расправама. Овај град има срећу да је миљеник историчара. Чињенице се знају, али је права прича измакла. Нема нигде оних необичних људи, њихових овдашњих подвига, идеја и открића до којих су баш овде дошли. Више се не памте њихови сукоби, поетска бекства и разлази са средином, странствовања и поврати. Нема ко да их оприча. Питате за њих, а причају вам о њима ситнице и глупости.

Мештанин приповедач је ћудљив, сувише опрезан, заметљив. Околиши, устеже се, избегава праве теме. Најрадије причука нешто да вас, као бајаги, разгали. Наводно то су истините анегдоте. Јад и туга. А о правим стварима ћути, или се пренемаже: те не зна се то тачно, те ко би свету завезао језик, свашта се прича, те можда је било, а можда и није. Једва чека да се баци на терен пошалица.

Како се неки гимназиста извинио катихети Микићу на часу веронауке: Извините, не могу данас да одговарам, целу ноћ сам пио поред болесног деде! Хтео је, сирома, да каже био. А професор Микић каже: Па што, синко, ниси нешто и мезнуо, него тако целу ноћ на гладан стомак. Ето нама шале. А чисто се увреде ако се не смејете од срца. Чуде се како може неко да не ужива у том комичном обрту. Или тек развезе, с пуно досадних објашњења, а све кроз смех, како су се берачи једном забавили, кад су о некој давној берби, код неког врло богатог газде, наврнули кацу превреле шире, уместо на буре, на корито на обору, па се свиње листом изопијале. Скиче прасци, цело село одјекује, а газда им, љут као рен, псује пијану свињску матер.

А кад тек дођу на ред причице о Ђени, јунаку разних смешних збитија, онда нема краја. Може до ујутру. Једном је, рецимо, Ђена, иначе врло угледан човек и црквени појац, толико прекардашио у пићу да је на јектеније одговарао из свег гласа: На Мадагаскаруууу! На Мадагаскаруууу! Имао је дубок баритон његов глас се и у порти чуо. Попа се разљути, па усред службе грмне: Какви то Африканери тамо завијају! На то одјекну Ђенин одговор: Ала ће да искијајууу!

Тешко да на свету има јаднијег сочињенија од маловарошке веселе и смешне приповести, ни нападанијег приповедача, а са мање дара, од њеног локалног усменог ствараоца. Ништа мање сажаљења не буди ни онај који у њима ужива. Све је то исто коло. Да ти вајни приповедачи не премреже, као пауци, дивне догађаје и личности, које у њиховим згодама углавном изгледају као бене, мала би од њих и штета била. Овако, они су опасни. Сироти учитељи и бивше деловође, музеалци, набеђени хроничари, несвршени гимназисти, јадни прашњави, радени мрави. Блажене њихове залудне

муке штеточина и њихова будаласта уверења да у народу дижу задужбину сабирањем и бележењем ових приземних пабирака. Жалосно је што никад неће сазнати колико су својом ограниченошћу, а каткад и ћудоредним обилажењем истине, нанели штете правим догађајма и мотивима.

Узмимо само тог Ђену, о коме има толико пошалица. То је чувени винарски магнат Евгеније Маширевић, што ни из једне од њих не можете сазнати. Један од оних дивотника по којима је цела епоха, поткрај прошлог и почетком овог века, изгледала као време смелих, а занесених људи и необичних збивања. Ништа таквима није било недостижно. Какво црквено пјеније и задиркивање попова, то су шале за сеоске штуцере и бећаре.

Евгеније – Ђена Маширевић је, каже породично предање, једне касне јесени, уочи Светог Аранђела, на повратку са студија из Пеште, свратио у Ковиљ, на имање земљопоседника Тодора Секицког, отео му ћерку, која је била некоме већ обећана, и препливао Дунав, носећи на леђима своју будућу жену, Персиду Секицки, која није знала да плива. Замало да их стигне потера. Њен срдити отац је унајмио чамце, али Ђена им је са девојком умакао у рит и сакрио се. Они за њим, али им се чунови заглибе. Гацали кроз трску, чудо се створило, али отмичара нигде. Ђена је, са својом Сидом, ноћио у шевару, муљ му је до под само грло долазио, али његова изабраница није у њему ни ногу оквасила. Нећу да се прича како сам те кроз блато провукао, рекао је.

Ујутру су их секачи трске нашли како седе на Јовићевом пруду и пију свежа пачја јаја, што их је Ђена покупио по барским гнездима. А они сиротани из потере вијају чамце низ речну матицу. Тада се та мала узвишица крај Дунава још није звала Јовићев, већ само: пруд. Могла је и по Евегенију да добије име. Заслужио је.

Наравно да није било лако доћи до одговора по коме је Јовићу и зашто тај брежуљак тако назван. Неки се присећају да је живео неки доктор Јовић, човек особењак, чувени адвокат. Кућа му је она са кованим гвожђем на прозорима. Сад у њој живе неки Дејановићи. Многи су одмах рекли да је то сигурно онај Јовић који је измислио машиницу за стругање кромпира, а онда се бацили на похвале том изуму. Велика се уштеда том машиницом постиже. Домаћица ножем окреше пола кромпира, или јабуке, или краставца. Овако, само се тек покожица скине. Скоро да смо закључили како је тај доктор Јовић био неки докони, самоуки измишљавач справица за домаћинство, па му, из захвалности, домаћице уступиле један пруд уз реку.

То је највише разбеснело професора Петровића који се и сам доста устезао да нам прича о њему. Каква машиница и глупости, развикао се, иначе тихи и уздржани господин, наш свет се Бога не боји. Своје глупости пришива својим најбољим изданцима. Он је то направио својој служавки Евици за рођендан, скоро из шале. Она се хвалила около, па и други препочели. Ето, сад Коста Јовић испаде мајстор, разгневио се професор. Могу мислити како би јадан зажалио кад би могао да чује по чему је овде запамћен.

Тај Јовић вам је био од оних људи који се ретко рађају, потанко нам објашњава професор Петровић, коме се скоро до суза ражалило што таквог човека овде помињу по безначајним ситницама. Стара овдашња породица, још од прве ceобе. Он је треће колено одличних правника. Отац Милош био је правни заступник Српског црквеног сабора, аутор првог законског нацрта за Војводину и бранилац Милетића на првом суђењу, 1870. Константин Јовић, по коме је назван пруд, а тако му се и деда звао, докторирао је права у Бечу, а био је и философ, лингвист, песник, преводилац, метафизичар, а помало и чудак. Вратио се овамо као свештеник јуриста, наследио је породичну канцеларију, довео са собом младу жену, пореклом однекуд из Галиције. Умрла је на порођају и оставила му сина Милоша, коме је он, ето, по невољи, био и отац и мати. Живео је читајући. Учио језике. Заветовао се био да ће сваку књигу која му дође до руке прочитати на језику на ком је написана. Ишло му је то од руке. А што није. Стоћаво, а не човек. Није било шта он није знао. Гледам овај његов роман, па то је као Балзак. Штета што га није довршио. Била би то добра књига. Јовић је и у шетњу ишао читајући. Милоша носи око врата, овај се игра његовом косом, а он чита и хода лагано.

Добар правник. Бранио је само најтеже случајеве. Овде се не памти да је неку парницу изгубио. А кад који клијент дође да му захвали, или донесе какве дарове, он се закључа у кућу, не пушта никога унутра. Истакне у прозору писмену поруку: „Нисам код куће. Отпутовао сам. Нећу се скоро вратити.“ А лепо се види како изнутра придржава папир руком.

Осим овог романа, написао је, заједно са професором Коларовићем, књигу Венијамин Франклин, као и велики број правних, лингвистичких и историјских расправа. Био је пасионирани

историчар. Проучавао је у танчине 1848. и Кошутову револуцију. Превео је Историју мађарског права у два дела и неке Шилерове дуже песме, Тенисоновог Еноха Ардена и скоро целокупно дело неког младог Мађара, песника, његова друга са студија, по имену Ђула Долнаји, чије је самоубиство ожалио дирљивим написом у Бранковом колу, негде с пролећа 1903, ако се не варам.

А тај роман – замислите, рукопис се, неким чудним околностима, налази код мене, поверљиво каже професор Петровић – сигуран сам да је то његово младалачко дело. Можда га је почео још на студијама, па га одложио због других интересовања. Верујем да би га касније завршио. То је скоро једна историјска студија о неком Јозефу Бему, пољском племићу, официру, с којим је Јовић, женидбом, био чак и у некој родбинској вези. Јозеф Бем је, као и Јана Пахова – Јовић, рођен негде у Галицији. Као шеснаестогодишњи дечак, а већ официр, маршовао је с Наполеоновим региментама на Русију. Херој је постао тек кад је дошао у ове крајеве, да се придужи Кошуту Лајошу. То је, очигледно, Јовића и привукло његовом необичном животу. Јозеф Бем је један од храбрих војсковођа који су натерали аустријску војску из Баната. Тек кад их је отпрашио са оне стране Тамиша, повукао се у Трансилванију, описује Јовић. Ту га је изненадило надирање руских трупа. Једва је имао времена да окупи војску, а већ је све било згажено и разбијено. Он се спасао тако што се умешао међу лешеве и провео две ноћи и један дан затрпан мртвим војницима. Кад се коначно некако извукао из тога пакла, побегао је чак у Турску, јер му на овим крајевима нигде није било останка. Треба само да видите те описе бекства, детаље о потуцањима од села до села, сусрете с Циганима, дезертерима и лоповима. Кажем вам, прави писац. Јозеф Бем је умро као Мурат паша, у граду Алепу, у наручју неке црномањасте Молдавке која га је, за нечије паре, пробуразила ножем из потаје. Романтична прича, препуна историјских података и студиозно истражених појединости. Кажем, штета што је роман недовршен. Вероватно је требало да се у наредним поглављима разјасни зашто је убијен и шта је све доживео на тегобном путу од бегунца до пашалука.

Професор Петровић нам није дозволио да из његове куће износимо рукопис. Само смо могли у његовом присуству да прелиставамо калиграфски писане странице текста. То ми је драга успомена, извињавао се, а дошао сам до њега заиста игром провиђења. Кад сам оснивао музеј, има томе сад више од двадесет година, тражио сам да сву откупљену стару хартију прво доносе код мене на преглед, да ја одаберем шта је за спасавање. И шта мислите, једнога дана из огромне хрпе извири ово. Ако ме здравље подржи, можда ћу га приредити за штампу. Било би то најмање што би овај град могао учинити да би се одужио својим некадашњим виђеним житељима – породици Јовић.

А и ја се заносим, додао је, горко, после мале паузе. Кога то данас занима. Не би то они штампали, па да је све готово и да је роман довршен. Шта зна врабац шта је Бетовен.

Да је Коста Јовић поживео, као што није, да оствари своју дивну, иновантну замисао о мултилингвалним реченицама, коју је управо био обзнанио у научним круговима, само због тога би његово име било данас у свим светским енциклопедијама, а он би последње дане провео као цењени емеритус ко зна које чувене универзитетске катедре. А не да га башибозук данас цитира као изумитеља машинице за стругање кромпира. Шта ћете, кад се нама лепо не да. Једино нам олош свему одолева.

А баш тих дана, пре но што се догодило оно што је изгледа било неумитно, требало да је да се састане група угледних лингвиста и да овде, при нашој гимназији, започне договоре и рад на припреми првог издања тог новог речника, по замисли Косте Јовића. Сећам се колико је о томе тих дана писано у штампи. Он је ватрено бранио и тумачио своју идеју о мултилингвалности као важном чиниоцу људске слободе. Човек затворен само у матерњи језик, као у омеђени језички забран порекла, рођаштва и завере, изложен је сталној уцени, а и сам непрестано подозрева и сумња у све што је на другом језику, писао је. Ми гимназијалци смо му одушевљено аплаудирали. Двојезични речници донекле помажу ту клаустрофобију, тврдио је у својим расправама. Они су направљени тако да сучељавају две различите форме истог садржаја и то тако да једна другу искључује. Или–или, то је њихов принцип. Ако кажеш овако, не можеш рећи на овај други начин. Прави речници морају да буду упоредни, омнијезичка слика појмова. Добар речник треба да је прегледан попут фино урађеног атласа, да обухвата више живих и класичних језика, да пружа прилику да поређење и истраживање, да омогућава слободан увид у различите облике. Такав начин напоредног слагања речничке грађе треба људе да ослобађа страха од непознатог језика, од другачијег означавања... Али ето, све је то прекинуто онога дана када је пао главом на траву на оном брежуљку Дунава.

Професор Торер је покушао да настави рад на томе, али ништа није од тога испало. Убрзо је избио рат, а онда је и он ускоро умро. Не знам да ли се то где другде појавило. Камо среће. До нас још није стигло, а и шта ће нам. Имамо ми нашу машиницу за уштеду љуске од кромпира.

Ми се једнако враћамо Јовићевом пруду. Зашто је он баш Јовићев, питамо. Је ли то можда припадало породици као посед? За живота сем књига није поседовао ништа, па ни тај делић земље! Па како га је онда добио за себе, питамо. Смрћу, одговара резигнирано професор Петровић, ето чиме.

Кад је то било? Па негде уочи самог Првог светског рата. На неколико месеци пре. Једном добром душом ми смо платили улазницу у то крвопролиће, у којем смо после улудо гинули као дивљач.

Па ето, да не дужим причу (ово иначе није његова узречица), овамо је изненада дошао те јесени неки Немац, по имену Шнабл, трговац вином. Није баш радо дочекан. Овдашњи лиферанти су имали своје накупце у које су имали поверења и с којима су дуго били у пословном односу. Међу њима је био неки Хер Ленис, кога су сматрали скроз нашим човеком. Иако су га баш тих дана очекивали, Густав Ленис се није појавио. Уместо њега, бануо је тај Шнабл. Откуд сад одједном непознат човек да овде купује вино навелико! То није било уобичајено. Виле га донеле, ето откуд. Дошао пре других, а плаћа добро, па је, боме, направио и добар посао. Из почетка нису хтели да му продају, али мало-помало, па је кренуло. То је било за Царинског рата, па је овде вино било и на цени.

Једне вечери окупило се велико друштво у кафани код Дишинице. Госн Шнабл је био врло друштвен, чак је помало натуцао и наш језик. Радо је одлазио куд год су га позивали. На вечере кући код виноградара, на свадбе, пијанке. Волео је увече да седи с нашим људима и да прича.

Код Дишинице се то вече окупила бирана господа. Испробава се нова берба, а пије се и старо вино. Густирају људи. У касније сате дође и доктор Јовић. Он је понекад вечеравао код Дишинице. Почне разговор. О чему ће него о европској кризи. Неко каже, ако Руси сад не ускоче и не спасу свет, неће нико.

Јовић, одједном, из чиста мира, поче да грди Русе. Дрвље и камење на њих. Као да је хтео да освети свога јунака Јозефа Бема баш ту, те вечери, у кафани код Дишинице. Какав спас од њих ико може да очекује, виче, доста је свету њихове скитске тактике. Нека једном крену прса у прса, као права војска. Њихова ми војна стратегија! Луњају степама, убијају кога стигну, кад им се дупе потпали, бегај све до Сибира. Људи се смеју, највише и најслађе Шнабл. Све му преводи неки Бердић. Издали су републиканце, урнисали Думу. Растерали све писмене људе. Ко је мало морала имао, окренуо је леђа и отишао главом без обзира. Русија је данас, брајко мој, по европским бањама, мучи се по изнајмљеним становима у јефтинијим крајевима престоница. Каква Русија да спасе свет! Нека лечи своје ране, боље јој је. Шнабл аплаудира. Ich danke Ihnen, захваљује и клања се Јовићу. Онај који је споменуо да ће Руси спасти свет сад ћути, али исти онај Бердић, што преводи Шнаблу, мало се брецне на Јовића: Докторе, да нисте мало претерали, не може се тако говорити о једној велесили, без обзира на наше личне идиосинкразије... Није ни довршио реченицу, а Јовић опет: Кнут, кнут је за њих светиња, за ту велесилу! То је навикло да трпи и да буде куш. Вуче лађу Волгом и пева, па где то има. Ко други то може! Они и не знају да човек може да живи, а да му леђа стално не буду у ранама од батина.

Сад Шнабл више не може да се савлада, скаче на ноге и преузима реч беседе од Јовића. „Свиње мусаве“, кричи он, „и њихове свињске револуције!“ Попије малко вина, па наставља још јаче: „Све то црква од глади! Њихово племство једе сламу. Сиротиња меље суву крављу балегу, то јој је једино брашно! Зато тако и раде!“ Онда части целу кафану пићем. Неко узме, неко, богме, и неће. Јовић ћути и једе. Није прихватио част. Не пијем, рекао је кратко, хвала. Шнабл се дере и сеири: „Ксиндл багажа! Готово, немаш више Рус! Ende gut alles gut! Genug, Russen kaput. Haben Sie die Russen wo Gesehen? Nein! Нема Рус мртва!“ Онда одједном започне да танцује кроз кафану неку пародију на казачок, па подврискује: „Russen tot! Russen tot!“ Свима већ мало непријатно. Призор је неприличан, ако је и кафана. И шта се овај Шваба толико распомамио. Осим њега, скоро сви ћуте. Ни пиће им некако не иде уза све то.

У један мах Јовић устане, приђе Шнаблу, па фљус преко уста, па још једном, па још једном. „Не лај ти овде на Русе, ти си свиња!“, па опет фљус преко лица. Шнабл је толико запрепашћен да се и не брани. Једва успева да промуца: „Was ist los? Ich bitte Ihnen, Herr Doctor... warten Sie mahl! Па и господин доктор су им малопре псовали матер, ту, пред нама свима, јесте ли?“ Јовић му на то подвикне:

„Ја смем да им псујем! Они су ми род! Ја сам са њима нека фамилија, разумете ли! Али ви завежите брњицу, хаунцутаријо једна баварска!“, а глас му одједном нарастао, дошао некако мужеван, снажан. Шнабл се у међувремену мало прибрао, осоколио се, па почео да прети: „За ово ћете ви мени платити! Знам ја где ћу ја ићи за ово!“ Људи смирују Косту, боје се настрадаће јадник. Сви се помало ускомешали. Он се отима. Стане насред кафане, па се обрати Шнаблу: „Не знате ви још где ћете за ово морати да идете, али сад ћете одмах сазнати, ниманде један и шпиончино! Дођите сутра у један сат доле на ону зараван код насипа. Чекаћу вас баш на оном заравњеном пруду. Позивам вас на двобој!“ Пошто није имао рукавице, а хтео је да све буде као у његовом роману, још једном је онако заручјем од себе лупио Шнабла по лабрњњи: фљус. Неки држе Шнабла, а једни вуку Косту ка излазу. Он се отарасио, истрчао на улицу, па кући.

Многи су се понадали да од свега тога неће бити ништа. Прво, били су уверени да Јовић нема пиштољ, што је била истина. Друго, надали су се да је Шнабл кукавица, што је такође било тачно, и да ће се, онако препаднут, још исте ноћи пребацити у Нови Сад, што се није догодило.

Сутрадан, тачно у један сат, два врло кратковида човека стајала су на пруду, поред Дунава, обучени у црне героке и са полуцилиндрима на главама, као два строга школска надзорника на гимназијској матури. Једно је био дуелиста, доктор Јовић, а друго његов секундант, професор Торер. Чепукају около по пруду, а Шнабла нема па нема. Они већ скоро да крену кући кад ево ти њега и то са полицијом. Кад је Јовић видео колико је сати, раширио је руке и кренуо према њима, али оданде је дошао метак, ко га је испалио, никад се није сазнало јавно, али је Торер посумњао на једног полицајца. Шнабл није пуцао, ствар је јасна. Но, ко је да је, тане је прошло кроз герок и крута прса на кошуљи сиротог Косте и зарило се у његово дивно и невино срце. Скљокао се онако зачуђен, а да ни гласка од себе није пустио. Торер је узалуд покушавао да га подигне. Уто је пристигла и полиција. Извршили су увиђај. Послали по лекара и обнародовали дан касније да је доктор Јовић извршио самоубиство.

Торер је затражио да пред сведоцима у полицији депонује исказ. Он је тврдио, сасвим другачије, да је Коста убијен. Полиција је његову верзију одбила као пристрасну одбрану мртвог пријатеља. Он је покренуо судску парницу. Чак је нашао Шнаблову адресу и тражио од њега а сведочи. Но избио је рат и све је кренуло вражјим трагом.

Иза Косте је остао само његов слабоумни син, јадни мали Милош. Имао је тада десетак година, али се понашао као петогодишњак. Није тачно ни знао шта се догодило. Само је понављао: Тата је отишао далеко, тата је отишао далеко. Ваљда му је то служавка Евица рекла. Она је бринула о њему, пошто није било ближе родбине, а професор Торер му је био одређен за старатеља. Није ни сироти дечак био дуга века. Умро је од прехладе, неколико година после свог оца, негде о Божићу. Сахранили су га тек трећи дан. Није се могло од јаке поледице горе на гробље. Евица је причала да се ништа није бојала да буде у кући са мртвацем. Као да је заспао, дечко мој мали. Био је тако мелемно дете.

Шта се, у ствари, догодило, зашто је погинуо доктор Јовић, покушавамо да наведемо професора Петровића да нам исприча још понешто. Он врти главом, устаје да пије воде, прича о времену, околиши. Види се да би се радо извукао из те приче. И ово што нам је досад приповедао било је без његовог чувеног замаха и вербалног ужитка. Он чија је речитост била јача од њега, а запажао је и оно што би самом божјем оку промакло, овога пута је само ређао податке, скоро као да сведочи на суду. Кад га матица приче понесе, па мора да се отисне низ њу и да се упусти у њен ток, видимо лепо да се одупире. Жури крају, што ни издалека није његова приповедачка особина. Напротив, његове приче имају све сем краја, јер слушалац не може да га дочека.

Иако је прошло већ скоро шездесет година од тог догађаја, професор је био гимназиста кад се то догодило, он нам је остатак приче испричао шапатом.

Мислим да је Коста Јовић убијен по нечијем наређењу. Не може ме нико убедити да Шнабл није послат овамо са списком, да помогне полицији. Он је био, напросто, обичан провокатор. Сад да ли је Коста сам изазвао судбину и дотрчао у сусрет својој несрећи, не могу да одгонетнем. Бердић, који се са Шнаблом пословно добро спријатељио, тврдио је касније да је био изненађен тиме колико је тај исти Шнабл знао о виђенијим људима нашег града, што му је он тада, наводно, приписивао у трговачку вештину. Човек се добро распитао о онима од којих ће куповати. Није то био мали посао. Бердић је професору Петровићу потанко описао вече у кафани код

Дишинице. Можда је он и иначе имао навику да даје тачне податке. Шнабл се, биће, и о томе распитао пре доласка.

Коста Јовић је изгледа био на Шнабловом списку, у то нема сумње. Зашто, никад нисам сазнао. Које је од његових многобројних занимања највише засметало тадашњој климавој држави и постало пресудно за наручено смакнуће, тешко је одгонетнути. Можда је било довољно и само то што је био препаметан.

Онај високи, мршави господин што је донедавно свакога дана, негде око пет по подне, ишао у шетњу до Јовићевог пруда, то је био професор Петровић. Није за живота успео да нађе издавача за роман о Јозефу Бему.

У заоставштини професора Торера наћи ће се, годинама касније, писмо у коме млади адвокат Јовић обавештава свог пријатеља о датуму доласка у Беч. На самом почетку му каже: „Не могу ти описати колико сам рад да поново видим сву господу из нашег друштва и чезнем за часовима спознаје душе и унутарњих откровења којих сам овде, у свом малом родном месту, вечно гладан и жедан.“ Даље, лепо моли свог другара, кога ословљава са Лео, да му књиге које ће му навести на крају писма набави пре но што он стигне, како не би, пошто се у Бечу задржава кратко, „због тога изостајао са визионарских састанака и предавања“. У постскриптуму, под бројем један, у списку књига стоји: Лудвиг Анценгрубер, Васпитање људске душе. У дну само потпис: dein Kossta.

Да ли је и на једном од тих, очигледно честих, визионарских састанака Константин Јовић могао да сагледа визију своје мучке погибије, питамо се данас. Можда и јесте. Шта ако је то заиста било самоубиство? Шта ако је Јовић намерно изазвао бесловесно раздраганог Шнабла оне вечери у кафани и сутрадан му дошао голорук на двобој? У том случају ни Шнабл ни његов наручилац никад нису сазнали зашто су убили доктора Косту Јовића, лингвисту и правника, писца историјског романа и преводиоца Ђуле Долнајиа. Једна његова песма почиње стихом: Већ три дана у грудима носим мртву птицу…

СТАРИ САТ

Ништа тако не може изненада да згроми и преплаши човека као нагла промена у његовој непосредној околини, тумачила је своју панику, иначе разборита и, што би се рекло, агилна госпођа Јела Виловац, ужаснута пред чињеницом да је једнога јутра умукао њен чаврљави зидни сат. Једноставно је осванув скамењен и нем, просто, мртва ствар виси на зиду. Њен миљеник и саговорник, наследна обавеза из родитељског дома, ослонац и подршка, дика и урес читавог њеног скромног домазлука, ћутао је хладно и незаинтересовано. Чим је у освит тога јутра отворила очи, погледом је, као и обично, најпре окрзнула познати, драги бројчаник, мазно ослушкујући питомо и нежно кукцање, које јој је увек помагало да ублажи нагли ускок у вртлоге дневне вреве. Уместо прецизног ритма, овога пута је из отмене старе справе зјапио некакав злокобни мук.

Друг и пријатељ још из најранијих дечјих успомена, одани пратилац кроз живот, присан и племенит предмет, достојанствен и одлично очуван примерак солидног средњоевропског сатног механизма, полуручне израде, у масивној резбареној кутији од тамног, лакованог ораховог дрвета, с месинганим оковима и вратима од шлифованог стакла, утврђеним украсним лајснама и стубићима, гледао је у престрашену Јелу Виловац као да се виде први пут у животу. На известан начин, бар што се ње тиче, тако и јесте било. Она се не сећа да га је кад раније видела у таквом стању.

Откад зна за себе, познаје и његово куцкаво жуборкање са зида. Набављен је пре њеног рођења, као дар њеној мајци. Јела га је, са малим прекидима, слушала целог живота. Оно његово одмерено и уједначено: цика-цака-цак, одјекивало је одувек у њеним слепоочницама. Кад га је као дете посматрала одоздо, изгледао јој је огроман, на зиду, поред каљеве пећи у родитељској кући. Сат, била је трећа реч коју је изговорила, после мама и баба, отац је чак био мало љубоморан, па је учио да каже: та-та, што је она разумела као да јој показује шта говори сат, па је махала према великој, сјајној кутији на зиду и викала: та-та-та. Касније, како је она расла, сат се смањивао у њеним очима, али је добијао на нежности и лепоти. Сад већ неколико деценија – госпођа Јела није волела тачне

бројке у вези са својим годинама – ослушкује га како, као живо срце њене настамбе, равномерним тиктакањем потврђује да су обоје у животу. Овај његов изненадни мртвачки поглед и дубоко ћутање уселили су истински ужас у њене мисли. Шта ли се ово збива прошаптала је, као да проверава може ли и сама да проговори.

Месингани тегови сата били су заустављени негде на пола пута између беле, у ствари, мало пожутеле кружнице са бројевима и дна дрвене кутије, где је обично лежао лепо израђен шупљи кључ, с дршком у облику положене осмице, који је купљен заједно са сатом, во времја оно, а служио је за померање казаљки. Мало је кад и употребљен, изузев после каквих дужих путовања, или при селидби, јер је овај сат био тачан. Овога пута казаљке су биле приковане, велика је почивала на броју шест, а мала тачно између три и четири. И не мрдају се.

Шта ти то значи, прекорила је оштро Јела Виловац отмену и примирену фигуру старинског зидног хронометра немачке израде. Како си се то ућутао. Пола четири, пола четири! Пола четири кад? Покушавала је на брзину да се присети кад ли је то он могао да стане јуче поподне, или тога јутра, пред саму зору. Да ли је гледала на сат пре но што је легла, да ли је уопште улазила у собу, да ли је, да ли је… Пола четири! – наругала му се љутито, буљећи у његово непомично стаклено лице, четири те врага однело! Устубочио си се ту, лењивче један. Шта ти је, спопао те ишијас, дедекању матора! Да није, косну је изненада мисао коју брзо одбаци, но она јој се као за инат ипак уврте у главу – није ваљда могуће да он већ данима виси овако без живота и не даје ни гласка од себе, а ја то уопште не примећујем, већ куцукам у својој сенилној глави уместо њега: цука-цика-цак. Откад не радиш, несрећо стара? – исколачи она на њега бесне очи, као да би он некако могао да јој одговори, а лаковани лепотан ћути, муком замукао, прикован уза зид, утихнут и тужан, тврдоглаво показујући пола четири, бог ће га знати кад и откад.

Да ли је он синоћ радио, Боже благи, запитала се сад већ у паници Јела Виловац? Кад сам последњи пут погледала у његовом правцу? Поодавно се она прибојава овога тренутка кад више неће моћи да се сети ни неке сасвим обичне ствари као што је ова. Ево га, дакле, дошао је. Не, викну напрасно у своју одбрану, није! Нећемо тако, нисам ја неспремна. Сад ћемо се ми распевати и раскокодакати, храбрила је свога зидног љубимца, дајући се на посао. Пажљиво му је подигла тегове, вукући истовремено оба ланчића надоле, опрезно као да додирује рањеника. Дотерала их је до самог краја, а онда им попустила два зупца. Ни тада није закуцао. Ни док му је кључем померала казаљке, обрнувши их неколико пута око свих бројева. Ни кад га је више пута благо лупнула по бројчанику, надајући се да је застао јер му се нешто случајно закочило у механизму унутра. Ништа. Није прорадио ни кад га је мало жешће продрмала померањем надесно па улево, да би му прецизно подесила положај, јер је његова вертикала морала да буде прецизна да би радио. Ни гласа ни јава, осим што би ту и тамо звецакнули ланчићи кад случајно ударе по тегу, или о руб кутије. Ћутиш, ћутиш, враже један уображени, грди га Јела. А кад су га преносили овамо у њен стан, има и томе већ подоста година, почео је, сетила се, да куца у камиону, чим су га усправили. Сви су се томе чудили, а она је хвалила некадашњу израду.

Снуждила се овога пута Јела Виловац. Кад ли је стао, зашто баш у пола четири, да није јутрос било неког земљотреса, да се нешто не слеже зграда или помера њен зид, да то није неки кобан знак, да није, да није – думала је беспомоћно. Можда је ово само најава неког већег зла. Није, међутим, хтела да се преда без борбе. Сувише је она била жустра и разумна за обично клонуће. Села је за сто и почела да прави план како да реши ову загонетну појаву. Одлучила је да најпре провери кад је стао, вршећи преглед сваког свог корака прво у јучерашњем дану, а онда ако треба уназад и недељу и читав месец, само да тачно утврди кад се успавао њен горди „Hansel-Chronus“, који је куцао већ… ко зна колико година.

Најлакше се присетила укуса пелинковца што га је испила са својим драгим гостом и колегом Богданом, који, баш као и она, зна своју меру у пићу, па човек може без икакве бојазни да га понуди у свако доба. Онда је преметала кроз главу одласке, доласке, звоњаве телефона, разговоре, рад, кување, обеде. Испало је да су јој дани толико слични да више не може да разлучи шта је било јуче, а шта који дан раније. Све исто. Пошто преводи неке стручне текстове за један пољопривредни институт у којем је некад радио њен отац, углавном је испало да је сваког дана дуго седела за столом, а уз то се догађало још понешто, баш као и дан пре тога.

Она је, иначе, у потпуности делила уверење свога оца, агронома Павла Динића, да је живот заправо збирка задатака, којих има више него што нам је дато дана у овом нашем привременом боравку на земљи, тако да се морају решавати како наилазе, иначе ће нас

снаћи невоља. Они зачас загуше и надвладају, па онда више не живимо, него ринтамо. Колико га је пута чула како износи ту своју добро разрађену максиму, увек као да је изговара први пут. Једва да је ишта друго и говорио у друштву. То је било његово стајаће конверзацијско упориште, без обзира на узраст и састав присутних. И сама је то често понављала и сви су јој увек одобравали. Њен отац је тај свој наук и примењивао и, не само по њеном мишљењу, сасвим успешно. Могао је да буде задовољан и својим прегалаштвом, па и решењима (све његови изрази). Сорта бундеве на чијем је унапређењу радио већим делом свога радног живота, сасвим се посрећила. Одгајио је и извео семе од врсте у које је плод био крупан и меснат (могле су да достигну и по осамнаест килограма), кора глатка и танка, али тврда, тако да је само поврће било отпорно и издржљиво, могло је дуго да се очува, а успевало је на малом простору и то у изобиљу. Једино му није пошло за руком, и поред силног залагања, да убеди сељане да не треба да сеју бундеве кроз кукурузе, јер је то, а он им је то стручно доказивао, штетно по оба усева. Залуд им је то причао. Истина, увек су га радо дочекивали, пажљиво слушали, потврђивали његове речи примерима из свог искуства и слагали се у свему, али чим дођу на њиву, помешају семена по старом обичају и лепо засеју кукуруз, бундеву и пасуљ заједно, па шта никне – никне. Тако су васпитани, одмахивали су руком на разне опомене стручњака. Тим речима се често правдала и госпођа Јела Виловац кад је била принуђена да призна неки свој промашај, а било је и тога.

Уопште, она је, по сопственом горком осећању, имала много више одличних идеја него начина да их оствари, мада никад сама није жалила труда, нити су је напуштали упорност и стрпљење. Често је, уз чашицу каквог ароматичног пића – а у њима је, наравно, са прирођеном мером, уживала понајвише – размишљала, понекад и гласно, пред Богданом, на пример, о узроцима свога неправедног губитништва, нарочито на плану личних замисли и подухвата, које је започињала увек на опште добро. Јесу Богдан и неке пријатељице били добри саговорници, али њој понекад готово да није било важно да у тим расправама о својој активности суделује још неко. Разговарала је о томе и сама са собом, али није себи повлађивала. Знам да ја негде дебело грешим, у то нема сумње, али шта могу, тако сам васпитана.

Неке ствари јој, ипак, нису никако улазиле у главу. Како то, питала се, да су безмало сви њени планови дочекивани честиткама и сокољењем од стране сарадника и колега, а завршавали се тако што су се и они, као и сви остали, једва присећали шта то беше. Многи су се слагали у томе да су њене идеје оригиналне, вредне свакога напора и права благодет за средину којој је, ето, свако добро одавно окренуло леђа. Тако су говорили, подједнако они њој најближи, њен муж Мирко Виловац, на пример, као и они на које је била упућена само професионално. Захваљивали су јој, обећавали сарадњу, помоћ, или пуно учешће, већ према њеним плановима и захтевима. Мало-помало и све би се то некако излињало, а испред ње би се испречио разрађен систем изговора, који су њој деловали тим јадније, што су они улагали више енергије да их утемеље. Никад томе није могла довољно да се начуди у својој једноставности. Зашто се људи толико паште да се из нечега извуку на толико лукавство, ризикујући да буду лако откривени, кад би могли да одустану са много мање труда, а уз прави разлог, што би и њој било корисније за будуће планове. Овако, само је стекла велико искуство у прозирању лажи. Дошло је дотле да је почела озбиљно да сумња у то да је искреност међу људима уопште могућа. Све што људи изговарају дволично је и сумњиво, јадала се своме мужу, како се не заморе од тога. Коко моја, тепао јој је нежно он, мада би, да се довољно подозриво уносила у његов тон, могла у њему да открије и извесну подсмешљивост, има искрености у животу и те како. Ево, ја се теби искрено дивим што си све до ових година успела да сачуваш своју дечју наивност. Зар ти не видиш да ти се сви помало смеју иза леђа, јер не можеш ни минута да се скрасиш, већ непрестано надуваваш некакве имагинарне балоне и пушташ их под водом. Зар ти није јасно да не треба да се замајаваш са тим стварима од општег значаја, јер те све то превазилази. Сувише си добра за то. Преводи, пиле моје, и уживај. Ти ми ниси мадам Кири, зашто се већ једном не помириш с тим... Е, видиш, не могу и нећу, одговарала је она одлучно, ја сам тако васпитана, мени је рад у крви.

Њено је васпитање, на које се она тако често позивала, у ствари било сасвим обично, чак узгредно. Родитељи, мирни, ђудоредни грађани, добри суседи, обоје окренути мајци земљи (наставница биологије и агроном), одгајали су своју јединицу Јелу као биљку којој је потребно што више светлости и сунца, воде и минерала, а све остало долази од природног нагона за опстанак. Она је тако и прихватила живот (Без трунке маште, каже њен супруг). Као гимназијалка је природно грувала све лекције, мада је могла и мање

да учи, јер је брзо памтила и имала добру концентрацију; као студент страних језика и књижевности, читала је књиге до издиханија (Са пуним уверењем да је све то истина, каже њен супруг). Многе од њих и по други пут, пред испите, јер се бојала да је раније нешто превидела, или у међувремену заборавила. Као млад новинар била је вазда у журби, у ствари, најчешће непотребно, јер је радила у листу који је излазио недељно, а пошто су га радницима делили бесплатно, ови су њиме тапацирали седишта у фабричком аутобусу да им буде топлије. Као преводилац, преводи темељно, мада мало превише дословно и са много објашњења. Као супруга бдела је над чистоћом, здрављем и минералима у исхрани свога мужа, све док се он једнога дана није преселио у стан њихове заједничке пријатељице, коју је она безуспешно покушавала да уда за неког од њихових неожењених познаника. Тражећи јој, у најбољој намери, добру прилику, делила јој је корисне савете како треба са мушкарцима, тим ретким, а тако важним зверовима, шалила се, и то је била једна од њених ређих духовитости.

Можда је у вези са њеним васпитањем и то што никад неће прихватити чињеницу да је разведена. Рубрику о брачном стању ће увек испуњавати: удата и наводити име Мирка Виловца као свога супруга. Он вероватно није ни знао да је пред законом бигамиста.

Претресајући своје поступке из претходног дана, да би открила кад је утихнуо њен зидни сат-издајица, сетила се како ју је, исто тако изненада, пре једанаест година, напустио Мирко, и то у јеку њеног рада на организовању скупа писаца малих народа Европе, на којем је требало да се оснује и њихово међународно удружење. И данас јој је жао те изванредне идеје, која се, нажалост, као и толике друге завршила на преписци. Да живи негде другде, вајкала се, најчешће Богдану, сигурно би доста постигла. Скромност јој није дала да каже да би вероватно чуда направила, али овако, шта се ту може. Од неких ствари које је започињала, у међувремену је и сама дигла руке, али за тим скупом и удружењем је истински жалила. Могло је то да се оствари, а мало је фалило.

Разаслала је била на стотине писама. Месецима је скупљала адресе. Помагали су јој колега Богдан и још две пријатељице, такође преводиоци. Преврнули су томове именика, адресара, зборника, издања „Ко је ко“, антологија, историја књижевности, енциклопедија и других књига да би пронашли имена правих људи. Још чува спискове књижевника којима су се писмено обратили, можда ће једног дана, ипак... Шта ли је сада са свима њима, питала се тихо, сећајући се неких имена. Да ли се прославио Андреј Бураку из Молдавије, или Пјешњи Петер, Кашуби-Пољак, шта ли је било са Еми Лахном из Андоре, која јој никад није одговорила на писмо, где ли су Данци и Финци. Писала је и књижевницима из Монака, Луксембурга, Лужичким Србима, Русинима, некаквим Романима из Алпа, писцима Исланда, Андоре, Лапоније, Литве, Албанцима из Италије, Велшанима који пишу на старом велшком, писцима на јидишу. Мало њих јој је одговорило, а међу одговорима је било доста куртоазних и без правог ентузијазма за њену идеју. Неки Гундерсан са Исланда навео је да је он више политичар него писац, иако сам пише све своје говоре, али има и великих резултата у истраживању услова за гајење цвећа у хладним и магловитим крајевима. Уколико би скуп био заинтересован и за реферат на ту тему, он би био спреман да дође. Извесни самосвесни Естонац јој је оштро пребацио што је она његов народ назвала малим. По чему сте ви то одредили и с којом намером, беснео је у писму, ко вама даје право. Вероватно се из тог разлога уопште нису одазвали ни Холанђани, можда њих није требало ни да меша у све то. Из Белгије јој је стигао само један одговор у којем јој писац, по имену Бену, подробно објашњава колико мрзи сваку врсту удруживања и зашто не може да поднесе више од два писца на једном месту, чак ни кад је један од њих он. Замолио је да га избрише са списка. Русински песник, Јанко Фејса јавио јој је да он због старости више никуд не путује, али јој је послао неколико љубавних песама за будући зборник, ако га буде. Остали нису ни толико. Финци су јој зато отписали у великом броју готово сви једнако. Тражили су да им мало боље образложи сврху и циљ тога окупљања, јер на таква општа места као што су размена искуства и дружење колега, они не трзају. Један је само нагласио да би дошао, ако је то у августу, јер тада иде у Шибеник, на море. Из Данске је такође стигло неколико писама. Једно је било доста јетка оптужба како они тим скупом хоће да створе европске несврстане у књижевности. Много се тада нервирала због тога, јер јој то, дабоме, није било ни на крај памети. И сад кад се тога сети, дође јој да...

А зашто се сад уопште и присећам свега тога, прекинула је себе полугласно, само бадава губим време. Треба некако да утврдим кад је закуњао овај мој тврдоглави сат и да видим шта ћу даље с њим да радим. Таман кад је хтела да настави истраживање у том

правцу, поглед јој се заустави на огромном рукопису припремљене антологије књижевних текстова у којима се описују просидбе, веридбе, свадбе и венчања, све од ране антике, односно почев од Библије, па до данас. Сматрала је да се не може направити боља књига о односу међу половима. Уместо предговора, ставила је дијалог Ричарда III и Леди Ане над одром њеног мужа, убијеног Ричардовом руком, што представља најбизарнију просидбу игде описану. Нађите ми некога ко би за овакву књигу написао бољи предговор од Шекспира, говорила је издавачима и они су се увек у потпуности слагали с њом, једино што се књига никако није појављивала. Једна од бројних копија рукописа чами ту на полици, покривена најлон кесом, чекајући да она нађе паре за штампање. Још један промашај, прошаптала је огорчено. Ајде, само без сажаљења, пресекла је ту мисао.

Једнога дана ће те молити да им даш тај рукопис, само ко зна шта ћеш ти тада да одлучиш...

Јелена Виловац је била увежбала извесну, скоро болну самодисциплину. Имала се на чему прекалити, додуше. После доста започетих, а мало остварених прегнућа, усмерених на свеопшту корист и друштвени бољитак, решила је да се мало посвети себи и, како је волела да каже, да своју велику енергију утроши на сопствено биће, да види има ли помоћи.

Донела је одлуку да, пре но што то буде касно, пружи жесток отпор старењу и то на свим плановима, а најпре и највише на духовном, где је потребна озбиљнија козметика. Без обзира што та неман старост није више обавезно наборана и шкрбозуба, она зна да буде подмукла и да од човека, наоко сасвим држећег, направи печурку док трепнеш. Замишљала је себе како се враћа из парка са таблицом око врата, на којој крупним словима пише њено име и адреса, ако затреба да се подсети. Не, трзала се нервозно, нећемо тако! Нема ништа горе него кад се човек препусти и подлегне синдрому блунављења. То се мени неће догодити, ја вам кажем, уверавала је своје пријатељице, којима је то било јасно, знајући је, и без те њене изјаве. Мозак мора да ради, говорила је, треба га стално изазивати све тежим и тежим задацима. Памћење може да се увежбава, брзина мишљења такође, концентрација исто тако, па шта ми онда стоји на путу. Ништа. Човек не сме да дозволи да га обузму млакотиња и тупило. Памет треба одржавати у кондицији. Она се не сме просипати као устајала вода. Погађате, ово су углавном речи агронома Динића, њеног поштованог оца, које је она здушно прихватила, можда и неосетно, као што је од њега наследила и веру у природу и њену непогрешивост.

Да би одржавала памћење у сталној приправности, Јела је готово свакодневно понављала бројеве телефона из свога писаног именика и увек је, на дивљење својих пријатеља, телефонирала без употребе било каквог записа. Све је бројеве знала напамет: таксија, амбуланте, путничких агенција, аутобуске и железничке станице, банке, рођака, другарица, сарадника, па чак и неке које је узгред забележила, само за једну прилику.

Пошто јој је вид у последње време почео осетно да слаби, кренула је да вежба, испрва само да се креће, а касније и да ради затворених очију. Тако је, каже, делом штедела очи за финије послове, а делом се, богме, и припремала за не дај боже. Нећу да ме једног дана изненади слепило, па да паднем на милост других. Не подносим беспомоћност, интелигенција служи за налажење решења у свим ситуацијама. Сатима се преслишавала да ли је запамтила сва имена у неком роману, или филму. Ходала је кроз самопослугу затворених очију и без проблема налазила ствари које је куповала, јер је тачно памтила где се шта налази и колико јој је корака потребно до које гондоле. Ишла је чак тако далеко да је покушавала и да преводи тако што је снимала на касетофон и скидала текстове куцајући слепо на машини. У случају слепила, ипак ћу моћи да преводим само једноставне ствари, закључила је, надајући се да је та будућност ваљда не чека ту одмах иза угла. Никоме није говорила о овим својим вежбама, чак ни Богдану, кога је звала телефоном да јој провери неке речи, изговарајући се да је заборавила наочари. Није смела да му каже да га зове зато што сама не може да то нађе у свом речнику, јер је „слепа“. Он би сигурно помислио да је луда.

Сабирала је, множила и делила шестоцифрене групе бројева напамет, па то после проводила кроз рачунар, да се тестира. Једном дневно је читала по страницу непознатог текста, а затим га по сећању исписивала на хартији да види колико је пажљиво пратила штиво. Имала је много разлога да буде задовољна својом духовном стабилношћу.

Гимнастика, пешачење и правилна исхрана (уз покоји пелинковац, кад јој срце заигра) биле су за њу узгредне и тривијалне ствари у односу на напор који је улагала у постизање и очување духовне бодрости и снаге.

Зато њој није ни било тешко да се тога јутра присети свега што је јуче радила, до у најситније детаље, једино су је од те главне радње одвлачиле свакојаке мисаоне дигресије, које је приписивала шоку од суочења са дубоком амнезијом у коју је запао њен вољени сат, који јој је упорно са зида показивао лажно време. Тако нешто јој дотада никад није приредио. Шта то треба да значи?

Њено даље интензивно присећање прекинуо је робусни звук звона на вратима. Иако се увек радовала гостима, јер су јој долазили само најближи пријатељи, није волела начин на који их је њено звоно најављивало. Био је то неки хладан и простачки тон, који је као грубо сечиво засецао у питомост њене самоће. Колико се само пута заклела да ће променити то звоно.

Богдан је морао да је мало сачека, док се она спремала у купатилу, јер је, кад је он дошао, још била у спаваћици, што је њему било доста чудно. Свратио је, по договору, да узме део текстова које је она превела и да их однесе у институт заједно са својима, јер су њих двоје то радили попола.

Извини, рекла му је кад је изашла, већ спремна, догодила ми се једна непријатност, зато касним. Стао ми је сат, знаш онај мој велики зидни, старински. Ево, дођи да видиш, стоји на пола четири.

Зар опет, каже Богдан, очекујући свој обавезни пелинковац. Како то мислиш опет, застаде Јела, кад је он досад стао да ти знаш?

Јеси ли га поправљала од прошли пут, то сам хтео да кажем. Знам да ти је био стао и прошле недеље, ако је реч о истом сату.

Шта прошле недеље, о чему то причаш, цикну његова колегиница на њега, немој да измишљаш, ко зна код кога си то био.

Што се љутиш, каже он. Нисам ти ја ту крив. Је ли се стварно поново покварио, или га ниси ни дирала од онда? Ништа не разумем, гледа је зачуђено гост.

Јеси ли ти сасвим сигуран да сам ти прошле недеље рекла да ми је стао сат?

Јесам, сигуран сам, каже Богдан, а и даље му ништа није јасно. Не знам зашто ме то питаш тако строго полицијски, као да сам га ја покварио!

КАД САМ ТИ ТО РЕКЛА?

Па, сад, не могу ти тачно рећи, али мислим да је то било у среду, или у четвртак, знам да је било пре подне, као и сад. Не, ипак, мислим да је то било у четвртак, кад сам ти донео папир.

Није тачно, пресече га загрижено Јела у пола речи, ето ти како знаш. Папир си ми донео у уторак!

Добро, онда није, помири се Богдан. Онда сам нешто побркао. Није било у четвртак, него у уторак, дакле.

Шта није, шта дакле, ражестила се Јела Виловац. Не може да буде и јесте и није и у уторак и у четвртак, шта врдаш ти. Кажи сад овде јесам ли ти ја рекла прошле недеље да ми је стао сат?

Јеси! Рекла си ми!

Кад? Кад је то било, говори!

Па биће онда да је то било у уторак, ако сам ти тада донео папир.

Јеси ли сигуран у то? Сећаш ли се добро шта сам ти рекла?

Слушај, ја се сад већ плашим, шта је теби, не могу ја тако да разговарам. Знам тачно да си рекла да ти је стао сат и доста више...

ШТА САМ ТИ РЕКЛА ТАДА?

Кад? Шта вичеш!

Тада кад ти велиш да сам ти се пожалила да ми је стао сат, како сам ти то рекла?

Казала си: десила ми се једна непријатност, стао ми је сат, знаш онај мој велики зидни у соби, старински...

Па то сам ти сад рекла.

Јеси и сад и пре недељу дана. Знам сасвим сигурно и немој да ме гледаш тако као кобац, шта ти је?

Јесам ли те позвала да га видиш како стоји?

Да, да, сећам се добро како сам се смејао, јер си рекла: уђи да видиш како се устубочио, марва једна тврдоглава, а мени је то било смешно, пошао сам у собу, а ти си ме зауставила на пола пута: ма немој да улазиш, тамо је неред, шта има да гледаш, нек цркне дабогда.

Уђи сад, нека је неред, ништа ме се не тиче, сад се увери својим очима како се узјогунио, марва тврдо...

Јела га је пропустила и он је ушао у собу. Погледао је на сат и ослушнуо. Лепи, старински, угланцани зидни „Hansel-Chronus“ блистао је на зиду и ситно штектао у прецизном ритму: цика-цака-цак, цика-цака-цак.

Мајко моја, шапнула је Јела, шта је ово са мном...

Милица Мићић Димовска

МИЛИЦА МИЋИЋ ДИМОВСКА (Нови Сад, 1947– Суботица, 2013). Дипломирала је Општу књижевност са теоријом књижевности на Филолошком факултету у Београду. Кратко време била је председница Друштва књижевника Војводине. Збирке приповедака: *Приче о жени* (1972), *Познаници* (1980), *Одмрзавање* (1991 – Андрићева награда), *У процепу* (1998), *Путописи* (1999), *Заручнице* (2003), прир. В. Степанов. Романи: *Утваре* (1987), *Последњи заноси МСС* (1996), *Мрена* (2002), *Уточиште* (2005). Постхумно: *После мене* (2014); *Вешта у сновању, вешта у ткању* (2016).

НАРУКВИЦА

Ако отвори очи, бела мирисна сапуница ће ући у њих, опколити их као мрежа, она ће засузити, зацрвенети се. Отац би могао помислити да је плакала. Гордана чвршће стисну капке и препусти се мајчиним хитрим прстима. Осећала их је као мале, вијугаве пауке који се упијају у кожу, затим се измичу и благо шљапкају по сапуници. Отац ће опазити како се у њеној коси преливају зраци сунца, помисли. Обузе је жеља да маше главом као балоном од пене. Удари челом о хладну ивицу лабавоа.

– Не играј се – рече мати.

Из чесме шикне млаз воде. Пена се цепала. У ушима је зашумело, заклокотало. Учини јој се да чује клопарање воза. Једном су путовали у купеу са седиштима од црвеног сомота. На наслонима је била чипкана пресвлака. По њој су се преплитала слова ЈЖ. Неко је рекао: „Јапанска жаба...“. Јапанска жаба, јасно жута једном жмурила... набрајала је. Воз заустави клопарање точкова.

– Обмотај главу – рече мати.

Уши запахну тишина. Из гуменог пипка поцурише округле капљице. Ослушну њихово распрскавање о зидове лавабоа. Сети се како ју је отац учио песму о Китајцу: „Била три Китајца: Јакци, Јакци-Дракци, Јакци-Дракци-Дрони.“ Она их је мешала, понављала је за њим: „Била три Китајца: Дракци, Јакци, Цакци.“ „Али нема Цакци“, опоменуо би је отац, „већ Дрони“.

Обмотала је главу пешкиром. Изнад лавабоа се пресијавало огледало, испрскано мрљама рђе. Одсликавало је чашу са четкицама за зубе и конопац са рубљем. Она се пропе на прсте, у огледалу одскочи врх турбана од пешкира. Био је накривљен. Гордана помисли: Лице ми је ружно. Види се само тамни руб косе. Понекад је сањала да је златокоса девојка, да лебди улицама. Ноћас је сањала оца. Покуша да се присети сна. Јахао је на камили, али то није цео сан.

Уђоше у собу. Мати се спусти на кауч и запали цигарету.

– Узми фен – рече и отпухну сиви колут дима.

На столу је лежао фен, поред свеске из математике. У дну странице црвенела се петица. Када дође отац видеће петицу, помисли Гордана. „Одлична из математике?“, упитаће. Фен зазуја бучно. Распршивао је топли ваздух. Коса је пуцкетала као гранчице зимзелени у ватри. Написао је у писму: „Веома ми је мило што ти се допада лутка.“ Добила је лутку која је лежала у кутији покривеној целофаном као у малом провидном гробу.

– Можда ће ти донети наруквицу из Каира. Дуго те није видео – рече мати. Посматрала је како ваздух шири косу у лепезу. – Брзо ће ти се осушити.

Гордана премести фен у другу руку. Сети се да је сањала пирамиде. Он их је видео, помисли. Да се нису развели, водио би ме у Египат. Погледа кришом у мајку. Она је крива, викала је оцу: „Између нас је дубок јаз. Непремостив.“

Фен закачи неколико власи косе, замирисаше осмуђене. Удаљи га од себе. Поново је распршивао косу у лепезу. Замишљала је јаз као бунар пун црне густе воде на чијем дну неки човечуљак уздише, а вода клокоћући носи уздах на површину. У селу је постојао бунар са кућицом од зелених дасака. Отац је спуштао кофу на конопцу:

– Овакве воде нема у граду.

Она се нагињала над водом, видела је себе као у огледалу. На дну је морао бити неко. Ноћу је сањала да пада у озидани тунел бунара. На дну је почињао други свет. Корачала је зеленом ливадом као Биберче.

Опипа косу. Била је сува, свиленкаста. Мати се диже са кауча. Раскрили врата на орману, хаљине се постројише. Извади белу хаљину:

– Обући ћеш је.

Хладна тканина склизну свечано низ тело. На крагни су бели цветови плели венац. Гордана се окрете око себе. Хаљина се рашири као балон. По тепиху полетеше шаре: испреплетени голубови и фазани. Отац ће се изненадити како изгледам лепо, помисли. Сешће на кауч да ме види целу. „Како си?“, упитаће. „Како у школи?“ Имам петицу из математике, из српског, из биологије. Идем у хор. Певала сам на радију. Он ће се изненадити: „Донео сам ти наруквицу са драгим камењем.“ Положиће је на сто, у кутији обложеној црвеним сомотом.

Мати седе поред ње на кауч: – Још само господин да дође. – Гордана осети подсмех. Не смемо се свађати, он може да примети, помисли.

– Писао је да ће стићи у десет. Да видимо!

Ослушкивале су. Жути квадрати светлости на завесама су се ширили, превијали се преко набора као лимени ваљци.

Мати се накашља: – Чујем кораке – рече.

Гордана се притаји, прекиде дисање. Кораци затрупкаше пред вратима. Брише ципеле. Сада ће притиснути звоно, помисли. Дошао је чак из Египта. Чу како звоно одјекну кратко. Као уговорени знак.

– Ја ћу – рече мати и диже се. Пред вратима заглади косу и пређе шакама преко блузе. Шкљоцну кључем. Одшкрину врата, сумњичаво извијајући главом, и рече:

– Изволите!

Уђе отац. Није носио никакав пакетић. Застао је неодлучно у полумрачном ходнику (у којем је мирисало на шампон од ливадских трава). Прошао је поред полице са вазом и окрзнуо каранфиле, они се зањихаше на ломним стабљикама. Мати пропусти оца испред себе:

– Нестрпљиво вас очекује – рече.

Он се насмешио као онда када смо се шетали у парку, помисли Гордана. Лишће се шаренело на сунцу, треперило на белом небу. Обилазила је са оцем бисте славних људи. „То је Алекса Шантић“, рекао је. Очи су је пецкале док је изговарао: „Тишина плава спава.“ Шумело је тужно: ава, ава, ава. Осети како је притиска у грудима. Дланове овлажи зној. Грло се осушило. Погледа хитро мајку. Насмејана је, помисли, и осмехну се. Сиђе с кауча. Отац је пружио руку, у другој је стезао црну кожну рукавицу.

– Како си? – упита.

Њен длан је лежао у његовом као лист. Он га је опколио својим дугим, топлим прстима.

– Добро сам – одговорила је.

Раскопчао је капут. Можда је наруквица у џепу. Само се у Египту може купити таква. Некада су је носиле принцезе, помисли. Да је могла отићи у Египат, пронашла би тајни отвор у пирамиди. Увукла би се у мрачни ходник. Фараони су остављали накит у саркофазима: круне, наруквице у облику змија. Отац је сео у наслоњачу. Мати је донела пепељару.

– Скуваћу кафу – рекла је и отишла у кухињу.

Гордана привуче лутку на крило. Додирну њене образе и косу мутну, без сјаја. И моја је коса таква, помисли. Сунчеви зраци су оцртавали мале квадрате на завеси.

– Још се играш са лутком? – упита отац. – А ја мислио да си ти велика девојка.

– Понекад се играм.

Покри је јастуком. Није могао видети свеску из математике. Био је окренут леђима.

– Како је у школи? – упита.

Из џепа су му вириле новине савијене у ролну.

– Одлична сам – одговори она. – Имам петицу из математике.

Када би се окренуо и померио руку, напипао би свеску. Извадио би цигарету.

– Мило ми је што добро учиш – рече отац. Дугуљасти пламен лизну врх цигарете и затим поново као дух ишчезну у металној кутији. – Сусрео сам једну стару жену у Каиру. Прорекла ми је да ће ми ћерка бити славна. Погодила је да имам сина.

Она замисли Египћанку са дугом црном косом, која премеће карте и зури у сјајну куглу. Прекрива куглу марамом. У соби је мрак, њене очи светлуцају. Када је скинула мараму, у кугли је видела мене и његовог сина, помисли Гордана. У оном сну сам сањала да се запалила пирамида од картона. Отац је, сети се, одјахао на камили. Ватра није пекла, плазила је језичцима као пас. У саркофазима су лежале мумије. Она је узела једну малу мумију и изашла у пустињу. Пирамида је постала кутија шибица. На грудима је зашуштала мумија као свилена буба. Покушала је да је ослободи од трака папируса, али је мумија искочила из руку и потрчала по песку. Сагла се да је ухвати. Међутим, то више није била мумија, већ мали вијугави гуштер.

– Ништа не причаш – рече отац.

– Јесте ли били у пирамидама? – упита.

– Јесам. Највећа је Кеопсова.

– Колико ваш син има година?

– Он је твој брат – рече отац. – Напунио је пет месеци.

– Како се зове?

– Игор.

Поправила је скутове хаљине. Игор – мумија која се претвара у вијугавог гуштера, сиса цуцлу. Гурају га у колицима. Буји-баји. Она би га голицала. Хи, хи, хи. Загрцнуо би се, па би је истукли. Када је била мала, мазали су јој прст паприком да га не сиса, сети се. Полизала би паприку, онда би отац увио палац у завој.

– Како вам се зове жена?

Отац поцрвене. Она опази како му уши постају пепељасте. Уздржа злуради осмех. Погледа по соби. Са завесе су нестали жути квадрати од светлости.

– Злата – рече отац.

Било му је непријатно, помисли она. Чу како мати затвара врата од кухиње. Донела је кафу у две шољице. Смеђа пена се цепала. Појавиле су се две птице, затим су се издужиле у кажипрст. Мати је ставила једну шољицу поред оца, а другу на сточић до кауча. Извадила је цигарету. Отац је извукао свој упаљач са дугим бритким пламеном.

– Јесте ли причали? – упита мати.

– Ћутљива је – одговори отац.

– Зашто не причаш са татом? Је ли вам рекла да је певала у хору на радију?

– Не, само је посматрала своју лепу хаљину.

Он принесе шољицу уснама и сркну. Има сина и жену. Мама ће се изненадити, помисли Гордана. Вратио је шољицу на тањирић, осмехнуо се:

– Заборавио сам нешто – завуче руку у џеп. Извади кесицу бомбона. – Купио сам их на аеродрому. Све је било затворено – рече извињавајући се. Она одмери кесицу бомбона. Имају коцкаст облик, помисли равнодушно. Иза очевих леђа је закуцао сат, изненада, као да се пробудио.

Она изви тело и угледа његов плехани широки потиљак, који је подсећао на лице са опуштеним киселим уснама. Тикатакао је. Гордана помисли како је то клопарање сасвим глупо, када не показује колико је часова, и пожели да баци нешто на сат и и сручи га са полице натрпане књигама.

(1971)

ОДМРЗАВАЊЕ

Према њој, високом општинском функционеру и члану многобројних одбора и комисија, тој другарици Радмили Јовановић, која је увек носила класичне костиме у сивој или тегет боји, са ешарпом живих боја да мало разбије ту строгост (она је била свесна да делује строго, али није желела да та строгост изгледа намештено већ да попут даха неприметно струји иза ње), осећала сам, као гимназијалка, страхопоштовање, снисходљиво страхопоштовање још неодрасле особе чији је родитељ у подређеном положају, јер је моја мати била административна секретарица другарице Радмиле Јовановић иако су обе биле истих година и обе имале статус борца.

Након пензионисања оне су се вијале на кеју поред Дунава, у шетњи, понекад заједничкој, а понекад су само пролазиле једна поред друге затечене као у неком надметању, психолошке природе, која ће пре попустити и која ће прва прићи и започети разговор, сасвим површан, о временским приликама, о недостатку корпи за отпатке дуж насипа, о томе како се нови мост претећи наднео над штрандом. Као чудовиште, рекла би моја мати, склона и да преувеличава ствари, док је она, другарица Јовановић, увек све ублажавала додајући с резервом да је све то, „на жалост данак прогресу, можда непријатан, али неопходан“, што је моја мати жестоко побијала доводећи до крајњих граница своје негирање наше цивилизације и нашег друштва, вајкајући се да ништа није испало онако како су они замишљали, за шта су се борили, за шта су пале толике жртве.

Још је нешто било занимљиво у вези са односом моје мајке према Радмили Јовановић. Откако су отишле у пензију, моја мати је почела да се понаша покровитељски према својој дугогодишњој шефовици, уживајући да јој се, у новим околностима, у свему супротставља гласно и нападно док је она то примала као неко нужно зло, готово као нешто што је заслужила.

Телесну претераност, нарочито у горњем делу тела (широка рамена и огромна маса груди која беше сабијена у јаке, троструко штеповане брусхалтере), ту крупноћу коју је доживљавала као увреду за своје патње, Радмила Јовановић изгубила је убрзо након

пензионисања. Као да је оно што је гомилало то сало наједном попустило, покварило се, и као што се у искљученом фрижидеру лед, дебела скрама леда, незадрживо отапа, тако је и сало на Радмили Јовановић нагло копнело и нестајало већ током првих месеци пензије. „Сад јој се гаде пралине и чоколадне бомбоне“, споменула је као узгред моја мати, сетивши се оних давних тренутака када ми је Радмила Јовановић из фиоке стола у свом кабинету вадила срцасте бомбоне завијене у станиол обично зелене или златне боје. „Има она тога пуну ладлу“, шапнула би ми у пријемној канцеларији. „Не може ни један једини говор да одржи ако претходно не поједе бар туце таквих бомбона.“ И друге службенице биле су на исти начин индискретне, иза леђа, подругљиво.

Нисам је препознала на кеју у шетњи са мојом мајком. У ствари, ја о њој нисам много размишљала, памтила сам је само као име и тело, тело које се увек тако добро видело на фотографијама у новинама. Углавном су је фотографисали с бока, како скида покров са бисте неког народног хероја или спомен-плоче. Поред ње је обавезно био телохранитељ, младић веома кршан и правилних, али тупих црта лица, окренут према фоторепортерима, затим неколицина угледних људи распоређених с обе стране Радмиле Јовановић, као по неком утврђеном, ритуалном протоколу. Питала сам се, гледајући је на слици, колико је пута повлачила тај покров, колико је пута морала осећати ону напетост уочи појављивања нечега, можда чак страх да не открије нешто сасвим неочекивано, неко исцерено грозно лице које ће њој хтети да се освети, да је пљуне, да јој намигне. Можда ју је то осећање нарочито морило приликом откривања биста оних које је познавала у младости и чија су се окамењена лица, претпостављам, њој чинила пуна немог оптуживања.

Сусреле смо се у близини штранда. Испод нас, у зимовнику, чамци, покривени церадама и шареним пластичним навлакама, љуљушкали су се као трупла, као дављеници које је вода избацила на обалу. Оне су баш устајале са једне клупе окренуте Дунаву да би наставиле шетњу. Мати ме је прва угледала и – победоносно ускликнувши „Ено моје ћерке!“ – позвала да им се придружим, гласом у којем беше садржано нешто од наређења и молбе да то наређење прихватим ње ради, јер она жели да остави утисак на своју другарицу. Нисам ни помислила да је та мршава спарушена особа поред ње Радмила Јовановић. Пружила сам руку као што се то обично чини приликом упознавања и за тренутак, као да је настао неки кратак спој, моја рука је стајала сасвим непотребно испружена. На лицу непознате жене лебдео је осмех снебивљив, као да је она кривац за ту неприлику око руковања. „Зар не препознајеш тетка-Радмилу?“, зачудила се моја мати. Могла сам да осетим извесно афектирање у њеном гласу. Није она случајно рекла „тетка-Радмила“, то је све спадало у њихове уобичајене зађевице, ситна „спуштања“ и омаловажавања, од којих моја мати није могла да се уздржи уз све сажаљење које је осећала према, не више другарици Радмили Јовановић, већ тетка-Радмили. Но, ја нисам могла прихватити тај фамилијарни тон. Сувише сам била изненађена променом у изгледу жене која је стајала преда мном кријући руке, тако да сам, тек кад смо заједнички кренуле насипом и она узела да премести ташну из десне руке у леву, приметила да има Паркинсонову болест. Грчевито је стезала ручку од ташне, па ипак није успевала да ублажи подрхтавање које се преносило с њених прстију на предмете које је држала, као да ју је погодио струјни удар.

– Баш смо причале о мосту – рекла је моја мати, хватајући ме под руку и гурајући ме у средину, између себе и Радмиле Јовановић.

– Издувни гасови, бука аутомобила, то је оно што смо добили од моста – додала је тријумфално, изазивачки, спремна да се бори за своје мишљење. Међутим, Радмила Јовановић јој се није супротставила.

– И мени почиње да смета тај потмули тутањ над штрандом – рекла је као да је то признање на неки начин изнуђено од ње. Била је сасвим близу мене. Запањило ме колико јој је лице беживотно, ужасно спарушено, с празним кесама коже иза којих је ишчилело сало. Млитави набори подваљка беху јој у неприкладном, ситном треперењу, али то дрхтање није имало никакве везе с њом, с мртвачком укоченошћу њеног погледа.

На неколико метара од нас иза жичане ограде простирао се штранд, његова пешчана обала благо се пењала до широког платоа с квадратима тамнозелене неговане траве и стазама између кабина. Иако није било време за купање, мајке с децом долазиле су на штранд у буљуцима, запоседајући љуљашке и клацкалице.

– Кад видим ту дечицу како се безбрижно играју, помислим само да не доживе страхоте рата – Радмила Јовановић изговорила је то врло одмереним гласом, ту фразу, с пуно такта, као да се обраћа

јавности, као да још неко негде вага сваку њену реч. Звучало ми је то сасвим излишно, неприкладно тренутку у којем смо се налазиле. Помислила сам да је можда хтела да остави утисак на мене, да покаже колико у њој још има оног алтруизма којим су били прожети њени говори приликом откривања разних споменика.

– На штранду су Мађари убијали Србе за време рације, не разумем зашто се то прећуткује – рекла је моја мати врло гласно, провокаторски, тако да њене речи могу чути и остали шетачи. Срећом није било никога сасвим близу нас.

– Хортијеви Мађари, фашисти – исправила ју је Радмила Јовановић, затим погледала у мене трзајући усне у необичан осмех, некако искривљен, док јој се брада тресла. – Знате, ја не желим да копам по старим ранама, то не води ничему – обратила се лично мени. Гледајући ме тим својим укоченим, смрзнутим погледом.

– Зато се и тресеш, само нећеш да признаш – мојој мајци се чинило да има право да Радмили Јовановић скреше истину у лице, као да је истина некакав лек. Своју грубост правдала је убеђењем да се ћутањем чини веће зло него отвореним разговором.

– Уосталом, зар нису твоји страдали у тој рацији, и то овде на штранду – рекла је као да додаје последњу горку кап свог лека.

И онда је настао непријатан мук. Стајале смо све три насред насипа, закрчујући пролаз шетачима који су нас мимоилазили. Радмила Јовановић је сва треперила, иако се није мицала с места, бела као креч, док је моја мати била црвена од узбуђења, од помисли да је претерала и да више не може исправити грешку. Пало ми је на памет да бих могла поправити односе између њих две ако бих рекла нешто помирљиво, нешто што би ишло у прилог и једној и другој.

– Мама ми је често говорила колико сте пропатили у младости, како сте жрвовали личну срећу друштвеним обавезама, изабрали усамљеност и живот без уживања – рекла сам.

Радмила Јовановић је без отпора, скоро захвално прихватила моје речи, моју измишљотину, или се само претварала да верује у њу. Код киоска са кокицама растала се од нас, прихватајући позив моје мајке да се идуће вечери опет заједно шетају. Пре него што ће се спустити стазом низ насип, приметила сам неко оклевање на њеном лицу, замишљеност. Трајало је то само тренутак, изгледало ми је као да је била привучена необичним ковитлацем кокица које су се попут пахуљица снега ројиле иза стакленог прозорчића на киоску.

Може бити да ју је то комешање сићушних честица на неки начин вукло у ковитлац сећања, сећања која више није могла да спутава, којима више није могла да господари.

***

О својој породици Радмила Јовановић није много говорила. Знало се да јој је отац био Србин, чији су се родитељи населили у Бачкој после Првог светског рата. Мајка јој је била Мађарица, одрасла на периферији Новог Сада, на Детелинари, у кући са великом баштом и воћњаком, кући која је годинама снабдевала Рибљу пијацу поврћем, воћем и цвећем.

У својој биографији Радмила Јовановић је написала за оца да је био приватник. То јој није звучало тако грубо као – трговац. У ствари, био је бакалин, држао је бакалницу на углу улице Лазе Костића и Футошке. Међутим, иако власник радње, није био послодавац. Све послове обављали су он и његова жена. У Радмилином сећању на то време отац је увек боравио у собици одвојеној плишаном завесом од тезге, срећујући рачуне и уговоре, појављујући се само кад би наишао неки виђенији купац. Она је знала да је њега испуњавала гордошћу чињеница да је, као обичан дођош, успео у Новом Саду, успео да отвори радњу и да је одржава на нивоу, окружен трговцима с традицијом, Јеврејима, Немцима, Мађарима, као и Србима староседеоцима.

Поред те мрачне собице иза тезге, можда као контраст, јављао јој се окупан светлошћу трем, стаклом ограђен, пун цвећа, налик на ботаничку башту, у којем је њена мати радила с радошћу, од срца. Све што би засадила, ницало је и бујало као да је „хтело да јој причини задовољство“, мислила је Радмила, видећи себе како с кантицом у руци трчка између саксија, или како, да би угодила оцу, као бајаги му помаже размештајући конзерве по полицама.

Рођење свог брата она је поднела без уобичајених сцена поткупљивачке умиљатости, љубоморе, наступа плача. Једино јој се јавио тик у виду зачуђеног, невештог намигивања једним оком. Тик се временом изгубио, али је остала њена увређеност. Ничим није оптерећивала родитеље, и даље је била одличан ђак, примерног понашања, није одбијала да помогне у радњи. Чак је волела да се врзма око родитеља, да им буде при руци, али она је једина знала да то више није из неке добродушности, већ из жеље да их

стално посматра, процењује њихове поступке, лови њихове грешке које је знала да открије и у наоко неважним ситницама. Понекад је то било само наслућивање; слутња да је отац учинио нешто, не због тога и тога, већ због нечег сасвим другог, слутња која би се обистинила. На пример, њен отац је све укућане муштрао и критиковао због аљкавости. До крајности је код њих све морало бити педантно и чисто, али не зато што је он сам био чистунац, већ зато што је то тако код Шваба или Мађара. Затим, претеривао је у новчаним комбинацијама, улагао у неке папире који би му донели само губитак. Она је знала да је њен отац замишљао да га то обртање новцем приближава пословним Јеврејима. А његови говори о честитости и патријархалном, старинском моралу, памтила је, говори пуни упозорења и придика, одражавали су само његову потребу да се уклопи у слику праве српске породице, честите и патријархалне. Чак ни његово уживање у радњи није било израз његове природе већ задатка који је себи поставио, да буде раван и чак надмаши овдашње.

Мајка је, међутим, све чинила спонтано, без напрезања. Радмила је примећивала како она на свој опуштени, лепршав начин кокетује с муштеријама, подилази им ненаметљиво, с лакоћом прелазећи границу између озбиљног и неозбиљног. Отац је помно пратио, скривен иза завесе, сваку њену реч, увек на ивици да плане љутито. Обуздавала га је несигурност. Није знао да ли се његова жена шали или мисли озбиљно када се обраћа муштеријама речима: „Добар дан, чика-Стево, ноћас сам вас сањала, тако лепо, као нас двоје сами у шуми, било је ту свега.“ Радмила би сва поцрвенела слушајући мајку како се пренемаже, никада не довршавајући причу о сну. Или би њена мајка ћућорила на мађарском с неком комшиницом, кикоћући се заверенички. Отац није мога да је разуме, јер је знао тек неколико најосновнијих речи, али и њих је изговарао на једвите јаде, круто, преко зуба.

Свој први сукоб с оцем Радмила је доживљавала као неки унутарњи белег, белег-наговештај оне неискрености која је пригушено тињала у позадини сваке њене мисли. Сукобили су се у вези са ђачким штрајком, чије је организовање она одобравала, а њен отац осуђивао. Па ипак, док су се препирали, осећала је да она и њен отац не стоје иза својих речи, да нису искрени и да продубљују сукоб не из правог убеђења већ зато што су себе терали да иду до краја из неке таште, мученичке доследности.

Те 1939. године, средином маја, њен отац примио је на праксу једну ученицу из занатске школе. Девојка је била члан СКОЈ-а, врло страствен борац за права потлачених, међу које је сврставала и све шегрте, објашњавајући Радмили, док су се шетале корзоом, да су они, ти ученици у занатској школи, експлоатисани од стране својих мајстора. Описивала је Радмили мукотрпни живот шегрта који раде цело преподне и поподне код мајстора, а затим уморни, одлазе у вечерњу школу, где их, опет, злостављају професори. Упознала је Радмилу са својим момком, пекарским шегртом, врло речитим и згодним младићем, који их је суботом и недељом сачекивао на корзоу, шетајући између њих две помало покровитељски. Испоставило се да су тај шегрт и практиканткиња код њеног оца били међу организаторима великог штрајка новосадских ученика занатске школе. Они су задужили Радмилу да помогне у растурању листа „Млади радник“. На дан штрајка ђаци су напустили наставу, изашли у ходник и двориште, узвикујући „Живео штрајк!“ и „Доле експлоататори!“ Када се на улици прикључица ђацима, Радмила није могла да препозна себе, толико се сва зажарила од узбуђења и неке самоуверености која је беше обузела у тој маси, од неке лакоће која ју је сву прожимала; чинило јој се као да се на вртешци винула у висине храбро игноришући у заносу, у сласти летења, опомињуће шкрипање ланаца којима су столице биле везане.

И управо тај осећај сласти сметао јој је да касније у свађи с оцем брани своје учешће у штрајку убедљиво, с оном унутрашњом убеђеношћу, вером у сопствене речи. Она је говорила оцу о праведној борби шегрта, наводила је као разлог свог приступања њима разумевање њиховог положаја и жељу да им помогне, међутим, осећала је да не говори истину, да њу нису толико понели идеали и солидарност, већ она сласт која ју је обузимала док је, окружена гомилом, ношена њоме, слушала себе, свој глас који се слива с другим гласовима.

Догодило се да је у јесен 1941. године ухапшена та практиканткиња код њеног оца, с којом се Радмила спријатељила. У девојку су посумњали да је уплетена у акцију шпијунирања агената, пре свега зато што је у предратном полицијском архиву била уписана као скојевка. Она је, да ли због страха од батинања, или због кајања, признала све за шта су је теретили, одајући читаве списокове имена оних с којима се дружила. Међу тим именима нашло се

и Радмилино име. Радмилу су ухапсили месец дана касније, у новембру и спровели у зграду у којој се данас налази позориште. У иследничкој соби нешто ју је терало да прича, као да прихвата игру са самом собом. Искушавала је себе, ту, пред иследником, који је викао на њу, претио јој. Лице јој беше непомично док је објашњавала зашто је пришла скојевцима. Навела је неправду предратних власти, да је због те неправде пришла штрајкачима на улици заједно са Валеријом, али да није знала да је Валерија била организатор. Осећала је да подилази иследницима. А затим, као да је свалила кривицу на оца, рекавши им скрушено: „Мој отац је њу узео за практиканткињу.“ Они су већ знали да је њен отац Србин, да јој је мати Мађарица, све су већ имали у својој евиденцији. Казну на дрвеној клупи издржала је без јаука или неког протеста. Модрих, отечених табана, изашла је из затвора, испред којег ју је сачекала мати и, као мученицу, допратила до куће. Сумњичаво ћутање њеног оца, кад је завршила с описом саслушања, изгледало јој је као прекор, прекор за неискреност, унутарњу, дубоко у њој усађену неискреност, коју је њен отац, чинило јој се, слутио.

Много касније испоставиће се да је сачуван тај записник са саслушања Радмиле Јовановић, у којем јој је окупаторска власт нехотице учинила услугу и омогућила јој политичку каријеру, наравно у другим условима. Из белешке се могло видети да Радмила на саслушању никога није денунцирала и да је пуштена кући након издржане казне батинања по табанима.

***

Догађај о којем је Радмила Јовановић ретко говорила било је страдање њене породице за време рације. Она је препуштала другима да о томе шапућу са страхопоштовањем. Увек би чула туђе гласове, никада свој глас. Приче о страдању њене фамилије, затим о случајном Радмилином избављењу, приче које је она слушала или замишљала да слуша од других, биле су главни алиби за њену неприкосновеност, као и, у мањој мери, онај записник са саслушања. Касније, када је постала узоран политичар, размишљајући о рацији, не и сећајући се рације, она није могла да се ослободи мистичног убеђења да је нешто хтело да она остане жива, баш као пример мешавине нација, као отелотворење прокламованог принципа братства-јединства. То што, уместо ње, није њен брат остао жив, Радмила је осећала као врсту цинизма упереног не толико против ње колико против њеног оца.

Она беше уопштила своје искуство рације, накалемила на њега општепозната места, окамењене описе, патетичне фразе... Претпостављам да је почела да сагледава аутентичне сцене из свог сећања, у прецизно јасним контурама тек кад ју је начела Паркинсонова болест.

Коме је могла описати оно што се догодило испред капија штранда, у рову од сметова, где су стајали по четворо, чекајући на ред. Мати и отац са стране, она и брат у средини. Мукло стајање у месту, уз повремено цупкање због хладноће, које она прекида згражавајући се пред том потребом да се угреје када јој остаје од живота још најмање сат времена. Док напето ослушкује пуцњеве војника и крике умирућих, држи за руку брата, који, попут узнемирене зверчице, покушава да јој се отргне, гребући је по рукама до крви, али она не попушта, налазећи некакво смирење, некакво олакшање у томе да га обуздава, да пази на њега, иако је то сасвим бесмислено, да се заварава том обавезом трпљења братовљевих уједа и буботака зато што су јој одвлачили пажњу од смрти, од замишљеног ужареног бола, затим хладне воде у коју је бацају док још крклја у самртном ропцу. Или, коме је могла описати израз неверице на лицу њене мајке, која звера у људе око себе, не желећи да се поистовети с њима – са жртвама. Затим, израз лица њеног оца, који оборене главе зури у снег, сасвим помирен с тим да је на губилишту, и чак осећајући паћеничку злурадост док пребројава нове и нове групе придошлица, што више жртава, то лакше за њега да прихвати сопствену смрт, да јој се преда без жаљења. Њој се чини да у очевој незајажљивој жељи за погромом има нечег што му улива храброст да стоички поднесе судбину, судбину свога народа, уклетог народа, којег стиже заслужена казна, народа који себи ради на штету. Колико пута је понављао пред фамилијом: „Цео свет иде у пропаст, коначну пропаст“, не признајући да постоји нека будућност, а поготово будућност какву замишљају Радмилини скојевци! Коме је могла признати да се осећала пониженом док је стајала у том реду са осуђеницима, са робљем, у том реду у којем није могла да препозна чак ниједног скојевца или комунисту, већ је видела само најобичније, најбезличније грађане, мушкарце, жене, децу, Јевреје, и Србе, иако је било и других. Њена мати је била Мађарица. И онда се то догодило. Брат јој се отргао из руку и почео да се гура напред, правећи неред, два војника и један жандарм са зеленом перјаницом на

црном цилиндру, у белим рукавицама, као да је дошао из неког позоришта, уперили су пушке према целој групи. Њена мати је почела, у паници, у страху, да виче: „Ја сам Мађарица! То је мој син!“, час на мађарском, час на српском, потпуно се изгубивши. Они су пуцали у њега, војници чији су шињели били скрућени од снежне прашине, громуљица снега. Он је пао у смет, као у лигенштул, сићушан, у свом старом капутићу који је тог јутра у брзини дограбио, то му се нашло под руком, тај танушни капутић, и њена мати се све време, све док нису стигли на штранд, секирала што је „мали обучен тако слабо“. Коме је могла описати своју мајку која, избезумљена, јуриша голим рукама на жандара, удара га песницама по златним дугмадима, покушава да их ишчупа, мрмљајући нешто на некој мешавини језика, налик на вештицу. Он је одбацује у снег и пуца из саме близине у њу, тако да јој разноси месо, а млазеви крви разливају се по снегу, продиру у његов пенасти, порозни нанос! Затим, њеног оца, који притрчава телима свога сина и жене, у кога пуцају док клечи, тако да пада ничице заривајући главу у снег, они га, онда, чупајући за косу, преврћу на леђа и још једном пуцају у њега. Она осећа, док гледа његово јадно, јадно лице, уништено, готово непрепознатљиво, она осећа како се у њој нешто стврдњава, како се кочи, а маска укочене зачуђености и равнодушности, као да не присуствује догађају, као да га не региструје, навлачи јој се на лице. Она зури у војника и зна, зна да ће је он поштедети, јер она не припада том месту, и тај војник, њен спасилац, гура је кундаком у следећи ред, међу људе који тек пристижу.

Можда само неколико минута после инцидента са њеном фамилијом, стигло је наређење да се убијање обустави. Радмила је касније доводила себе у готово хистерично стање (стање које се манифестовало халапљивим прождирањем разних слаткиша), изводећи из претпоставке о могућностима другачијег краја закључак да казна не постоји, да смрт погађа, не поштујући никакав закон ни редослед, и добре и рђаве, просечне и натпросечне, заслужне и незаслужен, криве и невине.

***

Након рата свој успон на политичкој лествици Радмила Јовановић доживљавала је као неку неминовност, нешто што се догађа само од себе. Тај успон, чинило јој се у тишини ноћних мора, био је последица истог оног њеног умртвљавања осећања, оног прилагођавања околностима, попут водоземца, на температуру околине, оне слеђене равнодушности док је подносила батине у истражном затвору, или док је посматрала страдање своје фамилије у рацији.

Међ светом њен успон, не и врхунац у политичкој каријери, приписивао се чињеници да је имала моћног заштитника. Нико није могао поуздано тврдити иза којих је њених потеза стајао тај функционер лично, али се знало, причало се, да без њега она ништа не би постигла. Он је важио за човека који се, иако дошљак, сасвим прилагодио средини. Био је ожењен, имао одраслу децу, и због тога је сасвим разумљиво било да Радмила Јовановић крије своју везу с њим. Сећам се да је моја мати једном с пуно жучи изјавила да Радмила није као остале жене, да је она та која неће да се удаје и да је тај човек због ње био спреман да напусти своју фамилију.

По службеној дужности заједно су, често, обилазили околна места, увек у црној лимузини, увек врло срдачни, са оним осмехом који је био тачно измерен да одрази предусретљивост виших према обичним људима. Њихова крутост и звачиност беше замаскирана уобичајеним изразима другарства и солидарности.

Међутим, тренутак Радмилиног успона, њеног политичког врхунца подударио се с падом њеног заштитника. На насловним странама новина, добро се сећам, она се неколико пута појавила „ан фас“, за говорницом, тако да јој је пулт прикривао крупно тело. Ограђивала се, врло забринута и строга, од дискусија свог дојучерашњег заштитника и говора које ја нисам умела да разликујем од њених. Указивала је на опасност од толеранције таквих схватања као што су његова.

С њеним успоном у вези, јавља ми се слика чоколадних бомбона у златном станиолу којима ме беше нудила за време мојих случајних долазака у њен кабинет да бих од мајке затражила заборављени кључ од стана или новац за школу. Са пуцкетањем станиола у ушима су ми се тада мешале речи које је моја мати изговорила пред оцем, не знајући да их слушам.

Била су то, опет, говоркања, претпоставке без доказа. Причало се да је Радмила Јовановић лично допринела уништењу свог заштитника. Да је одала надлежнима ко је он у ствари. Оптужила га је за оне грехове против којих се баш то време у јавности повела жестока битка.

Могу да замислим ноћи њене одлуке! Можда је знала да ће га одати још док јој се поверавао у тренуцима интимности, проведених у само њима знаном скровишту. Док је лежала поред њега, слушајући га како даје одушка својим правим мислима, док збија шале на рачун онога што је претходно изјавио за неком говорницом, можда је већ у њој клијала одлука. Могу да је замислим, мајчински расположену, како га грли и нежно чупка за косу, као да је он њено несташно дете, или као да је она његова старија сестра. Може бити да је спасавала себе, знајући да би, ако се не огради од њега, била изједначена с њим.

Поставши високи функционер, она је ипак остала као у некој сенци. Да, била је обасута почастима: откривала је споменике, отварала спомен-гробља, она је била та која се обраћала нижим функционерима преносећи им инструкције виших, кадар поуздан и проверен. Но, ни њен строги наступ, ни њена крутост, ни званичност нису је спасли од прича (овај пут сасвим неистинитих, пониклих из зависти) да, иако на изглед живи усамљено и чедно, мења љубавнике као рукавице. До њених ушију те приче су увек стизале, и она их је упијала у себе гушећи се од гађења и гнушања. Немоћна да их оповргне, примала их је као казну.

***

Рекла сам већ да су се моја мати и Радмила Јовановић договориле да се поново нађу на кеју. Међутим, до поновне заједничке шетње више никада није дошло. Када сам следеће вечери изашла на кеј, не би ли их, по договору, сусрела, затекла сам само своју мајку како ме чека нервозно шеткајући поред киоска за кокице.

– Та замисли! – узвикнула је чим ме је угледала – Радмила Јовановић се шлогирала, одузела. Данас у подне одвезли су је у болницу.

Моја мати је била узбуђена, али некако енергично узбуђена, без жалости, као да се томе надала. – Ја сам предвидела такав њен крај – додала је хватајући ме под руку, упустивши се, по навици, истом оном путањом којом су имале обичај њих две да шетају. – Жена на положају, функционерка, све је подредила политици, чак и трагедију своје породице. Али, све се плаћа – рекла је моја мати гласом особе која је коначно добила задовољење. Њена огорченост више није била бунтовничка већ смирена, резигнирана, огорченост у којој се осећало чак праштање, сажаљење.

Радмилу Јовановић виделе смо последњи пут уочи њеног одласка у старачки дом, пошто су је, као тешког инвалида, вратили из болнице. Било је пет часова поподне кад смо мајка и ја закуцале на врата њеног стана. Осећале смо обавезу да посетимо болесницу, нарочито моја мати, коју је пекла савест због Радмиле, иако то није хтела да призна.

Њих две су однедавно биле комшинице, у ствари од када је моја мати, након замене стана, преселила у једну од три куле на Лиману, које су некада, пре тридесетак година, биле елитне зграде. Радмила Јовановић становала је у крајњој кули, оној до монтажне самопослуге. После толико времена те прве лиманске куле биле су све друго само не елитне зграде. Док смо стајале пред лифтом у приземљу, из подрумских просторија струјао је на нас вањ подземних вода, мемле, проклијалих кромпира и мртвих подављених пацова, које је моја мати виђала како плутају површином подземних вода. И лифт је био скроз пропао, цимао се несигурно, парао нешто у своме мрачном гротлу.

Испод шпијунке на вратима стана Радмиле Јовановић била је прикуцана скромна плочица с именом и презименом. Без икаквих других ознака, титуле или занимања. Након одласка у пензију, све функције Радмиле Јовановић беху отпале с њеног имена, као стари гипсани украси.

Отворила нам је патронажна сестра. Негодујући што узнемиравамо болесницу, она нас је ипак пропустила у стан. Већ у предсобљу осећала се болесничка сага, мирис лекова и препарата за дезинфекцију мешао се са сладуњавом трулежи презрелог воћа, начетих наранџи и банана. У дневној соби, где смо сачекале да Радмила Јовановић прими инјекцију, део ствари већ беше упакован у картонске кутије, док је све остало лежало разбацано по каучу, столицама, тепиху. Читав један стуб књига с корицама од црвеног сафијана и позлаћеним словима, разне историјске хронике о рату и револуцији, стајао је у углу иза постоља за телевизор, намењен антикварници или, можда, библиотеци какве месне заједнице, где ће непрочитане и недирнуте чамити до судњег дана.

Села сам опрезно на ивицу кауча, а моја мати у фотељу. Пажњу ми је привукла кутија бомбоњере с поклопцем на коме беше фотографија црвене руже положене преко пожутеле партитуре некаквог

музичког комада. Бомбоњера се звала „Симфонија“. По изломљеним угловима и масним мрљама видело се да је стара. Помислила сам да се можда у њој налазе фотографије. Дискретно сам померила поклопац и, заиста, унутра беху уредно послагане фотографије формата 30x20, дело једног истог мајстора задуженог да фото-апаратом овековечује говоре и свечаности политичара. Све су биле налик једна на другу, и на свима је била она, Радмила Јовановић, какву сам је памтила из новина и с телевизије. Огромна маса њеног тела, у сивом или тамноплавом костиму, беше као и увек ухваћена у тренутку откривања споменика. Први пут помислих да је неприкосновеност њене личности утемељена на страдању, не ње саме, већ њене фамилије, и да је можда она тога постала свесна на један мученички, болан начин тек кад су је одгурнули, када се осетила непотребном, заборављеном у пензији и болести.

Моја мати се, видевши ме како пребирам по фотографијама, премести из наслоњаче на кауч да би боље могла осмотрити слике. „Да, то је она, другарица Радмила Јовановић“, рекла је повисивши глас код речи „другарица“, затим је свој прст прислонила на лице лепушкастог иако безизражајног младића, атлетски грађеног, једног од њених телохранитеља, претпостављала сам. – За овог кажу да је био њен љубавник – додала је. Срећом тихо, јер у том тренутку провирила је патронажна сестра и обавестила нас да можемо ући у болесничину собу.

Радмила Јовановић лежала је на постељи, наслоњена на два велика јастука. Била је кост и кожа. Њено лице, с разрогаченим очима, имало је зачуђен израз. Капцима је трептала често, али некако успорено, као да то ради с муком. Па ипак, видело се да нас је препознала. Усне јој се искривише у осмех, помало језив, неприродан док је крклајући изговарала речи. Тек кад сам пришла ближе њеном узглављу, могла сам да је разумем. Рекла је: „Ту сте. А ја сам мислила да нећете доћи.“ Да би јој некако показала своје саосећање, преузех на себе дужност да је пажљиво напојим водом коју је затражила од патронажне сестре. Принела сам њеним дрхтавим уснама чашу и она је полако, као кокошка, отпијала гутљај по гутљај, забацујући главом. Чинило ми се да јој у очима видим сузе, додуше густе, попут громуљице слузи. Можда је разлог тим сузама била Паркинсонова болест, а можда нека унутарња патња коју Радмила Јовановић, претпостављала сам, крије пред нама и патронажном сестром.

– Чула сам да је то најбољи старачки дом у Војводини – рекла је моја мати, седајући на кревет подно Радмилиних ногу.

– То је геронтолошки центар са најмодернијом опремом – умешала се патронажна сестра. Она је прекраћивала време дежурства хеклајући столњак.

– Сви тако кажу – одговорила је Радмила незаинтересовано, као да јој тај податак ништа не значи. – Видите, све ствари сам поклонила рођацима. Сутра ће доћи и однети све – рекла је неочекивано показујући руком на упаковане предмете и намештај. – Задржаћу само неколико успомена – додала је обраћајући се мени. Тек тада приметих наслоњену на ноћну лампу једну фотографију на којој се видео човек средњих година, млада девојка и дечак од десет, дванаест година.

– Је ли то ваша породица? – упитала сам је опрезно.

– Да. Само се мама не види, она је фотографисала. Знала је добро да рукује фотоапратом, у оно време – додала је, не толико да похвали мајчино мајсторство, већ да ме одврати од питања у вези с њеним оцем и братом, осећала сам то. Плашила се да помене њихова имена, али је, ипак, смогла смелости да их гледа.

– Знате, мислила сам на вас ових дана – рекла је хватајући ме својим врућим, треперавим прстима за руку. – Ја не волим да машем тиме, том рацијом. То је прошлост.

Радмила Јовановић је тешко говорила и ја сам морала да се нагнем сасвим над њено бело, увело лице, чија је брада, с празним кесастим подваљком, непрестано подрхтавала. Она није испуштала моју руку.

– Сећам се, те године снег се дуго задржао на улицама. Тек у априлу је почео да се топи. Људи су тада могли да виде поточиће крви која се одмрзнута са снегом, на местима где су жртве биле убијане, иако је од тада било прошло два месеца. Крв је изгледала сасвим свежа – додала је замишљено, као да у томе види некакав мистичан знак. Њено лице имало је при том онај зачуђени, запрепашћени израз болесника од Паркинсонове болести.

Заувек сам запамтила тај њен необично укочени поглед, разрогачене очи с капцима који су се повремено, сами од себе, затварали и отварали.

– Шта то шапућете? – глас моје мајке пренуо ме је из омађијаности лицем Радмиле Јовановић, које беше сасвим близу мог лица, осећала сам отужан, сладуњав мирис њене коже, кроз чије су се поре испаравали лекови.

– Ништа – одговорила сам и нехотице се одмакла од болеснице, тако да је она испустила моју руку, преносећи врелину својих дрхтавих прстију на згужвани крај покривача. Могла сам да чујем како сад већ неповезано мрмља.

– Крв од оних који више не постоје – рекла је умудривши се, као да нас упозорава.

– Не би требало да се замарате – патронажна сестра опоменула је Радмилу као брижним гласом, у ствари одсутним, није испуштала свој ручни рад.

Мати и ја смо одмах устале. Чини ми се да је у нашој ревности да удовољимо захтевима патронажне сестре било и личног интереса. Мојој мајци је било досадно, осећала сам то, с болесницом се није могла препирати.

Што се мене тиче, Радмилино бунцање о свежој крви испод снега беше ме прожело језом. Борила сам се са жељом да останем (и чујем сваку реч њеног бунцања) и осећањем пристојности које ми је налагало да одмах напустим болесницу.

Излазећи, још једном сам је погледала. Њени капци беху спуштени, мирно су почивали у тамним удубљењима испод обрва. Можда је спавала. Ниједан делић њеног лица није се мицао.

У старачки дом пребацили су је већ следећег дана. Ипак, било јој је суђено да умре потпуно сама у соби, пошто јој цимерка те ноћи беше пренећила код родбине.

ОМЧА

Једина сахрана је у моме памћењу сведена на неколико ситних појединости које више говоре о мени лично него о самом догађају.

Сећам се да сам се издајнички смешкала док сам се поздрављала са људима и била веома говорљива, али некако непријатно и недостојно тог дана. У поворци сам се често окретала уназад да бих нешто добацила брату од ујака, који је исто као и ја био расположен и спреман да прсне у смех ни због чега.

Никакав нарочит утисак на мене није оставило ни спуштање ковчега у раку. Грумен земље који сам бацила издалека и неспретно ударио је у зид раке, а не у ковчег и бешумно се распао јер је био сипкав и мек.

Ако бих рекла да сам осетила тугу или страх, лагала бих. Напротив, уживала сам да гласно износим своја запажања о неминовности смрти и животу који се једног дана мора угасити.

И пошто сам тада имала само тринаест година, верујем да сам свима деловала као стармала, иако су они говорили мојој мајци да сам веома осећајна.

Не знам да ли је деда то заиста пожелео, али мама и ујак су тврдили да се јадном деди испунила жеља да за његову сахрану буде леп и сунчан дан. Тај податак се преносио од једног рођака до другог, сви су осећали потребу да га истакну као да је остварење дедине последње жеље било нешто посебно потресно и ганутљиво.

Док је деда још лежао у отвореном ковчегу на спојеним хоклицама у гостинској соби, копкало ме је да га добро осмотрим и видим ону тајанствену модру масницу око његовог врата. Али, поред одра су дежурале жене из суседства и моја ујна која ми није дозволила да прићем покојнику. Запамтила сам да је дедина глава била скроз ћелава, кожа затегнута, бркови штуцовани и седи, а крути бели оковратник закопчан до грла.

Објашњење да је деда сам себи прекратио муке деловало је нејасно и двосмислено. Много ми је лепше звучало: „Он се убио”. Међутим, начин на који се убио примила сам као ружну страну која унизује цео догађај и одузима му достојанственост. У разговору сам увек прећуткивала да се деда обесио.

Узбуђивала ме је реченица „он се убио” и ласкала ми. Моје смешкање због којег сам се осећала непријатно на сахрани је, у ствари, била моја неспособност да прикријем задовољство што се у нашој породици догодило нешто необично.

У вези са дедином сахраном јавља ми се и једна слика за коју нисам сигурна да ли припада баш том догађају или неком другом. Предвече су ме позвали у летњу кухињицу да поједем парче погаче умочено у топлу дрождину. Сви гости су били напољу, седели су за столом испод орахове крошње. Жичана ограда је делила двориште од баште зарасле у коров, у којој сам препознавала само дугачке суве стабљике мака и два закржљала дрвета кајсије.

Жамор гостију и рођака у пепељасторужичастом сумраку изазивао је у мени пријатну поспаност исто као када бих дремала на каучу ослушкујући разговор родитеља, а дађа ми није личила на дађу, већ на рођендан чији је слављеник одсутан, али то нико не примећује. У руци ми је остао окрајак погаче, сув, па сам ушла у кухињу да га сама умочим у дрождину. Тамо је поред отворене рерне чучала моја баба, тргла се кад ме је угледала. Устала је и поново села на канабе углављен између зида и шпорета. Нисам одмах схватила шта је радила поред рерне. Изгледала ми је ружна, у црнини, сузних мутних очију, са пикном која јој је клизила поред дужице левог ока подсећајући на заметак у јајету. Сећам се да ме је упитала: „Јеси ли појела нешто, дете?” Из рерне је вирила тепсија пуна масног сока у којем су се пекли комади свињетине. Помислила сам како је ружно од бабе што кришом једе и замерила јој на неосетљивости, иако нисам видела да нешто жваће.

Док сам поново умакала окрајак у дрождину, баба је саставила ноге као девојчица, скрстила руке на крилу и почела да се моли нечујно, брзо мичући уснама.

Нисам сигурна да ли се тај сусрет са бабом догодио на дан дедине сахране или касније. Поколебало ме је моје сећање на дедину и бабину собу која се није налазила у дограђеној летњој кухињици, већ у кући у предсобљу између ујакове спаваће собе и трпезарије. Моја мати је на дан дедине сахране заборавила џемпер на бабином кревету и када сам отишла да га узмем, у соби се једва видело, слаба светлост се пробијала кроз светларник на зиду, подно таванице. На ноћном сточићу који је раздвајао два кревета угледала сам дедину здравствену књижицу у сивом поливинилском омоту и карирану марамицу пажљиво исправљену и сложену, али не чисту, изгледала је као да је дуго стајала у џепу, неупотребљавана. Претпостављала сам да је књижица дедина, отворила сам је да се уверим. Унутра је био савијен некакав стари пожутели рецепт за лек који нико није подигао. Прочитала сам дедино презиме и име идатум рођења – Коста Ненин, 1893. Сећам се да сам књижицу брзо вратила на сточић, као да је кужна. Требало је да прође много година да бих осетила према деди самилост и разумевање које данас осећам. Његова крв и месо. Али од сродства била је важнија моја духовна сличност с дедом, коју сам открила на основу неколико туђих успомена.

Мати ми је једном рекла: „Деда никада није волео да буде стражар, али је морао да прихвати то место јер су онда стражарима давали станове у кругу колоније. Био је обичан стражар, али се понашао као господин. Носио је лаковане ципеле са камашнама, био галантан, с робијашима је био веома присан, и увек као у неком пакту с њима против других стражара.”

Ми нисмо често посећивали деду јер смо становали у другом месту. Имали смо веома лошу везу са Сремском Митровицом. Најтеже нам је падало да се ујутро пробудимо у три сата да бисмо ухватили воз за Нови Сад. Опростили бисмо се са дедом и бабом увече да се они не би будили рано због нас. Али то није било потребно, јер су они у то доба већ били будни. Уосталом, морали смо проћи кроз њихову собицу. Сећам се да су обоје имали перине пресвучене плавобелом карираном навлаком. Баба би нас чекала потпуно обучена, њена перина била је пресавијена као палачинка и гурнута до зида. А деда није могао да устане, јер су му ноге биле одузете. Седео је наслоњен на велики јастук. Ја бих пришла да их пољубим и при том бих увек промашила њихове образе и пољубила их у празно. Сметао ми је устајали мирис у соби. Старачка сага, како би рекла моја мати. Деда је имао високе јагодице прошаране ситним црвеним жилицама и косе очи. Азијатски тип. Његов млак затегнут образ као да је био прилепљен за јагодице. На растанку би ми обично рекао: Good bye, girl! Поједине речи волео је да каже на енглеском језику. Мој деда је био у Америци, у два маха. Једном као петогодишњи дечак, сироче без мајке, са оцем који није имао коме да га остави. И други пут као шеснаестогодишњи младић, опет с оцем, али тада својевољно, јер није могао да се сложи са мећехом.

Још као младић осетио је да је другачији од својих вршњака, волео је лепе призоре, старинске ствари, узбуђивао се и горео од

чежње ка нечему што је само наслућивао. Умео је лепо да пева и игра. Говорио је правилно и увек имао у виду оне друге људе, отмене, неситничаве, не много богате којима је завидео. То нису били људи из његове средине, већ непознати пролазници господског изгледа, које је као дете виђао на улицама Чикага.

Чувао је једну фотографију из времена када је други пут био у Чикагу. Сликали су се са радницима испред кантине коју је држала нека Савета Бичанска из Манђелоса. Сви су били обучени лоше, изгледали су уморно и видело се да живе бедно и скупљају сваки динар као прави печалбари. Једино је мој деда био обучен као некакав господичић. Буг на ногавицама био му је прав као стрела, ципеле шиљате, с дебљом потпетицом јер је деда био нижег раста.

Он је боравио с оцем у Чикагу од 1908. до 1911. године. Радили су свашта, углавном не много тешке послове. Колико сам сазнала од ујака, деда је у Чикагу скупљао стаклене флаше и старе новине и продавао их на отпаду.

Увече није седео с осталим радницима у бараци или у кантини Савете Бичанске, већ је лутао радничким квартовима јужног Чикага залазећи у кафане у које су долазили прави Чикажани.

На основу неких података којих би се моја мама сетила с доста напрезања, закључила сам да је мој деда у Чикагу сав уштеђени новац трошио на одевање и изласке. Рекла ми је да јој се чини да је деда једном споменуо нешто у вези с немим филмом, односно да је 1910. или 1911. био статиста у неком филму који се снимао у Чикагу.

Када сам била девојчица, дедино самоубиство оставило је на мене снажан утисак из сасвим себичних разлога јер сам могла да се хвалишем пред друговима како је мој деда био необичан човек који се убио. Његова смрт ми је дуго година била чудо због којег нисам осећала никакву жалост. Тек двадесет година након дедине смрти, када се једном повео разговор о његовој болести, помислила сам како је могао да се обеси човек чије су ноге биле непокретне.

Замишљала сам га како лежи на кревету и пребацује конопац за веш преко неке имагинарне куке на таваници, опробава чврстину чвора, затим везује уже око врата и крајњим напорима с ивице кревета пада на патос. И зашто се он обесио? Пре него што је почело да ме копка то питање, у мојој глави је постојала јасна, чврста шема по којој је баба била мученица, а деда мучитељ.

Никада нисам подробно испитивала маму о њеним родитељима. Она ми је сама доста пристрасно, и увек у вези с неком за њу неповољном ситуацијом у браку, причала како је деда имао љубавницу чијој деци је за Божић равноправно куповао поклоне као и својој деци. Једном је потписао меницу извесном господину Рајчетићу који је засенио деду својим отменим изгледом, носио је хауптцилиндер и лептир-машну. Тај Рајчетић се после изгубио у непознатом правцу и деда је морао да плати његове дугове, што је моју бабу довело до очајања. Она није могла схватити дедино расипничко понашање, његову галантност према туђим женама, његову болећивост према затвореницима у Митровачкој казниони.

Њих двоје су се упознали на једној слави Светог Арханђела у Дероњама. Деда се вратио из Америке у пролеће 1911. године, а слава је била у јесен. Уштедео је нешто новаца, био је лепо обучен и на слави се, вероватно, истицао својим грађанским изгледом, био је у центру пажње, као неки глумац, белосветско чудо, коме, у суштини, нико од оних сеоских момака није завидео. Можда су му завидели на оделу, ципелама, али су они врло добро знали да је мој деда „гоља", нико и ништа, беземљаш.

Није се уклапао у то друштво сеоске младежи, али је ипак успео да освоји моју бабу која је била мирацика. Донела му је у тал три јутра земље, шест великих и шест малих дуката. Настанили су се у Обровцу, код дединог оца и мађехе, који су имали још троје деце. Мађеха је потрошила скоро цео бабин мираз, оно мало што је остало баба је ставила у банку и наговорила деду да се оделе и одселе из Обровца. Од самог почетка брака, њих двоје су унесрећивали једно друго. Баба је волела деду, али га је презирала, а он није могао да је види очима јер је била кукумавка, богомољка, увек несрећна, озлојеђена и с том пикном у облику заметка која јој је прекривала део очне дужице.

Баба је била за деду оков који га чврсто држи, везује за оно од чега је хтео да побегне. Она га је презирала, али не равнодушно, већ као човек који презире неку своју слабост, или као мајка која зна за мане свог детета и грди га, али не подноси да чује од других те исте грдње.

Други град који је деда обожавао био је Беч. Сећам се да је моја мама једном, задиркујући деду, упитала какви су били његови ратнички дани у Бечу, а он је, не примећујући њен подсмех, одговорио: „Ах, Вијена, Вијена". Био је наслоњен на велики перјани јастук и увек сам се питала како му прође време. Није читао књиге, новине само понекад ако би ујак из неког разлога купио „Политику" и

затим је однео деди да је прегледа. У ствари, деда није могао бити сам јер је његова соба била пролазна – ујна, ујак, брат и сестра од ујака пролазили су кроз дедину собу не примећујући га, свађајући се пред њим, довикујући се, толико им није било стало шта ће он мислити о њима да су себи допуштали такве интимности као што су намештање панталона, повлачење зарозаног комбинезона, брисање носа или зевање.

Деда је у Беч отишао као аустроугарски војник. Не знам како је успео да га не пошаљу на фронт. Рат је провео у Бечу као војни бербер. Та привидна срећа одговарала је управо њему. Изузетне околности вероватно су му ишле наруку, оне су учиниле да му Беч изгледа присан, отворен град, чинило му се да су разлике међу људима више измишљене него стварне, није признавао да заједничка невоља зближава људе, али само привремено, док невоља не прође.

У Бечу је имао љубавницу Елзу која му је поклонила дуванкесу од бешике опшивену зеленом чојицом на којој је било извезено фулом златне боје: ELSA FUR KOSTA. Та бешика је била лепо обрађена, по боји и шарама подсећала је на пергамент, али је била мека попут јагњеће кожице.

Касније, када се рат завршио и он се вратио кући не радујући се повратку, примајући га опет као свој неуспех, сачувао је дуванкесу као доказ да је заиста постојао тај период у његовом животу када је уживао у амбијенту који му је пријао, претпостављам да је волео да се шета поред Опере и посматра отмене посетиоце како силазе степеништем. Он није био крив што је волео места одакле није потекао, што је осећао како његова личност оживљава на подлози која јој не припада.

Лако је било замерати му што „високо лети, а ниско пада", што ништа није стекао већ све профућкао, кад они што су му замерали никада нису осетили жудњу коју је мој деда осећао. Он је чувао у дуванкеси књижицу финог, мало крпастог цигарет-папира из којег су испадале мрвице дувана. Удисао је мирис старог дувана, као што човек који има нападе гушења удише спасоносни кисеоник из маске. „Пати од финоће" – рекла би моја ујна која није волела деду, јер од њега није имала никакве користи. Што сам се више распитивала о деди, ја сам му бивала све ближа. Схватила сам да је основна грешка у томе што ми, деда и ја, имамо особине оних болећивих, уметнички настројених, декадентних изданака старих фамилија које су достигле свој врхунац и сада неминовно пропадају.

Ова наша декадентност је још поразнија зато што је накалемљена на изданке сиромашних породица, који би требало да су жилави и прилагођени средини.

Дедина слабост била је очигледнија од моје јер није умео да је контролише. Баба је покушавала да приближи деду, бар по спољним ознакама, оном слоју из ког је потекао. Претпостављам да му је говорила: „Ако већ ниси успео у Америци, потруди се овде да нешто урадиш, ето комшија је саградио кућу, његови синови ће имати шта да наследе", не схватајући да мом деди ништа није значила ни кућа, ни имање, ни углед међ' светом који је био тако далеко од света у великим градовима као што су Беч или Чикаго.

Једино око чега се потрудио било је да промени службу. Није могао напустити Митровачку казниону, али је успео да га преместе за поштара Управе казнено-поправног завода.

Сећам се да је дуго носио, и након пензионисања, поштарску блузу од већ избледелог сивкастог платна. Њом би огрнуо леђа када би сео на кревет спустивши ноге на под. Било ми је непријатно да гледам у његове ноге, узана мршава стопала, зглобове и модрикасте цеванице које су вириле из ногавица пицаме.

Деда је као инвалид пензионисан у својој четрдесет и петог години, уочи Другог светског рата. Двадесет две године животарио је између пролазне собице и дворишта куће коју је баба купила од своје уштеђевине. Ништа га посебно није занимало. Док је још могао да се креће, излазио је из собе и седао на клупицу испред куће да посматра пролазнике. Касније је седео само у дворишту, за столом испод ораха, помало пијуцкајући, и кришом, јер му је пиће било забрањено.

Нико му није пребацивао директно, али тај зид ћутања између деде и његове породице, тај неми презир и ниподаштавање деловали су на њега попут отрова са успореним, али сигурним дејством. Последњих пет година деда је провео лежећи у кревету или седећи ослоњен на згужвану перину. Понекад је дремуцкао цео дан и онда није могао ноћу да спава. Лежао би у мраку ослушкујући бесно крљање паса луталица на улици. Кроз светларник би видео само крошњу великог багрема која је била неправилно разграната, тако да су поједине гране образовале чудне фигуре.

Недавно сам сањала деду како ми прича свој сан. Не верујем у душе умрлих које се јављају у сну, али овај мој сан као да је потврђивао то старо веровање. Било ми је жао што с дедом за његова

живота нисам људски разговарала. У сну сам видела деду како долази из баште носећи корпу пуну откинутих сасушених главица мака. Требало је заједно да поломимо чауре и скупимо зрна мака у једну чинију. То ме је подсетило на чишћење грашка и ја сам му рекла да ћу скупити више мака него он. Сели смо на клупу. Деда је био тако низак да су му ноге висиле у ваздуху када је сео. Рекао ми је: „Сањао сам да сам проговорио у оном немом филму у којем сам био статиста. Заборавио сам како се зове глумица која је играла главну улогу, а требало је да у филму изговорим само њено име. И рекао сам, онако напамет: "Пола Негри". Кад сам се пробудио, сетио сам се тога. Заиста је главну улогу играла Пола Негри." Ја сам га помиловала по образу као што бих помиловала своје дете када каже нешто наивно и симпатично. Додир мог длана и дедине суве топле коже на лицу био је толико стваран да ми се чинило да и након буђења осећам топлину на длану.

Реконструкција дединог живота и смрти заокупљала ме је повремено таквом снагом да сам приликом испитивања рођака о деди сама себи личила на полицијског инспектора. Срећом, моја мати је имала разумевања за мене. Она се није ишчуђавала, али би се увек узбудила, сва би се запалила говорећи о својим родитељима и свом детињству, губећи се у детаљима који би на крају одвели причу у погрешном правцу. Једном приликом сам била приморана да прекинем њено причање и без околишања упитам како се деда обесио. Неприпремљена, моја мати је била веома кратка: „Па, забио је ексер у довратак и обесио се седећки. Штриком за веш."

Било је то заиста добро припремљено самоубиство. Тог преподнева деда је остао сам у кући. Ујак и ујна су били на послу, њихова деца у школи, а баба је, по дедином налогу, отишла у Социјално због неке потврде.

Он је пре тога морао набавити уже и смислити како да се довуче до врата. Кад замислим шта је све требало да уради, и с каквим напором, осетим страхопоштовање према деди. Он није имао инвалидска колица и ту раздаљину између кревета и врата прешао је придржавајући се за покућство или бауљајући по поду. Такав напор могао је да поднесе само човек који је чврсто одлучио да умре. То није био тренутак малодушности, већ планирано самоуништење, снажна воља за смрћу.

Да бих се искупила за ранију равнодушност, ја сам покушавала да до краја замислим чин дединог самоубиства. То није била никаква жртва с моје стране, само уображење да нешто осећам. Могла сам да замислим деду како намиче себи омчу, затеже је и одгуркује столицу на којој је седео. Али, све је то било безболно и лажно. Чак и искежене наказе које су ми искрсавале пред очи уместо дединог лика биле су неме, безопасне, неуверљиве. Преостало ми је једино да стегнем прстима свој сопствени врат и тако без посредства маште осетим делимично оно што је деда осетио у тренутку када му је омча стегла врат.

Али, и то је био јалов покушај. Бол, гађење и слана пљувачка у устима било је све што сам изазвала стежући свој гркљан.

Када сам последњи пут била код ујака, врата у чији је довратак деда забио ексер била су зазидана. Њима је сасвим одвојио трпезарију од бивше дедине и бабине собе, која је сада претворена у кухињу.

ЖИТИЈЕ ПРЕПОДОБНЕ ВЕЛИКОМУЧЕНИЦЕ ЈУСТИНЕ

У време незнабожног цара римског Диоклецијана, у Сирмијуму, главном граду Паноније Друге, области поверене цезару Галерију, живљаше једна високородна и богата удовица по имену Јустина. Беху надалеко чувени њени подруми с бачвама извршосг црног и белог вина. Она је продавала вино купцима из многих крајева гнушајући се помисли да сама отвори крчму, што јој многи саветоваху, и тако, можда, повећа своје богатство. Добра и жалостива према људима, милостива према сиромасима и врло дарежљива према свима који ишту, Јустина размишљаше и о томе да се више не бави винарским пословима јер није могла заборавити да јој је муж пострадао у једној крчми од неког махнитог пијанца. Једини разлог због којег није учинила то богоугодно дело био је што имаше сина који је требало да наследи трговину и силне винограде на обронцима сремских планина. Сем овог сина, Јустина не имађаше више деце и зато га чуваше као зеницу ока свог. Младић пак, коме на рођењу наденуше име Марко, дошавши у доба када се преузимају родитељски послови, показа, иако беше образован, паметан и добре нарави, неко чудновато одсуство воље за било какав рад. На велику жалост Јустинину проводио је дане и дане у својој соби или у неком забаченом кутку дворишта, без посла, ленчарећи, обузет самим собом, својим мислима. Имао је обичај да се предаје гатањима, и то двема врстама гатања: посматрању птица званом ауспицијум и посматрању муња, односно дисциплини фулгарис. Његовој мајци Јустини, која беше већ упозната с веровањем хришћана и која у дубини душе даваше предност хришћанском богу, као и његовом сину Исусу Христу, иако то још не признаваше јавно, сметало је ово будаласто и смешно сујеверје, али се није усуђивала да то своје мишљење отворено каже сину. Срце јој се стезало од жалости што јој син губи дане у таквим бесплодним радњама. Затицала га је како задубљено прати стреловите летове ластавица високо у ваздуху или како у пешчаном делу баште, коју су заплљускивали таласи Саве тако да је понегде тле бивало ребрасто, црта шему распореда птица селица у јатима, њихов смер, испрекидане линије њиховог раздвајања и поновног спајања на небу. И она би понекад пошла за синовљевим погледом и чинило би јој се да тамо на небу уместо птице трепере сребрни листови тополе, помислила би при том како ли је изгледало васкрсавање Исуса Христа, како се он пропео у висине и да ли је заиста било виђено његово узлетање или је оно било невидљиво за људске очи, поготово очи незнабожаца.

С нарочитом занесеношћу њен син је посматрао муње за летњих олујних вечери пре него што би се киша стуштила на земљу. Преносио је на зидове сливове муња, њихове главне токове и притоке, ширио мрежу корења које је браздало небо. Гатао је самом себи као да очекује да се нешто догоди и прене га, нешто изван њега а у вези с њим.

Неколико пута је она покушавала да га заинтересује за ново учење, за нову науку о Божијем сину и искупитељу људског рода, наравно, опрезно, издалека, као да казује некакву чудновату приповест, не нешто у шта она верује. Међутим, не налазаше пут до његовог срца казивање о хришћанима. У крајњој невољи Јустина се домисли да би га можда војнички живот преноу из мртвила. Та високородна и племенита жена, иако изнад свега мрзаше насиље и обест војника који су прогонили и мучили људе само зато што су хришћани, предложи сину да се јави у легионаре ако га више привлачи војнички од трговачког позива. Он одби њен предлог речима: „Мени је овако сасвим добро.“ И настави по старом да проводи дане у доколици, задубљен у своје бесплодне мисли које каткад прекидаше уздасима, или се бавећи гатањем. Једино је за време ноћних баханалија излазио из куће предајући се разноврсним телесним пороцима под окриљем мрака.

У пролеће оне године знамените по Диоклецијановом едикту против хришћана, године необичне по двоструком тројству између којег се налазаше празнина, ништавило, нула, благородна Јустина реши да се јавно искаже као хришћанка и затим повуче у испоснички живот. На ово дело се она одлучи занета подједнако љубављу према Богу и мајчинском љубављу. Нешто јој је казивало да у своме животу мора учинити пресудан корак који ће имати дејство и на њеног сина. Искрено се молила новоме Богу да разуме двострукост њене побуде и опрости јој на оном земаљском и себичном делу који је потекао из њеног родитељског интереса. Наиме, предобра мати,

пуна гриже савести због сина, помишљаше да је можда својом ревношћу у мушким пословима трговине или неуморним залагањем и радом нехотице произвела на сина рђав утицај, не пружајући му наду да је може надмашити и бити бољи од ње. Она му, додуше, даваше на речима увек подстрек и предност, али на делу показиваше увек превише самопрегора.

Распродавши свој лични златни и сребрни накит, не хте ни зерицу окрњити синовљево наследство, и раздавши сиротињи новац, она једног јутра, док се још петли нису огласили, кришом напусти кућу не остављајући никоме никакву поруку, и настани се у једном веома удаљеном винограду у напуштеној пударској кућици. Само свештеник који је постриже беше упознат са местом њеног новог, подвижничког живота.

Још се постара да до ушију њеног сина стигне глас о томе да му се мајка повукла у испосничку ћелију и да има намеру да умре као права хришћанка.

Не много након што предобра Јустина напусти свој дом, цар Диоклецијан изда поменути едикт на основу којег би извршен велики прогон хришћана у провинцији Панонији.

Вест о силном насиљу војника и мукама хришћана нимало не поколеба Јустину у њеној вери, а глас о томе да јој син као легионар учествује у прогонима за њу беше промисао Божија којој још не сагледаваше крајњи исход и циљ, али се њено мајчинско срце радоваше да јој се син тргао из обамрлости и тупости.

Као што се поткресава неко бујно дрво одсецањем бесплодних грана тако је она трновите израслине помисли одсецала постом и молитвом. Ако би пак њена сумња порасла (сумња коју набоље изражаваше недоумица: да ли она жртвује веру због сина или жртвује сина због вере), онда је Преподобна предузимала према себи одређене казне морећи тело разноврсним трудовима. Није се задовољавала само гладовањем без хлеба него и пијењем врло мало воде. Они силни гроздови најизврсније лозе усахњиваху на чокотима винограда за чије постојање су знали само она, покојни њен муж и онај свештеник који беше постригао Јустину кад се одлучила на подвижнички живот.

Спавала је на земљи не хтевши чак ни мало сламе да стави под леђа. Истрошени кров пударске кућице беше слаба одбрана од кише и града тако да би често била покисла до голе коже радујући се да и на тај начин умртвљује тело и увећава свој подвиг.

Међутим, ђаволска моћ још бејаше присутна у Јустининим сновима. Исцрпљена гладовањем, сањала је снове у којима се сладила најодабранијим гроздовима. Толико би ти снови знали бити уверљиви да је затицала себе како хода у сну или би се будила крај чокота осећајући на уснама распрскавање златних пуцади. Но, најтежи јој бејаху снови у којима јој непријатељ подметаше њенога рођеног сина како изгара у некаквој ватри или се сурвава у бездан. Понекад је буђаше сладострашће јер би јој ђаво у сан послао мужа у најбољим годинама склоног телесним уживањима.

Против саблажњивих ђаволских напада она је употребљавала молитву као оружје и штит, а шлем око главе био јој је сачињен од вере, наде и љубави. Разумна по природи, Јустина би у тренуцима непријатељевог повлачења и пораза (иако не коначног) ублажавала суровост својих подвига чинећи то да јој удови не би сасвим ослабили, старајући се о телу као о лађи која тек треба да издржи бродоломе. Тада би дозвољавала себи да јој усне окусе опору сласт оскоруша, модрих дрењина и ружичастих гроздова дрењка.

А кад би у својим мислима препознала утицај пређашњег живота, као и оне разлоге за веру који бејаху неискрени и лажни, Јустина говораше: злато су пост, уздржање, милостиња, али и незнабошци свој непријтељски лик утискују у њега, као што се, такође, сви јеретици хвале сличним подвизима.

Након сто педесет дана, испосништво Јустине прекидоше војници управитеља Галерија који по наређењу цара Диоклецијана истребљиваше ревносно све хришћане у већ поменутој области Паноније. Међу војницима по ревности истицаше се Јустинин син Марко.

Свештеник који постриже Јустину, у бунилу, не знајући ни шта говори од претрпљених мука, одаде место Јустининог боравка. И тако се догоди да ова врла и подвизима истрајна жена постане жртва ужасног прогона.

Пошто би саслушана од епарха и пошто мирно без страха изложи да се вере у хришћанског бога и његовог сина Исуса Христа неће одрећи ни под претњом најужаснијег мучења, Јустина жељно очекиваше свој последњи подвиг – сопствену смрт.

За место посечења одабрана је једна чистина на коју су лети сељаци доводили стоку да је одморе и напоје пре него што је изведу на пијацу.

Дан беше пазарни и још се на утрвеном путу, као и песковитој обали, могаше видети нечист од разне стоке, као и гране врба у плићаку, шибе и прутови којима је стока терана на пијацу. Безбожни и дрски управитељ беше намерно одабрао ово упогањено место да би понизио Јустину. Осим војника погубљењу присуствоваше неколико незнабожачких свештеника, руља покупљена на улици, али и неколико благородних људи, душа спремних да приме хришћанско семе које ће проклијати у бољим временима. Син Јустинин Марко издвајаше се међу војницима племенитошћу свог лица, лица на којем се могло видети да га страдања невиних не остављају више хладним и равнодушним. Јустина, којој мајчинска љубав изоштраваше вид, опази сина међу војницима и њено срце се испуни захвалношћу према Богу. Више јој нису могле наудити никакве шибе. Крв је капала из рана које су јој наносили војници својим оштрим копљима. Међу тим ударцима она препознаваше синовљеве по благости и због тога јој беху налик на миловање.

Кад стигоше на само место посечења, мученица Јустина изговори молитву: „Господе Исусе Христе, Боже мој! Хвала Ти што си ноге моје поставио на камен трпљења и управио кораке моје ка правој вери. Сети се, Господе, да сам тело и крв, и опрости ми сагрешења моја и недостојности.“

Изговоривши молитву, Јустина рече џелату: „Изврши то што је наређено!“ Истог тренутка џелат замахну мачем и одсече свету главу њену, а из ране уместо крви истече млеко.

Љиљана Ђурђић

ЉИЉАНА ЂУРЂИЋ (Београд, 1946). Дипломирала светску књижевност на Филолошком факултету у Београду. Песникиња, приповедач и есејиста. Збирке приповедака: *Како сам љубила Франца Каспара* (1986), *Слике из претходног живота* (1997), *Стадијум огледала* (2004), *Сви на крају кажу мама* (2009), *Силва Југословенка* (2016). Књиге есеја: *Beograd by my mind* (1995), *Удри кравицу* (2001), *Пресвлачење* (2003), *Fool Memories* (2004). Приредила антологију савремене женске приче *Женски континент* (2004). Била уредница “ProFemine” (1995) и колумнисткиња листа „Данас“ и „Европа“.

ПУТ ФИРУЛА 20

Ово је аутобиографска прича. Мрзим такве приче и управо зато, да не би било нагађања, хоћу да се то зна, одмах на почетку. У детињству постоје различите врсте љубави: према птицама, црвима, мирисима, предметима, боровој смоли, неким људима и женама. У зависности од тога где вас падобран судбине спусти и од начина на који потом буду сакупљени његови кончићи и конопчићи, можете се наћи на обали мора или на обали баруштине. Обала мора, наравно, пружа много више разлога за љубав од обале баруштине. Ја сам се, у детињству, обрела на обали мора, у Сплиту, на Фирулама, Пут Фирула 20.

Захвалност не дугујем ником посебно, ствар је запетљана, породично. Реч је о једној од оних многобројних породица које то заправо никад и нису биле, и у којима су се вагони једне расходоване композиције прикључивали другој која је већ била састављена од разноразних вагона неких других расходованих композиција. Национална мешања нису никаква реткост у оваквим породицама, бар не на овим просторима. И, воз иде, а укупно узевши у њему је често мање досадно но у неким другим, тачним ко Гринички сат, који су се у правилним интервалима заустављали само на великим станицама да одбаце изанђале вагоне и прикључе ганц нове с овереним педигреом. Све у свему, мене је једна таква, склепана композиција, сваког јуна избацивала на сплитској железничкој станици, сву озарену и опијену мирисом далматинског биља који је негде око Перковића улетео у вагон и најављивао сањано плаво пространство, и купила сваког септембра, сву зарозану од суза, и одводила дубоко у копно, у Београд, да чекам следећи јун.

Са пет година, или нешто више, била сам већ заљубљена у све: у кућу на Фирулама, у њен врт и његов дебели тепих од борових иглица, у две полуголе гипсане статуе које су чувале степениште што се у каскадама обрушавало доле ка мору, чак и у гусенице које су обилно, после кише, падале са тамариса и борова и чија су се гмизава, длакава тела претварала у зелену, одвратну кашу, ако бисте их којим случајем нагазили. Љубавне поруке које смо урезивали у листове гигантских агава којима је врт био оивичен, налазили смо идуће године као ожиљке што су се по шавовима сушили и скупљали поништавајући име љубљеног или љубљене. Било је много нас, деце, и њих, стараца, четрдесетогодишњака који су нам ујутру, из спизе, доносили храну. Испред је било море, од јутра до вечери; само камене степенице, мала гвоздена капија и море са три сике и мулићем са којег смо, прво на ноге а потом на главу, скакали по цео дан док су се одозго, из врта, на слепо разлегали гласови: Мићо, Лидија, Тонко, Лило, кући-и-и-и. Увече су се чула мрмљања и натезања у мраку, под тамарисима, мирисали су борова смола и со, а у даљини је Брач, светлуцањем својих многобројних настањених увала, слао тајне поруке Сплиту.

Већ у зору, видим себе како стојим – мршава, краката девојчица, поцрнела и склиска као туљан – у води до колена и ловим пужиће, шкољке, козице, све оно што је вечерња плима донела на дар Фирулама. Површина воде је огромна лупа кроз коју се као на длану љеска чаробни подморски свет, притајен у вијугама песка и повесмима морске траве. Нигде никог. Купачи долазе тек око поднева а дотле траје усамљени рај јужних мора. Мало по мало сунце ће уз помоћ ове лупе запалити свет. У подне, гореће и море и камен. Неизмерна радост тих јутара преплављује ме и данас, углавном недирнута, неупрљана другим сликама које су се слагале годинама које су потом дошле и које су загадиле море на Фирулама алгама, смећем, отпацима, нафтним мрљама и људском погани.

Ракови које смо понекад јели нису потицали из мора већ из Цетине. Доносила их је баба Јерка из спизе и истресала на сто у опојним мирисима далматинске кужине као гомилу гмизавог камења које је, нешто касније, из кључале воде излазило црвено као опека. Били су мртви да мртвији нису могли бити, а ипак су помицали своје дуге краке и бркове у које смо ми буљили као омађијани, заборављајући на глад што нам је сврдлала стомаке. Живи ракови из Цетине за ручак! Баба је сваке вечери, са столичицом на расклапање, ишла у Зенту да гледа кемпинг – прве странце који су са својим разнобојним шаторима и справама за забаву на води долазили у Сплит. Упорно је говорила да нема бољег филма од кепминга. Ми смо радије прескакали ограду која нас је делила од летњег кина Бачвице и зурили у филмско платно с којег би најпре, право према нама, грунула огромна петокрака *Филмских новости*, а потом би се, у зависности од репертоара, смењивали мушкарци и жене у љубавном загрљају или војници у најразличитијим униформама који су безглаво тумарали с једног краја платна на друго. У

околном мраку, пресецајући повремено сноп светлости из пројектора, лебдели су, помешани са звездама, несносни ројеви мушица и комараца.

Као што сам се ја искрадала у зору да ловим пужиће и шкољке, тако се и стари, деведесетогодишњи, Модул извлачио тајно из куће са својом лежаљком да заузме најбоље место у врту са којег ће мотрити све оне голе женске ноге и гузице које ће цео дан промицати пред његовим мреном застрвеним очима, док ће он мрмљати себи у браду: „Добра!“ А и иначе, каква је то менажерија била у том врту! Станари и њихови посетиоци који су с гаћицама и костимима за купање у руци долазили да се окупају. Приглупи Жељко, скупљач лоптица на оближњем тениском терену који ће, у годинама које су долазиле, постати светски тениски ас и власних јахте и његова сељанкаста сестра Винка из Блата на Корчули; па дебељушкасти, доброћудни Марио и његов малоумни брат Тонко; зализани лепотан Вице – latin lover – који ће се прославиити туљењем националних шансона и његова ружна жена Дијана са истуреним зубима као у глодара; па дугоноги београдски архитекта Пантовић, слика и прилика господина Илоа на одмору, који ће се једне оштре, београдске зиме, много касније, обесити у свом купатилу; дида Паве с једним стакленим оком; огромна Божићка и ситни Божић; Мићо и Лидија и изнад свих она – тета Југа, рођена 1918. од оца, припадника Сокола, крштена пуним именом Југославија, путница за Ел Шат, заводница склоњена у угодну заветрину дугогодишњег удовиштва, женска за сва времена која је свој малој деци говорила: „Дођи да видим како се љубиш, од тога ти све зависи!“

Тета Југа није кувала ракове из Цетине. Једном или два пута у току лета на трпези би се, уз сав сјај и помпу, појавио велелепни јастог са самог дна Брачког канала. Јастог је служен увече, у врту, уз свеће и вишко вино боје ћилибара, пој зрикаваца и шум таласа што су у правилним размацима пљускали доле о мулић. Тета Југа је гостила – ми смо говорили дрогирала – туристе, фуреште из Енглеске, Белгије, Италије. Омамљени мирисима и Југиним мазним гостопримством којим им је нудила целе Фируле на дар, па и цео Брачки канал све до Супетра, они су јој стоструко узвраћали. Колико пута су само њена деца, Мићо и Лидија, своје зимске распусте проводили у Лондону, Бриселу, Милану. Тако сам се и ја, једног Божића, обрела на пешчаним плажама Шевенингена, смрзнута, са носем који је непрестано цурио и безбојним, дрхтавим Лејном Јансеном поред себе коме сам стално испочетка морала да причам како је сад на Фирулама. Холандија у мом сећању почива тик крај италијанске лутке која отвара и затвара очи, килограма свилених бомбона и малог, златног прстена са плочицом на којој је било угравирано моје име – дарова које је тета Југа доносила кад је, једном годишње, долазила у Београд да се прошета по својој престоници.

Захваљујући тета Југи и њеним несумњивим дипломатским способностима, по кући и врту од самог почетка врзмао се и дух једног умрлог члана породице, Душка, првог официра на неком – име није упамћено – од бродова Југословенске трговачке морнарице из конвоја PQ 18 којег су 1942. године у водама Арктика, потопиле немачке подморнице. По причи очевидаца, цела посада се спасла осим капетана и Душка који су у свечаном ставу на командном мосту потонули заједно с бродом. Душко је имао тропски шлем на глави, около су били глечери и острво Јан Мајен. Шлем, који се после потонућа појавио на површини воде, преживели су вратили на Фируле и тета Југа га је мудро прикључила осталим предметима које је Душко доносио са својих путовања по Далеком истоку, а којима смо се ми слободно користили. Кинеске и јапанске вазе о чије смо се облине, у пролазу, стално чешали, а које су неким чудом остајале целе, користили смо тако што смо у њих гурали најневеровратније ствари, од кишобрана и старих ципела, до изгубљене дугмади и мокрих купаћих костима. Очигледно, вазе су споља добро чувале грациозне али отпорне кинеске и јапанске лепотице и старци са дугим брадама и перчинима. Бамбусов штап који је стајао у предсобљу, служио је за трешење тепиха од песка који су непрестано уносиле наше босе ноге, а шлем је, не једном, послужио залуталом и заборавном посетиоцу да заштити главу од августовског сунца. Једино више није било мајмунчета кога је Душко једном донео са Борнеа. О њему се само причало: како се мајсторски верао по дрвећу не правећи разлику између борова и палми, и како су га, наводно, негде у исто време кад је и Душко нестао у водама Арктика, појели Италијани, пошто су ушли у Сплит, мислећи да је мачка. Тако су се Фируле, Душко, Далеки исток и онај који је написао Јан Мајен и мој Срем нашли заувек спојени у мом детињем срцу.

И та љубав још траје, као што траје и одбојност према уњкавом гласу налик на глас евнуха који је, повремено, као лоптица са оближњег тениског игралишта, прескакао зид што нас је делио од врта суседне куће, а који је припадао строгој фигури мушкарца

с наочарима који је посећивао нашу сусетку, тета Мају Чулићку. При појави тета Мајиног госта ја сам, сваки пут, скакала као опарена и бежала на други крај врта да бих издалека посматрала његове споре покрете који су умртвљавали и залеђивали простор по којем се кретао. Једном, рано изјутра, видела сам га како стоји на самој ивици врта, ослоњен на бор, и зури у море; био је скинуо наочаре и лик му је био нешто мекши, готово женствен. Махинално сам с друге стране зидне ограде заузела исту позу – смешна, предугачка девојчица која је тек била почела да носи горњи до купаћег костима – и одједном сам знала да ми не видимо исто. Ни данас не знам је ли то био шјор Иво Андрић, тај господин загледан у море код наше сусетке, тета Маје Чулићке. Све казује да јесте. Утолико горе по мене, јер његова фигура била је пукотина која је кварила уљану слику мог детињства са боровима и морем у даљини. Код њега нема ништа о мору. Он ту напросто није припадао.

У наш врт често је навраћао и тета Југин најмлађи брат, барба Раде, неуморни љубавник и тенисер који је целог лета, замотане у новине, носио војничке цокуле које је обувао увек кад је морао да уђе у аутобус да га они силни фурешти не би изгазили; патио је од курјих очију и свима причао да откад је почела цела та ствар са Сви на море, ствар са његовим ногама се погоршала. Прича о његовом бурном љубавном животу кулминирала је у његовим већ позним годинама кад су му се деца из разних бракова готово заљубила, сусревши се на некој екскурзији и случајно сазнавши да су брат и сестра. Ћерка му ни на сахрану није отишла говорећи да такав један стари магарац, који би јој се сваки пут лепо јавио подигавши шешир кад би на њу налетео у граду са неком од својих нових љубавница, није заслужио ни груменом земље да се баци на њега. Ипак, њене јасно плаве очи које сам гледала како се мраче на Фирулама кад год би га спазила како долази са замотуљком под мишком, биле су његове очи. Тачна је била баба Јеркина опаска коју је полугласно, више за себе, изговорила онда кад му је победнички пружила цокуле што их је ишчепркала из гомиле старудија – њеног личног блага – а којима ће он заштитити своје болне ноге, да је неизмерна људска патња али да је и божја милост недокучива.

А онда је све било завршено. Није пукло као бомба – то је дошло касније – пропадало је полако и неосетно као што пропадају ствари, као људски живот што пропада: бора по бора, зуб по зуб, влас по влас. Воз који ме је сваког лета избацивао на сплитској железничкој станици добио је убрзање. Више није било весело ићи брзим преко Босне. На Фирулама, у врту, шетале су само сенке некадашњих житеља. Госпође Елвире, која је целог дана вребала јаке мушке мишице које би је однеле доле да се окупа – ту хрпицу костију заштићену од расипања кокетним, ластекс купаћим костимом – једног лета више није било на старом месту испод олеандера; исхлапила је заједно са мирисом. Нова старица већ је седела под њом.

Тета Југа се одселила. Она, чију је децу од пошасти италијанског презимена њиховог оца, у избегличком логору у Ел Шату, спасло њено име Југославија, доживеће да је се та иста деца одричу, преправљајући у својим новим исправама име мајке у Југана. Али она већ о томе готово да ништа није знала, загњурена у бриц и старе фотографије, на тринаестом спрату једне од зградурина Кинеског зида, са Фирулама које су јој остале за леђима, у стану препуном кинеских и јапанских ваза које су, зачудо, допловиле неоштећене до овог времена, једине које су сачувале мали круг тишине и тајанствености око себе што је некад опчињавао ону која ово записује; далека мора Јаванско, Кинеско, Јапанско, тропски шлем заборављен у неком орману чијег су власника одавно разнеле рибе и алге. Старица која ми се сањиво обратила, а која је још замамно њихала куковима и мазно се опходила и са мушким и са женским примерцима људског рода, још увек је боље изгледала од своје вршњакиње и имењакиње, наше заједничке домовине Југославије: „Чуј, борати, они горе ваде ратне секире, машу перјаницама, враг ће нас све однети!“

Тада сам последњи пут видела и Фируле и врт мог детињства. Онај опојни, специфични мирис далматинских кужина потицао је, пре свега, од плина који се код нас ретко употребљавао. Није било никакве магије. А кућа, Господе, врт, тај стареж, та слика пропадања, искривљених борова, обезглављених гипсаних статуа и фасада са разглављеним шкурама које су тужно висиле! Гледала сам је како одлеће у прошлост, напросто се диже од земље и одлеће као неки чудесни Спилбергов предмет у велико складиште прошлости пуно непотребних, потрошених ствари, мириса и слика. Злочинац се, као и љубавник, увек враћа на место злочина знајући да се само тако може разбити чаролија тренутка и да ништа поново виђено нема ону првобитну моћ којом окива за сва времена. Деја ву се тако појављује као права мера за вредновање протицања кружних, конвексних слика које, често, у поновном додиру са површином стварности намах и заувек избледе и нестану.

Понекад сањам Фируле и ако у сну добро напрегнем слух и погледам одоздо, са загађене плаже, горе на кућу скривену међу боровима, могу да је чујем, њу, тета Југу, како дозива на слепо. Мићо, Лидија, Тонко, Лило, кући-и-и-и! Онда ми излазимо из воде, трчимо ка кући, али старог степеништа више нема, испред нас је само литица уз коју је немогуће попети се, и онда се ми разилазимо, свако одлази у свом правцу, а Тонко, малоумни Тонко који је млад умро, враћа се назад у воду и гацајући по плићаку дуго нам маше, а ми се не осврћемо и не одмахујемо му и одлазимо да се више никада не сусретнемо.

ИСИДОРА, ЈЕДНА МОГУЋА ПРИЧА

Ово је већ трећи, не, четврти пут како Исидора отвара очи. Сваки пут њен полуслепи поглед урања у непробојни мрак собе. Код шестог или седмог пута одлучује да устане. Пажљиво спушта на под једну па другу ногу, ослања се рукама на гвоздени кревет и дуго зури у одшкринути прозор. Осећа мирис пролећне земље. Град испод куће се још не чује, његово брујање, које је око поднева звучало као удаљено брујање полуделе кошнице, почињало би негде око шест сати, тада је и соба почињала да се пуни светлошћу. Десно раме је боли већ данима. Лакат не може сасвим да исправи и увек мора пажљиво да га прислања на даску стола кад пише, да њени брзи потези не би изазвали болне трзаје и грчење мишића. Кичма јој је одавно полуискривљена. Кад крене из собе прати је на зиду грбава сенка издуженог носа на глави без врата. Нема укућана, нема свакидашњих звукова живих бића која би је самим својим постојањем заштитила и у чију би буку сад само спокојно склизнула као у какво склониште. Окреће се око себе, зна да нешто мора хитно да уради, али није сигурна шта, прво креће ка кухињи, па се брзо враћа и улази у купатило. Хвала и частивом и нечастивом – нек поделе заслуге – још може све да обави сама. Њено физичко обличје, које из дна душе мрзи, увек јој је задавало Танталове муке. Презирала је његове потребе и гадила их се. Али оне су увек биле јаче од ње која је представљала чисти ум. Тако су говорили: чисти ум и она им је веровала, њима – безумнима. Одавно је она нарихтала свој сат тако да ради унапред, а да при том показује тачно време – њено време. Нису ни приметили подвалу.

У купатилу нема огледала. Нема их нигде у кући. Чисти ум, дух, не може себе да види у огледалу, па је из предострожности боље да нису ту; свако би занемео од ужаса кад би непосредно испред себе угледао празно огледало, а најстрашније од онога што би њу још могло да задеси било би да буде и нема. Мокрим рукама Исидора глади косу, затим под млазом воде пере горњу и доњу протезу и ставља их у уста. Сада је њен лик нешто блажи. Нос и брада више не стреме тако силовито једно другом. Влажним пешкиром брише

очи од крмељи, коју непрекидно стварају узнапредовала катаракта и нелечени херпес, и ставља наочаре.

Све ствари су на месту на којем их је синоћ оставила. Та послушна, већ дуго подобро прашњава војска књига и часописа, некад тако уредна, у потпуном је нереду. На радном столу, њена "хермес" машина затрпана је мноштвом рукописа. Тек ту и тамо извирује ручица понеке типке у штрчећем положају. Све личи на бојиште које су сви напустили, осим полуживог команданта. На зиду, накривљена, виси Његошева слика – владика, писац, мушкарац, све. Исидорин поглед зауставља се на познатом лику. Види само браду, бркове и косу, све остало је мутно – могло је то сад бити било чије уоквирено лице. Заложила је пећ, није штедела на дрвима. Шиптар ће данас доћи да нацепа дрва за читаву недељу, требаће јој – ако буде жива. Сети се да је Толстој од своје шездесете године започињао дневник речима: Ако будем жив. То јој се сад учини јако мудрим, ако не и практичним потезом. Окренула се и загледала у гомилу хартије на машини. Сваког дана се погађала сама са собом: обавити обред спаљивања рукописа „Друге књиге о Његошу" или не?

Његош је био доказ, један од неколицине искључиво мушких доказа, да лепота и велики дух могу ићи руку под руку. Тај грчки сан о складу духа и тела био је тако силан и заводљив да му нису умакли ни много већи умови од њеног. Аница Савићева је сасвим полудела од тога, па је пуцала себи у срце кад је умро њен земаљски изабраник, лепотан Хасан. Ипак, Исидора је та која је Његоша толико волела да га је готово поништила својом љубављу. Била је потпуно свесна тога, никада себе није заваравала. Није успевала, њен савршени ум засецао је и у њено сопствено месо немилосрдно, као што је то савесно радио десетоструки бич којим су себе кажњавали флагеланти. Можда је и Аница Савићева објавила оне радове о Његошу и „Лучи" подстакнута истим љубавним поривом.

Упознала ју је давно, негде 1932. Већ је била удата за оног парадног коња, Хасана, кога је свуда вукла за собом; изгледало је тако неприлично, као да омалени кочијаш, без коња, вуче за собом огромна кола. Не превише лепа, лепушкаста, ониска, мажена и пажена, била јој је кост у грлу. На седељци код Васе Стајића у Новом Саду сама јој је пружила руку, не би ли избегла ситуацију у којој је ова не би ни погледала:

– Ви сте Аница Савићева… питала сам се како изгледате и да ли ваш фенотип одговара вашем генотипу. Видим да је скоро дошло до поклапања, али не сасвим. Но, нисмо савршени, нисмо савршени, ми смо само деца божија која су добила различите поклоне и морамо с њима да се играмо какви год били.

Аници је за тренутак спала с лица љупка маска и појавило се мало, мрзовољно, женско лице које је жмиркало кроз мрежу бора и говорило о силном буђењу у књиге, нарочито у оне с гомилом најситније штампаних фуснота – без фуснота књижевна наука се није могла замислити, а тек философија.

Исидора уздахну и попи нешто што су јој ћушнули у руку. Знала је да Савићева, и поред све своје учености, није чула ни за фенотип ни за генотип, а камоли за Мендела, интересовања јој нису била тако широка: њена наука била је уска улица. Али Аница Савићева се извукла, иза ње се појавио њен парадни коњ:

– Хасане, упознај велику, београдску књижевницу госпођу Исидору Секулићеву. Госпођо, неком другом приликом ћемо о фенотипу и генотипу, сада ме зову, видите, пријатељи које дуго нисам видела. Она се ослони на Хасанову руку и крену према канабету на којем су седеле три достојно накићене, непознате особе.

Исидора се тада упитала зашто је ова жена, поред онаквог мушкарца, морала да има и Његоша, па ипак се уздржала да то питање упути Васи Стајићу, угледном новосадском књижевнику, знајући да би је овај погледао с неразумевањем: „Забога, Исидора, од Вас нисам очекивао нешто тако!" – рекао би. А зашто не, и она је жена! И она може бити чиста завист и зловоља. То је та космичка неправда која ју је гризла читавог живота: „Ово ти приличи, Исидора, ово ти не приличи!" Као да је свевишњи, ако га има, обраћао пажњу на такве ситнице.

Да није било оног комунистичког злотвора, Ђиласа, с лицем налик на венецијанску, карневалску маску – креч бело са три паклено црна, у троугао распоређена разреза за уста и очи – објавила би она и другу књигу о Његошу под мало измењеним насловом. Овако, њен бес, не, страх, терао ју је да свако јутро започиње мишљу како ће управо тог дана бацити у разбукталу пећ гомилу хартије на чијој првој страни је писало „Друга књига о Његошу" и осветити му се заувек. Тог дана ће се баш огрејати. Гореће Његош до вечери, измешан са дрвима и угљем. Али „Љубав никад не престаје… љубав се не надима…", рекао је Павле Коринћанима, али да ли су му веровали, да ли му данас верују или их само заноси звук те китњасте фразе, па је тако често, нарочито они који држе до себе и свог

знања, носе обешену о врату као какву медаљу, или украшавају њоме руб свог непристојно великог деколтеа из којег извирују две полулопте које неувијено позивају на брзо, дахтаво људско упаривање.

Исидора Секулићева инстинктивно притисну, обема рукама, своје уске, птичије груди и испод фланела напипа две мале спљоштене кесе. Да ли су увек биле такве? Вероватно јесу, не сећа се да је икад носила грудњаке. Њено кошчато тело није било потребно придржавати било чиме, оно је, одувек, било лишено свега сувишног: само неопходни мишићи и нешто неугледне коже превучене преко скелета.

Она се саже и још неколико пута дуну у ватру како би је разгорела. У кући је сад већ било топлије. Напољу су на гранама чучале птице и непрестано се међусобно дозивале, читави хорови који су се радовали новом дану. Био је почетак месеца априла, понедељак.

2.

Изашла је из куће и села на клупицу поред довратка и сунце је поново извело своју стару варку: живот се опет чинио могућним.

Шиптар је ћутљиво окопавао леје. Никад није много говорио. Није знала где спава и шта једе. Слутила је да сав новац шаље жени и деци на Косово. Та реч –Косово – а не социјална припадност, дубоко их је раздвајала, то су прећутно знали и она и он. А, био јој је одан на неки господствен начин; и енглески батлери су тако знали све о својим господарима, али никада нису изговарали ниједну сувишну реч.

Исидора га поново погледа кроз јутарњу измаглицу и два-три пута климну главом као да сама себи даје за право. Оштре седе длаке, које су се отеле из њене лабаве пунђе, уоквиривале су сад њену главу као какав светлосни, трнов ореол. Шиптар је и даље плевио башту. Видела су му се само црна погнута леђа. Ко зна о чему сања? Они су већ сад на неки начин заштићени, ускоро неће бити никога да тестером пили дрва на улици. А волела је тај звук од детињства и оно како се играла с пиљевином, пунила луткине стомаке и невешто направљене крпењаче за брата. Или није било баш тако, зар се крпењача не би распала од ударца ногом да сте је испунили пиљевином? Би, вероватно би, сигурно су само лутке биле привилеговане да у себе приме тај дивни, миришљави, дрвени песак.

Одједном помисли: Зашто би само Шиптари у овој земљи пилили дрва? То јој се први пут наметну као питање, али се она не потруди да нађе прави одговор. Све је тако компликовано: слобода и сужањство, прихватање идентитета и борба за опстанак тог идентитета, а онда крв, обавезно крв и рат, и тако вековима. Да ли је могао неко да их заустави, људе уопште, народе, увек и свуда зарађене?

Забави се неким непознатим цветовима који су тек отварали своје крунице. Откуд они ту? Знала је напамет све биљке у башти. Мора да је Шиптар јесенас донео неко ново семе и засејао га. Није околишила, спусти се на колена и поче да чупа околну траву која је претила да угуши нејаку стабљику. Убрзо се појави цела безимена биљка, нека врста патуљасте руже, патуљице. Као ја, помисли Исидора, само што око мене нема никога да очисти коров. Патуљица у земљи патуљака, тако нешто није никад постојало; патуљци су увек били мушкарци, човечуљци који се смеше Снежани. А шта ради патуљица? Да ли неко уопште зна да она постоји? Она се осврну око себе и, одупревши се о земљу, тешко се диже на ноге. Сад је било веома тихо, небо сасвим модро. Звона са оближње цркве нису разбијала ваздух у најситније делиће плавог стакла. Свет је мировао.

Исидора поче нестрпљиво да струже папучу о степеник на улазу у кућу, покушавајући да са потплате скине неколико залепљених, упорних каменчића којима је била прекривена стаза. Два шарена су се изгубила негде међу другима, само се бели сијао из зеленила, прерушен у цвет беле раде која је ту и тамо вирила из траве. Преварант, помисли Исидора, све је то само шодер, обични шодер који остаје иза свих оних који су се понадали да њихова дела могу достићи божју славу.

3.

Никада није била лепа. Била је ружно дете, ружна девојка, ружна жена. Увек је у глави морала неколико пута да окрене и обрне ту реч – ружна – да би је до краја схватила и која би се само избацивањем једног слова претворила у реч ружа. А ружа је ружа, лепота. Само у српском језику ружа је тако близу ружноћи – ружна ружа. У енглеском је толико далеко да немају ниједног заједничког

слова: rose ни звуком ни ортографијом не подсећа на ugly. Сада је старица. Могла је да одахне: све старице су ружне. Старост и лепота се не друже. Или друже?

Каже се: била је стара, али се види да је некада била лепа!? Каква бласфемија! Не друже се, јер увек је у питању прошлост – Past Tense.

Нико је никад није запазио међу мноштвом жена: ни у учитељској школи, ни на Педагогијуму у Пешти. Само Петар у Панчеву, али и то зато што му се она тако отворено улагивала и ласкала му, а он је све то халапљиво гутао, као сваки бедник. Није било исто кад би му нека снаша упутила страствени поглед на улици и кад га је учитељица Исидора у заносу слушала како пева. Стајала је увек помало са стране на фотографијама – ако већ није могла да их избегне – на улици, на састанцима, не би ли, бар, тако издвојена, била приметнија. Али ни то није помогло. Људско око врши брзи одабир између лепог и ружног, и она је увек била лишена интересовања. Све док не би проговорила, али њена моћ, којом би привукла слушаоца, брзо би слабила после првог утиска и она је могла да види како се слушаочеве очи гасе тонући у досаду, тражећи око себе нешто разнобојно и лако чиме би забавиле поглед, а она се све више и више уплиће у своје философије.

Па чак и да је била лепа као све оне шипарице које онако пуне себе, с вечери промичу Кнез Михаиловом, никад јој не би опростили памет, тада чак још и мање. Каже се „свестан себе", а нико и не помишља на то колико је потребно бити несвестан па се тако извештачено њихати, спуштати своју малу, шпицасту браду на десно раме и лагано се окретати уназад док се очи не сусретну са, до тада невидљивим, мушким погледом који ју је пратио – о, зна она то, шетачица са завитланом, црвеном сукњом која као застава лепрша на подигнутом јарболу, врло добро зна – још од тренутка кад се с другарицом ухватила под руку и кренула у лов. Не, свесност не дозвољава тај накинђурени ратни плес пре него што почне лов. Свесност је свесна да је све то смешно и до бола унижавајуће за човека коме је само васиона пандан, то вабљење фазана на парење, али свесност не уређује живот, несвесност је та која га уређује: векови биолошких и друштвених ритуала и рутине. Да, па чак и да је била лепа, никад јој не би опростили свесност, она њој, као бићу са материцом и јајницима који су управљали женским мозгом, никако није припадала. Она је била изрод, ни мушко ни женско, андроид, неко кога су могли да показују на вашариштима. Сидонија/Сида или Исидор/Исидора. Али кога нису могли да контролишу. Нова врста руже: Ugly Rose.

Паде јој глава на груди, није се добро осећала. Бол је куцкао у слепоочницама, претећи да ће је потпуно преплавити, натерати да се потпуно изгуби у мислима и промаши степеник своје куће, свог светилишта. Она је била њен једини савезник: место на којем је могла да плаче, а да је други не виде, место због којег је плакала јер је тако милосрдно чувало њену усамљеност, место где је данонoћно минуциозно описивала свет и тражила му извор, често обема рукама држећи сопствену лобању у рукама, покушавајући да мишљу допре до највећих тајни које је она крила. Све је долазило одатле – из њене стално горуће главе – из главобоља и несаница и свих врста болова; она је целог живота била једна болесна, усамљена жена око које је морало тихо да се хода и говори.

Исидора намршти чело питајући се да ли је неко прозрео њену игру, игру уображеног болесника, хипохондра који, заробљен сопственом психозом, стално емитује жељене сигнале: болесна сам, туберкулозна, шкрофулозна и због тога сам овако неугледна. То је била савршена мимикрија, нико није имао потребе ни жеље да загледа болесно биће, тако је њена ружноћа била прекривена велом, не потпуно непрозирним, али довољно тамним да засенчи црте лица и подари им ону физичку расплинутост на ивици нестанка која је могла припадати свакоме – и лепима и ружнима.

Било јој је топло и она скиде шал с рамена који је доскора тако чврсто привијала око себе. Башта је потпуно изронила из магле, што се дуго и полако дизала са мокрог биља, и сад се шепурила под обиљем сунчеве светлости. Шиптар је одавно отишао. А шта је сад био њен посао, осим да настави да се припрема за оно за шта жив човек никад није спреман: увек је имао још нешто да спакује у кофер или непотребно одбаци, пре него крене на пут без повратка: још само ово, и онда крећем, а онда не би успео ни кофер да затвори и већ је био с друге стране где му више ништа није требало од оног што је дуго и брижљиво паковао. Стресла се и поново привила шал око себе као прву одбрану од неминовности онога што ју је чекало и кренула у шетњу по башти.

Овде је све било на свом месту: борови, расцветала вишња поред плота. Није било више патуљица. Само она једна. Сагла се да подигне гранчицу шебоја која је откинута лежала на стази, кваречи

околни ред: комшијски пас или мачка? Како би све то другачије изгледало, њен живот, бар што се звукова и додира тиче, да је имала мачку, то предивно поносно створење из фараонских гробница.

Мисао о мачки стално јој се враћала, сад би се умиљавала око њених ногу. Зашто се није усудила да узме једну? Стара уседелица, „плава чарапа", увек је виђена с мачком у крилу, ређе са псом. Није могла себи да дозволи да јој додају још једну поругу, ионако јој се ругају целог живота, али и боје је се, за то се побринула. Битка коју је водила са њима доле, у граду, водила се стално из почетка: они би јој задали ударац, она би одвратила некад апсолутним ћутањем, некад чланком у којем су само добро упућени могли да препознају сечицу која је прецизно засецала у живо ткиво дрзника. Могли су само да стоје испред њене куће искежених губица и да слине од зависти, или да јој долазе на поклоњење онда када је то она одредила. Само два пута је њихова сечица успела њу да посече. Онда кад ју је, онако успут, оцрнио онај надувени, београдски Европљанин, с уврнутим брчићима, а кога ће касније она, врло перфидно, дизати у небеса – био је већ мртав и као такав, безопасан – и кад су јој обезвредили њену икону начињену од јефтиног фотографског папира, стакла и позлаћеног рама – Његоша.

Врати се претходној мисли. А када се то она добро осећала? То је била вежба: враћати се на претходну мисао. Онда кад не буде могла да се сети претходне мисли, у међувремену затрпане дигресијама и асоцијацијама разне врсте, значиће да је њеног јединог пријатеља – ако се мозак може одвојити од тела – озбиљно угрозила деменција. Добро, добро се осећала у природи, под небесима на некој пролећној ливади? Сетила се заваравајуће књишке приче о невиној лепоти природе. Слика је увек иста, сладуњава: сама пред богом, на коленима, као у песми Данице Марковић *Galium verum*, пребире његове биљке, ивањско цвеће и земљу која се троши међу њеним прстима.

Колико је само мртвих требало да се створи она плодна војвођанска равница у коју је њен прадеда дошао из гладне Црне Горе да ту остави свој пород? Стотине хиљада година, милиони, а звезде су на небу још увек биле у истом поретку. Коначно, није ли и све то била лаж, њена усамљеност, поза, то њено друго бекство од људи – прво су биле књиге и живот из друге руке – та њена лична представа у којој се она појављује огрнута црним шалом на ивици неког обронка, као Бајрон некада, хроми самозаљубљени Бајрон, на литици неке грчке стене, пркосећи мору и свим ветровима света. Хроми лепотан, још један њен изабраник као и Његош чију слику је била дала да се уради у тако великом формату да је посетилац увек имао утисак да то она тера инат свим оним државним просторијама широм Југославије чије зидове су красили огромни Титови портрети, увек сликани из доњег ракурса.

Мушкарац мора имати у својој појави извесну монументалност која се огледала баш у расту, у добром односу ногу и трупа, да би му она признала физичку лепоту. Као Његош. Као Бајрон који је био дивна фигура, и поред једне сакате ноге. Није ли самозаљубљеност и њу такла, барем мало, барем толико да повремено осети налет сопствене интелектуалне грандиозности у свом слабашном телу који би одмах угушила, стискајући песницама увек болну главу и тресући је с једне на другу страну да је човек имао утисак да жели да истресе сву њену садржину и ослободи се неподношљивог терета. Тај дубоки, скривани романтизам увек ју је пратио као олињали пас да загади њену свесност, њен искусни и тачни ум који се равнао са малобројним свесним представницима људске врсте. А ипак, понекад није успевала да му се одупре – толико је хвалио самог себе – да је излазила из куће, брзо, брзо, ослањала се на дрвену капију или какво дрво и удисала свет који је био сав од звезда и црног ништавила да би се истог тренутка смањила до своје природне величине.

Свемир би је притиснуо као тег, од велике Алисе начинио малу.

Волела је и ту људску фукару, Луиса Керола, тог врхунског математичара, писца божанствене маште и духовитости. О, да, давно су јој Енглези завртели мозак. Она је била потпуно у њиховој власти – њихова Ugly Rose. Зашто она није била духовита као онај Енглез, Бернард Шо, већ је њена помахнитала реторика најчешће бивала тако мучно патетична? Куцкање у глави би је увек опоменуло и дало одговор: била је живо заморче нове врсте која се тек помаљала као тврдоглава и вешто закамуфлирана висибаба која би увек у фебруару извирила из снега и леда. Имала је да истрпи и кад је буду газили и кад је буду кидали. У томе заиста није било ничег комичног. Комичност света је презирала, јер је њена кула била сазидана све од саме озбиљности и сваки хумор би само подрио њене тешком муком подигнуте зидине.

Зањихала се, у глави као да јој се све рушило. Са Топчидерског брда чула се друга звоњава. Дан је одмакао и над њом се простирало широко, плаво, београдско небо. Шта то бог још тражи од ње?

Да изврне све своје џепове, да испразни све тајне фиокице, да гола и боса, очишћена неким добрим дезинфекционим средством од свих људских прљавштина и лажи – а бог зна да је и она била прљава и да је необуздано лагала – приђе њему на последњу исповест.

Исидора се поново полако саже и подиже главице неколико љубичица које су провиривале из бусења траве. Између травки видела се ту и тамо земља, црна, плодна. Она узе мало земље у шаку, усправи се онолико колико су јој то леђа допуштала, протрља је, раствори шаку и пусти да јој земља полако клизне кроз прсте, све док на длану није остала ниједна влажна мрвица.

4.

Уторак је, ко зна који уторак у њеном дугом животу. Окаснила је данас. Птице су већ нестале, а сунчев круг је појео кућу. Пошла је да навуче завесе. Јака светлост јој је сметала. Лакше се сналазила у полумраку. Почела је да пипа по столу и да изврће фиоке. Папирна гомила на средини собе била је све већа и већа. Још јуче је почела да је гради. Половину ће јутрос употребити за потпалу.

Опет је прошле ноћи, у полусну, лебдела над прашњавим сокацима Руме. Чекала је да се однекуд појави мајка, погледа у небо и позове је да се спусти с тих празних небеса од којих осећа језу свуд по телу, док јој ледени ветар подиже танку спаваћицу са извезеним анђелчићем на грудима. Желела је, страшно је желела, да легне крај мајке под меку перину и шћућури се под њеним левим пазухом, баш тамо где јој куца срце. Али нико није отварао врата на родитељској кући, била је далека, хладна и смрзнута у својој непоколебљивој суштини која је представљала само одсуство љубави. Кад би се, лебдећи, спустила нешто ниже, покушавајући да је дотакне њен ситни, смеђи, бибер креп попрскан зеленкастим мрљама маховине, њен излизани довратак, кућа би се увек затресла мало, одигла од земље и незнано куд нестала. Сваки пут би се пробудила пре но што би јој се велики бол зарио у груди. У сновима нико не умире, сви се увек заустављају на ивици понора, на центиметар од ножа, на корак од раке.

Исидора не зна зашто је тако често у својим левитацијама видела ту не нарочито угледну кућу зидану ,,на лакат", као што се зидају све куће у Војводини. Ништа је није везивало за тај ни по чему занимљиви крај, неколико пута је чак покушала да у њу уђе пре него што нестане, али у том тренутку улазна врата би јој се увек, непогрешиво, залупила пред носом, и она је налазила себе како лебди над неправилним празним правоугаоником: био је то комад земље стврднуте као камен, без иједне травке која би својим лелујавим, танушним зеленилом будила осећај наде. Ништа, никада.

То је био лако читљив сан, сви њени снови су били лако читљиви, готово школски примери из Фројдових „Тумачења снова". Није се ни трудила после да га протумачи, само би га ћушнула у једну од оних можданих фиокица на којима је писало Verboten – забрањено, а које су садржавале њене личне животне материјале који се нису смели користити у писању. Та немачка реч – Verboten –тако је оштро и неопозиво зазвучала да је никад у ове сврхе не би заменила неком другом. Била је то њена лична цензура које се никад не би одрекла, чак и кад би јој забранили да више икада седне за писаћу машину или узме перо у руку, јер она је лагала да се не сећа мајке, увек је лагала у свим разговорима, у свим интервјуима, у свим анкетама: дете од шест година сећа се мајке, макар и делимично, макар и мало: у месо заувек остају утиснути звуци, додири.

У ствари, сећала се мајке веома добро, њено памћење сезало је јако дубоко. Мајка је није волела, била је свесна њене физичке обичности, чак ружноће. Запамтила је мајчине усијане, туберкулозне очи како је стално прате и процењују, непрекидно се чудећи како је из ње могло изаћи тако незграпно, шкрофулозно дете, неправилних црта лица, танке косице и тужних жабљих очију. Она јој је дала то ружно име Сидонија не очекујући ништа од ње, не желећи ништа за њу. Мајка се ионако ничему и није надала, пљувала је крв и од мршавости једва стајала на ногама. Понекад ју је додиривала, али само кроз тканину одеће, намештајући јој неки заврнути крај, везујући машницу. Једном, док је полусагнута исправљала зарозане чарапе на њеним кривим ногама, Исидора је покушала да је загрли својим слабашним ручицама. Била је одгурнута тако снажно да се и сада сећа како је теменом ударила у креденац.

Да ли је од тада стално боли глава? Да ли је патила од несанице јер је мајка никада није пуштала у свој кревет, па је она, будна ноћима, гледала како се на таваници преплићу и поигравају гране старог дуда. Фројд би рекао да, али она не зна како би изашао на

крај са чињеницом – коју је она свуда потурала – да шестогодишње дете има несаницу. Рекао би да је она то измислила или да је чула мајку како говори оцу: ,,То дете стално дречи, дречи, полудећу од те дреке, не да ми ни да на миру умрем.” Што је на неки начин и било тачно. Дете је зато ућутало и отварало уста само кад је то било неопходно, само кад је требало рећи хвала, молим и, ретко, не могу наместо нећу и, наравно, кад је пред оцем требало изрецитовати онолике латинске цитате да се понекад осећала као телеграф на железничкој станици који непрекидно избацује метре и метре информација.

Као да је осетила олакшање кад је мати умрла и кад су је изнели из куће прекривену белим чаршавом са ногама напред. Сме ли се то признати, написати, окаљати себе: бити невољен од оне која те је донела на овај свет? Сме? Можда код Фројда, на каучу, али он је умро, а ови његови наследници, све неки недоучени школарци. Увек су слаби они који иду за творцем, следбеници. Шта би она њима могла да прича у поверењу докторског кабинета? И шта би они могли да разреше и кад би отворили све њене фиокице. Ништа, осим оног што је и сама разрешила: имала је шест година кад је мајка умрла, одахнула је и окренула се оцу.

Исидора никада и нигде касније није написала да је мати није волела. Тај нож, са дршком испреплетаном од три кужне и страшне речи, забијен у њено срце на самом почетку живота, успела је да извади, али није имала снаге да га целог покаже свету. А био је диван у својој беспоговорности, сјају и глаткоћи. Заблистао би покаткад као драгуљ на дневној светлости, и она би одмах почела да крвари; просто правило тројно Фројдове психоанализе говорило је у прилог томе да сваки прави писац мора бити у поседу једног таквог ножа или није писац. Само је једном, кад је била већ више с оне него с ове стране, неком од оних новинарчића, који су се шуњали око њене куће као лешинари откад су осетили задах смрти, рекла да није била срећна – срећна? Заправо никад и није употребила ту реч, сматрајући да људи и нису рођени да би били срећни и да уколико нисте вољени на почетку, узалуд ћете се надати да ће вас неко други волети. Реченица је остала помало недоречена. Новинар је тражио више, али није добио. Није се узалуд трудила да од детињства одржи личну цензуру. Касније је од тога начинила праву вештину: лаж се ослањала на лаж. Никад није посустала у томе и никад је нису ухватили.

Заиста, преко њених уста није могла прећи жива истина: није ме волела. Нико, никад неће сазнати колико се трудила да задобије мајчину љубав, како се ваљала по поду, или прашини дворишта или ноћу у кревету вичући: „Мама, мамице...” А она никад није дошла, само би је отац понекад подигао у наручје и помиловао њену ознојену главицу, док је она упијала у себе његов горки мирис који је није умиривао нити тешио, већ је бацао у још веће бунцање које онда већ нису знали како да смире, осим шамарима. А онда су дошле друге жене, мађехе, Ида. Ни реч није написала о њима, не, колико се сећа, биле су тако неважне поред оца и брата, као да нису постојале, а добро је познато да њен отац никад није био сам, увек је био ожењен. То је била њена освета: учинити невидљивим, непостојећим особе и догађаје који су кварили њену слику о себи као самодовољној и недодирљивој персони: ништа нису знали о њој, осим оног што им је она сама рекла или написала. А никад није посумњала у то да ће она надживети све, и да ће је њене књиге учинити славном у њеном народу, бар још један век ако не и дуже.

Осети изненадни напад слабости, ово приказаније истине није је више тешило, пред њом је био још последњи и најтежи чин: смрт је била компликована работа која се није могла контролисати до краја, до самог растакања тела у основне хемијске елементе: увек је остајала одурна чињеница леша који се није могао сам о себи побринути. Од те помисли доби напад гушења и кашљући изађе из куће.

5.

Већ је среда, четврти дан како ништа не једе. Од недеље пије само воду, а још увек је на ногама. Диже се сваког јутра, као што је то радила читавог живота, као да то никада неће престати, као да ће још читаву вечност морати читав дан да стоји у невидљивој цркви, док се не заврши литургија, а поп затвори своје умашћено јеванђеље.

Лакнуло јој је кад је и он скончао, отац, Данило. Терао ју је да до бесвести учи и понавља латинске цитате и епиграме, као да је у њима затомљено све знање овог света. Кињила је себе непрестано само да би на крсним славама могла, пред гостима, да направи мали кникс и изрецитује нешто од његовог омиљеног Проперција, да би

могао да се поноси њоме крај све њене женске неугледности које је и те како био свестан. И кад је на свој захтев променила име у Исидора, звао ју је мушким именом Исидор. Ипак му је подигла споменик у својим књигама, поносећи се њиме исто онолико колико се стидела мајке. Тако је изабрала. Не може ни сад, самој себи, да каже целу истину, иако су сви они давно мртви, укључујући и болешљивог брата Димитрија, и она никог свог нема, и не мора никоме да призна да је њена сирота, од лошег рода, мати Љубица, учинила тако грозан злочин и скоро убила свој пород. Било ју је срамота и с том срамотом отићи ће у гроб, нико неће сазнати.

Отац је био велика превара, не мати, с њом је знала од почетка на чему је. Не баш Стриндбергов „Отац", али ипак довољно себичан да је у тринаестој години изда и други пут се ожени. Кад је објавила збирку „Хроника паланачког гробља", захвалила му се, њему, измаштаном оцу, ономе који јој никад није дозвољавао, као ни мајка, да заборави да је ружна девојка која ће остати неудата и неће имати своје деце. Али већ је био мртав, за живота му ништа није посветила, осим својих дечјих и девојачких суза. А и та посвета, ако се правилно прочита, осуда је, страшна осуда оног манијачког, мушког менталитета због кога је прокључала њена pseudologia fantastica. Требало их је све по реду изнова измислити да би били подношљиви. Зато јој је и закуцавао у главу све оне латинске цитате од којих јој је бивало тешко, али их је учила и учила како би га задивила и како би је због тога више волео, њену паметну главицу, ако већ не може њено тело и њене разрогачене уплашене очи, увек спремне да се заклопе као шкољке.

Није престао да је зове Исидор ни кад се задевојчила. „Мој паметни Исидорчићу!", говорио је, а она се стресала од неке унутрашње муке, од нечега што није прихватало то мушко име и трчала је у купатило, подизала блузу и гледала у огледалу своје мале дојке: у ствари, није било потребе за тим, било је то само због визуелног контакта са самом собом, са сопственим идентитетом. Ја сам ја, ко сам ја? Суперего је тражио: Ја сам он. Его се борио и викао: Ја сам она! Исидора је била оно друго што је од њене дванаесете године остављало крваве мрље по рубљу, и што ју је у почетку бацало у црни очај. То друго било је стварни доказ да је она Исидора, а не Исидор на чему је тако безазлено, а ипак окрутно – као да је нешто слутио – и даље истрајавао њен отац. Само због тога је била она, њему у инат, све остало што је било везано за женски свет није било претерано примамљиво ни занимљиво: мирисало је отужно на муку и зној, прљаву постељину, ужегло млеко, податност и ропство.

А, ипак, није се усудила да му каже да је не зове више тим мушким именом, да је сада све готово и да се између њих испречила провалија пола коју је морао он да пређе – јер мајке није било – и лагано прихвати своју кћер Исидору у наручје. Никад му неће опростити што је није прихватио онда кад јој је био најпотребнији. Наместо тога, туђе жене су се мотале по кући, а она је изигравала кућног пајаца који би се спремно наместио у позу за рецитовање Проперција – откуд је баш њега изабрао, њој је увек био дражи Вергилије – кад год би зазвонило звонце на вратима. Да, сигурна је, „Хронику" је посветила њему, али с подмуклом мишљу: нек се мртви радују мртвима, а нек они који знају да читају, прочитају оно што је испод слова.

Бацила је на гомилу папира још неколико исписаних листова. Сто је сад скоро био сасвим празан. У десном углу налазила се само још једна хрпа папира на чијој је првој страни руком било написано „Друга књига о Његошу". Ушла је у спаваћу собу и села на нераспремљени кревет поред којег је на нахткасни стајао црни бакелитни телефон. Напољу је захладнило, а њој је, зачудо, било вруће, иако се ватра у пећи већ одавно угасила: у њој су тињали још само неки остаци папира. Опет се сетила да готово ништа није јела већ готово четири дана. Осећала је како јој из тела полако чили снага и изазива несвестицу. Било је тако пријатно, то њихање, као у полусну. Једном је прочитала како је нека старица у Кини саму себе мумифицирала, гладујући из дана у дан. Њој то неће поћи за руком. Или хоће? Није осећала страх, само стрепњу да ли ће све успети да доведе до краја, да ли ће представа имати достојан финале? Насмешила се, ако је то био осмех, то кривљење танких, бескрвних усана које као да и није више припадало живом створу. Била је зла, људи су зли, жене су зле, она је жена, она је зла. Софизам никад не греши, само га треба исправно поставити.

Замало да падне са кревета. Успаничено је подигла слушалицу телефона која јој двапут испаде из руке, све јој је испадало из руке, опраштала се са животом. С муком окрену неколико бројки и промуца:

– Лепосава, Исидора, доћи ћете у суботу као што смо се договориле?

С друге стране се чуло крчање у жицама, а потом се јавио разливени, недефинисани гласић који је могао припадати девојци или дечаку који још није мутирао. Исидори је увек било мало нелагодно од тог гласа, али сад угуши у себи праву одвратност и још једном понови:

– Онда, чекам вас. Ви сте мој сведок, велику улогу вам додељујем…

Исидора испусти слушалицу из руке и паде наузнак на кревет. Осетила је дубоко гађење над собом. Зар заиста није имала никога другог коме би приредила представу читања рукописа „Друге књиге о Његошу" пре него што је спали? Али ко би осим ове уседелице Лепосаве Ст. Павловић имао снаге да цео дан побожно слуша њено читање, и да после потврди да је саслушао целу „Другу књигу о Његошу", а морала је некоме у ушима оставити сведочанство о постојању рукописа. То је био део читаве представе и она ју је морала одиграти до краја. У даљини су громко звонила вечерња звона, девојчица је прошла поред баште на бициклу чије је звонце неколико пута зацијукало, на очевим вратима је опет неко звонио. Зар је тако тешко умрети? – одзвањало је у њеној глави Вергилијево питање.

*****

11.

Била је сама и палила је последње хартије. Субота је, вече је, још увек зна где је. Осећа да јој од несвестице трну ноге. Болеле су је очи од погледа у пламен али је издржавала. Отићи ћу отворених очију, говорила је непрестано себи. До кревета је скоро допузала, једва се подигла и легла окренута зиду. Она је већ одлазила. Знала је то, њена свест је знала. Све свеће у глави су јој гореле, не само она једна коју је њена воља сав век држала упаљеном – она једна која остаје да светли у цркви и онда кад је сав свет отишао, а све свеће упаљене за мртве и живе се погасиле. Сад је све блештало око ње. Видела је себе како се лагано креће ка некој беличастој, необичној светлости, а неко је пита: „Јеси ли одстојала своје, Исидора?", а она му пружа руку у којој је пуно разнобојних каменчића, оних из њене баште и оних са Јитланда и каже: ,,Јесам, јесам, ево доказа, ово су поништене улазнице." Онда каменчићи шодера лете око њене главе и она осећа да они односе делић по делић њене свести ка оној светлости, а да негде изнад ње остаје да лебди само ореол од оштре седе косе.

Предвече је телефон зазвонио у суседној кући. Лепосава је јављала да је Исидору оставила у тешком стању. Сусед је, све облачећи се успут, дотрчао пред Исидорину кућу. Врата су била откључана. Нашао ју је у кревету, већ у бунилу. Врата је вероватно откључала пре но што је сасвим онемоћала. Телефон се налазио на поду поред постеље, а слушалица негде испод кревета. Кога је покушала да назове? Сасвим прибрано, као да је тако нешто и очекивао, позвао је оближњу болницу и вратио слушалицу на бакелитну виљушку. Исидорино тело било је окренуто ка голом, местимично ољуштеном зиду: хрпа угластих костију које су биле покривене с неколико ћебади. Руке су јој, непокривене, чудно висиле са стране, а при дну кревета вирило је једно жуљевито, жучкасто стопало изокренуто на унутра, као да је било у грчу. Оном ко је био под ћебетом било је и врућe и хладно у исти мах, како то бива код грозничавих стања. Кроз кућу се, као какав једва видљиви покров, простирао дим упаљене хартије која је тињала у пећи. Ватра се није била угасила, одржавали су је дебели, нагорели табаци папира. Однекуд је дотрчао и доктор Коста Тодоровић, кога је Лепосава обавестила да Исидора намерава те вечери да спали рукопис „Друге књиге о Његошу" и да је потпуно онемоћала. Одмах је питао да ли су звали оближњу болницу. Док су чекали да се појаве болничка кола Тодоровић је кренуо да угаси извор дима који се вио из каљеве пећи. Видео је гомилу нагорелог папира и покушао да из ватре извуче табаке нагореле хартије. Слутио је да је то рукопис о којем му је Лепосава говорила: необјављени, а већ свима најављивани рукопис „Друге књиге о Његошу". Кад је успео да из угљевља извуче нагореле табаке хартије видео је да је већина листова у својој средини, оној коју још није била дохватила ватра, била празна. Мора бити да је то било последње што је убацила у пећ пре него што се дотетурала до кревета и изгубила свест. Ватра која је само тињала није успела да их сасвим уништи. Доктор Тодоровић је жарачем вратио нагорелу хартију у пећ, растурио табаке а оживела ватра је убрзо весело прогутала све што се у њој налазило. Да ли је то била „Друга књига о Његошу" како је Лепосава тврдила или тек заостале белешке, недовршени текстови и празни непотребни папири, Коста Тодоровић није могао да зна. Он се повукао. А и да је знао – упитао

се – да ли је заиста требало рећи све? И чињенице и своје сумње? Не. Он није био ту.

Исидора је донета у болницу те исте вечери, не дошавши свести, по сведочењу лекара и болничарки, до краја је била у коми. Око двадесет часова те вечери Исидорина свест се угасила. Није се угасила, напросто је нестала, експлодирала под напоном притиска од 280 степени и расплинула се у енергетским таласима као што је и предвидела. Један од њених наводних пријатеља – јер она пријатеља никад и није имала – сведочио је касније да је умрла отворених очију, што је свакако била мала заврзлама која је требало да скрене пажњу на дотичног сведока, јер и они у коми умиру често отворених очију. Зар је тако тешко умрети?

Њено тело је остављено преко ноћи у болничком кревету. Ујутру је с бројем обешеним о палац десне ноге изручена на бетонски под мртвачнице и покривена белим болничким чаршавом. Била је трећи по реду мртвац тог недељног јутра и ни по чему се није разликовала од осталих.

Боба Благојевић

БОБА БЛАГОЈЕВИЋ (Београд, 1947 – Београд, 2000). Студирала је позоришну и филмску режију. Живела у Београду, Лондону и Ослу. За збирку приповедака *Све звери што су с тобом* (1975) добила је Нолитову награду. Романи: *Скерлетна луда* (1991 – ужи избор на НИН– ову награду), *Путница: два детињства* (2002, постхумно). Преминула 2000. године и „пепео њен положен је у Дрину“. Сабрана дела Б. Благојевић, приредио је њен супруг Предраг Бајчетић (2002).

БУБАШВАБА

Упознала сам је у три изјутра, кад сам устала и отишла у кухињу по чашу воде. Можда је погрешно што кажем „упознала“, сад верујем да сам је познавала и раније, само сам тога јутра постала свесна ње, ко је она у ствари и шта она значи за мене, онако како неко почиње да разликује пријатеља или особу коју воли од других.

Те ноћи узалуд сам покушавала да заспим, ослушкујући дисање мужа и нашег најмлађег детета. Учинило ми се необично гласно. Не, они нису хркали, није ствар у томе. Дисали су равнодушно. Двоје старијих спавало је у другој соби. Врата су била затворена, али чула сам и њих. Иста равнодушност, исти мир. Сметало ми је што они тако чврсто спавају, њихово уједначено дисање откривало ми је колико су сви они у ствари себични и да не маре много за мене. Увек сам се будила на њихов најмањи трзај, а сад кад сам ја лежала будна, кад сам се превртала по кревету и гутала сузе, они су спавали мирно, као да се ништа не догађа. Па да, за њих се ништа није ни догађало. То је оно! Наравно, боље је да спавају него да су будни са мном. Он је уморан а деци треба сна. Али бар да им се мало пореметило дисање, да су се, макар у сну, несвесно, окренули на моју страну кад сам зајецала.

Са таквим мислима провела сам већи део ноћи. Кад се мало разданило, погледала сам око себе: тесна соба, велики орман, два кревета, сто, столице, изгужван столњак, мрље од мастила на паркету, тепих излизан на местима куда се гази, нове завесе – већ прљаве, већ сиве, већ треба да се оперу, одећа и веш разбацани по столицама, отворена уста, мокар јастук. Сат је куцао.

Још неколико сати па устајање, куповина, спремање доручка, вођење деце у школу, куповина хране за ручак, спремање стана, кување ручка. Поред тога, требало је испеглати веш, опрати нешто, деца већ нису имала шта да обуку. Па ручак, прање судова, ужина, вечера. Преда мном се пружао дан, познат, неузбудљив али тежак. Ништа ме није гонило на устајање сем свести да морам да издржим и данас, да бих опет издржала и сутра. А зашто да издржим, то нисам знала. Не, нисам више знала. Наравно, у глави ми се мотало много одговора, као: док деца не одрасту, док не стану на своје ноге и све тако. Ваљда ће тад моћи сами себи понекад нешто да скувају. Кад бих бар могла да их навикнем да иза себе оперу и поспреме, већ би ми било лакше. Само да се науче да исеку комад хлеба, премажу га, сипају себи млеко у чашу без просипања, склоне хлеб, склоне млеко, очисте мрве. Било би довољно.

Одједном ми је постало јасно да то не би било довољно, и да неким стварима више не могу да се обрадујем као раније. Била сам некад срећна кад ми је најстарије дете научило само да везује пертле и гледа на сат. Сад више ништа није могло да ме обрадује. Више ништа није могло да ме изненади сем несреће, болести, смрти. Наравно, могло се догодити да променимо стан за већи. Најмлађи би тад добио своју собу, нас двоје били бисмо сами. Или све троје деце у највећу собу, а у једној да се уопште не спава, да остане као трпезарија. Ставили бисмо тамо овај сто и столице, телевизор… Деца ће да одрасту, време брзо пролази. Биће срећна, ја ћу се радовати њиховој срећи. А можда ће да буду и несрећна, тада ћу им бити потребна, помагаћу им, и бићу несрећна заједно са њима.

Али шта ће то да промени у мом животу? У том бескрајном редоследу доручака, ручкова и вечера, небројаних шетњи од ормана до стола, од стола до кревета? Шта? Шта год се дешавало, ја ћу увек ујутру да устајем прва и да у спаваћици одгегам до клозета. Увек ћу да журим зато што сви они чекају на мене, на клозет, на купатило, на свеж хлеб, на доручак. На конопцу ће и даље сваког дана да се суше мокри пешкири. То је нешто заувек утврђено, непромењиво док сам жива, као што је утврђен положај мог палца док бришем чаше, као што је утврђено много што шта ја и не примећујем.

Ево у чему ми је протекла ноћ: нисам могла да заспим од страшних мисли. Ја сам их и раније имала, повремено су се јављале кад сам била врло уморна или незадовољна, кратко су трајале и брзо ме напуштале. Не знам шта их је тачно проузроковало, знам само да је свима увек било веома непријатно, а да је то све скупа мене чинило несрећном. Загледала сам тада увек предмете око себе, лице деце, мужа, и стално сам их у себи описивала, бранила, нападала. Нападала сам мужа да је себичан и бранила сам га да је слаб и да сам му ја потребна. Нападала сам децу да су неваспитана, безобразна, бранила сам их да су несташна, да су још мала, и да сам ја крива за све зато што сам их тако васпитала. Ма колико да сам се трудила, нисам могла да престанем, стално сам гледала око себе и непрекидно мислила. Иначе никад не стижем да мислим, имам много посла.

Обично су те мисли брзо нестајале. Довољно је било да поподне легнем, наспавам се, и већ их није било. Муж и деца су говорили да су то моје бубице и знали су да то увек пролази. Деца су тад била мирна, нису галамила док сам ја спавала, играли су се тихо, нису се свађала. Муж је био пажљив, чувао их је... Разбојници! Они су били разбојници, а ја то нисам знала.

Догодило се то јуче за вечером, изненада. Тако је све дошло изненада да још не могу да схватим да се то уопште догодило. Шта се догодило? То је оно најстрашније, оно због чега нисам заспала целу ноћ: ја не знам шта се догодило. У ствари се није догодило ништа. Ја не знам зашто сам почела овако да мислим.

Догодило се за вечером. Седели смо сви за столом у кухињи и јели хлеб, сир, пржена јаја и салату од парадајза. Најмлађи синчић јео је гриз посут изренданом чоколадом, друкчије није хтео да га једе. Нико ништа ружно није направио. Деца су се понашала лепо, јела су, нису гњавили као што понекад чине, нису се свађала. Тањири су нам се додиривали. Било је мирно. Били смо некако сви заједно, близу, није то било због тесног стола. Чак смо узимали залогаје у исто време. Мислим да су ту блискост сви осећали, можда су деца зато била добра, не знам. Чак је и најмлађе дете ћутало, а кад је проговорило, то је било без вике, без плача, сасвим једноставно је питало за црвени аутомобилчић.

Ја не знам зашто сам почела да мислим. Били смо срећни. И ја сам осећала да сам срећна, и да већу срећу од ове, кад седимо сви за истим столом, једемо ћутке и блиски смо и везани једни за друге, немам право да пожелим. Моја срећа била је потпуна: деца су ми била лепа, чиста и умивена, била су здрава, образи и очи имали су онај сјај који постоји само код добро ухрањене и неговане деце. Муж ми је био у једном од својих благих, очинских расположења, кад их је разумевао много боље од мене. Тад сам га највише волела. Били смо заједно и свако од нас је у том тренутку показивао оно што је у њему најбоље и најлепше. Не, грешим, свако од нас је то заиста и био. То су тренуци који се увек памте доцније, а не могу да се опишу. Кад човек зна да је као дете био срећан а не уме тачно да објасни зашто, све је било тако обично. И кад прича неком другом, тај не схвата у потпуности његову срећу. Тако сам ја, док сам седела за вечером, схватила зашто сам била срећна као дете, и радовала сам се што ту срећу преносим даље.

А онда сам се зачудила себи што тако размишљам, ја тако иначе не размишљам. Уплашила сам се и покушала сам да не мислим и да их не гледам, обратила сам пажњу само на свој тањир. Али мисао ми се сама враћала, расла је са сваким новим залогајем. То више није била срећа, више не знам шта је то било. Опет сам их погледала, седели су на исти начин, јели су на исти начин. Само сам ја била сасвим друкчија, узрујала сам се. Гледала сам их и одједном сам помислила: зар је ово све? Зар је ово све. И онда, и сад? Долазила су нова питања и неки одговори, ја сам све то одбијала од себе. Али ми они нису изгледали тако лепо као малопре. Тај сјај који је зрачио са њихових лица, руменило, све је то потицало из самозадовољства, ситости, поспаности, безобразлука. Приметила сам да се они у ствари не гледају, свако је забио нос у свој тањир и жваће, а и кад се погледају, то је било некако лоповски, као што се разбојници погледају кад деле плен. Било је то саучесништво над салатом, над прженим јајима. Мислили су да је довољно да прождеру оно што им ја скувам, па да ја будем срећна! Мислили су да је довољно да они добро спавају, па да ја будем одморна – као да мени добар сан није потребан.

Покушала сам да не мислим, али узбуђење је сваког тренутка све више расло, а мисао, у почетку нејасна, постајала је све страшнија.

Дуго је трајала вечера. Споља, ништа се није променило. Ништа се није догодило што је могло да поремети нашу срећу и промени наше односе. Седели смо и јели ћутећи, као свака породица. Само је у мени узбуђење расло, мислила сам све више.

Осетила сам да све ово није настало сад, него много раније. Сетила сам се својих нерасположења, бубица, и схватила сам да су то биле ове исте мисли, само скривене, и много стидљивије.

Тек што сам постала свесна тога, већ сам осећала да она у мени расте, као квасац. Још сам осећала њене границе, могла сам да пратим њено кретање, још сам могла да се борим против ње. Знала сам да сад одмах треба да легнем и да се добро наспавам и да ће све поново бити као што треба, више нећу да мислим ни о чему. Било је важно издржати само још мало, док они заврше вечеру, лећи, покрити се добро преко главе и заспати.

Кад се вечера најзад завршила, мрзела сам их.

Муж је упалио телевизор. Узела сам најмлађег синчића у крило и гледала програм. Кад ми је он заспао у наручју, загрливши ме, сместила сам га у креветац. Оставила сам га да спава у чарапама

зато што је био прехлађен. Шмрктао је. После тога сам распремила кревете за двоје старијих, испричала сам им причу (они то воле, навикла сам их), пољубила их и покрила. Па сам седела са мужем, пили смо пиво и разговарали. Требало је поправити чесму, цурила је. Легли смо.

И ево шта ме је изнад свега ужаснуло, чак више од мржње коју сам открила у себи: ја сам се за вечером потпуно променила, изнутра сам била потпуно друга жена. Уместо да несебично волим као што сам до тада чинила, мрзела сам свом снагом и била сам свесна своје мржње – а нико ништа није приметио. Нико није опазио никакву промену, деца су била поверљива као и увек и мазила су се у мом наручју, и нису заплакала кад сам их пољубила оним страшним пољупцем, напротив. Са мужем сам разговарала, грлили смо се, ни он ништа није осетио.

Сигурна сам, да је случајно неко од моје породице осетио ту промену у мени, ја више не бих мрзела. Та мржња је, вероватно, била нека врсте провере, можда сам хтела да видим колико њима, у ствари, значи моја љубав. Схватила сам да она њима ништа не значи. Њима је било сасвим свеједно да ли ја њих волим или мрзим. Њима је само било важно да ја радим одређене ствари. Они никад стварно нису осетили колико сам их волела, као што нису ни осетили кад сам почела да их мрзим. Тањир са прженим јајима јесте тањир с прженим јајима, тањир са парадајзом је само тањир са парадајзом. То није било тако за мене, али је увек тако било за њих. Ту су, наравно, били и детаљи – уље, со... То је једино што је било важно. Пресољено јело или неслано јело? То су били наши прави односи, једино што је имало некакву важност и неко значење. Мужу је потребан један низ ствари, почевши од гаћа, преко хране, до љубави. Али не, он није осетио ништа. Деца захтевају да буду напојена, нахрањена, обучена, да их грлим и да их љубим.

Не разумем, зашто нису устукнули од мог пољупца, зашто нису заплакала? Бар то да се догодило! Зашто су сви они и даље били тако срећни, посебно срећни, срећнији него обично. Значи, њима је све то чак било и пријатно. Бар да су заплакала!

Било је три сата кад сам склонила његову руку, и тихо, да га не пробудим, искрала се из кревета. Отишла сам у кухињу, по чашу воде. Упалила сам светло. Нешто ми је севнуло пред очима, а онда сам погледала у стол. Неколико крупних бубашваба било је окупљено око мрва са синоћне вечере. Један тренутак биле су сасвим непомичне, па су се дале у бекство. Скривале су се под тањире. Изненадила ме таква интелигенција. Наравно да нисам хтела да разбијам тањире. Сачекала сам да сиђу на под, ту сам их убијала папучом, и, ни сама не знам зашто, размазала сам их по поду. Опет ми је нешто непријатно севнуло пред очима, али сад сам открила шта је то. Била је то сатара за месо. Употребила сам је данас, касапин ми је подметнуо доста жила и костију. Била је опрана, сушила се на жици. Не знам зашто сам је узела у руку. Проверила сам њену тежину, пробала њену оштрицу, чак сам неколико пута замахнула. Онда сам се уплашила. Склонила сам је, али и даље ми је њена оштрица севала пред очима, и даље сам мислила о њој. Требало је нешто иситнити, ту, одмах. Одвојити месо од костију, да би се ствар разјаснила. А онда сам помислила: не могу више да сецкам, не могу више да правим чорбе.

Тад сам опазила њу. Њу, бубашвабу. Стајала је мирно, поред зида, и није бежала. Није се ни покренула, кад сам подигла папучу да је размрскам. А онда се нешто догодило, ни сама не знам како. Стајала сам са подигнутом папучом, и осећала сам да сместа морам да одем из куће. Сетила сам се свега, вечере, сатаре, костију, отворних уста на јастуку.

Клекла сам на под, сасвим близу ње. Била је одвратна. Дебело црно тело пресијавало се, масни бркови, труп, нервозне танке ножице. И она се хранила остацима мојих ручкова и вечера. Препознала ме. Стомак је њен заиграо и пришла ми је. Челом сам дотакла под и загледала сам се у њено око.

Дивно, чудесно је око бубашвабе. Пре свега тако је паметно. Несрећа је што је сви убијају пре него што погледају у њено око и тако не стигну да виде шта их тамо чека. Око је било невероватно мало, али кад сам погледала у њега, одмах је нарасло. Увећавало се и увећавало док на крају нисам зурила у огромно, бистро језеро.

Одвратна? Она је одвратна само зато што зна све о нама. Одувек је све знала, много пре нас. Немогуће је да неко све зна о људима, да све зна о кући а да при том остане чист и леп. Немогуће! А она је знала све.

Схватила сам, све сам схватила. И вечеру, и своју мржњу. Схватила сам и све о сатари, и скривене лепоте које су ми биле недоступне. Кад сам дршком од сатаре закуцала на врата, она су се одшкринула.

Где је сад била љубав? Нешто је давало смисао једном низу радњи, дана, година. Нешто их је повезивало у целину.

А где су биле успомене? Моје успомене, не њихове. Ничега се нисам сећала. Сећала сам се свог венчања, рађања деце, њихових болести, малих успеха и неуспеха... све њихово. Није било ниједне моје успомене. Кад сам раније покушавала да се сетим, кад сам покушавала да мислим, терали су ме на спавање. Мислила сам да се брину за мене. А док сам ја спавала, они су ме, у ствари, све време поткрадали.

Шта је сад преостало? Главе су лежале непомично, свака на свом јастуку, врата су се одшкринула, језеро се склопило над сатаром, равно као огледало.

Позвала ме кад је већ свануло, и сат је зазвонио. Узјахала сам је и пошле смо заједно. Било је то дуго путовање у пукотину зида. Видела сам тамо обећана чудеса о којима не могу сад да причам. Свашта сам видела. Колико само има љубави и грабљивости на сваком кораку! На свадбама сам играла без престанка, на погребима плакала без стида. Нисам ни знала колико суза има у мени. Кад сам се исплакала, пожелела сам се куће. Кад сам се вратила, они које сам оставила били су стари, већ су били заборавили на мене и нису ме препознали.

Данима их сад посматрам из своје пукотине и решавам се да ли да поново изађем и да им се придужим. Али неки страх ме држи приковану на месту. Поред тога, из мог садашњег положаја добро видим ствари које раније нисам запажала. Они су далеко беспомоћнији него што сам претпостављала и много несрећнији. Шетње су им бесциљне а корак тежак. Свака и најмања слобода им је строго ограничена зидом. Поглед им је укочен и допире далеко. Они не виде ни део онога што им је пружено. Само им глас понекад залута по мрачним пукотинама и враћа се обогаћен, али они тога нису свесни.

ПУЖ

Дошао је на ручак задихан, прљавих руку и изубијаних колена. Играо се са децом на пољанчету, и неко време, избачен из игре, седео је на трави, оборене главе. Ја сам то гледала са прозора док сам прала судове. Видела сам кад су га поново звали у игру, али он је одмахнуо главом. Побојала сам се да није болестан, али после је играо фудбал, трчао, и то ме је умирило. Ипак ми је остало у сећању то његово одмахивање главом, док је седео, као да хоће да каже: пустите ме на миру, уморан сам, имам друга посла. Или тако нешто.

Кад је ушао у кућу, рекла сам му: „Па не можеш такав за сто, као свиња!“ Отишао је у купатило и вратио се, са лицем још влажним и не сасвим чистим, али са траговима сиве сапунице око ушију да би ми доказао да се умио. Узео је своју чашу и пустио да вода тече из чесме. Рекла сам му: „Знојав си, хиљаду пута сам ти већ говорила...“ Послушно је оставио чашу и сео за сто. Узела сам његов тањир и сипала му пржене кромпириће и поховане шницле са салатом од купуса. Ставила сам пред њега тањир. Почео је да једе. Он страшно воли кромпириће и ја му их пржим кад год могу. Отворила сам флашу пива и сипала себи. Сипала сам и њему, сасвим мало, понајвише пене. Тад сам приметила да не једе бог зна како, некако мрљаво. „Шта ти је,“ упитала сам га. „Ништа ми није“. „Јеси ли опет јео бомбоне пре ручка?“ „Нисам.“ Не кажем да није јео, али јео је безвољно. „Где си био“, упитала сам га. Он је одговорио. „На пољанчету.“ Погледала сам га, али он је избегавао мој поглед и шарао је виљушком по тањиру. „Шта си радио“, упитала сам га. Гледала сам поред њега, у кваку од врата. И тада, кад га нисам гледала, он је мене погледао са неким врло необичним изразом, какав раније никад није имао, и рекао је: „Играо сам се.“ Одједном се зацрвенео. Видела сам то сасвим добро, зато што сам, у ствари, обраћала пажњу само на њега а кваку видела сасвим нејасно, више као жути одсјај на његовом лицу. И одједном сам била сасвим сигурна да ме је слагао. Погледала сам га брзо, али тај тренутак већ је био прошао. Он је јео и пио своје пиво сасвим обично, као и увек. Нисам себи могла да објасним своју сумњу – откуд она уопште? Па ја сам га гледала са прозора док сам радила по кухињи и он је збиља

био на пољани и збиља се играо! Али тај тренутак сумње нисам заборавила, иако се дан даље одвијао сасвим обично, са мојим и његовим поподневним спавањем, мојим прањем судова, његовим цртањем воденим бојицама (он јако лепо црта – сви су ми то говорили). Увече смо гледали телевизију и онда је он отишао на спавање. Ја сам у кревету прочитала новине и било је сасвим касно кад сам угасила светло. Умиривало ме је његово равномерно дисање и брзо сам заспала.

Сутрадан, била је огромна врућина, рано сам навукла ролетне на прозоре и замрачила стан. Нисам га пустила на пољанче. Седео је у соби, пио сокове и читао стрипове. После је дошао у кухињу, где сам ја радила, кувала сам слатко од вишања. Седео је на столици, са ногама на дрвеној пречаги и стрипом на крилу и посматрао је како чистим вишње. Упитала сам га: „Хоћеш ли да ти дам мало вишања са шећером, лепо је?“ Одмахнуо је главом. „Добро“, рекла сам му, „онда ћеш да једеш пену, чим је буде.“ Климнуо је главом, али некако равнодушно, то ми је пало у очи зато што он иначе воли пену од слатког и уопште воли кад се кува слатко – стално се мува около, као да га чак и сам тај мирис узбуђује. „Шта ти је“, упитала сам га. „Ништа ми није“, рекао је. „Да ли те нешто боли“, упитала сам, „боли ли те глава?“ „Мало“, рекао је. Погледала сам му лице, није изгледао као да је болестан. Кад је болестан, он пребледи и појави му се модро испод очију – прави подочњаци и једна жилица на самом корену носа му искочи. „То је од врућине“, рекла сам, „видиш да је добро што ниси излазио. Иди лези.“ „Отићи ћу“, рекао је, некако резигнирано, тоном одраслог. И даље је седео непомично, са стрипом на коленима. Једна мува спустила ми се на лице, терала сам је одмахујући главом, али она се увек поново враћала. „Скини ми ову муву са носа“, рекла сам му. Он је замахнуо руком и отерао је. „И мува је осетила да се кува слатко“, рекла сам смејући се. Он је озбиљно климнуо главом. Мува је зујала ударајући о стакло, па се умирила. „Шта гледаш“, упитала сам га. „Обојиле су ти се руке у зелено“, рекао је. Узела сам једну вишњу и гурнула му у уста. Прво није хтео да је узме а онда се насмејао и прогутао. „Сад су твоја уста црвена“, рекла сам. „Хоћеш ли да ти обојим нос у црвено, као у пајаца?“ Одмахнуо је главом. Узела сам једну вишњу и размазала је по свом носу. „Ево видиш како то лепо изгледа.“ Он је почео да се смеје. Другу вишњу сам размазала по образима. „Видиш“, рекла сам, „ја сам један здрав пајац, а не пајац пијандура. Кад је пајацу само нос црвен, онда је то пајац пијандура који цео дан само лоче без престанка.“ „Направи мени црвен нос“, рекао је „ја хоћу да будем пајац пијандура!“ Узела сам вишњу и размазала му по носу. Смејали смо се обоје, ја њему а он мени. Одједном сам приметила да је нагло пребледео, или ми се то учинило због обојеног носа. „Треба да легнеш“, рекла сам. Опрала сам руке и умила лице. Он је гледао своје лице у огледалу. „Свиђа ли ти се“, упитала сам га. Слегнуо је раменима. „Хоћеш ли да се умијеш?“ Рекао је да неће. Повела сам га у замрачену собу и наместила кревет. Покрила сам га чаршавом преко стомака. Лежао је опружен на леђима. Тако је и заспао, са модро обојеним носом. Кад се пробудио, умио се и ужинао хлеб и бутер премазан пеном од слатког. Онда је изашао на пољанче. Са прозора сам понекад погледала, видела сам да седи у трави и посматра игру. Уопште, играо се врло мало, углавном је седео. Шта има да седи, као неки старац, кад треба да се истрчи, цео дан је седео затворен у кући! Сви трчкају около, шутирају лопту, играју се заједно, једини он седи, издвојен и сам. Тако сам размишљала испијајући кафу. И опет сам се побојала – да није болестан? Да ово није предзнак неке болести, или већ њен подмукли почетак? Та нагла појава бледила, малаксалост – очигледно да је малаксао – зашто би иначе седео и лежао по цео дан? Та озбиљност која се појавила код њега, помешана са неким готово одраслим ако не старачким умором. Кад сам поново стала на прозор, није га било. Нигде га није било. Дечаци су и даље играли фудбал, девојчице су се шетале у групи, муве су зујале над кантама за ђубре – само њега нигде није било. Не знам ни колико сам дуго тако стајала, на шта сам мислила, шта сам чекала? Помислила сам – он је већ одрастао, да бих се одмах узнемиравала ако ми није пред очима, али тако сам само себе смиривала. Знала сам, истовремено, да он никад није довољно одрастао за мој страх, и да никад неће бити. Да ћу се ја увек, и кад буде одрастао човек са породицом, плашити и бринути за њега. А можда сам то све после размишљала, кад је већ прошао страх. Чекала сам. Шта? Чудо? И догодило се чудо, једно од оних једноставних чуда која се сваки час догађају а ипак увек остају чуда – толико је страх који им претходи велики. Он се изненада поново појавио на свом месту. Просто се подигао и поново сео. Лежао је на земљи скривен иза високе траве. Био је ту, све време, само га ја нисам видела.

Увече, кад се вратио кући, приметила сам да изгледа необично уредно. Кошуља му није била као обично извучена из панталона,

лице му је било чисто. Само руке су му биле малчице запрљане, и на одећи је имао неколико зелених флека – од траве.

„Шта си радио цело поподне“, упитала сам га за вечером. „Играо сам се“, рекао је и узео велики комад палачинке. „Видела сам да су се твоји другови играли. Ти си седео“, рекла сам. Ништа није рекао, жвакао је. Била сам сигурна да је узео тако велики залогај само зато да би имао времена да размишља. Како то да се сад одједном понаша пристојно за столом и не говори пуних уста, кад сам га толико пута узалуд опомињала? „Гледао сам њих како играју“, рекао је. „А теби се није играло?“ „Не“, рекао је. „Зашто?“ упитала сам, „није ти добро?“ „Не, само ме мрзи“, рекао је. „Не могу више да једем.“ Одгурнуо је тањир. „Е, не може тако“, рекла сам, „па за кога сам све ово направила? Ништа не једеш, разболећеш се од тога. Мораш да поједеш још једну палачинку, иначе сутра нема изласка из куће!“ Дурећи се гледао је како му стављам још једну палачинку у тањир и доливам још млека, али је стрпљиво узео да једе. Њему је због нечега стало да изађе сутра напоље, помислила сам. Зашто?

„Уосталом, и не мораш сутра да изађеш да се играш кад се ионако не играш. Само седиш, и то још на земљи, навући ћеш нешто. Много је боље да седнеш овде, на столицу, и да кроз прозор посматраш другове како се играју.“ Престао је да једе и загледао се у мене са оним изразом после кога обично почињу сузе. Али овога пута суза није било. Ћутали смо. Вода је капала из чесме у прљав суд. Устала сам и заврнула славину, и померила суд мало у страну. „Ја не гледам само другове како се играју, кад сам напољу“, рекао је он. Вратила сам се и села за сто. „Шта још гледаш“, упитала сам га. „Причај ми, ништа ми не говориш.“ „Гледам земљу“, рекао је, „бубе како трче, траву.“ И одједном се зацрвенео. „Никог другог“, упитала сам. Одмахнуо је главом. Била сам сигурна да нешто прикрива. „Никог не срећеш, не причаш ни са ким? Ни са ким непознатим?“ Одмахнуо је главом, не гледајући у мене. „Са неким новим дечаком, или девојчицом?“ Погледао је у мене, и одмахнуо главом. „Зато си лежао на земљи“, упитала сам га, „зато да би боље могао да гледаш бубе?“ Климнуо је главом.

„Добро, ко ти даје колаче?“ Погледао ме је, и видела сам да сам погодила циљ. „Откуд знаш...“, почео је, а онда се одједном узјогунио и рекао: „Нико!“ „Како нико, па сад си признао, сад си потврдио. Питао си: откуд знаш? Хоћеш ли да ти кажем откуд знам? Ти увек добро једеш. Кад не једеш, то је знак да си нечим покварио ручак. А ти волиш да једеш слатке ствари. Значи да си покварио ручак нечим слатким. Осим тога, лице ти је замрљано.“ Принео је руку лицу, протрљао га и погледа у прсте. „Не, ништа нема на њему“, рекла сам смејући се, „то сам се ја нашалила с тобом, да видим шта ћеш да урадиш. А сад ми кажи – ко ти даје колаче?“ „Нико ми не даје колаче“, рекао је. „Нико.“ И заплакао је, покривши лице рукама. Погледала сам његове руке и сећам се да ме је изненадило колико су му шаке порасле и прсти се издужили. Нису то више биле дечије руке са кратким малим прстима у којима се ништа није могло сакрити. А онда сам опазила да су те руке лоше опране, око прстију и између њих биле су још прљаве. Опазила сам да су мршаве и слабе, слабије и беспомоћније него раније. Било ми је жао и њега и тих његових руку и заплакала сам. Зарила сам лице у руке и плакала онако како одавно нисам. Не бих сад могла да кажем због чега сам плакала. Знам да ми је било жао његових руку и да ми је било јако пријатно да плачем, толико пријатно да дуго нисам могла да се зауставим. Одједном сам приметила да је тишина у соби, да се чују само моји јецаји. Обузела ме је таква усамљеност, такво осећање несреће да сам мислила да ће ми срце препући, а истовремено ми је било мило што је тако, и спустила сам главу на хладну мушему стола која је помало мирисала на лук. Пожелела сам да заспим тако. Онда сам осетила његову руку, помиловао ме је по образу и коси. То ме је разбудило. Нисам смела да заспим, то ће доћи касније, постоје ствари које су важније од сна, ствари које морам сад да сазнам и да их решим, иначе су промакле заувек. Подигла сам главу. Он је стајао толико близу мене да сам му осећала дах, гледао је у мене са изразом који нисам знала како да протумачим, опет оним одраслим, старачким изразом у коме је било и туге и – је ли то могуће – досаде. Очи су му још биле влажне. Загрлила сам га и пољубила и узела сам га у крило. Било га је помало стид, он је већ сматрао да је превелики да седи некоме у крилу, али није се опирао. Вероватно зато што је мислио да ће ме то увредити. Загрлио ме је и тада сам била сигурна да му је мило што ми седи у крилу. Почела сам да га љуљам и рекла сам тихо: „Сећаш ли се како сам те љуљала и како смо заједно певали песмице, ти и ја?“ „Не сећам се“, рекао је он, „то мора да је било давно, кад сам још био мали.“ „Није то било тако давно“, рекла сам, „ја се добро сећам. Певали смо о мачкама, мишевима, лептирима, сећаш ли се?“ Одмахнуо је главом. Запевала сам:

пусти пужу рогове
да оремо долове
ако нећеш пустити
ја ћу тебе убити
секиром по глави
на зеленој трави

„Јесмо ли то певали“, питао је, мрштећи се. „Јесмо“, рекла сам. Била сам узбуђена јер сам осетила како му је срце одједном залупало. Је ли могуће да сам случајно погодила његову тајну? Али која је то тајна, какве везе има она са том песмицом? С ким је он пева? „Јесам ли ја певао ту песмицу“, упитао је. „Јеси“, одговорила сам. „Јесам ли је сам певао, јесам ли умео да је сам певам? Јесам ли знао речи?“ „Јеси“, одговорила сам, „ти си некад волео да певаш. И да знаш, лепо си певао. Хоћеш ли сад да ми нешто запеваш?“ Одмахнуо је главом. „Ја не волим да певам“, рекао је, „ја мрзим да певам“. „Да ли сад некад певаш“, упитала сам га. Одмахнуо је главом. „Не“, рекао је. „Ни моји другови не певају. Нико не пева.“ „Можда неки пева кад је сам и кад га други не виде, али то неће да призна. Да ли ти некад певаш кад си сам“, упитала сам га. Одмахнуо је главом. „Кад лежиш сам у трави?“ наставила сам. Срце му је тако јако почело да лупа да сам се побојала да ће се зауставити. „Хајде причај ми“, рекла сам, „ти знаш да мени можеш све да кажеш.“ „Шта да причам“, упитао је он. „Па знаш“, рекла сам, „кога то срећеш, о коме не говориш?“

„Пужа“, рекао је он.

„А ко ти даје колаче“, упитала сам. „Исто пуж?“

„Да“, рекао је он.

Ћутали смо неко време. „Хајде на спавање“, рекла сам. „Већ је касно.“ У мраку сам дуго лежала отворених очију и размишљала о његовој лажи. Зашто је слагао? Да ли је мислио да ћу поверовати? Па знао је да нећу. Можда је хтео да ме наљути тако да престанем даље да запиткујем. Онда му је то успело. Али шта ја да радим? Да слушам његове лажи у нади да ће случајно одати истину? Да ће се запетљати и у једном тренутку признати истину, зато што ће му бити лакше да призна него да измишља даље? Или да му одмах ставим до знања да му не верујем и да је боље да престане да ме лаже? Можда ће онда проговорити. Или ће се, можда, у њему појавити пркос који му неће дозволити да ми било шта каже, и на тај начин ништа нећу сазнати. Уместо да поново постанемо блиски и да расветлимо све тајне које су се појавиле и које нас раздвајају – можда ће се догодити оно супротно. Можда ће баш то бити онај пресудни догађај који ће заувек да нас раздвоји, и разговараћемо отада само о оном свакодневном, о оном неопходном које ипак неће успети да прекрије ћутање што ће да завлада међу нама.

Сутрадан сам га посматрала како се игра. Опет је достао седео, и опет је лежао у трави. Нисам приметила да се са било ким издвојио, посебно разговарао, да је било где отишао. Све време био је на пољани. Повремено га нисам видела, зато што је лежао скривен у трави, али био је ту. Нисам видела да му се било ко приближио, док је лежао у трави. Можда се неко ту раније сакрио, али приметила бих.

За ручком сам се решила. „Причај ми о пужу“, рекла сам. Насула сам пиво, обома. „Шта да причам“, упитао је. „Шта год хоћеш“, рекла сам. „Како си га упознао, о чему разговарате, шта радите кад сте заједно.“ Он је слегнуо раменима. „Ми не разговарамо“, рекао је, „ми се разумемо.“ „Како“, упитала сам. „Тако“, рекао је, „ја знам шта он мисли а он зна шта ја мислим.“ Испила сам пиво. „Слушај“, рекла сам, „зашто га не позовеш овде у госте? То је боље него да се виђате на пољанчету, међу свом оном децом која ионако ништа не разумеју. Само вам сметају. Умесићу колаче, ред је да ти њега почастиш, не само да он тебе части. Које колаче он воли?“ „Он не воли колаче“, одговорио је, „он воли лист салате“. „А откуд му колачи које теби даје“, упитала сам. „Он то набавља само за мене“, рекао је, „он их не једе.“ „Добро“, рекла сам, „припремићу за њега лист салате, много листова салате, а теби ћу да умесим колаче. Па ће свако да једе своје. Слушаћете музику и гостити се у соби, а ја ћу да вас служим. А кад вас не будем служила, онда ћу да седим у кухињи док ме не позовете. Позваћете ме ако вам нешто затреба. Хоћеш ли да га позовеш?“ Он је одмахнуо тужно главном. Ћутали смо обоје. Најзад сам упитала: „Зашто нећеш да га позовеш?“ „Не вреди“, одговорио је, „он неће хтети да дође.“ „Откуд знаш?“ рекла сам. „Па ја сам га звао“, одговорио је он. „Питао сам га да ли хоће да дође код мене ако ја не будем могао да изађем на пољанче.“ „А шта је он одговорио“, упитала сам. „Одговорио је да неће. Да никад неће да дође код мене. Њему се не свиђа код нас. Ето то је одговорио. Зато не вреди да га позовем.“ „Како може да му се не свиђа кад никад није био код нас?“ рекла сам. „Откуд он може да зна како је код нас, то су глупости.“ Ућутала сам, зато што сам

осетила да ћу се наљутити. „Слушај“, рекла сам, „а како би било да га ја позовем? Можда ће он хтети да дође на мој позив? Одведи ме сутра до њега и ја ћу лепо да га позовем.“ „Нећу“, рекао је он. „Како нећеш?“ „Он ме је молио да га никад, никад не издам. Ако га покажем теби, онда он неће више да буде само мој. Можда се више нећемо разумети.“ „А шта ако пада киша?“ рекла сам. „Онда ћу ја код њега у госте“, рекао је он. „У кућицу“, упитала сам. „Да“, рекао је он, „тамо сам већ много пута био, лепо је. Врло је чисто и све је ново и сјајно и препуно ружичасте светлости. Завесе су ружичасте, знаш. Он има свој писаћи сто, и телефон који се навија. На столу су увек колачи и могу да узимам колико хоћу.“ „Добро“, рекла сам, „поздрави га.“

Његово објашњење умирило ме је на известан начин, али и даље сам размишљала о свему. Зашто он измишља такве приче? Зашто осећа потребу да ме лаже? Те лажи су биле сасвим непотребне, некорисне. Следећих дана сам га много посматрала. Видела сам да се све мање игра са осталом децом и да све више времена проводи сам. Сатима је седео или лежао у трави, и поред свих мојих опомена да ће назепсти. Кад се враћао кући, на лицу је имао израз неке среће, среће у коју ја нисам имала приступа. Нисмо више разговарали о пужу. Ја га нисам испитивала и чини ми се да му је то било мило. Слабо је јео, и почела сам већ да га терам да једе на силу. Пржила сам му џигерицу на плотни, јело које је здраво, али које он иначе мрзи. Силом сам му морала убацивати комаде у уста. Он се жалио да не подноси мирис крви. Збиља, џигерица је често била скроз сасвим сирова. Али шта сам могла друго него да га терам да једе, бледило његовог лица плашило ме је. Давала сам му витамине. Само једном сам му рекла: „Слушај, кажи том твом пужу да те боље храни. Захваљујући њему, поквариш увек ручак и вечеру и ништа код мене не једеш. Кажи му нека те храни чорбицама и крвавим месом на жару. Не заборави да му то кажеш.“ „Нећу“, рекао је он. „Па, јеси ли му рекао“, упитала сам кад се вратио те вечери кући. „Јесам“, рекао је. „И шта је одговорио?“ „Он не може да ми даје ствари које не волим.“ Ћутали смо. Онда је он испљунуо комад несажваканог меса у тањир и бризнуо у плач.

Сутрадан му нисам дала да изађе из куће, имао је малу температуру. Лешкарио је у кревету са својим омиљеним стриповима око себе. Ту су биле оловке у бојама и блок за цртање, а на сточићу поред кревета стајали су колачи и флашица са соком. Тај дан нам је протекао мирно, могла бих да кажем лепо. Он је читао и цртао, ја сам седела у соби за столом и вадила крој за блузу. Тихо је свирао радио, није била врућина, пиркао је ветрић и поигравао се са завесама. Предвече се он мало узнемирио и температура му је скочила. Дала сам му чај са лимуном и један аспирин и добро га покрила да се презноји. „Мама, причај ми нешто“, рекао је изненада. За тренутак нисам знала шта да кажем. После толико времена он ме је опет замолио да му нешто причам. „Шта да ти причам“, питала сам. „Причај ми како си се изгубила у шуми кад си била мала“, рекао је. Пажљиво сам секла маказама тамно плави материјал и причала. Кад сам дошла до места које он највише воли: како сам срела вука и уплашила се, погледала сам у њега. Он је спавао.

Следећег дана било му је боље, температура је спала, али и даље био је блед и жалио се на главобољу. За ручак смо јели поховано пилеће бело месо и пржене кромпириће, са зеленом салатом. Месо није ни дирнуо, појео је неколико кромпирића и салату. Нисам га терала силом да једе. Кад огладни, јешће поново. Предвече је падала киша и разјурила децу са пољанчета. Читала сам му наглас из књиге: Најлепше бајке из целога света. Неколико прича му се веома допало. Спавао је мирно.

Освануо је леп дан, сунчан али не врућ. Он се већ осећао сасвим добро, тако је говорио, и хтео је да изађе напоље. Али ја сам решила да је за њега боље да још мало одлежи, док му се поврати снага. Пре подне сам кувала ручак и месила ролат. После подне сам изашла у башту, да почупам коров. Он ме је посматрао са прозора, и неколико пута сам прекидала посао и улазила у кућу да га натерам да легне и да се покрије танким ћебетом преко стомака.

Чупајући коров, одједном сам осетила да ме неко гледа. Осврнула сам се: на прозору га није било. Наставила сам рад, са оним нелагодним осећањем да ме неко гледа из прикрајка а ја не знам ни одакле гледа, ни ко то гледа. И онда, кад сам разгрнула две стабљике, видела сам пужа. Видела сам обичног пужа како ме посматра. Не умем да кажем како ме је посматрао, не знам како да опишем поглед пужа. Да ли је то био презир или мржња. У сваком случају, било је нечег непријатељског у том погледу. Кад је видео да сам застала и да гледам у њега, брзо је увукао те своје љигаве пипке. Помислила сам да га узмем у руку и да га избацим из баште, да га бацим на улицу, помислила сам: а шта ће он овде? Наставила сам да радим, као да на пужа не обраћам пажњу. Чак сам одшетала до

капије и поразговарала са комшиницом, али све време знала сам где се пуж налази. Приметила сам: кад сам се правила да га не гледам, он је извлачио пипке и пажљиво ме посматрао. А шта ће он овде, размишљала сам, штеточина једна! И башту хоће да ми поквари. Онда сам помислила како би било да га узмем у руку и да га однесем горе у собу и ставим мом сину на кревет, као поклон. Можда би се обрадовао? А можда ће да побледи, увреди се, схвати то као моје мешање у њихове односе? Можда ће после тога да плаче данима и да говори како пуж више није само његов, како се они више не разумеју? Или ће само да каже: не познајем тог пужа, то није тај пуж. А онда сам почела да се смејем, зато што сам ухватила и себе у тој лудој игри која ме је свих ових дана љутила и узнемиравала а у ствари је била наивна и дивна. Боже, како сам ја давно била дете! Зар сам то заборавила? А сад ми се то за тренутак вратило – то да сам у стању да озбиљно, сасвим озбиљно размишљам о једном пужу, са оном истом бригом са којом размишљам о било ком човеку. Па збиља, зашто би пуж био мање важан! Смејала сам се и сањарила, замишљајући све могуће разговоре које ћемо одсад нас двоје да водимо о пужу. Нема шта, пуж је важан створ бар у нашој породици. А онда сам се отргла од те лудости, она сад није била потребна, сад кад радим у башти, она је потребна кад смо нас двоје заједно. Она је потребна да бисмо могли да разговарамо. Да се разумемо, како он то зове.

Пужа сам убила каменом, он није више био важан, важно је било то ново, или, боље речено, то давно заборављено осећање које се мени вратило. Зар је могуће да сам некад осећала, па заборавила како је важна боја крила једне непознате бубице? Зар је могуће да сад то поново осећам?

Њега у соби није било. Све је на свом месту: бојице, књиге, стрипови, колачи, непопијени сок, згужвано ћебе. Само њега нема. Погледала сам у кухињу, вратила сам се у собу и села за сто, да га чекам. Размишљала сам да ли да му кажем шта се догодило, а онда сам решила да то није потребно. Важно је да се нешто догодило, а важно је да он то осети. А осетиће, без сумње. А да му кажем – нећу. Тако сам решила. Прво, добро је да имамо наше мале тајне, а затим, исувише је мали да би разумео. Дете тешко може да схвати да се неко одрастао сетио свог детињства. Тешко да би он могао да схвати и шта је детињство и шта значи заборавити своје детињство. А тек, шта значи поново га пронаћи. Ни ја нисам била у стању да то схватим док ми се није догодило. А онда ми је поглед пао на његове ципеле. Стајале су поред кревета. Устала сам и узела их у руке. Број 32, на левој ципели пета је очуванија него на десној. Десно му се стопало спушта, то ме је давно упозорио лекар. Са ципелама у руци одшетала сам до кухиње, ни сама не знам зашто. Стајала сам испод сијалице са ципелама у рукама и гледала у њих као да их никад раније нисам видела. Знам да су ми се по глави мотале сасвим глупе мисли – као – да треба да купим папуче да их он носи по кући и слично. А то, у ствари, само зато да се отклони друга, важнија мисао, која се на крају ипак појавила. У којим је он, онда, ципелама изашао? Отишла сам у предсобље и прегледала његове ципеле. Све су биле на броју: тенис-патике, сандале, дубоке ципеле. Онда сам прегледала своје ципеле, али и оне су све биле ту. Значи отишао је бос. А где је могао да оде бос? Са ципелама у рукама изашла сам на пољанче. Претресла сам га целог, и део без траве на коме су деца играла фудбал, и део обрастао травом, и жбуње, и место на коме је лежао, скривен од мог погледа. Али њега није било. Вратила сам се кући, и села за сто. Ту ноћ сам пробдела сама. Све време сам се мучила и трудила да ништа не мислим. Чим сам осетила да ми се у глави отворио један прозорчић кроз који је могла да исцури једна мисао, одмах бих га залупила. А сутрадан све је ишло својим током – комшилук, полиција, слика у новинама. Али ја сам само делимично учествовала у томе, као што се само делимично надам да ће све да се реши на тај начин, да ће га полиција скинути са неког воза и вратити мени, као и да ће неко у некоме граду препознати лице са замрљане фотографије из новина и пријавити га.

Не, решење је у нечем другом, сигурна сам. Решење је у оном тренутку кад сам изашла пред капију да разговарам са сусетком. Он је једино у том тренутку могао да се непримећен извуче из куће. А сад је питање – где? Где је могао да оде? Постојала је само капија – а на капији сам била ја. Поред мене није могао да прође непримећен. Значи, могао је да се сакрије у башти и да сачека да ја уђем у кућу и да онда побегне. Да ли? Где је он могао да се сакрије? Башта је мала и растиње у њој ниско, исувише ниско да би се у њему неко сакрио. Наравно, све је могуће. Али, кад тако мислим, онда ми се чини да се ја то само тешим. И онда се одшкрине онај добро забрављени прозор и мисао почиње полако да мучи – а шта ако је он побегао пужу у кућицу? Оном пужу кога сам ја убила, каменом. Шта тад да радим? И онда брзо затворим тај прозор, и не мислим

више, и надам се у оно у шта не верујем. А онда помислим – а можда то није био тај пуж? Можда је то био неки непознати пуж. Можда је његов пуж био негде скривен, и чекао га, срећом добро скривен од мене. А онда се поново отвори онај прозор и ја се сетим свог преображаја, који је касно, исувише касно дошао. А шта ако је исти пуж изазвао преображај у мени као што је преобразио мог сина? Ако је то његово дело? И опет залупим прозор.

Увече седим у башти и посматрам пужеве како лагано путују по зеленим и смеђим пространствима и шаљем по њима поруке, па они имају телефоне на навијање на писаћим столовима, стално шаљем поруке. И надам се да ће у једном пужу једног дана да зазвони телефон, и да ће да се јави, и да схвати. Схватиће, ваљда, да се нешто променило, јер како бих иначе могла да шаљем поруке по пужевима ако је све остало по старом. У поруци стоји и то да у башти расте само зелена салата, много зелене салате, и да сваког дана на прозор стављам по један свеж лист.

Ана Шомло

АНА ШОМЛО (Неготин, 1935), књижевница, преводилац и новинар. Дипломирала оријенталну филологију и књижевност на Филолошком факултету у Београду. Од 1960. радила на Телевизији Београд. Од 1992. живи у Натанији, у Израелу. Романи: *Леа Штрасер* (1980), *Као...* (1983), *Миленина писма Кафки* (1988). Збирке приповедака: *Поново у Јерусалиму* (1996, награда израелског Министарства за усељење), *Идуће године у Јерусалиму* (2000). Приредила *Антологију израелске поезије 20. века* (2012) и *Антологију израелске приче* (2014). Саставила Хебрејско-српскохрватски речник (1993). Преводи са хебрејског језика.

ПЛАВА КОШУЉА

Чекао је да она оде. Мада је видео да су се облаци сасвим приближили, није је задржавао. Гледао је у белину хартије пред собом. Већ три дана није ни слова написао. Као да се налазио пред нерешивим математичким проблемом. Није умео да напише наставак свог романа. Осећање љубави. Заљубљености. Зажмурио је још једном. Како је то изгледало када је био заљубљен? Ставио је прсте на машину, али одмах их је затим повукао.

Сања је вукла папуче по тераси. Скупљала је веш.

– Сигурно ће бити кише – рекла је.

– Ти би пустио да веш покисне. Ћутао је. Свака њена реч изазивала је код њега отпор као чворови који су се подвлачили под њену поцрнелу кожу. Над уснама су јој се појавиле беле маље. Тамна изборана кожа њеног лица одавала је енергичну особу. Како је изгледала некада? Покушао је да је се сети. Само зелене, шарене очи и поглед што зрачи, остали су му у памћењу. Призвао је у сећање како су је његови другови описивали, како су о њој говорили. Како је зоре дочекивао, размишљајући у несаници како да је освоји. Али све то није било оно што је он сада покушао да оживи. То је била само спољна кора плода, сасушена као њено лице. Поглед му се спустио на њене ноге. Вене су исплеле по њима тамне љубичасте мреже.

– Хоће ли већ једном отићи? – прошаптао је.

– Рекао си нешто? – питала га је.

Одмахнуо је главом. Најзад, чуо је како се за њом залупила мала бела гвоздена капија, која је више служила као украс него као права заштитна врата.

Отишао је до купатила. Његови залисци били су тако дубоки а коса проређена да се могло и по његовом изгледу закључити да је стар човек, закључио је. То је за њега, одиста, било ново осећање. Стар човек! Повукао је руком преко чела и ушао у кухињу. Налио је себи чашицу ледене лозе. Стресао се. Пиће му није годило. Вратио се за машину. Ветар који је изненада снажно почео да дува и крупне капи кише ослободиле су га те ужасне немоћи. Уносио је ствари у собу, заклопио је машину. Мада су били јутарњи часови, одвикао се да гледа у сат, терасом је овладао сумрак. Таласи су снажно ударали о бедем врта пред кућом. Море и небо спојили су се у модру целину.

– Никада више – рекао је – никада више – поновио је – нећу умети да пишем. Клонуо је, киша је лила. Само да нема оног грча, оног непознатог чвора који се у смрти расплиће у страшно непознато мртвило, био би спреман да се баци у таласе и заувек нестане под њима. И већ је видео ироничан осмех своје жене Сање и чуо њен глас: – Да не знаш да пливаш и да не рачунаш на моју помоћ.

Увек је наглашавала себе, своју помоћ. Њено рационално решење свега. Да, да, морао јој је признати. Она је заиста прва и готово једина схватила вредност његовог талента и онда када нису хтели ни слова да му објаве. Она га је наговорила да напусти посао и пристала да га издржава. Сада се зато понаша као да је сама аутор његових дела. Заказује му интервјуе, без договора са њим позива стране новинаре. Говори чак о његовим ненаписаним књигама. Напабирчи неколико речи које јој он у својим недоумицама у полусну прича. Меша му се у садржај романа. Тачно је да је он молио да редигује његове текстове и да је на почетку прихватио све њене сугестије. Али, то је нормално. Био је бескрајно заљубљен у њу. Она је прекуцавала његове романе, и њене опаске, тога је био свестан, нису биле бесмислене. О томе је, уосталом, слушао и од других писаца. Булајић му је, рецимо, говорио да по њеном изразу лица може да закључи да ли је оно што јој диктира добро или не. Када се одлучила да само за њега ради сви су га писци којима је прекуцавала рукопис омрзли. А она је то сама одлучила. Нису му тада веровали. Чак су му причали неке интимне ствари, везане за њу, али он се претварао као да га те приче уопште не интересују. Ноћима га је морила љубомора. Био је кукавица да би је било шта питао. Па и сада, док о томе размишља, био је бесан, осећао је како му јагодице под слепоочницама пуцају. Али све је то било неко осећање из прошлости које се тихо гасило у њему и попут атавизма трајало као када школка сачува шум мора и дуго након тога што је извађена из њега.

Маестрал је одједном тако снажно завитлао копном да су његове хартије полетеле са стола. Брижно је потрчао да их покупи по башти испод терасе. Прећи ће, одлучио је, у собу. Можда му природа, ветар и море, разбијају концентрацију. Истовремено, у покретима, савијању ка травњаку, отимању већ мокрог папира из трња ружа, осећао је како се његово већ заспало тело буди, како му крв

струји венама. Када је хтео да затвори шалоне на веранди, изненада, кроз слапове кише која се готово непровидна спустила над пучину, угледао је како се мала једрилица преврнула и како неке танке руке махнито покушавају да изроне. У једном се моменту видела дугачка плава коса и шарено парче костима да би их одмах затим прогутали таласи. Сачекао је још једном да се појаве на површини. Сада је био уверен, девојка је са страшним напором покушавала да се одржи на површини воде. Само тренутак је размишљао, а онда је полетео у море. Данима је одлучивао да се окупа, али му је вода била сувише хладна, а прилаз мору застрт оштрим шљунком. Сада га је осећао под табанима. У трен ока је допливао до једрилице. Девојка је у том тренутку била под водом. Само је искривљено једро обележавало место где је малочас са обале спазио. Заронио је и зграбио за косу.

– Шта вам је? – викнула је разрогачено – чупате ме. Збуњено је испустио из руку и промрсио:

– Извините, учинило ми се да се давите.

– Ма не давим се, него ми ветар изврће даску.

Њено лице било је блиставо, очи модре, попут мора, а кожа сјајна.

– Извините – поновио је – учинило ми се да се давите. Био је спреман да се врати на обалу.

– Па сада када сте већ овде – талас је опет поклопио и она се под њим изгубила – могли бисте да ми помогнете да избацим даску на обалу. – Фуј што је гадно – рекла је и пљунула.

Огромни таласи повукли су их сада обоје и преклопили. Тако се она нашла у његовом наручју. Топлота њеног тела прострујала је његовим рукама.

– Ух што сам се нагутала воде – викнула је и море се поново наднело над њу. Некако му се нашла под пазухом. Левом руком зграбио је даску и снажно завеслао ка обали. Тек када је спустио на обалу запазио је да јој недостаје горњи део купаћег костима. Њу то уопште није узнемиравало. Села је и из ње је покуљала вода…

– Изгубили сте…

Погледала је у своје груди и насмејала се.

– Мислите на брус? Па ја се тако обично купам. Топлес. Незгода је само у томе што ћу сада морати само у гаћицама да пређем пругу.

Предложио јој је да дође до њега, а он ће јој изнети своју кошуљу на терасу, да сачека да се олуја смири, па ће му касније вратити кошуљу.

Оклевала је један тренутак.

– Можете бити мирни – рекао је. – Горе је моја жена.

– Ваша жена? – питала је. – Па какве то везе има?

– Мислим, ако вам је неугодно да свратите тако.

Грохотом се насмејала и већ се увалила у фотељу од прућа, пресвучену шареном тканином.

Само да Сања не наиђе, помислио је. Није дозвољавала да се у мокром костиму седа у столицу. Журно је ушао у дневну собу. Узео је фротир из ормана и изнео га.

– Можете да се пресвучете у купатилу – предложио јој је. – Одмах ћу потражити једну моју кошуљу.

– Нема потребе – рекла је и умотала се у фротир, а онда је смакла гаћице.

Правио се да тај њен покрет није приметио и вратио се у собу. Извукао је кошуљу. Када се окренуо са кошуљом у руци налетео је на њу.

– Ох, извините, нисам вас чуо – рекао је. Насмејала се звонко и узела кошуљу из његових руку. Фротир јој се отворио и њене груди су испливале, блиставе у полумраку, поцрнеле као и цело њено витко тело. Није могао да скине поглед са њих.

– Истрљај ми леђа, хладно ми је – пружила му је пешкир.

Огрнуо је пешкиром, а онда обавио руке преко њених прса. Да ли то сања? Често је у сну отварао очи и палио светло да би забележио неки догађај из сна. Постао је ловац сопствених снова. Отворио је очи. Стајала је пред њим, стављајући своје мале шаке преко његових. А онда је обукла кошуљу, везала пешеве испод груди и не гледајући га прескочила зид, не отварајући капију. Стајао је укопан на тераси. Спустио се у фотељу. Сунце се одједном појавило иза облака и убрзо се све смирило као да олује није ни било.

– Шта радиш, заспао си? Жена се сагла да га пољуби. Задржао је дах да не би осетио њен задах. Пушила је и тај мирис није могао да поднесе, а некада је због ње и он пропушио. Сада је дим изазвао код њега гађење. Устао је да јој помогне.

Ушла је кроз терасу у дневну собу.

– Откуд овај фротир на поду? – питала га је.

– Купао сам се.

– Ти си се купао? Посматрала га је испитивачки. – Не купаш се данима док је лепо, а онда сачекаш невреме да уђеш у воду. Није ни очекивала његов одговор. Најчешће је сама одговарала на своја

питања. Оно што му је још више сметало је што је све његове започете реченице сама завршавала. Док је спремала ручак он је изнео машину, али је преко ње гледао у таласе.

– Нећеш да погледаш новине? – довикнула му је из кухиње.

Устао је и извадио их је из њене ташне. У културној рубрици угледао је своју фотографију и превод приказа његовог најновијег романа, преузетог из француског књижевног часописа. Заклопио је новине.

– Има ли шта новог? – питала га је, износећи чашице и лозу.

– Мени немој – рекао је – не пије ми се.

– Да ниси болестан? – питала га је и превукла му руком преко чела.

Махинално се тргао.

– Шта ти је? – поновила је питање.

Слегао је раменима.

Није могао да руча. Гледао је у море.

– Немој да се секираш – рекла му је. – И раније ти се то догађало. Знам да се и другим писцима догађа... Ето рецимо...

– Не интересују ме твоје приче – прекинуо ју је.

Посматрала га је, али до вечере није проговорила.

Зашло је сунце. И даље је посматрао пучину. Море је било сасвим мирно.

– Идем да се прошетам – рекао је. Гледала је за њим ћутећи. Једва је погађао степенице у мраку. Од пролетос, када су дошли, сада је први пут изашао увече. Заборавио је како насеље изгледа ноћу. Одбијао је све позиве. Сања, његова жена, била је љута што не излазе никуда, али је као и увек прихватала његове одлуке. Изашао је као пас трагач, завирујући у сваки кут. Ноздрве су му се шириле. Тело подрхтавало. Страни туристи, изгорелих леђа са својим дебелим женама излазили су на пиво. Мајке су вукле уморну децу која су по још увек врелом асфалту вукла ноге, уморна од мора и сунца. Угледао ју је у жбуњу једне баште. Седела је у фармеркама и његовој плавој кошуљи, везаној под грудима као да је није скидала. Прелетео је погледом преко њене неочешљане косе и изашао из баште као да је није приметио. Кренуо је ка кући. Талас блаженог смираја кренуо му је низ раме када је осетио њену руку.

– Што се правиш да ме не видиш? – питала га је. Упијао је њено лице. – Јутрос си ми рекао да никуда не излазиш, откуда сада одједном?

– Пошао сам да купим новине – слагао је.

– Славни писац? – насмејала се. – Видела сам чланак о теби, знаш да Французи пишу?

– Да? – рекао је.

– Ниси ми казао да си писац? Слегнуо је раменима. Повукла га је за свилени шал који је везао под крагну кошуље.

– Шта ти је то? – питала га уз кикот. – Како си се то смешно обукао, изиграваш Мишела Пиколија?

Склонио је њену руку као да тера муве.

– Хоћеш да негде седнемо мало, где ти је жена? У њеном гласу било је нечег подсмешљивог, дечје пркосног.

Осврнуо се око себе. И сам је запазио да смешно изгледа међу тим младим светом, одевеним у шортсеве и фармерке, мајице. Чак су и дебели Немци испод стомака подвезивали своје бермуда-панталоне.

Ушли су у једну кафану. Она је одабрала сто у углу баште. Било је још рано за вечеру. Готово никога није било. Келнер им је пришао.

– Мени једну ледену кока-колу – рекла је.

– Онда пиво и кока-колу – поручио је.

Ухватила га је за руку и окренула длан ка себи.

– Онда линија живота дуга, срца, љубави, па ништа нарочито? – насмејала се. – Стегни шаку да видим колико деце имаш.

Повукао је руку.

– Имаш ли деце? – упитала га је. Глас јој је сада био једноставно љубопитљив.

Чим је изустио своју омиљену фиразу „Моје књиге су моја деца“ било му је јасно, али први пут у животу, да је извалио глупост.

– Немој да зезаш! – узвикнула је уз кикот. – Мислим јел' имаш децу овакву као ја, на пример?

– Такву децу немам – одговорио је. – Ти си ми једина. Насмејала се.

– Знаш – рекла је – ти ми се јако допадаш. Много си ми смешан.

– Па смеј се – глас му је звучао увређено.

– Де, де, немој одмах да се љутиш. Је си ли ти стално тако надурен? – унела му се у лице.

– Причај ми нешто о себи – рекао је.

– Па ту нема много шта да се прича. Знаш да се зовем Наташа?

– Не знам – рекао је. Заборавила си јутрос да ми кажеш.

– Тако си сада кренуо у потрагу за својом плавом кошуљом? Хоћеш ли да је скинем?

У трен ока је развезала и он је опет видео њене дивне мале дојке.

– Не допада ми се твоје понашање – глас му је био опор.

– Је ли? Па зар ниси дошао да ме потражиш? Заборавио си да си кренуо по новине. Нема везе, ја ћу ти их дати. Само, исекла сам онај чланак о теби. А могу ти и то дати, вероватно те то једино и интересује. Шта сада радиш, на каквом рукопису?

– Моја биографија је моја библиографија – рекао је и гласно се насмејао.

– Ти се стално тако зезаш, то библиографија, деца-књиге и којешта?

– Па, углавном.

И одједном су му сви његови интервјуи које је Сања исецала из новина и снимала на касете постали бескрајно бесмислени.

– Ово сте ви поручили – питао је келнер спуштајући две лозе на сто.

– Да – рекао је – али донесите нам и пиво и кока-колу које смо стварно поручили.

– Нема проблема – рекао је келнер и удаљио се.

– Зашто му ниси вратио? – питала га је.

– Баш ми годи да попијем нешто жестоко.

– Ја не волим никакву ракију.

– Па то није за девојчице. Колико ти је година?

– Двадесет сам напунила пре неки дан. Завршила сам другу годину физике. И нисам прочитала ниједну твоју књигу. Мада сам понекад чула или видела понешто на телевизији. Можеш ли да ми даш неку твоју књигу, са посвето.

– Немам овде – одговорио је. – Када се вратим у Београд, даћу ти.

– Београд? – насмејала се. – Ја сам само једном у животу била у Београду. Са екскурзијом. Али нема везе, доћи ћу по књигу.

– Одакле?

– Студирам у Новом Саду.

– Доћи ћу ја тамо – рекао је.

Лоза му је палила грло. Њене плаве очи постајале су све тамније. Халапљиво је попила кока-колу.

– Хоћеш ли још једну? – упитао је. Наискап је попио и другу чашицу. Ожеднео је. Нагнуо је криглу са пивом.

– То ти се зове бетон – приметила је.

– Много знаш за своје године – насмејао се. Ухватио је за руку. Пошли су кроз шуму ка насељу. Пребацио јој је руку преко рамена. У једном тренутку се зауставила. Подигла је усне ка његовима и он их је жедно упио.

– Морам да се вратим, ја сам тамо преко пруге.

Није успео ни да је заустави нити да било шта изусти. Одлепршала је пре него што је успео да схвати.

Неколико тренутака је стајао, а онда је кренуо кући. Сања је седела пред телевизором. Правила се да није приметила када је он ушао. Вечера га није чекала. Седео је на тераси не палећи светло. Када се Сања увукла у његов кревет зажмурио је и није отварао очи док није свануло, а онда је поново седео на тераси и зурио у море. Опет се спремала бура. Сања га је позвала на доручак, али он је рекао да га боли грло. Изнела му је чај од јасмина. Њена добра особина је, био је тога свестан, што га у оваквим ситуацијама ништа није запиткивала. Заправо, оваквих ситуација никада није ни било, али понекад се догађало нешто што га је потпуно блокирало, када није могао да ради и када су га речи само иритирале. Она је навикла на његова расположења. Понекад би ухватио њен забринути поглед, али се претварао да је све као обично. Био јој је захвалан што га не узнемирава.

И сам је био збуњен сопственим миром. Као да је потпуно утрнуо. Није осећао глад, нити жеђ, хладноћу, врућине које су тих дана биле паклене. Седео је непокретан и буљио у море, не знајући када је будан а када дрема. Био је свестан тога да правим сном откад је Наташа изронила из мора није заспао. Он, који је увек био у стисци са временом, да заврши рукопис, да прегледа коректуре, да пореди оригиналне текстове са преводом, да одговара на писма издавача у свету и учествује у разним анкетама… сада је непомично седео у фотељи, не знајући да ли је јутро или вече, а да читавог дана није сео за машину, нити је читао новине. Неке покрете у том смислу је чинио – отварао часописе, прогутао неки залогај, устајао, легао да спава, али све то пролазило је некако мимо њега, као да са њим заправо нема никакве везе. Он сам је гледао у пучину. Пред њим су промицале слике веома јасно као да се управо сада одвијају. Наташа израња из мора, њена плава коса, парче шарене крпице… њен смех… голе груди, пешкир на поду. Њених црта лица није се тачно сећао, али сваку њену реч је запамтио, њен кикот, мада подсмешљив, изазвао је осмех на његовом лицу. Под прстима је осећао њену глатку кожу и пољубац који урања у његове усне. Телом му је прострујао трзај. Да, да, очи тамне као морска дубина

и блистав осмех, али није умео да их споји у једно лице. Сви његови нагони, сем жеђи за њом, отупели су. Љубав, схватио је. Љубав, оно потпуно бесмислено ирационално осећање.

Јутра су изненада постала свежа, а сунчани зраци све више коси. Једног дана махинално је сео за машину. Напољу је сипила ситна јесења киша. Положио је прсте на слова. Покрети су му били крути као да су му чланци зарђали.

Чувши његове споре откуцаје, Сања је ушла и загрлила га једном руком док је другом спуштала кафу која се пушила крај машине, на сточић.

– Видиш да је прошло. Знала сам да ћеш моћи да пишеш и да је то само пролазна криза, зар не?

Климнуо је главом и осмехнуо се као после неке дуге, тешке болести.

Била је затворила врата за собом, а онда се после неколико тренутака вратила. У руци је држала његову плаву кошуљу.

– Пре неки дан – рекла је – сврађала је нека девојка, чини ми се да је рекла да се зове Наташа. Захвалила ти се. Није хтела да те узнемирава, само те је поздравила. Нисам је питала – откуда твоја кошуља код ње?

КАСНИ СНЕГ

Тог пролећа снег се никако није отапао. Био је црн од гари и из њега су провиривали лањски отпаци. Дан је био сив, кратак и често нисам могла да разазнајем да ли се смркава или свиће у тренутку када сам се будила. Такве су постајале и моје слике. Жарке тонове, загасито окер и јаку зелену боју, због којих су неки критичари помишљали да су моја платна инспирисана мексичким поднебљем, заменили су анемични тонови са силуетама етеричних жена. Можда је зато после моје фебруарске изложбе у граду почело да се прича да ми мушкарци више не значе много, алудирајући злобним осмехом на пријатељице са којима су ме некада сретали у Клубу књижевника. Али, ја сам одиста била сасвим сама и данима нисам никога виђала. Белина мојих платана и назирање нових сенки из њих било је једино што сам желела да видим и извучем из својих снова, дима цигарете и неких сећања која су без мог призивања извирала на штафелају.

Као што до тада нисам размишљала о ноћима које сам проводила на седељкама и мамурна долазила у зору кући, тако се ни сада нисам питала где је потонуо читав тај свет који се врзмао око мене. Живела сам спонтано, као што сам одувек једино и умела, због чега сам и одабрала да живим сама, без породице. Ипак, запазила сам да је мој однос са људима извесна равнотежа која се успоставља не само речима, већ и погледом, можда неким зрачењем из тела које је у мени полако почело да се гаси, па је и некада агресивну срдачност заменила потпуна равнодушност при сусретима са мојим некадашњим пријатељима. Ишла сам улицом настојећи да никога не сретнем, гледала кроз људе који су ми били блиски када бих изненада налетела на њих и престајала да подижем телефонску слушалицу која се све ређе оглашавала. Нисам имала воље да одлазим фризеру. Своју седу косу сам скупљала у пунђу, а шминка ми је сметала на лицу. Почела сам од ње да добијам алергију. Кратке сукње нисам волела ни док сам била млада, а сада сам носила само панталоне и дебеле џемпере, што ми је било најприкладније док сликам. Све то почела сам одједном да разазнајем једне вечери када ми је стари пријатељ из Љубљане зазвонио на врата.

Дуго сам се премишљала да ли да их отворим, јер ми се на платну одједном развезао мисаони чвор идеје коју сам читаве те зиме покушаваиа да насликам. Плашила сам се да ће ми мисао одлетети као сан, али звоно је било тако упорно да је почело да ме нервира и већ сам била изгубила концентрацију.

– Откуд ти? – питала сам га изненађено.

– Како, откуда, јеси ли заборавила да је мартовски Фестивал кратког филма? – одговорио ми је питањем.

Била сам сасвим заборавила. Новине нисам куповала, телевизија ме нервирала а радио сам већ одавно престала да слушам.

– Некада се фестивал није могао замислити без тебе, да ли је могуће да не знаш шта се у граду збива? Или је то неко твоје ново кокетирање? Спустио се у фотељу скидајући пахуљице са ревера.

– Зар пада снег? – питала сам га. Ставила сам чај да се кува и замолила га да ми не замери што ћу само неколико потеза повући четкицом да ми се боја не би осушила.

Није престајао да прича. Осврнула сам се. Имао је свој дечји весели израз са јамицама на руменим образима. Осмехнуо ми се и поновио питање:

– Шта се то збива са тобом?

Слегла сам раменима и спустила очне капке, притискајући их чврсто на очне јабучице, у нади да ћу призвати слику коју сам јасно имала у глави пре него што је он дошао. Слепоочнице су ме заболеле.

– Проврила ти је вода – рекао је и ја сам извукла из плакара кинеске шољице. Приметила сам да су поцрнеле од прашине. Давно ми нико није био, а сама сам чај пила из керамичког лончета. Насула сам чај и соба је одједном добила неки стари топли тон на који сам била заборавила. Можда је то и због ружа које ми је донео и чији се мирис мешао са лимуном који сам ставила у шоље с чајем. Нервозно сам попила неколико гутљаја и опрљила непце. Језик ми је бридео. Спустила сам шољу на тањирић. Моја се нервоза пренела на њу, па је звецкала о тањир.

– Да ниси болесна? – питао ме је забринуто.

Одмахнула сам главом и вратила се штафелају:

– Ти си уметник, разумећеш ме. У неким тренуцима рад се не може прекинути, али брзо ћу бити готова.

– Не можеш тако да живиш – приметио је. – Ти си још увек млада жена. Све си затрпала тим твојим џемперима.

– Имаш ли неки филм на фестивалу? – покушавала сам да скренем разговор на другу тему.

– Да – рекао је. – Надам се да ћеш поћи са мном да га видиш.

Његове речи су као ехо одјекивале собом. Нисам могла да наставим да сликам, али нисам пратила ни ток његовог говора.

– Остао сам на документарцу – рекао ми је. – Али имам нову тему. Досадили су ми људи, фабрике, самоуправне заблуде. Постао сам аполитичан и вратио сам се природи. Наравно, само на филму. Не можеш живети сам. Град је почео да ме гуши. Знаш већ какви смо ми Словенци. Провео сам два месеца на Похорју и пратио шта се тамо збива. Звери се буде из свог зимског сна.

Његов акцент био је наглашенији но обично, а неке речи нисам разумела.

– Животиње су тако лепе и све што чине узбудљиво ми је и ново, мада сам то толико пута видео и у шуми и на филму.

Лице му је било препланулo а руке снажне. Његова прича сасвим ме је расанила. Није ми се више сликало, али сам упорно остала окренута леђима свом госту. Некада смо заједно радили један цртани филм. Он је био млад и неспретан. Чинило ми се да је заљубљен у мене, али тада ме је привлачио један други човек и, док смо шетали ноћу крај Саве, ја сам му сатима причала о њему. Мој пријатељ Словенац десетак је година млађи од мене и ја сам тада веровала да смо ми само веома добри пријатељи. Сваког марта кад је Фестивал кратког филма он би долазио к мени и онда бисмо после пројекције и вечере причали о томе шта се у међувремену од нашег растанка збивало. Сада сам одједном пожелела да одем у купатило, скинем џемпер који је почео да ме гребе, и обучем своју плаву хаљину која се сасвим лако може раскопчати. Али, не би ли то било сувише јасно као моја жеља? Можда бих заувек изгубила пријатеља.

– Те животиње су тако лепе кад су младе, тако пуне живота. Сатима их могу гледати – допирао је његов глас до мене. – Нарочито сад, у пролеће.

– Моје би слике – помислих – сигурно добиле другу боју ако бих ову ноћ провела са њим. Најзад, он је то одавно желео. Не знам зашто сам се толико снебивала. Није ми било први пут да пожелим неког мушкарца. Спустила сам четкицу и окренула се ка њему. Пошла сам. Гледао ме је у очи. На уснама му се појавио грч:

– Никада ти нећу опростити што си ме прошлог марта ноћу избацила. Погледала сам га збуњено. У том тренутку неко је зазвонио на моја врата. Ћутали смо. Звоно није престајало.

– Неко ти овде недостаје? – питао је. Звоно је утихнуло.

На лицу су му се појавили црвени печати:

– Зар сам тако лош љубавник – гледао ме је упорно – када си ме усред ноћи избацила на снег?

– Зар је и лане у марту падао снег? – питала сам га збуњено, а затим додала у себи: Мора да није било чему када сам заборавила. Изашла сам из собе и брзо обукла своју плаву хаљину, покушавајући да се присетим шта се збило прошлог пролећа. Нека реч, сада сам дозвала у памћење, наљутила ме је, али како смо те ноћи пили вотку, заједно са њом изветрило ми је све што се збило.

– Важније од љубави је пријатељство – слагала сам. – Зар ниси дошао по мене да гледамо филмове?, питала сам га док сам навлачила ципеле са танком потпетицом.

– У тим ципелама – рекао је обујмивши ме око струка – пала би на првој поледици. Ова плава хаљина ти тако лепо пристаје – додао је, раскопчавајући је.

Када је после неколико дана мој галериста из Њујорка дошао по платно на којем су се боје једва осушиле, за нову изложбу „Модерно европско сликарство“ – питао ме је:

– Чему наслов слике „Снег у марту“, када преовлађују плаве боје и никаквих асоцијација не зиму нема?

– Тако у зору изгледа Похорје – објаснила сам му.

Није покушао да разуме.

Радмила Гикић Петровић

РАДМИЛА ГИКИЋ ПЕТРОВИЋ (Врбас, 1951), завршила Филозофски факултет у Новом Саду, докторирала на тези о Милици Стојадиновић Српкињи (2010). Збирке приповедака: *Отворине Јеленине прозоре* (1974), *У потрази за главним јунаком* (2003), *Стара прича* (2013). *Искуства прозе* (1993), *Токови савремене прозе* (2002) – разговори са прозним писцима. Путописи: *Здраво, Индијо* (1984), *Кореја post scriptum* (2015). Приредила више књига о преписци Милице Стојадиновић Српкиње, као и: *Дневник Анке Обреновић* и *Ликови у дневнику Анке Обреновић* (2007). Живи у Новом Саду.

НАТАША, ЧАСОВНИЦИ И ВРЕМЕ

Снег. До пролећа ће још све улице да остану непромењене. Ред ниских кућа изгледа патуљасто према солитерима. Вишеспратнице се у истој равни граниче са булеварима. Из зграде на углу јесенас су се иселили први станари са великом породицом. Напуштена кућа зјапи празна и полусрушена. А између ње и облакодера куља неонска светлост. Ред трошних кућа наслањају се једна на другу. Лапавица. Булдожери без настрешнице, дебеле наслаге снега на њима. Пртине и мраз.

Ускоро ће да сруше и моју радњу, два са три велику. За тај део посла биће им потребна само два сата. Преселиће ме у други део града где сам добио нови стан и мали простор у истој згради за часовничарску радњу. Дотле, до пролећа, завршићу преостале послове и припремити се за сеобу. Снег је покрио јаме, греде и цигле.

Овај велики сат у води поново ћу да ставим у излог, ако га будем имао. Најстарији је у мојој радионици. Нека потраје колико и мој занат, до моје пензије.

Деца на снегу. Грудвају се. Санкама прелећу преко јаруга. Њихова међусобна упознавања су брза и лака, у трку, игри, смеху. Новодосељена су. Али су им игре исте, као и оних малишана којима су куће срушене и чији су родитељи добили станове у новоизграђеном делу града. Са лакоћом су се привикли на вишеспратнице. Загревају промрзле руке на радијаторима, као што су то некада чинили на каљевим пећима које више не постоје. Не дозивају их мајке преко ограде, не утрчавају у дворишта.

Људи који су одлазили на посао, увек би у пролазу загледали часовнике у моме излогу, махнули ми и одлазили бициклима иза угла. Свако у своју фабрику у близини града. Често су долазили код мене, доводили нове муштерије, доносили старе и неисправне часовнике, проверавали тачност својих сатова.

У послеподневним часовима, старије жене износиле су клупе, седеле испред својих кућа, штрикале, причале, хеклале. Нека од њих би наштрикала трећину рукава, нека половину шала. Проводиле су време у доколици све до касне вечери када би дозивале своју децу и улазиле у кућу. Њима су ти разговори, дошаптавања и оговарања били потребни, јер оне које су остале саме, у својим домовима, или су биле у свађи са неком сусетком, или су биле у болести. Зими су се редовно свакодневно посећивале.

Наташа није волела да се игра као остала деца. Увек је измишљала нове игре. Волела је да глуми. Припремала је са другарицама приредбе и позоришне представе. Памтим њену прву улогу, у лику Доброг Патуљка скакутала је на прстима као по тепиху звезданих стаза. Затим је, у хаљини од креп-папира, са маском, као балерина, глумила Мају чувену балерину чије презиме није умела тачно ни да изговори. У маскенбалу би најрадије узела лик Добре Виле. А као рецитатор изговарала би стихове уздигнуте главе, са неким поносом и свечано. Јер песма, говорила је, то је божански сок од дуња.

Једном ме је позвала да гледам Црвенкапу код њих на тавану. Поред њихове куће била је школа, те су на таван пренели старе ђачке клупе. Те вечери сам видео да је Наташа девојка, испод црвне хаљине од папира назирале су јој се груди. Она није више била дете загледано у моје часовнике. Имала је петнаест година. Није била Црвенкапа, нити Алиса. Правила је ватромет од светлости, улазила у шуме и дворове.

Стана, најстарија жена у улици, донела је сат свога мужа. То јој је била једина успомена после његове смрти. Кад чујем куцање тог сата, као да слушам његово срце, говорила је. А за оправку је потребно само неколико сати да се врати време сказаљкама. А њој сат није радио годинама.

У свечаној одећи дошла је по часовник. Био је исувише тежак да би га сама однела кући. Спаковали смо га у кутију, увили у мараме. На зиду у њиховој соби била је велика дуга мрља где је сат некада стајао и где је требало сада да га окачим. Али, пре него што сам се прихватио посла, Стана је почела да ме послужује: слатко и воду, ракију, потом кафу и кифлице. Свечаност је трајала до касно послеподне. Већ следећег дана Стана нас је напустила.

У овој радњи остајем само још ове зиме.

Наташа је пошла у гимназију. Провиривао сам између часовника да бих јој махањем узвратио поздрав. Долазила је код мене, говорила у неколико реченица шта јој се тога дана догодило, ретко је тражила да учествујем у њеној причи. И нестајала. Осећао сам понекад да је морам заштитити, да ће јој се у супротном догодити незгоде, али није хтела да остави простор у коме бих био присутан.

Починьала би причу: тражила сам Банета, није био код куће, затекла сам његовог оца. Тражио је да ћутим, да никоме ништа не говорим о ономе што би требало да радимо. Али, ето, морала сам то да ти кажем. Питао сам је шта су радили. Да није спавала са њим, помислио сам. Не, рекла је, не питај много, нисам спавала, нешто ружније.

Моју и обућареву кућу мораће да руше заједно, због зидова који нас спајају. Исте смо се године и доселили. Он у пролеће а ја у јесен. Често сам му говорио да скине ону куку на плафону, ружно је изгледала. Увек је изазивала. Мислио сам, обесиће се неко. Сада ће и ње да нестане. Срушиће је са целом зградом и са подрумом где су у бурадима чували вино.

Наташа је свако јутро журила у школу, али је почела увече да излази и са другарицама. Била сам у биоскопу, ускликнула је. Не знам да ти кажем шта се у филму све догађало, ни тачан назив филма не знам, али сам упамтила како је један авион летео, ниско изнад шуме, стално изнад зелених и густих грана, никако није могао да нађе место да слети. Први пут када будем летела авионом, надам се да ћу видети исте шуме.

Почео сам да правим сат за Наташу. И док је она два пута дневно пролазила поред моје радње, није ни слутила да сам уграђивао најтачније време и сказаљке које ће да светле у ноћи. Тачно у поноћ заискриће, јер уместо бројки, ставио сам њено име: НАТАША МОСКАЈ.

Људи у вишеспратницама се не познају довољно, или скоро уопште. Једни о другима знају само кроз зидове који су тако танки да се и најмањи шум чује. А ми смо се у улици сви међусобно познавали. Било је довољно прићи групи жена и чути све новости из других кућа. Колико су се радовале одласку у нови стан, толико су са сетом говориле о тадашњем домаћинству, о пријатељству, обећавале једна другој да ће се редовно посећивати.

О Наташи се највише причало. Њу су више измишљали него што је она била стварна. Јер она Наташа о којој су говорили, није била она коју сам ја познавао.

Снег. Потребна је само једна ноћ па да се јутро пробуди у белом. Ујутру би људи износили велике дрвене лопате, чистили улице, док би се деца грудвала, санкала, правила Деда Мраза, Снешка Белића. Остављали су своје бицикле и одлазили пешке на посао. Сада је то другачије, машине све разгрну, покупе и однесу снег, а улице остају у бљузгавици. Тако ће бити и када наших кућа више не буде било.

Наташа је почела да студира. Била је прва девојка у нашој улици која је студирала глуму. Деца су је често молила да им одглуми неку улогу, а она је уживала да се преобрати у улогу добрих вила, посестрима, доброчинитељки, чаробнице и радовала се ако би је деца пажљиво слушала, ако би у њиховим погледима заискрио други свет, плавичаст и нестваран.

Мислим да је осећала време, јер када сам највише желео да јој поклоним сат, дошла је. Прилазила је сваком сату, окретала се, ослушкивала. У овај велики ставила је целу главу, климала је будилник.

– Пробуди се – рекла му је.

Није веровала да сам сат правио за њу, а када је угледала своје име, пољубила је сат и мене.

– Наташа, то значи да ми враћаш време проведено код мене. Теби сам га поклонио – говорио сам јој.

Пољупцем јој вратих тренутак. Мислим да је била сретна. Хтео сам да јој украдем други поглед из очију, који би ми обећавао. Али, била је тиха.

Добро је што снег веје, иначе би и наше куће већ одавно срушили. Да је са нама остао и лимар на углу, сада бисмо се заједно одселили. Кажу да станује на Рибарском острву, а обећао је да ће нас посећивати. Није. Његову кућу нису срушили, направили су од ње бифе. Сада светли цео угао и уместо белог лима на коме је писало: ЛИМАР ЈОВО, сада стоји: БИФЕ ЛОНДОН. Лимар је био сувише стар и наглув. Носио је увек у ушима уметке од вате.

Требало би да радим. Чекају ме нови часовници који стоје, чије су опруге напукле, у које је вода ушла или су спремни за чишћење. Нема више оних округлих будилника, или сатова са уграђеном птицом, које су деца највише волела. Ови нови су чудни и мени страни. Мислим да су их људи куповали само ради украса: сребрни, обли, троугласти. Ове нове муштерије обично су набусите, наређују ми када ће доћи по сат. Не знају да и мени треба времена да бих њихово време покренуо.

Наташа је још само једном била у овој соби. Смејала се док је говорила:

– Дођи да окачимо ово звонце изнад врата у радњи. Увек ћеш чути када неко долази: они који ти доносе сатове на оправку, и оне који одлазе са новим временом.

Причала је дуго, али је тако брзо отишла, да је после ње остао само звук звона.

Наташа се ускоро одселила. Јама на углу где је била њена кућа, сада је претворена у парк. То је једино и могло да остане после ње: клацкалице, љуљашке, клупе, цвеће и бескрајно зеленило траве.

Време је да затворим радњу. И овако нико више неће доћи вечерас. Људи су престали да ми доносе сатове на оправку, слуте мој скори одлазак. Нема више часовника да куцају са зидова, све их је мање у овој радњи. Смирује се соба и простор.

Једино је на овом сату време стало, десет и петнаест минута. Тада је Наташа нестала у великом сивом камиону машући нам. Иза њених леђа видео сам часовник који сам јој поклонио. Ишао сам дуго у правцу камо је отишла. Чуо сам откуцај сказаљки.

Шта ли ће да сагради на овом месту где је моја радња. Булевар ми иде у сусрет. Преко ове собе и часовника прелазиће аутобуси и пешаци, можда ће ту бити нова зграда болнице. А на обронцима и ивичњацима додириваће се, сигурно, са Наташиним парком. То је остало од њеног боравка овде. И од мене.

Када булдожери пређу преко моје садашње радње, знаћу да је дошло пролеће. Могао бих да направим огроман сунчани сат, било куда Наташа да иде, да се опомене времена. Али, не знам путеве камо ће поћи. Ни свој пут не знам.

СТАНИКА

Када су Станику почели да износе из куће, Миша полицајац, како су га одувек звали, пао је преко стола и главу зарио у салату. Жене су наставиле да плачу, а овећи бркајлија померио га је ка вратима, сео је на праг, једино су му ноге вириле. Неко би их прескочио, други су се саплитали.

– Баш сам се добро најела, како ћу се сада попети на брдо – рекла је Вида, вижљаста и весела жена. Лактом је гурнула Цану и поглед устремила ка Црном врху где је било гробље Марића.

– Сећаш ли се кад је Станикин отац, Милисав, почео да пије, баш на дан деобе са својима, кад се преселио на стрмину Црног врха?

Било је баш тако како су се дошаптавале Вида и Цана. Када се Милисав, као најстарији син, оженио Јаном, отац је продао шуму и део велике њиве, и купио им имање, далеко од свих путева. У великом двориштy, обраслом коровом, убрзо је саграђена нова кућа, шљивици су му расли, а њиве бубриле под житом. Првих година брака Јана је, заједно са Милисавом, ишла у поље, сечу шуме, а кад је занела, сви њени послови били су у авлији. Милисав је одлазио у цик зоре и враћао се у први сумрак. Када су му замерали што и Јану не води са собом у њиву, да му помаже, говорио је: „Земља и жена траже човека и његова знојава леђа, а њено је да кућу пази, да се огњиште не угаси.”

Е, Станикина се ватра угасила – рекла је Вида. – Ни деце није имала, јадница. А сећаш се кад је Милисав долазио код мајке и оца? Радовали су се његовој причи о великом имању. Испраћали су га са пљоском ракије.

Лепу реч, као и лепу жену, пристигле су сумње, људи су, завидећи им, почели да смишљају приче у којима је Милисав имао чудесну снагу и моћ са којом је радио на њиви, у шуми и ливади. Говорили су да ноћу жње, јер када би радници ујутру одлазили на њиве, његова је ливада већ била покошена, и нико није могао да верује да је све то он сам урадио. Док би денули шуму, у његовој су стабла већ била огољена, шљивари први били обрани. „Вилењак”, говорили су.

Милисав се на приче није обазирао, као да до њега нису ни допирале. Када наступе дуге зимске ноћи, залазио је по кућама, дуго

се картао, пио, али је увек, устајући од софре, корачао смирено, без посртања. Од њега до првог суседа био је читав сат хода, куће једна наспрам друге, из једног дворишта видели су се људи у другом, а да би се дошло до њих, морало се спустити до потока и поново попети на стрмину. Дуг пут чинио му је кораке још сигурнијим и, када би пристигао кући, скоро да ни трага од попијене ракије не би било у њему.

Неко пије, па уме да се понаша, а гледај њега како се извалио преко прага, још ће и заспати, мајка га његова – рекла је Цана поново гурајући Виду лактом.

Поп је поново узео кандило и махнуо преко сандука. Неки су се померили у хладовину. Патка је пројурила испод стола. А кад су се чуле попове последње речи, почело је комешање:

– А сад је више нема.

– Нема је јаднице од кад је сишла са Црног врха и од кад је почела да поболева. Можда јој је већа болест била то што јој је отац, кажу, не знам ја, али кажу да је често код удовице Маре одлазио. А тукао је Јану и децу.

Када је Марин муж Тодор умро, село је притекло у помоћ. Кроз пртине снега, у залеђеном гробљу, Милисав је ископао раку и помагао да покојника сахране. Запаљене свеће брзо су се гасиле, ветар и студ натерао је људе да пожуре са гробља, сумрак се котрљао низ планине, а придошлице из најудаљенијих предела палиле су фењере хитајући кућама.

Милисав је волео Тодора и у кућу му често долазио, али од дана сахране није залазио код Маре. Да ли је и колико дуго посматрао Мару, желео је, ни сам није знао. Једне ноћи, стајао је пред њеном кућом. Примила га је у собу, као и ранијих година, понудила ракијом. А када јој је пришао и скинуо мараму, спустила је руке на његова рамена, прихватила загрљај, руке, тело. Од тада, Милисав је често долазио код Маре и све мање се прикривао. Враћајући се са њиве, хитао је у њено двориште, помагао јој да унесе дрва, захвати воду. Помагао и да окопа њиву и све теже послове прихватио је без тешкоће, као дужност новог домаћина. Кроз село се пронела прича како Милисав то чини због Тодора и дугогодишњег пријатељства, а касније су почела говоркања. Гласине су увек заобилазиле Милисава, знали су његову љуту нарав и клонили се њега.

Убрзо, из вреле крви, Милисав је одлучио да се врати своме дому.

– Погледај Виду – шапутала је у дну стола далека рођака Нада. – Како је није стид да дође. Три пута да син пуца у њу, брука и срамота, а њој ништа.

– Сина мало у затвор држаше, па хајд' кући – узвратила је сусетка. – Први пут кад се то догодило, хајде, некако и поверовасмо да је само пушку чистио, па хоп, баш Виду у стомак – и ништа, извукла се. Е, други пут се већ знало, пуцао јој у груди. Њу ни карабин не би уништио.

Зујале су Вида и Цана, а очи отвориле да им нешто не промакне, а највише су у Наду погледавале:

– Не знам како она сада живи са сином. Сврађали смо ономад код ње, она седи испод крушке, он у штали. Кажу да му кува и спрема, али реч не проговарају.

Ковчег је намештен на трактор, мушкарци су још стављали велике, попречне даске да жене могу да седну.

– Ај, ти, млада, куда си пошла горе? Пусти старе да седну.

Цео дан сам радила у кухињи, ноге ме боле, не могу да ходам.

– Види ти њу како се ускопистила – шушкала је Жака да је ова не чује.

– Силази са тог трактора – повисила је глас Жака.

Цана и Вида су се подгуркивале. Колона се узврпољила, донели су столичицу како би се старице лакше попеле на трактор. Вида је наставила:

– Памтиш ли када се Милисав вратио породици, касно је било.

Тада је Јана почела да пије. У запећку, крај огњишта, где је проводила највећи део дана. Рођењем ћерке Станике, мале и сићушне, која је од првог дана лебдела између живота и смрти, почеле су све чешће свађе, отужне речи пуне псовки, упијале су се у храну, хлеб и ракију.

– Од тада је и Станика почела да поболева – рекла је Вида. – Носили смо јој шљиве, била је зима, а она занемоћала.

– А и ја ћу занемоћати док се попнем на брдо. Куд направише гробље тако далеко и високо – узвратила је Цана.

Трактор је бректао, а жене су придржавале ковчег. Омања група све више је заостајала, како би се склонила од прашине. Милева је ишла са Радом, знала је она коме може причати о свом сину инспектору.

– Јеси ли га видела јуче у новинама? Није био до краја на пријему, данас је већ отишао у Брисел.

Које језике све он говори, прошле недеље је био на Кипру, па и до Грчке...

– Шта ће њему језици, они добијају преводиоце. Да искористи још ово мало док су његови на власти, а онда ће и њега сменити.

Ципеле су им се белеле, прашина од трактора сушила им је грло. Сусрели су се са камионом који је носио дрва.

– Дрвокрадице. Све одвукоше на Косово, тамо их нико не контролише. Нашим шумама се они греју, а главни посао води шумар, потплатиш га мало, и сеци шуму колико можеш да одвучеш – рекла је Вида пљунувши у страну, као од прашине, а окренула главу да је возач не види.

– Паметан је овај поп што је задигао мантију, шта да му се вуче по прашини – додала је Рада скрећући разговор на другу страну.

Церова шума пуцала је од врућине. Необрано воће, запуштена имања и тек неколико кућа, а само у две су остали укућани, у једној избеглице, а у другој двоје стараца.

Они који су раније отишли на гробље, да ископају раку, прокрчили су пут, отворили вратницу и раскрчили омањи простор на коме је стајала групица придошлица.

– Што си се налегао на тај споменик, срушићеш га – рекао је Методије Златку. – Немам где, хоћеш у стрњике да станем! Видиш да је све зарасло у коров, у вашем селу је и вук домаћа животиња.

– Много си ми паметан. Ни да си у школу ишао.

– А код вас школу није завршио само онај ко је ни уписао није.

Можда би се њих двојица и даље надмудривалида поп није затражио мир.

– Могао би бар мантију преко дупета да спусти...

– Спустите је сада са трактора, хајде жене, сиђите, шта чувате место, биће га после више, хајде да не дангубимо – говорио је поп нервозно.

– Колико ли ће за ово читање узети пара? – шапутала је Вида. И брзо додала: – Кад је Дена умро пре недељу дана, оглобио је породицу. А кад је пошао, и торбу му напунили, умало није са мотора пао због тежине: што од пића, што од хране коју је понео.

– Добар је човек био Дена, крстио ми је децу – узвратила је Цана.

– Бог да му душу прости, није требао да отера прву жену, па довео другу, па опет вратио своју, а тукао је.

– А вас две причајте мало тише – обрецнуо се Златко.

– Шта, да слушам попа? Боље да је мантију спустио, него ми окренуо дебелу задњицу...

После, док су се спуштали низ падину краћим и стрмијим путем, поп је добацио Милеви, узгред:

– Теби кад будем долазио, спустићу мантију.

Вида и Цана правиле су се да га не чују. Цану су жуљале ципеле. Вида је огладнела.

У касну вечер, обе су носиле увезану кокош наглавце окренуту.

– Нема више Станике, боље што смо их ми узеле, ко би их хранио.

Баш су тешке. А ко ли је узео певца?

Мирјана Павловић

МИРЈАНА ПАВЛОВИЋ (1943), завршила Правни факултет и Енглески језик и књижевност на Београдском универзитету. Радила као професор енглеског у средњој школи. Збирке приповедака: *Заједнички именитељ* (1976, награда Исидора Секулић), *Чекаоница* (1980), *Смртоловка* (1986), *Суморeске* (1995), *Зрно зрну* (2002), *Трпеза без главног јела* (2012 – Андрићева награда). Живи у Београду.

ЛЕПОТА СИМЕТРИЈЕ

1.

Где си дочекала Нову годину?

– У BELVI-ју, кажем.

Са друге стране жице стиже „Ооо!“ јер BELVI звучи тако помпезно. Човек не зна шта прво да пита: Колико вас је коштало? Шта је било за вечеру? Докле сте остали?... На крају, ништа и не пита, понајмање шта је BELVI и где је. То место садржи се у самом свом имену. Можда и не постоји, али нема сумње да сам се ја ту сјајно провела. Саговорник ме, дакле, пушта да испричам шта хоћу, док он по глави пребира своје бедно новогодишње вече проведено у стану. И све то би ми било смешно, да прошлу православну Нову годину нисам заиста дочекала у BELVI-ју.

2.

Потпуно сметнувши са ума да је 13. јануар, села сам предвече на своје место, у угао до шанка, на столичицу сличну буренцету, за округли сто са коцкастим црвено-белим столњаком. BELVI је можда најљупкија земунска кафаница, зими топла, увек чиста и мирна као црквица. Ту служе изврстан чај, уз који неизоставно, за разлику од многих елитних кафана, стоји повећа кришка лимуна. Мада су већином сами за столом, гости нису невесели. Спокојни су и дремљиви, као да се одмарају у сопственој соби.

Гордана стиже тек после седам. Келнер је присно пита да ли и она хоће чај. Мада му се она данас расејано и без речи насмешила, он одмах доноси пуну шољу и свеже парче лимуна. Каже: „Сада можете на миру да попричате.“ И повлачи се иза шанка. Када будемо плаћале, он ће, по ко зна који пут, искрено радознало питати: „Какав је био чај?“

Нас две обично дотрчимо до BELVI-ја из правца Ушћа. Као што посада олакшава ваздушни брод, тако ми успут из себе једанпут недељно, кроз пару, зној и дахтање, у Дунав испуштамо пакетиће животних терета и отпадака. А када одседнемо у свом кафанском ћошку, са дна реке извлачимо и оживљавамо све те врећице, кесе и замотуљке, да их још темељитије и дефинитивно сахранимо у најдубљем муљу. Иако нас увиђавни келнер оставља да „на миру попричамо“, ми заправо никада не разговарамо. Нема теме, мишљења, питања, па нема ни одговора. Седмога дана само препричавамо своје шестодневне животе, сличне травнатим заравнима, са понеким цветићем и чичком. Тако се ситне радости гланцају, а тегобе, за сваки случај, још једном убијају и опет бацају у реку. Повратну стазу, од Земуна до Ушћа, истрчимо далеко брже и лакше, у колони џогера који поскакују, као да би хтели да се одлепе од земље и, попут цепелина, одлебде у наредни дан.

Покушавам да погодим шта се Гордани догодило од нашег последњег виђења. Добро: 1/ деца су ипак отишла на зимовање 2/ Миланов уџбеник је одобрен за штампање 3/ успела је да ослаби још пола килограма. Лоше: 1/ лопов је већ реализовао три њена чека 2/ опет је добила вирусни конјуктивитис (вероватно зато данас носи тамне наочаре) 3/ начета лева патика потпуно јој се распала (ваљда зато данас није трчала). Нестрпљиво кажем „Причај“, да проверим колико ставки сам погодила.

3.

„После вечере смо са гостима прешли у трпезарију и кренули да ћаскамо о неверству у браку. У ствари, ја нисам имала шта да кажем, јер нисам имала никакав став. Једноставно ми двадесет година уназад тако нешто није било присутно ни у мислима. Милан је рекао: „Ја на то уопште не бих реаговао. Тако фини и драгоцен механизам као што је људски мозак не треба трошити на гениталије. Он је пројектован за много сложеније ствари.“ Иако сам у првом тренутку била згранута и брзоплето помислила да је равнодушан зато што ме не воли, то вече сам била стварно срећна што ми је муж такав какав јесте. И пре тога сам ценила његов ум, али сам тек тада појмила какву ширину тај човек има. Није ми сметало ни то што је, у свом рационалистичком маниру, говорио само о бесмисленом арчењу мозга, а не и душе, или срца, или суза.“

Ту је Гордана прекинула. Или завршила. Ни до тада нисам баш све разумела. Искренула се мало, да је нико осим мене не види, и скинула наочаре. Забезекнуто сам гледала у зелено-жуто-плаву модрицу на њеној левој слепоочници, у њен надувен капак и чкиљаво око.

4.

И да сам могла, не бих стигла да кажем или питам било шта, јер је у кафану улетео висок млађи човек и сручио се пред њом на колена. Она је устукнула и скоро је спала са столичице без наслона. Тешко дишући, прошапутао је: „Нисам пијан, Гордана.“ Загњурио је главу у њено крило. Шчепао је њене шаке и њима поклопио своју косу. Потом се придигао и овлаш уснама додирнуо њен отромбољени капак. „Ово сам јој ја урадио. Хтео сам да је загрлим док смо лежали у мраку. Нагло сам раширио руке и ударио је овим проклетим кошчатим лактом.“ У муклој тишини је миловао одвратну модрицу и два пута јекнуо: „Луд јесам, али нисам пијан.“ Поново је клекао и обгрлио јој ноге. Привукао је себи њене руке, растворио згрчене шаке, опипавао их и љубио, зглоб по зглоб, нокат по нокат. Лагано је палцем прешао преко свих десет јабучица на прстима. Нико се у кафани није померио, ни кашљуцнуо, вероватно ни трепнуо. Када је она устала, да ли да побегне или да га загрли, викнуо је: „Упамти колико сам ти сваку кошчицу волео и желео.“ Гурнуо је Гордану назад на столицу и излетео из кафане.

Сви смо потонули у дуго, смушено ћутање и скоро нечујно сркутање. Да кафаница није овако чиста, прозујала би бар нека мува. Да време није овде застало да се одмори, куцао би неки сат. Гњечила сам већ сасвим исцеђен лимун изнад охлађеног чаја и чинило ми се да кришка цвили.

5.

Пренула сам се и обрадовала када сам на вратима спазила познато лице. Заустила сам да кажем „Здраво, Милане“, али за то није било времена. Јурнуо је ка Гордани и изнад погнуте главе јој прошиштао: „Зашто ти побеже? Нисмо још завршили разговор.“

Пошто она ћути, Милан дрмуса њена погурена рамена, не би ли истресао коју реч. Онемела и залепљена за столичицу, Гордана детињасто зури у своје шаке. После трећег дрмусања проговара имитирајући његов глас: „Тако фини и драгоцен механизам као што је људски мозак не треба трошити на гениталије.“ Па додаје својим гласом: „Веровала сам да то стварно мислиш.“

Тишна, свемирска. Па шамарчина, земаљска. Тешка, звучна и зла. Не из шаке, или из лакта, него из рамена. Као да је весло пљоштимице лупило густу морску воду. Милан трља свој забридели длан и каже: „Бар ћу ти повратити симетрију.“

Као да је и мене ошамутио жестоки шамар, педантно закључујем да је то тачно: Гордана ће сутра и на десној страни имати модрицу. Не знам ни шта да изустим ни у ком правцу да мрднем, па само слушам себе како срчем и усисавам преостале капи чаја, тако гласно да се неко од гостију најзад промешкољио. Нисам се тргла и одвојила од тог идиотског посла ни када је Милан са врата довикнуо Гордани: „Од сада више не чекај оног бедника. Буди сигурна да се више неће појавити. Довољно је било да му покажем револвер.“ Ни страховити тресак врата која је за собом залупио није ме прекинуо у ловљењу капи по скоро сувој шољи. Истражујем бело дно, ваљда да у њему видим ко би још могао да сврати у BELVI вечерас. Шта ли још испод Горданиног травњака ваља заптивена подземна вода?

6.

Наручиле смо, као никад раније, још по један чај. Након тога још по један. Када је стигла пета тура, већ су сви добро могли да чују клокотање воде у нашим празним стомацима. При шестој шољи нас је, срећом, затекла поноћ и прекинула то наливање. Келнер је присутнима појединачно честитао Нову годину. Најдуже се задржао код нашег стола и рекао да смо ми не само његови стални, већ и једини женски гости.

И сутра ће Гордана, када крене у рану јутарњу куповину, морати да стави црне наочаре. Али биће то опет жена са очима исте величине: из левог подлива ће једно око већ прилично прогледати, а друго ће тек почети да се затвара.

Мене ће неко звати телефоном да сазна где сам дочекала Нову годину. Па у BELVI-ју! И сигурно бих се насмејала када чујем оно отегнуто, радознало и завидљиво „Ооо!“ – да је стварно нисам тамо дочекала.

***

Шта сте ви то, Гордана, пожелели, у својој четрдесетој?

Мало?... Мало пажње, мало бриге, мало нежности и романтике, мало потпоре, мало солидарности, мало разумевања, мало поштовања, мало стрпљења, мало толеранције, мало страсти у кревету, мало помоћи у кући, мало... Свега по мало. Морам рећи да сте дирљиво скромни. Али, када се сва „мало“ саберу, испадне много. Зато вам саветујем да тражите збирно. Не, не. То ипак није само прост збир, које год величине било. Тражити ситничарски: мало љубави. Ако будете тактични, давалац се бар неће насмрт препасти. Али ако почнете много да набрајате... Ви сте ипак за набрајање? Па, ако мене питате за редослед, и ја бих на последње место ставио кућне послове и секс. За оба се ипак лакше нађе испомоћ. Осим тога, са годинама, сасвим нормално, жеље за нежношћу, привржeношћу и ослонцем брже расту него друге. Често и неконтролисано расту – у том случају, основано се може рећи да је за дебакл крив незајажљиви партнер. А понекада и фатално расту. Имао сам такве случајеве у пракси. Ево, прочитаћу вам део писма једне супруге која је упропастила мој вишемесечни труд да се пољуљани брак одржи. Одједном је престала да долази у саветовалиште и отпутовала негде... овде пише „можда и у суседну галаксију“. Слушајте шта је написала свом супругу: „Наћи ћу ја, бре, праву љубав. Ако узалуд обиђем куглу земаљску, и целу нашу галаксију, идем даље.“ Грешка! Требало је остати овде. Нема те суве дреновине из које се не може исцедити резервна кап... Ви сте, Гордана, уморни за цеђење? Не знате шта ћете са том масницом? Што се маснице тиче, не очекујте од мене много. Ово није ни полиција, ни амбуланта, ни служба за помоћ злостављаним женама, већ обично брачно саветовалиште... А зашто ваш супруг није дошао у заказано време? Па не можемо да решавамо брачне проблеме без оба партнера, зар не? Добро, шта је ту је. Попричаћемо још мало... Шта каже ваш муж? Извините, мало сам одлутао. Преморен сам... Да, како да не, међуљудски односи су веома, веома компликовани... Чујте, можда ће вам ово личити на неки бапски лек, али не кошта вас много да пробате. Зашто и ви њега добро не звизнете – па сте квит.

ТАЧКИНА ЗАПЕТА

1.

Не дишем, гледам и јасно видим оно што се оком не може видети: мој живот оде у јендек.

Одједном се откачио, откотрљао низ банкину и, као послушна лоптица за голф, склизнуо у затрављену рупу.

Још се разазнаје и воз из кога је испао. Иако је претоварен туђим животима, тако брзо измиче низ пругу да за њим не вреди јурити.

То је то.

Крај свих трка.

Најтеже од свих олакшања.

2.

Остарила сам, дакле, па ћу без журбе кренути према старој шуми поред језера. Заћи ћу у непробојну хладовину. Потражићу најлепше дрво. А када га нађем, оно ће бити заузето! У његовом ће подножју, на надуваном пластичном душеку, лежати истрбљено тело. Још мало ћу крстарити, тражећи дрво слично најлепшем, па ћу се присетити да сам сада на трајном одмору од тражења.

Узећу једно дрво које ми се нуди, кврга во, са разређеним гранама и жутињавим лишћем, далеко од воде, дрво које нико није хтео. У његовој сенци, каквој-таквој, набадаћу пржени кромпир на чачкалицу и чудићу се свом некадашњем обожавању жестоких лета. За ту нездраву страст вежу ме још само флеке на раменима. Од детињства ме је гонила чежња за јаросним сунцем и морем без обала. Десет врелих августовских дана у Тунису 1974. само сам приступала води. Десет ноћи сам једва сачекивала јутро, да отпочнем прилажење мору и покушаје да га некако загрлим. Ниједном нисам запливала. Улазила сам у воду само зато да могу из ње да изађем и поново јој дођем, несвесна да ми усијани песак пржи табане и да је наклобучени плави шеширић са лелујавим машницама у ствари повелика медуза која ће ми ускоро ошинути надлактицу. Очаравајуће плаветнило медуза творила је морска вода прожета

сунцем. Ујутро су оне, ноћном плимом насукане на песак, личиле на обезбојен дрхтави желе, на полупровидни пудинг. Личиле су, заправо, на мене, сада и овде, омлитавелу на пешкиру, надомак смлачене и замућене језерске воде по којој се лењо љуљају венци доброћудних алги.

То је то. Олакшање. Најбљутавије од свих.

3.

– И вама се то дешава ? Питам жену која се до мене излежава.

– Како да не! Увече, на пример, подигнем и испружим ноге док гледам телевизију. А када хоћу да устанем, не могу да их савијем. Онако уштапљене, пренесем их кроз ваздух и спустим на под. Онда се рукама одупрем о канабе и тако се придигнем.

– А отекну ако висе док седите?

– Тако је!

– Вене…

– Како да не! Севају. Нарочито у десном листу.

– Одвратно, кажем. Старост је неки блесави post scriptum у коме пише само то да је писмо претходно завршено.

– Немојте тако, госпођо!

Нећу. Иначе ћете побећи од мене, госпођо. Сви око мене ће се разбежати. Коме нормалном прија да стално мери провалију испред себе? Ако је човек већ осуђен да зна шта му предстоји, зашто би тиме упропашћавао текући живот? Лепо, али олако речено, јер не полази свакоме за руком да се прави луд. Или да буде паметан? Изгледа да се у овом случају то своди на исто.

Утом ми она, одшрафљујући термос са кафом, пљусну у депримирано лице фразу излизану као мој шеснаестогодишњи отирач за ноге.

– Човек је стар само ако се тако осећа.

Па не могу да се осећам као лоптица-скочица ако сам видела да ми је живот пао у рупу. Оно ужаснуто нањушивање старења, које ми је неколико година сабијало мозак попут оловног неба пред пљусак, за секунду се згуснуло у моћни гром. Без даха сам пропратила убрзану пројекцију ионако минијатурног филма, после кога се није видео ни воз којим је мој живот до тада путовао ни рупа у коју се срушио. Филм је био тако буквалан и шокантан да сам, у тренутном разумевању, могла само да простењем: То је то. Прешла сам границу. Старост. И тачка.

У међувремену, госпођа до мене сасвим се опоравила од моје непријатне опаске. Надошлим оптимизмом уздигнута изнад тричавих прекора, или можда схвативши да сам је увредила из чистог јада, пријатељски пружа према мени кажипрст, да ми скрене пажњу на тежину констатације која ће уследити:

– Свако доба живота има своју лепу страну.

Први пут сам је добро погледала, уморно распрострту, просто расплинуту на све стране по огромном фротиру и изван њега. Од њеног стана до овог царског дрвета под којим лежи има седам аутобуских станица и око два километра пешачења.

– Има, има, кажем… Можете ли да ми припазите одело и торбу. Хоћу још једном да се окупам, док не зађе сунце.

– Наравно, каже.

– После ћу вам рећи како се ја борим са реуматизмом, кажем.

– Важи, каже. Ја ћу мало да одремам. За ствари не брините чак и ако заспим. Спавам као зец… Ипак ћу торбе под главу да ставим. А преко хаљина ћу да пребацим руку. Ко то може да ми извуче а да не осетим?

– Нико, кажем меркајући језеро.

Уђи ћу у воду у време када се Ада од пакла претвара у рај. Стотинак хиљада људи је скоро до краја истутњало. Сунце малаксава. Језеро се смирује и углачава. Само понегде се ситно мрешка, као да се јежи од изненадног растерећења и тишине. Нечујно гута и потапа на своје дно коктел усковитланог муља, мокраће и тежих предмета. Бистри се. Његове обале се поново виде, пошто је са њих свучено нешто као километарски покров од скакаваца. Срце ми сада ради спокојно и економично, у мировању са око шездесет откуцаја у минуту. Производи интензитет, квантитет и квалитет уживања сасвим адекватан животном добу.

То је то. Специфичне чари умерености, одмерености, промерености, примерености и позитивне помирености. Некако млохаве, додуше.

4.

– Од куће или кући?

Ја бих вам иначе, младићу, из пристојности одговорила да не стижем него се спремам да одем. Али, извините, не могу да отворим уста. Уморна сам као кљусе гоњено без престанка.

И заиста му не одговарам, већ почињем да се смејем, неким мени несвојственим грохотом, зато што ме он отворено и студиозно одмерава од косе до стопала. Очигледно и не сања колико сам од њега старија. Уместо да се пред том глупавом непријатношћу увучем као пуж у кућицу, у пометњи избацујем салве смеха, то јест кнедле умешене од притешњености, стида и горчине што ме судбина овако зафркава. Са тридесет и пет година закашњења шаље ми затурени пакет и поруку да ми је жеља испуњена јер ми је прелепи дрзник најзад препречио пут!

– Зашто се смејеш?

Вероватно увређен, рекао је то лењо и подругљиво, безизражајно ме гледајући искоса. Врхом патике копка земљу коју потом поравнава.

– Зато што ништа друго не могу.

Уосталом, више се и не смејем. Ћутим утучено. Затим поново отварам уста, да му кажем колико имам година, па их панично затварам. Не могу да изустим! Чак помишљам да то штапићем нашкрабам на земљи и одмах побегнем. Најзад, само одмахнем руком и кренем ка своме дрвету, да покупим ствари. Он се, међутим, предамном укопава једном ногом спуштеном са бицикла и каже:

– Водимо глуп разговор.

– Склони ми се са пута. Шта хоћеш од мене?

– Не вичи. Смета ми то. Шта си питала?... Аха, шта хоћу од тебе. Ништа нећу. Волим да посматрам издужене, скоро мршаве фигуре. Желим и да чујем некога чије ми се лице учини чудним. Занима ме у каквом су односу израз лица, боја гласа и мисао. Понекад волим и да паралелно са мном неко вози бицикл, погрбљен тачно колико и ја. Пошто је за изнајмљивање бицикла касно, нећеш моћи да возиш поред мене. Али можеш да седнеш иза мене, на мој бицикл. Ако хоћеш, обићи ћемо један круг око језера. На оној страни, према Бановом брду, још има сунца.

5.

На овој страни сунца више нема, али је земља још топла и понеко тело на њој слатко спава. Полазим према свом кржљавом дрвету, а он празном стазом одлази ка другој обали. У спором ходу, ногу пред ногу, чепркам по врећи своје мудрости и вадим комадић по комадић. Ништа паметније нисам могла да учиним него да га одбијем.

Јер он би можда, после круга око језера, рекао:

– Напиши ми свој број телефона. За случај да једног дана пожелим да попијемо кафу.

А ја бих рекла, већ не примећујући да је то комично:

– Немам ни хартију ни оловку... Рећи ћу ти број један једини пут и нећеш га упамтити.

Он би га упамтио. И не би се неколико дана јавио, а када позове, говорио би истим оним неописиво лењим гласом и рекао би да ужасно мрзи шематско и превремено истеривање ствари на чистину, да су увек све могућности отворене, од познанства, преко пријатељства и љубави, до антагонизма, презирања и држања друге стране за непостојећу. Казао би да ме не зове у боксерски ринг или на филозофску расправу, већ само на кафу, на обичну, малу, експрес кафу. Не на разговор уз кафу, него на кафу уз разговор. Или уз ћутање, већ како коме дође.

Ја бих дошла на кафу и одмах бих почела да се припремам за судњи дан када ће да ме он напусти. Мрцварила бих га и разарала, као што сви несигурни и комплексирани муче нормалне. Мене би опседала разлика у годинама, а њега бих ја опседала својом опсесијом.

Он би ми се прво извинио што се није родио петнаест година раније. Други пут би рекао да треба да будем срећна што живимо у истом веку. Трећи пут би ми нервозно одвратио да је све крајње једноставно: „Онај коме почну да сметају године, дићи ће се и отићи.“ То ће мени личити на виц о три коцкара од којих један има гипс на нози: „Неко овде вара! Настави ли тако, пребићу му и другу ногу!“

Међутим, као да сва три коцкара имају гипс на нози, горки виц би затајио, јер бих ја од њега побегла! Из страха да ће ме оставити. Када чекање судњег дана постане несносно, определила бих се за спасавање од смрти самоубиством. Најбоље је да оно најгоре човек сам себи уради. Има бар осећај да одлучује. А и чини то на свој начин.

Потом бих већи део патње преко телефона сручила на своју малецну мајку, натеравши је да прекине сипање парадајза у флаше. Она би зацвилела још тање него ја: „Које ли ђубре тако ојади моје дете?!“ Чувши њене речи, заридала бих у телефон, а она би стигла још само да каже: „Добро је да си жива.“ Наиме, отац би јој из

руку ишчупао слушалицу и дрекнуо у њу: „Да ли си ти уопште нормална?“ Стога не бих сазнала шта значи „Добро је да си жива“. Јесам ли жива зато што нисам мртва, или зато што још могу да се заљубљујем?

6.

Мада према заспалој госпођи напредујем спорије од црва, сва сам знојава од успутног прелиставања будућности која је могла да ми се догоди. Да сам у ту будућност улетела на његовом бициклу, он би само ноншалантно отпухнуо: „Ништа посебно. Сматрај да ти се рука оклизнула док си писала тачку, па је испала запета.“ Просто. И сјајно. Само није моје, већ његово.

Госпођа можда и спава као зец, али не зна да је тај зец потпуно глув. Не чује да јој прилазим. Нити да је дозивам. Лежи на леђима, зарумењена, са торбама под главом, до колена покривена платненом маском испод које се крије док се пресвлачи.

Одједном јој поред голог стопала нешто протрча и оде у земљу. Потом нешто слично излете из земље и нестаде у трави. Пољски мишеви! Тек сада видим да су свуда унаоколо мале избочине свеже земље коју су избацили мишеви. Безброј хрпица са рупом на врху. Сигурно је и испод наших фротира тло изрешетано. Лежимо на мишевима! Срећа што жена није будна, јер бих опет морала да кажем „одвратно“, и могло би поново да дође до спора. Она спава тврдо и блажено, сигурна у двоструко осигурање: свој лак сан и поклопљене ствари. „Ко то може да ми извуче а да не осетим?“ Нико.

Цимнула сам своју хаљину испод њене згрчене шаке. Није ни мрднула! Потом сам, из радозналости, ишчупала и њену хаљину. Стиснута шака, која је и даље нешто савесно чувала, остала је на голој, избушеној земљи. Просто не верујући да је ни то неће пробудити, извукла сам јој своју торбу испод главе. Затим и њену торбу, па је женина отежала глава, настављајући да над нечим бдије, притисла фротир. Да не видим како јој се при равномерном дисању дижу и спуштају груди, помислила бих да није жива. Само да му треба, лопов би и њу могао да однесе, заједно са том брижном шаком и главом, испод којих нестаје чуварево благо, али зато врви нешто посве неочекивано – на пример, пољски мишеви.

Пожелех да се испружим поред ње и мало одремам на још загрејаној земљи пре него што пођем кући. Али док сам, подједнако неопажено, гурала назад њену торбу и хаљину, осетих велику тугу и тескобу. Почеше, као из желуца, да ми се враћају несварене слике изиграног чувара, мишева који воде коло око голог стопала, и ко зна од чега још.

Уместо кући, нагло се запутих у супротном правцу. На другој обали и сада има сунца. Током преподнева ова страна је боља, због шуме и густе хладовине, а после подне она друга, огољена и стога дуже осунчана. Све остало сметнух са ума, па и да ће се жена препасти када види да ни мене ни мојих ствари нема.

7.

Можда ћу га тамо затећи. И застаћу. Вероватно неће хтети да разговара. Евентуално ће ми вратити моје питање:

– Шта хоћеш од мене?

Рећу ћу у једном даху:

– Ништа нећу, волела бих да попијемо кафу, уз причу, или уз ћутање, већ како коме дође.

***

Ма не желим ја, у ствари, само кафу удвоје. Хоћу да се заљубим! Док најежена бежим из злослутне хладовине ка осунчаној обали, чујем један полумртви глас који уздише: „Како ми је 1991. година била празна. Није ме чак нико ни оставио.“ Срећна сам што тај глас није мој. Има наде да ме неко одбаци, јер је моја глава спремна за нову чворугу која ће посведочити да сам храбра и још жива. Еуфорично позивам замрле да се сместа ухвате у коштац са најближим изазовом, без обзира на прилично предвидив исход. Ако нико други неће, ја ћу их поштовати. У моме вредносном систему, на емоционалном ратишту не побеђује победник већ побеђени. Не ценим ни дезертере, ни природно неустрашиве борце, ни неосновано застрашене, ни основано преплашене којима се осмехнула ратна срећа. Ценим основано препаднуте који су се ипак одважили и доживели пораз. Онај кога штетни вишак свести тера да стави тачку и унапред

се преда, нека само опипа своју главу. Увериће се да на њој има места за још понеку чворугу. Откуда то? Отуда што човеку глава расте док је носи на раменима. А у доживотно увећење своје главе свако ће поверовати чим престане да мисли. Додаће тачки једну квачицу и претворити је у запету, да би могао да настави реченицу. Итд. Итд.

Свиђа вам се тачкина запета? И мени. Зато сам је и написала. Не верујете јој? Ни ја. Настала је у љубавном азилу, а таква врста азила не постоји.

Поштено написана, прича „Тачкина запета“ зове се „Запетина тачка“. У њој су, као и у наслову, улоге замењене. Пред замандаљеним вратима љубавног прибежишта тискају се, изложени оправданом презиру и подсмеху дежурног службеника, они који би да се заљубе, воле и буду вољени, не би ли нешто ружно заборавили. Љубавни азил је, наиме, непостојеће место, пошто и није азил. Док је смисао сваког другог азила да се у њега побегне, смисао љубавног азила је да се у њега не може побећи. Ту могу да уђу само они који не беже, па им и не треба азил. Одатле истерују бегунце који су се некако провукли и примирени чуче унутра у некој пукотини, да се напољу суоче са оним од чега беже. Али љубавни азил је занимљивији за истраживање од било ког другог, због бескрајне разноврсности. У друге азиле склањају они које прогони иста пошаст, а у љубавном азилу траже уточиште неодрасли и недорасли одрасли, вечита нејач која би да у каквој љубавној варијанти пронађе склониште, заборав и заштиту од сијасет различитих прогонитеља: чамотиње, несигурности, иструлеле друштвене средине, несварљивог старења... Сурови, али праведни селектор има дужност да све интересенте неселективно одбије: – Толико сте усамљени да хоћете да заволите неко напуштено дете, или бар куче, маче, папагаја? Одбијено! – Повратићете изгубљено самопоуздање ако за вама полуде најмање три особе супротног пола? Не одлази у обзир! – Желите да се заљубите и заборавите своје поодмакле године? Не може! – Мењали бисте нељубавну патњу за љубавну истих димензија? Немојте, људи, да ме замајавате! Има ли нека озбиљнија молба?... Нема. Требало је још као беба да напишем „Запетина тачка“. Поштенија сам тада била према себи и другима. Ако већ нисам могла да прогутам и сварим пијане деде ни у свежем ни у замрзнутом стању, као ни гушање комуниста и капиталиста, наочаре везане за уши и остало, бар нисам никога другог користила за заљубљивање осим себе саме. Уз то, била сам спремна и да се пропијем у колевци.

Љубица Арсић

ЉУБИЦА АРСИЋ (Београд, 1955). Дипломирала је Југословенску књижевност и српскохрватски језик на Филолошком факултету у Београду. Романи: *Чувари казачке ивице* (1988), *Икона* (2001, награда Исидориним стазама), *Манго* (2008), *Рајска врата* (2015). Збирке прича: *Прст у месо* (1984), *Ципеле бувине боје* (1998), *Барутана* (1991), *Зона сумрака* (1997), *Само за заводнице* (2003), *Тиграстије од тигра*, *Мацо да л' ме волиш*, *All inclusive* (2012). Приредила више антологија светске еротске приче, прича о мору и о одрастању. Ради као професор српског језика у музичкој школи „Мокрањац“.

ОНАЈ ДРУГИ ШТО ЧЕКА У ТАМНОЈ НОЋИ

Тек тако, док шета сам кроз касну ноћ дуж привезаних чамаца и гондола, воли да их повлачи и да их, када се примакну довољно близу, нагло пусти пљускајући конопцем по води.

Пун месец сија над морем што је за њега, од детињства окруженог кршем и камењаром, право чудо, тај месец који се никад не стиди свог округлог и ћосавог лица. Ниједног светла у кућама које се црно оцртавају наспрам лагане и распршене светлости коју иза њих распростиру тињајуће карневалске бакље. А тамо доле – мукло мрмљање мора у коме се непрекидно дрхтећи хватају залутале жижице.

Чим је изашао, за њим је истрчао један од његових људи који га прате на путу за Млетке, доносећи му огртач. Да се не прехладите, господару. Прошле сте ноћи много кашљали. Негде из даљине долазило је пијано певање машкара, ти живиш у мом срцу још си краљица ти. Из мрачног улаза искочила је раздрљена Коломбина а за њом Пјеро тражећи још један пољубац, па обоје претрчаше мостић у потрази за местом тајног састанка. Тамо, тамо, у брзини су их призивали ниски и пепељасти облаци, онај пусти заклон никад нема посетилаца.

Гурнуо је ногом у море неколико карневалских папирнатих змијица које бојажљиво запловише према чамцу опипавајући његов кљун сличан дуждевом носу. Јуче у аудијенцији принчипе се жалио на реуму, сагнувши се према хладу мермерног пода одакле су га осматрале пурпурне ципеле.

Ходао је придржавајући крајеве огртача. Ушао је у слепу улицу мало нагнуту на једну страну. Скупљене куће су се сашаптавале о гитаристи наслоњеном о степеник, са црном маском преко очију. Поред ногу лежала је арлекинска звечка којом се дворске луде ударају по колену. Sul mare luccica l'astro d'argento, пребирао је по жицама. У узаном пролазу између две куће неки пар се љубио. На тренутак би из тамногипког клупка извирила бела женска нога као да жели да побегне од пољубаца али се, уплашена, брзо враћала у свој заклон. Папирна капа лежала је на ивици моста, капа неког незнанца кога је пијани супарник наговорио на игру мачевима, смрт у мутном каналу.

Повукао је чамац посматрајући како прамцем сече воду, гура љуске од јаја и махуне грашка преко наглих таласића до плутајуће бове.

Јучерашњи састанак са дуждем помутио је за тренутак размишљање о поеми коју је тих дана у Венецији писао. Назвао ју је Луча микрокозма по светлећим свицима који се, кад привуче усидрени чамац, ускомешају у тамној води, севну пламени репићи уплашених риба, па се све опет умири и замрачи. Стигао је био до поглавља кад арханђели разговарају са Богом о бескрају простора. Гаврило се не усуђује да ишта тумачи, причљивији Михајло покушава да објасни простор и његове безмерне даљине.

Док хода сам поред чамаца, он размишља о томе како би арханђео причао о бескрају, са чим би га упоредио да својим описом не увреди знање Бога. Са великим морем? Оно има крај. Бескрај је сто пута већи пут од земље до најудаљеније звезде. Или је простор без краја ово небо које се налази у већем, а ово у још већем и тако сто пута, хиљаду пута, као кад се пресече лист агаве па се у њему нађе све лист по лист један у другом. Али то је само половина простора. Има и она друга. Иза свега овога долази се до границе мрака којег има исто толико колико и светлости. Да ли је то стварно тако и шта на све то каже Бог? Горе међу звездама уливала су се неба једно у друго, као кад бациш камен и кругови се рашире по води.

Близу њега је буђнуо камен. Нека жена је гађала папирну карневалску капу која се љуљушкала међу гондолама. Имала је чудно бели врат, покретљив. Извијала је њиме да боље осмотри мету коју је гађала. Пришла му је и пружила каменчић. Замахнуо је, капа се преврнула и напунила водом.

Ноћу не могу да спавам па изађем да прошетам, рекла је.

Зар вас није страх?

Ја се ничега не бојим.

Изненадио се што у туђој земљи ова жена говори његовим језиком. Зар није чудно да се изненада у страној земљи и туђој ноћи нађу људи који се разумеју?

Једино сам међу земљацима мог мужа видела тако високе мушкарце. Мој муж, Јован Ризнић, ликерант је хране. Допутовао је у Млетке послом, пошла сам са њим да обиђем рођаке у Фиоренци.

Он сад спава, благо њему, има тако добар сан. То што жена ноћу шета сама, па зар није време поклада! Њу је баш брига шта ће други да причају, живот је тако кратак да би га човек расипао на тричарије. Неколико пута је ружно закашљала, због влаге. Сам Бог зна колико ће још живети, а после ње остаће овакве ноћи осветљене месечином и неке жене које ће, уплашене, седети у својим собама.

Лепо је говорила непозната жена белог танког врата. Никад до тада није чуо да жене тако лепо говоре. Време машкара је криво што ју је гледао право у очи док је говорила и смејала се неким речима које је погрешно изговарала, свакавци уместо скакавци, јер је била Талијанка родом из Фиоренце. Показивала је на месец бео као њен врат и на белу цркву са острва Сан Ђорђо, где ће отићи да се помоли Светој Девици за здравље своје деце.

Хајдемо, рекао је, испратићу вас до вашег двора и она га је ухватила под руку.

Ходали су близу једно другог, тражећи усред ноћи онај уски пролаз за невидљиве, устукнувши пред мачком која је вијала воденог пацова до рупе где јој је клизаво умакао. Заобишли су и једно скинуто лице пажа повијених обрва и румених образа, лице бачено на улицу, за којим се нико неће сагнути јер је маска од перја. Лагано је притискао њену руку, бојећи се да не испадне из топлог скровишта што га је пружала његова мишица. Она је њега водила благо га гуркајући кад треба да скрену, њено тело га је обавештавало о путу који треба да пређу.

Дошли су до трга на коме су у тишини стајали неки људи. Приљубљених глава гледали су човека који је ходао по жици разапетој између суседних кућа. Акробата је одржавао равнотежу дугачким штапом. Пришли су гомили, жена га је повела ближе нечијим леђима која су мирисала на рибљи паприкаш и вино. Високо горе ходао је човек на златној жици, која би се за тренутак затресла одбијајући да прихвати његову упорност. Корак по корак примицао се средини жице, клецнуо би коленима и нагло се усправљао, а људи на тргу су се стискали ћутећи.

Прибијен уз њу могао је да изблиза пажљиво загледа њен врат. Бео и гладак са црним паперјастим длачицама тамо где почиње коса, невидљиво су се померале под његовим дахом. Од женске близине његово се тело повукло као море пред песком, да уступи место њеном које се у тишини гомиле ширило, улазећи у испусте и удубљења која је за њу направио.

Човек на жици се заљуљао и она му се још више примакла додирујући га дужином ноге, бока, до рамена, на њеном струку отворио се један мали прозор да прими његову руку. Пред очима му се одвијао танки пергамент на коме су била исписана слова једноставне и узнемирујуће поруке: глас, тело, дах и додир, рука која се ослања на његову. Жена његовог земљака носила је на тамним маљицама белог врата истиниту и велику вест, наравно не ону коју из века у век узалудно ишчекују хришћани. Погодила га је та вест право у стомак, није ни слутио да је ту средиште љубавног чвора где престаје његово знање, а почиње њено.

Да је само додирне, помислио је и уплашио се. Кад би је додирнуо, онај човек би изгубио равнотежу и пао са жице. Уздржавајући се да не помилује нежну пут њеног врата, он помаже оном горе да хода по жици. Кад би је само дотакао, онда би се и њих двоје стрмоглавили у ништа, и они би пали са неке узвисине. Прво би лебдели у ваздуху заробљени слапом који је крај света, па би пали иза земље, са друге стране мора где их нико не познаје. Кад би је додирнуо уснама, више не би могао да их одвоји од њене коже.

Није гледао у човека на жици, већ само у њен врат низ који је склизнуо оковратник. Тако танан носио је главу са бујном косом изувијаном и укроћеном плетеницама. Црне маљице личиле су на оно место које му је једном давно показала чобаница са Суторина, открившн беле ноге на сунцу. Док оно постоји, нема мира за мушкарце на овом свету, мислио је.

А Бог? Шта о овоме мисли Бог? Погледао је у човека који хода златном жицом. Док он жели непознату жену свог земљака, шта на све то каже Бог? Изнад акробате било је небо које се налазило у дугом небу, ово у трећем и тако у бескрај. Али арханђел Михајло не зна о бескрају простора оно што зна Бог. Сви простори да се слију у зраке, а зраци у најтању жицу, златну жицу сличну овој којом хода акробата, да та жица обухвати огромну раван, била би то ипак само једна тачка у бескрају.

Дала му је руком знак да треба да пођу. Био је спреман да је прати куд год она пожели. Уместо што пише Лучу микрокозму, написаће песму о љубави, мислио је. Жена је све брже ходала. Изненада се одвоји од њега и остави га пред неком кућом чија су велика врата била само за њу одшкринута, јако их гурну, уђе и залупи их без поздрава. Остао је опет сам у ноћи када је засун шкљоцнуо а кораци иза капије постајали све тиши док нису нестали у некој од соба.

Ушла је на прстима да не пробуди мужа, тихо је прошла поред његове постеље и увукла се у своју собу када је сањиво позвао: Амалија, Амалија. Ту сам, спавај, а он се окренуо према зиду. Полако се изула, јер су је ципеле стезале. Протрљала је згрчене прсте на ногама, хладне због тесних ципела.

На путу су боравили у различитим собама, јер је њеном мужу Јовану Ризнићу био потребан посебан одмор, а она је волела да ноћу дуго седи крај упаљене свеће и кришом прелистава свешчицу са стиховима. Прашташ ли ми љубоморне снове и немире љубави ми луде. То јој је написао неки црнпурасти Рус у Одеси, у коју је њен муж бродовима довозио храну, а она се забављала играјући кадрил. Њен каваљер ју је водио с краја на крај сале као скупљену и покислу птицу, која је ветром пала на мокро лишће, затим је поздравио њеног мужа који му се дубоко наклонио.

Док су одлазили са бала, муж јој је причао о његовим стиховима и плахој нарави, који су се били прочули по Русији.

Уморна, одмах је отишла у своју собу која је гледала на врт са сеницом смештеном усред великих жбунова јасмина. Дуго се чешљала пред спавање гладећи косу која је, кад је седела, падала до пода и додиривала превелика стопала због којих је носила хаљине које су се вукле по земљи. Док се припремала за постељу, иза тамне завесе појавио се црмпурасти ђаво, њен удварач са кадрила и покрио јој уста да не виче. Чврсто је држао руку све док страх у њеним очима није уступио место изненађењу, затим тихом усхићеном муку изазваном узбуђењем случајног сусрета. Када је био сигуран да неће викати, опустио је руку да меко опипава усне, па је дланом прелазио по њима, милујући оно што она стално додирује при умивању и јутарњем спремању. Обоје су препознали додир маљица и оклопа крила, од перја и ногу инсеката.

Да се мало прибере, она је шалом са столице омотала рамена, правећи се да јој је изненада хладно. Уздрхталост се пење до ушних шкољки: прозрачни порцелан. Покушава да се насмеје смехом којим подражава саму себе, ипак тихо да не пробуди по кући, понавља смех изгубљене прилике којој се у глави завртео кадрил, али тај смех није онако кристалан и смео као што је био при њиховом сусрету и он то жели да поврати миловањем. Отима се тако што још више улази у његов загрљај у коме се спајају пуноћа таласа и крхкост стакла.

Луда је и опојна мисао да баш њу неко чека сакривен иза завесе у мрачној ноћи, у њеној соби у коју су могли да уђу само муж или послуга. Чека сатима баш њу, а онда кад се најзад појави, он је пушта да се чешља и мази, ужива као разбојник иза заклона у њеним покретима лишеним страха од погледа, кад се откопчава и ослобађа груди стезника. Да је све баш тако она може и да опипа. Води јој руку до места на коме је отврдла сва његова љубав. Први пут може да је види, његову љубав као укрутљиву црвену змијицу коју никад код мужа није видела, јер се увек све догађа у мраку и завршава трудноћом. Може да опипа бич од меса, који за њу јесте љубав, јер чему онда чекање у ноћи иза тешких сомотских завеса и обамрлост кад он улази у њу. Она улази у њега. Они улазе једно у друго. Седе једно на другом. Договарају се додирима гутајући миље ко су и да ли ће се волети вечно, до краја света. Леже полумртви на поду док пламичци свећа догоревају, а она га покрива косом.

А кад хоћу да бежим далеко, ни твој поглед не прати ме, шапуће јој коврџави песник а она се смеје, заклања лице његовим прслуком. Како се он то шали, зачикава је смешним речима које после записује у њену свешчицу: драгој госпођи Ризнић, Александар Сергејевич Пушкин. Рукама прелази преко његовог лица иза којег се скрива једно друго лице, испод оног телесног које му припада.

Вечно ће га волети, обећала је себи али то, изгледа, није истина. Од поузданих пријатеља је сазнала да њен љубавник у Одеси истовремено воли Елизу Воронцову, богату Пољакињу, коју исто сатима чека у сенци тамних дрвореда.

А љубави вечне нема. Мислила је да воли тог луцкастог Руса, али је у Венецији, у овој ноћи машкара, неки непознати земљак њеног мужа све то променио, убедио је да није тако. Није је ни пољубио, скоро ни додирнуо, али ју је њен осетљиви врат обавештавао ситним убодима недивљивих иглица да је опасност у близини. Чула га је како дише, довољно да замисли њих двоје у њеној коси, незнанчево снажно и велико тело које у њеном телу потискује сећање на бившег љубавника. Узбуђује је да замишља његово озбиљно и брадато лице над њеним лицем у тренутку кад скида маску под којом се топи од сласти, од миловања и уживања. Ако она у једној ноћи може да престане да воли једног и заволи другог, онда може да воли све мушкарце редом. Онда не може да воли никога. Док год постоји бич од меса, палацава змија, нема блаженства за жене на овом свету, мислила је.

Незнанац можда још увек стоји у ноћи и чека на њен знак? Покупила је косу врпцом и брзо пришла прозору. Завесе су се празно

таласале имитирајући мешкољење морских канала који су сврдлали копно. Учинило јој се да неко заиста стоји крај улаза, али кад су јој се очи навикле на мрак, видела је да доле нема никога.

Госпођа Амалија Ризнић умрла је кашљући у мају следеће године. Њен муж Јован Ризнић и даље је лиферовао храну по Русији. У Петрограду је посетио пријатеља и ортака Карла Кузмича, који је померио њихов заједнички ручак за шест сати, јер је тог дана журио на сахрану Александра Пушкина убијеног у двобоју са Дантесом. Гроб песников чувао је одред жандарма. Калуђер Генадије објаснио је трговцу Ризнићу да је то зато што је допутовао српски митрополит Петар Петровић Његош, па је наређено да га не пуштају у Петроград, из обазривости, да не буде примећен од турског посланства, јер се Русија обавезала Турцима да се неће мешати у послове Срба.

Била му је прописана ћелија и храна. Са прозора ћелије, скривен тамом затвора, песник је испратио песника.

ГОСПА ОД ШКРПЈЕЛА

Чуда постоје, само треба да у њих верујеш.

Једно мало чудо догодило се оног дана кад је Тонка открила своју стену.

Држала је у наручју, крај олтара, глувонемог брата и терала га да виче, да зове Госпу. Плашила се да га не испусти иако се слабашно мигољио прислањајући образ, бео попут воска, уз хладну мермерну ограду. Пуштао је крике топећи се од зноја, коса му је била потпуно мокра, накострешена на темену. Свеће су лагано понирале под топлим уздасима гомиле, воштане сузе капале по чаршаву код олтара, стварајући масне, провидне гомилице. Иако је црква била дупке пуна, свет је и даље надирао пристижући чамцима из Пераста и Рисна. Црни талас рукава лелујаво је хрлио ка непомичној Богородици од бојадисаног гипса, украшеној ланчићима и привесцима. Лукрешићкин мали само што је није срушио заносећи се поред мајке.

Жене око врата настојале су да се што више приближе. Гурале су га са свих страна показујући како да покрене усне на повик. Неке су се, као у позоришту, ударале у груди, сусетка Врњежица је обема рукама стезала свој врат све док у лицу не би помодрела. Стара капетаница Кате је раскопчала кћерку која није имала млека, запомажући из свег гласа: Учини чудо, Госпо моја лепа! Свештеников поглед је нервозно лутао, тражио је по своду пукотину испуњену урлицима од којих ће се срушити црква.

У једном тренутку толико је малаксала да је скоро опустила руке које су стезале брата. Он, притешњен гомилом, пљесну шаком по огради и поче да сриче, чинило се, нешто разговетно, али хук га је толико надјачао да нико није чуо речи које је изговорио. Као по команди, сви су се утишали и изнели га из цркве, ошамућеног и обамрлог од страха.

Понекад примети у његовим очима остатак тог давног чуда пред којим је бежала и бежала, упркос анониним повицима, све док није открила шкрбаву стену с удубљењем у којем је одседела све до вечери.

Траво, шушни нешто. Птицо, што скакућеш око стене, дај пре него што прхнеш, неки тајни знак. Суварак бешумно одскочи усред њеног корака.

Мутавост јутра узнемирује. Свет прети да се пред њом распрсне у мноштво слика и звукова, који ће се, кад јој се руке смире и мирно почину на волану, склопити у пејзаж. Са задњег прозора Тонкиног пикапа нестаје пансион са гостима који још увек зачарано спавају док се са десне стране појављује стрмина са стеном коју је открила као девојчица. Козја стаза води до њених шкриљавих окаца, боцкавих засека, на средини налази се глатко удубљење у које може да седне, као на престо.

Доле, под њеним ногама, мрешка се море још увек успавано, априлско. Сунце није у стању да га уздрма нити да пробуди све оно мутно и љигаво што мили по дну и завлачи се између маховинастог камена. У заливу је усидрено острво са црквом прозирне куполе, направљене из једног парчета небеске свежине преостале од зиме. Одатле долеће сањиви тврдокрилац који одскаче као на гумици и пролеће поред Тонкиног носа.

На камењару са којег се види залив Тонка ће једног дана да направи хотел сличан оном на разгледници коју је отац послао из далеког Буенос Ајреса.

Златна божићна гирланда изнад улаза, дебела попут прекоокеанског паламара, уоквирује натпис Хотел Алвеар и стубове предворја по чијем се углачаном поду наопачке огледају момци у белим јакнама и плавим панталонама са уздужном штрафтом. Ногама су окренути ка стакленој куполи док су им главе поринуте у мермер, а конобарица носи пиће на послужавнику од алпаке госту у башти ограђеној стакленим зидом уз који пузи љубичаста длакава лоза. Блистају чаше, сијају лустери, огледала, све светли. У таквом хотелу отац је дочекао Нову годину.

Тонка се спушта до пикапа паркираног на испусту засутом оштрим туцаником, откључава врата и улази у возило. Поред ње кола са страном регистрацијом успоравају да би се путници дивили погледу, затим нестају вукући за собом низак, жућкаст облак.

Отац им је ретко писао писма, углавном се јављао разгледницама. Није дошао ни кад је мајка умрла. Тек касније, да нони остави нешто пара, отпутовавши после само неколико дана, без поздрава, када су она и брат били у школи. Памти га по разгледницама раскошних хотела, не по загрљају и речима. Слао им је разгледнице плишаних фотеља и кристалних лустера испод којих је славио Нове године и рођендане, да би показао колико кошта свет који га окружује и како је успео у животу. Последњих година више ни оне нису стизале. Можда је мртав, можда су га убили у далеком свету, јер им је нона причала да се бавио сумњивим пословима због којих зачас одлети глава. Можда, мада зле очеве нико не убија, зли очеви живе вечно.

Чепрка по прегратку, налази омекшалу бомбону, притиска је језиком о непце, преврће по устима, халапљиво сиса сок. Иза крцкавог омотача цури сируп укуса наранџе. Издалека аутом циља гранчицу и лако је слама уз пуцкетање. Вози сигурно, заобилази камен док се пикап мало задрмуса преко касно откривене рупе.

Усијала се велика рингла сунца по којој се преврћу тек упецане плискавице, замахујући у грчу реповима. Све одједном почиње да се креће, излази из заклона. Видик преко ниског борика преплављује море са пловећим острвцима и чемпресима који јој остају за леђима. Тонка жури ка пансиону да види да ли је машина за веш завршила центрифугу и да ли гошћама можда још нешто треба.

Њене гошће, две жене и петнаестогодишња девојчица, управо завршавају доручак који им је оставила у кухињи. Прженице од домаћих јаја са белом кафом направљеном од карамелисаног шећера и цимета, како ју је научила нона. Девојчица је на свом тањиру оставила непоједену корицу али је тражила још беле кафе, не дижући поглед са укљученог телевизора. Дуги сунчани интервали, невероватно топао април, који, по речима телевизијске водитељке, подсећа на лето, сунце је измамило неколицину купача.

Једна од њих, сликарка у једноделном костиму на тамне косе пруге, после жустрог спортског пливања дуж обале, размешта на тераси четкице, посуде са водом и велики блок за акварел по који је у собу нешто раније послала сестричину. Она друга жена, сликаркина пријатељица, чита наглас из туристичког водича како је острво усред залива направљено од камења које су чамцима, завета ради, довлачили поморци и остали мештани. Касније су на том вештачком острву саградили цркву посвећену Госпи од Шкрпјела, Богородици од Стења.

Сликаркина широка четка по папиру развлачи море, акварелише, преврће таласе, упија их, враћа се неколико пута заустављајући се код најплавље дубине. Појављује се и острво, камен на камену, црква обучена у седефни скафандер и постављена између два чемпреса, два тамна пера из птичијег репа. Тонка не може да се начуди како некоме уопште полази за руком да предео из ваздуха пренесе на папир, и то не само бојама већ и кад четку умочи у црно вино.

На акварел допловљава сандолина, коју је Тонкин глувонеми брат Нико поринуо у море и девојчици помогао да се у њу смести. Додао јој је весло гурнувши сандолину од обале. Девојчици су се исправиле коврџе јер се поквасила кад је весло свом снагом пљеснуло по води. Рамена јој се, док весла, претварају у девојачка са меким, нешто светлијим удубљењем испод од сунца потамнеле кључне кости. И груди су јој се повећале испод мокрог костима који приања уз једва видљиве брадавице сличне врховима младих шишарки.

Нико је скочио у воду и плива за сандолином, љуља је лево-десно и претвара се да ће је преврнути. Види ти мулца. Опасно је малој девојчици давати да вози сандолину, то би Нико требало да зна. Тонка га махањем позива да се врати, али је он не примећује. Плива поред девојчице замасима делфина, а она се смеје, скоро цичи и све брже весла.

Касније га сачекује у гаражи, хвата за руку док он пресипа бензин из канистера у свој мопед, уноси му се у лице да би могао да јој прочита с усана.

Зашто си јој дао сандолину, није то за њу?

У Никовим очима никад није било речи. Његове очи показују да су речи сувишне, да их има превише. Љутито га је повукла за рукав мајице баш док је затварао резервоар. Навлажени поклопац се откотрљао на под, попрскавши му тек опране фармерке бензином. Тонка га брише, грди га, затим одлази да му донесе друге чисте фармерке, које он пресвлачи бацивши упрљане преко отворене фиоке са алатом.

Она иде до своје стене само по дану. Ноћу залив изгледа злокобно са мрачним брдима наднетим над морем у којем је, по месечини, сенка црквице на острву слична великој сипиној кости. Госпа ноћу излази из цркве, конопцем примиче чамац везан поред скалина и весла све до друге обале. Весла буђкају кроз воду густу попут прошека, са њих се цеди сомотна врпца воде, а онда се све умири пре него што Госпа порине сидро и пристане близу Тонкине стене. На њој каменом туче бадеме, једе их, баца љуске свуда око себе.

Сенке постоје ноћу али и по дану. Од ноне је научила да прави пирошке и прженице, али је запамтила и песму коју је неко од мушкараца донео из далеког света.

Понекад следим своју сенку,
понекад она иде за мном.
Јадница, ако умрем,
за ким ће онда да иде?
Не просипам вино тек тако,
сипам га намерно да моја сенка пије
и да онда живимо обоје.
Спљоштену и ћутљиву,
где можеш да нађеш сенку другарицу
која једнакопати?
Сенчице,
добро ми чувај оно што морам да оставим
кад ме изнутра овлажи тама.

Ноне више нема. Прве ноћи без ње, Тонка и Нико спавали су у истом кревету.

После отужног мириса цвећа с нониног одра и бесконачних суседових допола попушених цигарета, тихо су се скинули, легли и прибили се једно уз друго. Нико је, стиснут грудима дуж њених леђа, дубоко дисао тражећи са стране њен образ да би прислонио свој, мокар од суза. Напољу се спустила топла и густа киша која је засипала стакла, у олуцима је тутњало, густирна се пунила и преливала. Капљице су под њиховим прозором туптале по празној кофи, поскакивале и прштале као у водопаду, а затим уморно цуриле и клизиле, стварајући влажну завесу која се стрмоглављивала с далеких небеса. Негде у брдима ревао је магарац.

Иза кишног покрова чула су се звона Госпе од Шкрпјела. Звонило је као под водом, то је Госпа пре свог изласка призивала и мамила водена створења. На крају љуљушкања по таласима, на шиљцима тишине обавијене топлим, испрекиданим дахом појавила се Никова рука да је одведе у спавање.

У сну је по мору ходала дуга хаљина коју јој је нона сашила за матурску игранку. Са широким гримизним рукавима по чијим су ивицама висили мали љубичасти јежеви које је Нико скидао са стена, а онда им зарђалим ножем вадио утробу, сушећи љуштуре на сунцу. По материјал су ишли његовим мопедом у которску радњу са текстилом. Дуго су се задржали па се нона много бринула и грдила их кад су се вратили. Хаљина се у сну усправила попут црвеног чамца прамцем пободеног у море, који је око себе правио исто такву гримизну сенку. Није вијорила као крпа, већ се полако кретала испуњена ваздухом који ју је напињао око стомака и груди,

стварајући обрисе великог женског тела, тешко покретљивог због густе ноћне воде која је скоро прекривала поруб.

Сунце расте између чемпреса, наслањајући се бодљама на смеђкасте заметке шишарки. После куповине, Нико паркира мопед поред зида гараже. Са задњег седишта узима мрежу против комараца смотану у ролну и причвршћену гуменом траком, носи је до прозора у приземљу. Комарци су понекад права напаст, од њих човек не може ока да склопи. Прошле године, изненада се појавио огроман облак комараца, који је скоро заклонио небо. На свим прозорима у Перасту људи су запалили спирале које растерују инсекте, у неким двориштима гореле су и ватре, свуда је опојно мирисало уље лаванде. Све је преплашила напаст која се спустила на градић, па су и звона са цркве дуже и чешће звонила. Ништа од тога није уплашило комарце, који су нестали сами од себе, изненада, онако како су се и појавили.

Нико закуцава мрежу на рам који ће углавити у оквир прозора, у зубима држи неколико ексера. Намешта оквир, још мало удара чекићем да углови боље легну док Тонка у кухињи пржи лигње. Нона ју је научила шта да уради па да уље не прска око шпорета, важно је да зна многе ствари кад једном отвори велики хотел. Лигње је прво просушила папирном салветом, уваљала их у брашно и спустила у врело уље. Колутови се грче у дубоком цврчавом уљу, трзају се и пиште надувени, а онда сплашњавају и звиждукаво издишу дочепавши се периферије тигања. Чудно је топло за ово доба године, као да се налазе у самом лету потпаљеном плинским пламеном испод тигања по којем Тонка преврће лигње. Косу је подигла и закачила шналом, зној је голица и пецка по врату.

Кроз нову мрежу на прозору залив је посивео истачкан металним окцима. На сивом акварелу острво се смањило, купола више није прозрачна и плава. Девојчица допловљава у сандолини која сече мрежасту воду, пристаје уз моло поред куће, мигољи се из уског удубљења. Помаља се њен торзо, тело без главе, јер је ограда терасе тачно преко њеног лица. Навлажени врхови косе додирују јој рамена, руку пружа према туђој која је хвата за раме. Нико је придржава, грли око струка, помаже јој да изађе из сандолине.

Тонка баца крпу коју је стискала рукама и жури на терасу где је дочекује сасвим друга светлост од оне пригушене у кухињи одвојеној од осталог света мрежом за комарце. Враћа се опет стара слика због које долазе туристи да је фотографијом сачувају за успомену, али никако не могу да сниме тај посебни мирис мора помешан са прегорелим лигњама па Тонка трчи у кухињу, јер је заборавила да искључи шпорет.

Ручак им поставља под сунцобраном, на сточићу на расклапање. У пуној сезони гости ручају за каменим столом поред смокве, која прави хлад и мирише на горко млеко које потече кад се одломи зелени плод. Догоди се да неком Холанђанину смоква изненада упадне у супу, што одмах сликају и смеју се, куцајући се чашама пуним домаћег вина.

Девојчица халапљиво једе прстима, вади из кришке хлеба средину док корицу оставља поред тањира. Затим од корице прави пужеве, стиска их, гњечи, досађује се. Сликарка им прича како се провела у Тивту с прљавим плажама умазаним мазутом, препуним бачених пластичних флаша и кеса које ветар витла по пешкирима купача. Тиватско море је пуно перутавих масних мрља, а да доживљај буде потпун, из чамца јој је испао блок са акварелима. Девојчица се нагнула напола склопљених очију, као да је уморна од кикотања, усне јој се цакле од уља, ни на памет јој не пада да их обрише. Жене испијају беванду коју им Тонка точи из старинског нониног бокала са насликаним и већ помало обрисаним криновима. Вино је модро и густо, тешко се сипа, једва пристаје у чашу од дебелог стакла. Несмотрена кап је клизнула, али се не шири по столњаку већ остаје као прогоретина, црни ореол.

Вино помаже оном ко му се препусти.

Баба Аница је женама које су јој долазиле за помоћ саветовала да попију неколико чаша. Све су се крадом увлачиле у њену кућу и потом излазиле на задња врата од којих уски путељак води до каменитог крша. Враћале су се заобилазним путем, стазом обраслом чкаљем све до главног друма, где су чекале приградски аутобус. Врата су се бешумно отварала и затварала за њима а да се аутобус готово није ни заустављао.

После посете баба Аници, Тонка се сама одвезла до своје стене у камењару, тамо чучнула и из ње је испало нешто мрко и слузаво. Оштрим грчем ослободила се непотребног које је остало у прашини, тамног обода, из којег је нешто уплашено проминуло и нестало под каменом. Није болело, само тупо трзање цимнуло је при дну стомака, као да то нема везе с њом, као да нека друга жена чучи иза мастиљаве преграде од вина.

Још мало је тако чучала над топлим камењем испод раширених ногу, а онда устала, посрћући и пипкајући по оштром стењу док се

није сасвим усправила. Било јој је тешко да вози због вина и сунца које се није померало са хаубе па је неколико пута заустављала аутомобил и длановима притискала очи. Узалуд, пекло је изнутра, са унутрашње стране капака. Онда ју је Нико одвео до кревета, скинуо ју је и обукао јој спаваћицу, високо наместио јастуке да јој ублажи мучнину и несвестицу. У замраченој соби, између два зазора спуштених шкура, појавила се пруга мора са беличастим зидом цркве на острву.

Госпа од Шкрпјела је бисер Которског залива.

Тако пише у туристичким проспектима.

Гошће су спремне за вечерњи обилазак града у којем се одржава фешта са певањем, ватрометом и балонима. Девојчица не престаје да прича, замахује косом и понавља у бескрај то замахивање које долази после неке песме с радија. Испод таласастих жерсејских штрафти померају јој се груди, прилично су порасле на овом летовању. Још ненавикнута на њих, погрбљено их штити грлећи ваздух. Тонка им објашњава где стаје минибус који вози за Котор.

Знамо, већ смо виделе станицу с путницима који чекају, каже нестрпљива девојчица.

Њена тетка сликарка носи апарат да је фотографише у очевом родном граду. Проверава да ли је батерија у реду, затим две жене траже по својим новчаницима ситниш за превоз док се девојчица огледа у ретровизору Тонкиног пикапа.

Камион их на тренутак заклања, затим их оставља док предвечерње прскалице засипају светлећим крстићима њихове хаљине и млада поцрнела разголићена леђа са једва видљивим печатима ољуштене коже. Тонка ногом гура новине са места на којем је обично паркиран Ников мопед.

Долази плавичаста тмина, примиче се опрезно и гура сунце у море. Полако тоне и острво са црквицом. Још само из модрог залива извирује ватрено око, дебело оперважено плавом бојом. Гледа је искоса, уплашено. Ветар је оборио празну пластичну флашу кока-коле која не престаје да се котрља по бетону, ветар тресе грану са сувом смоквом, која тупо пада на сто. Затим тресе и оквир са мрежом за комарце, прво испотиха а онда у штектавом низу.

Изнад полице у гаражи, поред конзерви са старом бојом, Тонка напипава прекидач. Уз слабашну жућкасту светлост сличну свећи, склања Никове упрљане панталоне, бачене преко отворене фиоке са чекићем којим ће боље учврстити прозорски оквир.

Међу алатом налазе се клешта којима је Тонка олабавила завртње на предњем точку Никовог мопеда. Чекала је. У ноћи без звука само би се на тренутак, као код правог мутавца, из ње отегло пригушено мумлање. Оквир са мрежом није се више померао.

Ипак је кренула да га тражи пикапом, чији су фарови осветлили откачен точак поред камењара са стеном. Нико је мало даље лежао онесвешћен, примакла се и хладним дланом му додирнула лице. Отворио је очи и погледао је. Помогла му је да устане и одвела га до кола која су убрзо нестала у мраку тамном као море.

МОЈА СЕСТРА ГАСТАРБАЈТЕР

Постоје ствари на које никада нећу моћи да се навикнем. Моја сестра већ двадесет година ради у Немачкој. Кад год на њу помислим, осетим неку изненадну нелагодност видећи је како устаје рано, пали светло и припрема кафу, пије је док гледа по соби, кроз прозор, у наранџасто суво лишће на тапетама па у плави трамвај који вози преко реке. Све те слике су разложене на толико речи колико је лишћа на тапетама.

Њеном дневном собом гасподари велики кауч прекривен машински тканом простирком у стилу гаучоса, на зиду су копије икона дотеране тако да изгледају врло старе, ту су још и слике у духу импресионизма с мостовима и титрајима катедрала на води, успомене са Монмартра. На комоди, полици, столу налазе се вазе са сувим и плишаним герберима и ружама, затим порцеланске фигуре босе гушчарице која штапом тера гуске низ пут, борбе ирваса, балерине са чипканим сукњицама и ногом подигнутом изнад главе. Пошто премести неку вазу или столицу, сестра одлази на посао да танком металном цевчицом пажљиво проверава размак између катода. Фирма јој поред пристојне зараде пружа и три недеље годишњег одмора, плаћено боловање, понекад рад у ноћној смени с које се враћа рано ујутру, када су Црнци гастарбајтери већ на улицама, с кофама асепсола којим перу апарате на паркингу, сандучиће за писма и уличне хидранте.

Моја сестра воли рок баладе. Ја и мој Бог смо заједно, где год сам ја и он ме прати, у песму увек остају два пара стопала, моје и Божије са којим сам у јединству. Али једном видех само један пар отисака и то онда када ми је било најтеже. Помислих, тако ми је страшно да ме је чак и Бог напустио. У молитви се заплаках и рекох: О, мој Боже, зашто си ме напустио онда кад су сви отишли и оставили ме да патим сам. А Бог ми одговори, никад те нисам напустио, јер стопала у песку нису била твоја већ моја, не, нисам те напустио, ја сам те тада на рукама носио.

Плакари су јој пуни одеће коју купује гурајући се око гондоле затрпане празним рукавима и ногавицама, симболима оне празнине о којој читамо у књигама, направљених од јефтиног материјала с великим процентом синтетике, разне имитације свиле, сатена и броката упадљивог сјаја, уским сукњама за број мањим од оних које сестра иначе носи, купљених с намером да идуће недеље ослаби, хранећи се искључиво јогуртом. Књиге које описују живот сличан њеном уопште је не дирају. У јунацима окруженим лажним и пропадљивим сјајем ствари моја сестра не препознаје себе, јер спада у оне људе који везу између књижевности и живота виде у успелим описима природе. Чим прекорачи праг и унесе кесе у стан, она не зна шта би с њима. Овај модел јој не стоји богзна како, а ни боје нису тако лепе како су изгледале при неонској светлости у радњи. Разочарано их гура на дно плакара. После те ствари поклања било коме само да би опет могла да купује.

Њен долазак у завичај личи на посету римског тријумфатора забаченим провинцијама при граници царства. Кола су толико оптерећена коферима да фарови, уместо да осветљавају друм, бацају светла увис, избезумљујући возаче који иду у сусрет. Као што се убица, разбојник и сецикеса полако навикава на мрак свог удеса, сматрајући да су сви други слепци и несрећници које треба жалити, тако се и сестра привикла, кроз утеху, сматрајући свој најбољим од свих живота.

Реч која потпуно одређује њеног мужа јесте пиво, од главе до пете је тетовиран том течношћу. У стању је да иде на супротан крај града до дисконта у коме је флаширано пиво јефтиније за пет пфенинга и да тамо враћа празне влаше, јер дисконт боље плаћа кауцију. Расипништво моје сестре за њега је казна Божија, коју он осећа кроз болове у желуцу и повишен крвни притисак. Његова штедљивост је описана у многим причама из детињства у којима је друговима продавао стрипове и откупљивао их упола цене пошто их прочитају. Тугу над животом ублажавао је литрама пива које је свет полако претварало у нејасне приказе, као војска која се повлачи и уместо непријатеља који нишани са куле-стражара, види само мрље по бедемима. Али је ипак његово беспрекорно сећање чувало тачан датум када је бацио свилену кравату марке „феникс“, када су купили први транзистор, цену приручног алата у металној кутији, тачан број попушених цигарета, бескрајне колоне цифара и на крају тог инфинитезималног рачуна налазило се нешто или неко, можда Бог чије постојање није прихватио, али се помирљиво односио према његовој несумњивој моћи.

Ако је љубав узбуђење у коме се открива непозната природа ствари и људи који нас окружују, онда моја сестра не воли свог мужа. Као и многе друге жене на овом свету, она с њим руча, њихови пешкири висе заједно, главе им почивају на истом јастуку, они разговарају, она срећује његов веш, али га не воли већ сасвим мирно и безвољно прихвата његово присуство у стану, ту тако близу себе. Чудна је снага и порекло тајне која хиљаде мушкараца и жена, странаца, држи заједно. Мада многи мисле да је у питању моћ навике, сила која их повезује упркос разликама, нетрпељивости, другачијим жељама, толико је јака да превазилази све мерљиве физичке законе и толико неухватљива да још нико није успео да је објасни. Ни смрт великих љубавника не носи у себи такву патњу и увреде као њихово раздвајање, катастрофу упрљане части, која је током преосталог живота усмерена на освету остављеног.

Моја сестра не може да напусти мужа, јер заједно отплаћују стан. Још само неколико рата, мисли она као што робијаш сањари о оним годинама које ће проћи и он ће опет бити слободан.

Понекад седим до касно у ноћ и читам њена писма. Суседни прозори светлуцају, јер су тек испловили на пучину. Тамо клатно ноћи повремено заљуља писак аларма неких кола, који се укључи кад улицом прође камион или закаснели аутобус. Да сам мушко, пише ми, мој живот био би потпуно другачији. Остала бих да живим на Балкану, у завичају, и мој би живот кренуо сасвим другим током. Овако сам стално бежала, а нисам имала где да побегнем.

Једном сам ушла у њен сан и тамо је била жута троугласта кућа на тргу. Сестра се зауставила испред кривудавих балкона који су били моје испружене руке. Не спавам добро, сањам свашта, пише ми. Сањам како сам се заљубила у младића Тађа злаћане косе, беше ли тако као што смо читале код Мана. Он ми показује Венецију, заједно купујемо ципеле, замисли, у мојим годинама.

У једном свом сну сестра је свирала виолину, а ја сам била гудало. Цимала ме је преко струна горе-доле, свирајући нешто што су само малобројни у публици препознали као увертиру за Шепавог пажа. Нас две смо знале да је то мелодија Паломе, чије су ноте биле фалте на сестриној сукњи. Када су се светла погасила и када је нашу музику однела жена са пунђом, сестра и ја смо изашле из концертне сале и дуго шетале крај излога у којима су се, уместо аранжираних хаљина, приказивали снови оних који су тада спавали.

Ушле смо у сан панкера Ханса који је за доручак јео туцану пивску флашу. Увежбавајући куче да сигурним покретима поздравља мртвог фирера. Хансова девојка у ружичастом комбинезону понудила нам је зелено пиће у чашама облика зихернадле. Био је четвртак и соба је плутала по бескрајном, зеленом мору. Панкер Ханс је спавао. Оштра креста његове фризуре меандрирала је по меком јастуку. Када му је поред узглавља зазвонио сат, панкер Ханс га је пљунуо, узјахао црни сјајни мотор и пожурио на посао, у фабрику жилета.

Кад изнад мог кревета зазвони сат, не отварам одмах очи већ још мало, у мраку, проверавам топлину постеље, навлачећи покривач преко главе. Затим дуго одлучујем да се нагло откријем и што је моја одлука чвршћа, тиме се све више успављујем. Устајем и боса одлазим до купатила. Једино што је стварно у полумрачном јутру јесте шум воде коју славина расипа по лавабоу, пешкири који ми обавезно склизну са закачаљке, неонски жута четка забодена у гомилу виклера.

Кувам кафу замишљајући како је и сестра звоњавом сата истерана из кревета у којем се полако хлади удубљење направљено њеним телом. Како сад пали светло, пуштајући да из мрака искоче порцеланске фигурице њене витрине. Пошто попије пола лончета ретке кафе и попуши три цигарете, она одлази на посао да металном цевчицом проверава растојање између катода. Док силази степеништем, поздравља љубазну фрау Јегер с трећег спрата, пролази поред стуба са закаченим новинама, поред реке иза које је пролеће начело плава брда, зауставља се на семафору и, чим пређе улицу, нестаје иза дугачке хладњаче која на углу сваког јутра чека истовар поврћа.

И у другим собама звоне сатови, светлост јутра продире упркос спуштним ролетнама, пада на стаклену флашу у којој је заувек заробљен одраз сличице са шибица, ловци окупљени око логорске ватре. Спавачи у пругастим пиџамама се протежу још се сећајући заводљивих снова у којима су летели авионом, руковали се са краљевима. Али постоји сан неразумљив многим људима, који никаква звоњава сата не може да прекине. У том сну Курт и Мурт, пратиоци сестрине судбине, по мрачним и влажним дубодолинама шиште кроз нос и уши док црвени пешеви њихових капута наткриљују мрке појасеве шума. Мурт успева да омађија сиромашног рабина, прерушивши га у вашарског свирача, који увесељава девојке

дувајући у шупљу кост. Од њиховог страшног дисања чиновницима се шире капилари на носу, а очи постају све веће и веће док не почну да личе на белу роткву.

Курт ми је написао разгледницу. Пролеће је дошло много пре очекиваног датума и по нашим плавим брдима растерало младе извиђаче у ледерхознама, њихово јодловање свуд се радосно разлеже. Због пролећа сам и ја помало луцкаст, поиграо сам се са сестром напунивши један излог јефтиним хаљинама. Ах, какво је било њено разочарење кад је видела да то није тако, да је превидела нуле. Још је мој прадеда на породичном грбу имао слику мачке и миша. Мачка се игра гуркајући миша шапом док га не сатера у угао, да га поједе.

Гордана Ћирјанић

ГОРДАНА ЋИРЈАНИЋ (Степановићево, 1957), песникиња, приповедач и романсијерка. Збирке приповедака: *Веласкезовом улицом, до краја* (1996), *Вечност је, кажу, дугачка* (2005), *Каприци и дуже приче* (2009), *Кад сване, разлаз* (2012). Романи: *Претпоследње путовање* (2000), *Кућа у Пуерту* (2003 – награда града Београда), *Пољубац* (2007), *Оно што одувек желиш* (2010 – НИН-ова награда), *Мрежа* (2013), *Седам живота принцезе Смиље* (2015). Есејистичкеа проза: *Писма из Шпаније* (1995), *Нова писма из Шпаније* (2002). Преводи са шпанског и енглеског. Дуже време живела у Шпанији, од 1995. живи у Београду.

ФАМА

Још нисам знала шта значи буља. У то време, кад набрајамо ружне речи и такмичимо се ко зна више, у арсенал псовки улазило је „сува крпа на дну мора виси”, „мртва баба на федере скаче”, ,,шиц, миц, Мицика” и сличне глупости, песмице, парадокси. Све што искаче из пристојности или из логике, сматрали смо да спада у забрањене речи – и тачно је да је нарушавало склад света. Штошта нисмо разумели, и било је довољно да се неко од „искусних” кварно насмеје, па да недореченост или двосмислицу прихватимо као безобразлук, здраво за готово. Али, у ниску тих црних бисера још није била ушла буља, у време кад ми је Биља Буља постала најбоља другарица. Нисам, дакле, могла да разумем због чега су ме браћа тада, и дуго после, задиркивала. Али било је ту још нечег, мрачнијег од самог имена, што им је изазивало кикот, а што ми никад нису рекли. Ваљда сам због тих непознаница, још дуго пошто сам престала да се дружим са Биљом, била убеђена да јој је Буља надимак.

Има личности, а Биља Буља је једна од таквих, чија нас фама прати од колевке па до гроба. У почетку је живот био само једно велико сад, да би убрзо постао раскрсница безброј могућих путева, укључујући и пут порока, па након мучног дефинисања кренуо зацртаном трасом грађанског угледа и универзитетске каријере – једна непрестана борба против осредњости, а опет, ништа што би штрчало из нормале, и полетело, у виду ма какве фаме. За све то време сам, хтела не хтела, имала сазнања о животним фазама своје другарице из детињства. Притом она о мени ништа није знала, и не зна да постојим, нема разлога да ме се сећа. У поретку света она испада јача, у сваком случају изразитија личност, а ја мрав, анонимна честица у песку, после свег животног труда само једна глава у њеној публици.

Овога пута, у последњем чину за сада, моји студенти су јој аплаудирали. Првог дана зимског семестра извела сам их на кафу – што значи пиће – али уместо да разговарамо о заједничкој екскурзији на пролеће, наше седење се свело на препричавање њихових догодовштина са зимовања. Voila! И мене су моји професори припуштали за свој кафански сто, а пошто је та незванична катедра неретко била јача од званичне, исто радим са својим студентима. Не знам да ли од тога имају какве користи, тек, са некима од њих ближа сам него што то универзитетска правила налажу.

Њих четворо било је на скијању у аустријским Алпима. Из анегдота, смеха и прибрано исказаних утисака, скрпила сам њихову причу. Одсели су у малом хотелу, на препоруку не знам кога из Београда. Допало им се што су у приземљу била два одвојена салона, већи за непушаче и један мањи, с камином, за пушаче. У први мах то их је зачудило, у Аустрији је закон против пушења строг. Сем њих, у мањем салону је непрестано седела старија жена кратке плаве косе, која је „пушила као Турчин”, испочетка су мислили да је Немица. У тренутку када се неко гласно нашалио на њен рачун, казала је: ,,Е, леба ти, немој да сереш!” Испоставило се да је хотел њен, да је аустријска удовица, пореклом Београђанка, и да је „откачена до даске”.

Скоро све анегдоте, које су им сада изазивале смех, биле су везане за ту жену: Биљана ово, Биљана оно… „Професорка, она је лингвистички рудник”, хтели су да ме увуку у своје одушевљење том неком лафицом. ,,Ко не зна сленг, тешко да ће уочити ишта опсцено у њеном речнику, а она дословце бљује.” Тако сам сазнала еуфемизме „Лила ми се”, што госпођи удовици дође као узречица, или ,,До орашчића”, „Пуши хаубицу”, „Боли ме фока”…

Спрдала се са својим презименом. Фрау Рихтер, ословљавали су је други гости, али је мојим студентима, кроз шале на свој рачун, открила своје девојачко презиме. Да би пренели мени? Београду? Фама мора на неки начин да пробије себи пут. Реконструисали су шта је рекла: „Скексали су ме преци! Мамица ти прилепи чедно име на шотку, ауспух, фанфуљу, назови како хоћеш, али буља је буља. Ваљало је то збутнути, Рихтер улива поштовање.”

Банчили су са том матроном, ,,има цуг као Брунхилда”, сваке ноћи је остајала последња, да би се ујутру са њима скијала. Жена од гуме – говорили су – невероватно вешта и агилна за своје године.

Нисам открила својим студентима да познајем Биљу Буљу. Уосталом, да ли је познајем? Али сам зато наредне ноћи уснила одуран сан.

Нека жена кратке плаве косе, знала сам да је то Биља иако јој је лице било замућено – ја њено лице и не знам – целе ноћи је била мој водич, инструктор, Вергилије… Можда је најбоље рећи да је она била лисац, а ја Пинокио. „Хајде, хајде…” церила се, а ја сам се

само мало снебивала, било ми је заводљиво све што предложи. У некој слепој улици ми смо се „накитиле": није било посреди пиће, него дрога, али не знам да ли смо пушиле хашиш или шмркале прах, једино знам да се нисмо боле, тај чин бих упамтила будући да имам фобију од игле – сваки пут када ми ваде крв, ја се занесвестим. Током целог сна била сам омамљена, полусвесна, воља ми је била обеснажена и могло је са мном све да се ради, као са крпеном лутком. Али, није ми било непријатно него, напротив, забавно – трчим за својом дружбеницом кроз неки дим, измаглицу, и клиберимо се. Осећам да сам људски отпадак, али се томе смејем: пркосим правилима понашања, презирем своје властите назоре. И све тако, док Биља, обучена у неке циганске крпе, није почела да ме излаже пред светом, као мечку. Ни томе се нисам опирала.

Лишена своје воље, нисам се могла опирати, али сам мало-помало почела да осећам стид, препознавши да публика мог пада није ма која публика, него мој властити живот. Стид је постао биће, које сам заправо била ја, заробљена унутар свога тела. Усред некаквог научног скупа, фестивала, чега ли, осећам да је моје присуство скаредно. Нижу се лица, требало би да сам и ја међу њима, али сам на супротној страни, изложена њиховом суду – професори, моји студенти, библиотекари, колеге са других универзитета, сви моји ривали, ауторитети и они које ич не ценим, сав онај свет пред којим деценијама градим своје људско достојанство, лик вредан уважавања. Све се срушило, у сну сам предмет општег презира, олош, нисам чак вредна њихове пажње, окрећу од мене главу.

Уместо да ми буде свеједно, у свом стању омаме ипак осећам неизрециву срамоту, пад је дефинитиван, ништа се не може поправити. И не покушавам. Јасно ми је да не вредим њиховог нокта; док неки у себи сеире а други ме сажаљевају, остала ми је само Биља, која ме вуче за рукав, кикоће се и њима и мени. Била је то грађанска смрт, а ја немоћна.

За утеху, Биља ме одвлачи у неки буџак, вероватно у ону исту слепу улицу закрчену контејнерима, где ме сад обара на земљу и леже преко мене. Сред ноћне измаглице и смрадних испарења, схватам да ме напаствује јер ме држи за руке и трља се о мене, али после незнатног опирања и сама почињем да се смејем – свиђа ми се то што ми ради. Пробудила сам се у тренутку највећег ужитка.

Шта ми је све то требало? Верујем у снове у мери у којој откривају наше притајене страхове, кајања, надања... Најчешће су папазјанија од проживљеног, али каткад, као овога пута, кад имају јасну наративну нит и препознатљиву емоцију, није згорег прокљувити им порекло. Шта је то што моје неконтролисано ја таји од мене – какве срамне садржаје? Вероватно накнадну панику од свих оних путева који су се нудили, а којима нисам пошла. Међу њима је пут порока деловао подједнако проходан као други. И широк. А можда и страх од губитка стеченог – да се не распара ситан вез, немерљив минулим радом или висином плате, онај који маркира наш портрет у заједници. Биће да имам шта да изгубим! У филозофском смислу то и није добро, али ваља признати себи, поштено, своје циљеве и своје домете – универзитетска каријера и грађански углед. Кад се овако стави, црно на бело, звучи бљутаво, али нема дилеме да је то жељена слика целоживотног ситног веза, на којој су варијације позадине мање важне.

Па, да погледамо оне путеве и укрштања.

Било ми је седам година, а живот се одвијао у дворишту које су творили четири зграде. Вижљаста, немирна и такмичарски расположена, у неком тренутку сам се Биљи Буљи учинила дорасла да јој будем другарица. Старија од мене четири године, била је ветеран у свим могућим несташлуцима, опасница међу децом, безмало господарица дворишта. Родитељи запослени и не претерано заинтересовани за њено васпитање, окачили су јој кључ око врата и, што се каже, препустили је улици. Имала је фаму мангупа, а мени је то импоновало. Играла се са дечацима, али се и тукла с њима.

У дворишту су се групе за играње формирале по узрасту. У свом кружоку и ја сам деловала ненадмашно, вршњаци нису могли да ми буду ривали у тркању, између четири ватре и којекаквим смелостима. Са девојчицама сам играла пиљке и ластиш, и мењала салвете. Са дечацима сам мењала сличице, на „пљуцу", и играла клис и кликере, што је утицало да ме неке од мајки, које су висиле на прозорима, сматрају мушкобањастом. То не значи да нисам прибегавала женским покваренлуцима – кад се завадим са дечацима, ту су била моја два старија брата да реше проблем. Колико су се само пута потукли због мене!

Зашто ли ме је Биља Буља изабрала за своју другарицу? Као напредну? Може бити да је тиме хтела да придобије моју браћу, тек, ми смо постале тандем. Заједно смо растурале дечаке у кликерима, заједно крале шрафове са паркираних аутомобила, заједно се досађивале и смишљале групне игре за цело двориште. Увукла ме

је и у старије друштво као своју штићеницу. Сећам се да су се моја браћа бунила – они нису хтели да ме уведу, а ја сам ушла сопственим везама. Неких ноћи, када смо палили ватру, пријављивали су ме родитељима – као, мала сам за тако опасне игре. Иако у нашој кући нису постојале строге забране, мислим да се цела породица, тајно од мене, саветовала о мом новом друштву: извесну бригу сам перципирала. Нисам схватала зашто су мајци деловале скаредно неке игре, као на пример „зуце", или још више „труле кобиле". Опомињала ме је да у томе не учествујем. Како да послушам кад је то било највеселије!

Биља Буља је постала мој заштитник, ја њена миљеница. Била је из скромне куће, а ми смо имали штошта што је другој деци изазивало уздахе: бицикле и ролшуе из Швајцарске, стакленце, еспадриле и салвете из иностранства, цигарет-жваке и хемијске оловке у шест боја... Све сам делила са другарицом, али сећам се како је и она мене једном задужила.

Путем од куће до школе имала сам једну ноћну мору, за коју ми се чинило да траје дуже и од самог живота. Међу децом, исто као међу одраслим људима, јављају се симпатије и антипатије, без речи, без икаквог схватљивог разлога, услуге или инцидента. Тако се на мом путу до школе јавило једно лице – тршава девојчица с буљавим очима, крупнија од мене и вероватно мало старија. Није припадала нашем дворишту. Ни данас не умем да објасним разлог, али страшно сам је се плашила. И, као што бива, она је то осетила.

Почела је да ме прогања погледом, а ја сам зазирала од сваког сусрета с њом; непрестано сам била на опрезу. У школском дворишту сам се осећала донекле заштићеном, ваљда због ауторитета школе, али сам зато путем до куће, на отвореном простору, проживљавала панични страх ако је уочим негде близу. Колико пута сам трчала, као да ме прогања сами ђаво! Једанпут је потрчала за мном, и то се претворило у праисконски лов, у коме сам ја била зверка, она хрт. Јесам била брза, али је овај прогон имао сва својства кошмара на јави, штавише, залутала сам – уместо да трчим право кући, врлудала сам, кренула непознатим уличицама, мислим да се никад раније нисам толико удаљила од куће, сама. Не знам како јој нисам допала шака, нити знам шта би урадила да ме је стигла, али ни од смрти се не бих толико уплашила, чини ми се. Замишљала сам да је у питању освета за неки неизрециви грех који сам починила пре свесног живота и безуспешно покушавала да га се сетим. Ма, она је хтела да ме збрише са лица земље, та девојчица којој ни име нисам знала – само сам осећала да смо заклети непријатељи. И да је она кудикамо јача.

Никоме, ни браћи, нисам могла да поверим своју мору – нити бих умела. Да бих онда, једнога дана, успела да објасним Биљи Буљи. Решила је проблем, у четири ока са мојим предатором. Не знам како и зашто, али буљава девојчица ме никада више није погледала, ни извињавајуће, ни попреко. Да ли је попила батине или јој је била довољна претња, не знам. Можда сам и знала, али се више не сећам. У сећању ми је остао јасан само нагонски страх од ње.

Одселили смо се из краја. Нови живот, ново друштво, дотад непознате самоће... И заборав, снагом воље, свих ликова из дворишта у коме се одвијало моје рано детињство. Мислила сам да заборавом кажњавам родитеље зато што су ме на силу одвукли из дворишта, а заправо сам, интуитивно, нашла најбољи могући начин да превазиђем бол од измештања.

Прошле су године. Из оне перспективе чинило ми се да је минуло много, много година – цео један живот – а, у ствари, прошло их је осам или девет. Излазили смо у ,,Цепелин", суботом, ја опет са неким старијим другарицама. Заправо сам се шлеповала уз браћу, и у кући и напољу подвлачило се да ми је само шеснаест година. Родитељи су дозвољавали да останем до ситних сати, под условом да обећамо да се нећемо раздвајати. Ми смо обећавали, а потом се раздвајали, што не значи да се и они нису мотали по „Цепелину", ако не стално, онда барем кад дођу по мене.

„Цепелин" је био први прави диско-клуб у Београду. Ах, онај мрак! Ах, она флуоресцентна светла у боји, која трепере у ритму музике! Ах, она ђуска, до заборава! Ах, она атмосфера слободе и осећање искорака из градског сивила у неке бунтовне воде, на које је друштво, зацементирано у самоуправљачком социјализму, гледало попреко. Из данашњег угла, „Цепелин" је био чедно место, али је одавао утисак авангарде и свих могућих прекорачења.

Једне ноћи проширио се глас, шапатом: „Дошли наркомани!" Вест је изазвала страхопоштовање, као да су ушетали Ролингстонси главом, или цела дружина из Косе – неки аутентични људи, прави хипици, отпадници... У „Цепелину"је било много позера, меру слободе одређивали су дужина косе, гардероба и начин играња. Мој адут је био тај што сам најмлађа. Знало се да гужву праве, већином, добри студенти, малтене узорита омладина, која не само што

има право, него уме да се забавља ,,као на Западу". Али ово сад, међу нама се нашла нека хајдучија, герила, савремени барјактари слободе – они који су имали петљу да раскину све споне са једним друштвом које се никоме није свиђало.

Није било лако ни видети наркомане у оној гужви, у мраку дискотеке. Где су се сместили? Шта раде? Ушли су као вихор, сигурним ходом рок-звезда, промували се... Познајући сталне госте, успела сам да разазнам троје новопридошлих: два младића дуге масне косе, испијених лица, и једну девојку у прњама, мршаву и повијену као богомољка. Прохујали су недалеко од мене, са ауром господара света који су се нашли међу боранијом. „Ено је Биља Цеп!" чула сам и схватила да је то знаменита личност – тај ко ју је препознао као да је скинуо капу у присуству највећег женског мангупа у граду. Нису се дуго задржали, али се у ваздуху осећало да смо сви доживели част овом посетом. Дискотека је добила на аутентичности!

„Јеси ли видела своју другарицу?" – питала су ме браћа у повратку кући. „Коју?" ,,Па, знаш ли ко је био међу наркоманима?" „Ко?" „Биља Буља." ,,А ја сам чула Биља Цеп. Зашто је тако зову?" Смејали су се мојој безазлености. „Твоја другарица је највећа лопина у Београду. Зар не знаш?" Откуд бих знала! „А јеси ли видела да нема зубе? Нема ниједан зуб у вилицама!"

Не, нисам то била видела. Истину говорећи, то је био мој први сусрет уживо са наркоманима. Она тренутна фасцинација њима, када су ушетали у „Цепелин" као цареви, наједном се изокренула у одвратност. Такав је, дакле, учинак дроге! Одвратност је садржала и страх. Још нисам била ни почела да живим, док је моја другарица из детињства, са двадесет година изгледала као старица, била оронула и толико иживљена да није више имала шта да очекује од живота.

У мојим мислима Биља је постала слика порока, обавијена мрачним тајнама – наркоман, лопов, делинквент, и шта све не. Највише ме је погодило што је пропала. Тек сад је изазивала страхопоштовање – језу и неки мрачни понос што сам је познавала. Али, будући да је прошла кроз сито и решето, потрошила седам живота док сам ја успорено одрастала, она мене није могла да се сећа јер јој се мозак претворио у кашу. Улога царице београдског подземља исцрпљује, у њеном видокругу сви смо ситнеж, клинци, деца из добрих кућа – овце за шишање. Смучила ми се моја позиција, а и њена. Шта учинити са животом да би се избегле ове крајности? Нисам желела осредњост, али ни фаму. Фама је сада имала лице безубе Биље Цеп.

Наново су се низале године, и наново ми се чинило да је много времена прошло, а није. Једино што сам била мање наивна. Или можда нисам? Пред крај студија, друштва су се ширила, умножавала. У оно време, крајем седамдесетих, интелектуална омладина Београда, која је себе доживљавала као крем, неретко се забављала у диму хашиша и марихуане. Било је празних станова – празних у смислу да нема на видику никаквих родитеља – где су се мешали градска мангупарија и фина деца, циници и наивчине, дилери и образована младеж. Кроз такве седељке наоко неспојивих врста, што дивљих, што питомих, прошли су неки будући политичари, будући професори факултета, будући писци и глумци, ко све не. Кад је кружио џоинт из руке у руку, а готово увек је кружио – у супротном, седело би се у кафани – ако одбијеш, испадао си шоња. Да би одбио, а да те шаролика дружина не истисне због тога из својих редова, морао си имати јак карактер или радити на сопствени погон – поседовати неко изразито унутрашње лудило. Ама, требало је деловати искусно, превејано – Београд никад није праштао невиност. Колико пута сам и сама одглумила искуство, тако савршено да ми се обије о главу!

Једанпут се, тако, седело на Чубури, код Зике, мене је довела његова девојка а моја другарица. Додуше, чудила сам се шта она тражи с њим – негована девојка, будући асистент на Филозофском. Жика је био фаца, београдски денди, није се тачно знало шта ради у животу. Данас бих знала – довољно је да се сетим његових крупних, вазда црвених и стакластих очију. Његови бројни надимци говорили су о великом искуству, о недефинисаним активностима и фами „мајстора" – Жика Турчин, Жика Пуслица, Жика Кобра, Жика Светац, Жика Ризла и ко зна колико још.

Као и увек, седело се на поду. Друштво се непрестанце мењало, као калеидоскоп; слободно се улазило и излазило, да би у ситне сате, кад се зачуло звонце на вратима, домаћин скочио на ноге и узвикнуо: „Биља Штука!" Дочекао ју је као најдражег госта, блиску особу с којом се не виђа често; уместо поздрава обоје су вриштали. Није требало много да схватим да је то чувена Биља Цеп. Све што је било мангупарија у том стану, прешло је на тврди сленг, док је нас неколико неупућених само наслућивало значења, у лету.

Биља Буља је имала зубе – вештачке, видело се јер се непрестано кезила. И видело се да је ветеранка – боре на мршавом лицу,

уморни шарм превејане градске звери, искусна као Библија. Не знам да ли сам то учитавала, али мени је изгледала оронуло – на прагу старости. Неке од присутних није ни примећивала, осећао се њен презир према девојкама и сваком ко јој замирише на пристојност. Била је обучена у цветне крпе – сукња до земље, кошуља завезана у чвор на пупку, уместо женске торбе крпена амбуља, на руци пола метра наруквица које су звецкале, на глави марама увезана на потиљку. У својој hippy униформи изгледала је, заправо, као гатара из холивудског филма – онако како на Западу виде Циганку, неку престарелу Кармен. Једино што је све на њој било истински одрпано и прљаво.

Није долазило у обзир да јој се обратим, она је држала банку за мушкарце. Али кратко. Брзо се изгубила из те собе, у којој смо седели у густом диму.

У једном тренутку сам изашла на терасу да узмем ваздуха и подсетим се шта уопште тражим у тој менажерији ликова. Дечка? Или ми је стварно занимљиво? Није ваљда да само држим свећу другарици!

На тераси сам видела да има два излаза: из дневне собе и из спаваће. Провирила сам у ту другу собу, вероватно привучена гласовима. Волела бих да нисам провирила!

У брачном кревету комешала су се тела, и то не два, него три – једна раскалашна слика какву никад, ни пре ни после, нисам видела уживо. Жена је била упослена са свих страна, али свеједно се могло уочити да господари сукњу: Биља Штука, Жика Кобра и један усукани плавушан који се одазивао на име Муса. У дневној соби тај није имао богзна шта да каже, али је зато овде био речит.

Ако се и нисам одмах уклонила са врата, то је зато што сам остала укопана. Никоме из трија није засметало што их неко гледа, што им нарушава приватност. Ама, ту и није било приватности: горело је светло, врата терасе широм отворена. Уопште се нису крили, него се само мало издвојили, а ја, наивна до суза, најпре сам се забринула за своју другарицу, до ушију заљубљену у Жику Турчина. Имала сам при том утисак да их је моја слеђеност додатно надражила, Биља Буља ми се нацерила у лице и театрално запалацала језиком провиривши испод ноге Жике Пуслице.

Била сам прилично неискусна девојка кад ми се слика порока указала у пуном светлу, и урезала у свест. Онај негдашњи мутан понос што познајем царицу београдског подземља, заменило је чисто осећање стида. Побегла сам из оне куће и дуго осећала последице, у тишини – морални мамурлук, на који се никоме нисам могла пожалити. Само сам направила рез – престала да залазим у станове непознатих, на недефинисане журке.

Ваљало је пре свега себе дефинисати, а не тако, котрљати се кроз дневни и ноћни Београд као шарено клупко могућности. На исти начин на који сам у детињству потиснула из свести двориште, трудила сам се сада да заборавим Биљу Буљу која ме је исмејала, и то не мене лично – није ме препознала – него пристојност као такву. Истина, њу и није било тешко заборавити, јер је и мој живот постајао буран, на начин који је мени био изазован, заводљив.

А онда је заиста прошло много времена – неких петнаест година – док ме поново није сустигла вест о Биљи. На моје велико изненађење, била је жива и здрава, али и више од тога – супруга, мајка, ако не узорита жена, оно бар ужлебљена у пристојан живот, вредна грађанског уважавања. Иако је давно изашла из мог видокруга, била сам уверена да јој нема помоћи – тежак наркоман, лопов, уличарка – чинило ми се теоријски немогуће да доживи четрдесету.

На једном конгресу психолингвиста, када се неформално проговорило о утицају имена и надимака на формирање личности, једна колегиница из Новог Сада поменула је случај своје пријатељице из Инзбрука: „Има скаредно презиме, али је изузетно стабилна личност.” Мало-помало, испоставило се да ја ту жену познајем – Биљана Буља! Испрва нисам могла да поверујем да говоримо о истој личности. Поготово што је моја колегиница одавала утисак круте особе, која је у младости без икакве сумње била штребер. Неспојиво са Биљом Џеп – други светови! Међутим, преварила сам се. То јесте била Биља Буља.

Обавештена сам да живи у срећном браку, да има двоје деце, да је изузетно шармантна и диван друг. Додуше, „имала је неких проблема у Београду” и најбоље решење је било да напусти земљу, што јој се посрећило – живи у изобиљу, са човеком који је воли.

И даље ми је било тешко да поверујем у такав препород, али дешавају се чуда. Требало је прекрити Биљу велом заборава, једном засвагда. Помислила сам да се овом вешћу о грађанском животу њена фама угасила, међутим, и ту сам погрешила – оповргли су ме моји студенти. У слици какву су ми предочили, као да су се све раније Биље – Џеп, Штука и госпођа Рихтер – помириле и срасле. Ерго, није опстала само Биља Буља него и њена фама.

Још сам под утиском оног сна. Већ неколико ноћи, у несаници, збрајам и одузимам, изводим салдо као да се догодио неки драматичан преокрет. И упоређујем. Кренуле смо из истог дворишта, да би нам се путеви убрзо разишли, у опречним смеровима. Она је ишла путем порока, ја путем образовања, а сад испада да смо поново стигле на исту тачку. Чак ласкам себи кад ово кажем. Зар није позитиван Биљин животни биланс? Има децу, иметак, здравље – бави се спортом, удовица је, и даље толики мангуп да може, чистом импровизацијом, да шармира данашњу омладину. А ја? Два пропала брака, оба без деце, сесилни живот универзитетског професора, мој целокупни иметак – откупљен државни стан. Тачно је да и ја умем са омладином, али дешавало се да прекорачим дозвољене границе – иза мене је не једна љубавна веза са студентом, коме сам истовремено била професор. И шта сад? Ко коме може да суди?

Сва моја прекорачења била су тајна, штавише, ако би дошло до стани-пани, друштво би пред њима зажмурило – студент је пунолетно чељаде, олакшавајућа околност би била и то да дотични заиста беху дипломци. С друге стране, Биљини ексцеси били су јавни, скандалозни шамари друштву. И, ко је сад бољи?

Ако све размрсим, њен једини стварни грех, према животу, била је дрога. Оно што и данас изазива ужас, у мојим сећањима, јесу Биљини зуби – толико је атаковала на своје тело, да су јој поиспадали у двадесетој. Очигледно да јој је генетски потенцијал веома јак. И очигледно да га није сасвим разбуцала. Остаје питање: где је граница иза које је повратак немогућ? Биља Рихтер то зна, и због тога јој треба скинути капу. А мени? Мене треба пустити да се копрцам у својим тајнама, да се вратим у своје лингвистичке рудокопе и да с времена на време изведем на пићенце понеког студента. За скијање више нисам!

БОРБА

Била је недеља, пре подне, када су улице Пуерта практично пусте. Лукас је корачао споро, преко трга Перал, као сваког јутра. Долазио је из улице Дескалсос и трг би, готово у свако доба године, блеснуо пред њим окупан јужњачким сунцем. Упркос свему што се догодило у овом граду, призор трга Перал, признавао је то себи са зебњом, и даље је изазивао у њему исконску радост, ону радост срца, без осмеха, интимну и необјашњиву, коју осетимо пред лепотом. Десетину палми чије лишће, тамо у висини, подсећа више на ћубе него на крошње; наранџе подшишаване као зелене лопте; тује ишаране љубичастим цветовима успузалих буганвилија; севиљанска керамика са плавим и жутим арабескама; масивне клупе од кованога гвожђа; стазе поплочане црним и белим мермером…

Ко зна да ли би се зауставили баш овде, у овом граду, Марија и Лукас, да нису избили, готово случајно, на трг Перал, пошто су скренули с ауто-пута и врлудали уским приморским уличицама у потрази за поподневном кафом. Возили су по Андалузији без правог циља, с нејасном замисли да ће се зауставити некад, негде… Прошло је од тада седам година а Лукас је, упркос свему што се догодило у овом граду, сваки пут изнова откривао трг Перал, његов племенити зелени профил под јужњачким небом које се отварало широко. Било је то широко небо, као океан, јер ништа није парало видик. Само су беле једноспратнице, типичне за овај крај и складне у својој спољашњој једноставности, уоквиривале трг-врт.

Ходао је споро из правца улице Дескалсос, према књижари „Зорба“ на супротној страни трга, да би га потом поново прешао укосо, до старе кафетерије „Перла“ где би свакога јутра, за увек истим мермерним столом крај прозора, сркутао кафу и сазнавао из новина понешто о светској вреви а понешто и о својој далекој земљи. Између стубаца погледавао би украсне жбунове ноћних фрајли и зидиће трга Перал, опточене севиљанским арабескама. Сада је, додуше, недостајало једно лице, ужурбани корак и широки осмех међу наранџама, управо док би он прелиставао последње странице Ел Паиса, о спорту и економији, које је ионако овлаш прегледао: долазила је Марија, да и она попије своју јутарњу кафу па да заједно одшетају

до куће где би им отпочео радни дан. Тренуци њеног примицања кафетерији, преко трга Перал, кад су се већ угледали и нетремице одашиљали једно другом осмех, све док она не би ступила у „Перлу“, плавили су му сада свест готово неподношљивом светлошћу.

Лукас је остао веран навикама па је и даље замишљао њену фигуру, сваког дана, кад се засити вести из света и подигне поглед с новина, пут наранџи. Барем тај тренутак негдашње свакодневице време није успело да нагризе. Успевао је да је замисли прилично верно и без оног убода жалости који је иначе, у другим приликама, кривио сећања.

Тек што је крочио на главну стазу трга, Лукас се трже. Неочекивано, иза једног жбуна, искочила је Луна, жустра комшијска керуша преке нарави, и дохватила га отпозади за ногавицу.

– Опет си ме уплашила… – казао јој је благо, с тоном праштања, и помиловао је по глаткој длаци.

– Луна! Луна! – зачуо је иза себе строги Нађов глас.

Керуша је вртела репом и потурала Лукасу врат да је својски милује. Окренуо се да поздрави Нађа који се журно приближавао.

– Не слуша ме више… – пожалио се младић, сав задихан. – Сад још само овако могу да је изведем: ујутру раније или ноћу. Скаче на људе. Знате ли да је насрнула неки дан на једну жену. Одузео сам се. Сва срећа што се завршило на подераним чарапама.

Лукас је и даље миловао пса.

– Дечаче, она је пуна снаге. Није то кућни пас. Је л’ тако да си ти добра куца? – обратио се керуши гледајући је у очи, при чему јој је обухватио њушку шаком.

Луна се истргла и потрчала за неком птицом.

– Вучјацима не прија ленствовање. Мој отац, тамо у Аргентини, имао је вучјака на имању. Радио је за двојицу. То је пас који воли да се осећа користан – Лукас је посматрао Луну, у даљини, пун разумевања.

– Идем да купим новине.

Лагано је прешао улицу Вирхен де лос Милагрос, осмотрио излог књижаре-новинарнице, по навици, јер нове књиге су тек ретко истицане. Унутра се, такође по навици, задржао крај полица.

Када је изашао, с новинама под мишком, очи су се с напором поново привикле на светлост. Само што је закорачио на степеник којим се ступа у врт, угледа у даљини, на његовом другом крају, танку црну прилику. Намах га обузе студен.

„Зар опет!“ помисли туробно, не знајући да ли да се врати назад, да крене на неку другу страну или да седне на клупу и широм отвори новине. Било му је несносно да се мимоиђе са оним човеком.

Ипак је ишао даље. Напокон, Лукас је имао своју путању. Помисли на шаховску таблу. Морао је да иде својим путем, укосо, као што ловац може само дијагонално, упркос опасностима које вребају. Сусрети са овим човеком, тако непримерено чести, деловали су на његово расположење као отровна пара. Ћутке би прошли један крај другог и Лукас је знао да их у тим тренуцима походе истоветне мисли, истоветне слике, с тим што је њему требало много да се прибере, да поврати онај тешко стечени спокој.

Пред црног ловца, који је такође морао дијагонално, у врту који је имао чисто арапску драж, одједном искочи бела фигура, некако са стране.

Лукас стаде пренеражен, и брзим погледом потражи Лунинoг господара. Ни трага! Видео је Луну у скоку и подигнуте руке нападнутог, у висини главе. Инстинкт му је говорио да треба да потрчи, да помогне човеку, али ноге су одбиле налог, и даље је стајао непомичан.

Био је то само један тренутак, не више, али довољан да прими у себе читаву драму, проживљену још једном, стреловито и грубо као што беше сама стварност.

Била је ноћ. После обамрлости која је трајала читаву вечност, кад је разумео да оно више није Марија, испустио је њену руку да је више никад не би дотакао. Обузело га је неизрециво осећање одсуства, њеног и свог, јер то више није била она, нити је он био он.

Телефонирао је преко океана, несвестан шта им говори ни шта одговарају, позвао добронамерну сусетку и опет телефонирао, где треба. Онда се појавио онај човек: висок и мршав, кошчатог лица са истуреним јагодицама, црним кратким брковима и црном косом, са упечатљивим белим праменом на челу. Деловао је тек разбуђен: мрзовољан и хладан, некако наглашено професионалан. Постављао је безброј питања, све саме формалности, а Лукас је одговарао као што никад никоме није одговарао: смушено, заплакујући се сваки час, једва се присећајући обичних података. Он, достојанствени странац кога је свуда пратила фраза „светски човек“, нашао се пред овим туђинцем разголићен, лишен свих маски потребних за саобраћање с људима. Плакао је слободно, па се онда препуштао тупости слободно, као да је и сам свему присуствовао с

другог света, невидљив и недодирљив. Једним трачком свести примећивао је, ипак, да га иритира овај човек. Као неки уљез који је, својим мрзовољним присуством и рутинским одрађивањем посла, уносио тривијалност у ову ноћ у којој је смрт приредила своју свечаност. Уместо да преузме палицу, и диригује, у својој кући, туробним крешчендом свога живота, Лукас је, будући одсутан, сасвим иступио са сцене и добар део ноћи провео чучећи у купатилу, с главом међу коленима.

Није то имало ничег заједничког са другим смртима, онима које су ишле по реду, а којима је присуствовао са неопходном присебношћу. У другим приликама бивао је то губитак распоређен на више људи, подељене дужности, распоређен некако и бол. Сада, док је дугајлија пискарао, телефонирао, излазио и улазио, Лукас је повремено обилазио кућу, тумарао по собама, палио и гасио светла, седао, зурио у ивице намештаја, док га неко не би нешто упитао.

Требало је Марију окупати и обући. Поставило се питање да ли ће то учинити он, али пошто је он био одсутан и пошто оно више није била Марија, рекао је да не може, неће.

Поново се обрео у купатилу, у ћошку, као да се крије, брани од физичког напада, с главом међу коленима. У једном тренутку имао је утисак да права Марија управо улази у њега, у ону рупу величине личности, улубљење које је за собом оставио. Илузија је била снажна, вредна пажње и неговања, али туђинац који је те ноћи господарио његовим домом, грубо ју је срушио. Ударио је песницом о врата.

– Господине! Морате да ми дате одело.

Покорно је отишао у спаваћу собу одвраћајући непослушни поглед од брачног кревета. Нервозно је отварао фиоке и с неверицом додиривао свилено рубље своје жене, пред туђинцима, одабирао најфиније Маријине гаћице, нови комбинезон. Када је отворио орман, поједине њене хаљине, које је посебно волео, подстакле су непримерене мисли. Није разумео како је могуће, у таквом тренутку. Контраст између стварности и оних блескова сећања која су се смењивала у муњевитом следу, учинио га је беспомоћним.

Када се поново окренуо, угледавши комшиницу и оног човека с белим праменом на челу, који је сада био у кошуљи, са заврнутим рукавима, сушта слика ревновања, и угледавши на кревету лавор с водом, сунђере и мокре крпе, осетио се дубоко постиђен. Као да је изнео на трг, да распродаје, најдрагоценије што има. Тек тада се пробудио у њему онај мушки инстинкт господарства над телом вољене жене, и разумео са очајањем и стидом губитника, да ју је овај други видео нагу и додиривао. И не само то. Ово тело, које је он до јуче славио чак и такво нагрижено брзом болешћу, код овога је могло да изазове само сажаљење. Можда чак ни то. Гађење, или у најбољем случају ништа.

Осетио је снажно непријатељство. Исконско непријатељство пораженог љубавника који се у последњем окршају повукао из борбе, немоћан. Као да предаје своје сломљено копље, уручио му је одело и пар наушница у облику паука. Учинило му се да је на лицу службеника погребног предузећа затитрао осмех.

Кад су се први пут срели на улици, Лукас је још био збуњен светлошћу дана и настављањем живота. Мислио је да треба да се јави, али онај други није показао ни најмањи траг препознавања. Нису се ословили тада нити икада после.

Лукас најзад потрча. У једном даху стиже до ковитлаца руку и ногу, људских и псећих, испреплитаних у грчевитој борби. Пас је оборио човека и кидисао му на лице. Лукас снажно извикну керушино име и, не одмеривши опасност која и њему прети, готово леже на њу. Успео је некако да зграби кожну огрлицу. За тили час и њему су руке прокрвариле, јер је вучјак, у коме је прорадила његова вучја природа, трзао, гризао и кезио се.

Однекуд искрсну Нађо и преузе Луну шутирајући је, сад он избезумљен а керуша повијеног репа, сва кротка.

Лукас се тада саже до обореног човека који је после претрпљеног страха још панично гледао око себе. Колена су му се неконтролисано тресла. С муком се подигао и Лукас га је придржао до клупе. Тек сада виде да овоме из надланице липти крв. Али човек на то није обраћао пажњу. Само је зурио у подеротину на панталонама, која је била непоправљива. Кад виде другу рупу, на рукаву свог сакоа, он клону.

– Није праведно… – рече тихо, као за себе. – Човек с муком зарађује за хлеб. Није праведно…

Лукас хтеде да каже нешто, утешно или практично, али реч му застаде у грлу. Отресајући прашину са човекових рамена, приметио је како му је искрзан оковратник кошуље. То га је зачудило. Не зато што би то био знак немаштине или немара, него зато што први пут виде у овом човеку, кроз оковратник његове кошуље, човека.

ДАН

Понoћ је, сипи киша, ни живе душе у видокругу. Са кишобраном у руци ходам блатњавим кејом испод Калемегдана.

Има ноћи када те кревет не прима, када си странац у својој кући и зидови ти се обрушују на главу, када је најбезболније излетети на улицу, продувати се. Срећом, река је близу: не излазиш у лов на утиске, него да расхладиш тај ужарени сплет од нерава, да разлабавиш чворове. Најпре уз реку. У таквим приликама корачаш систематично.

Али, овога пута не вреди. Дан се враћа, ни промаја ни физичка активност не помажу да га свариш, па да се хладне главе вратиш кући, у кревет.

Река је надошла, тачније, вратила се у корито прљава од свог блуда и оставила каљаво све што је дотакла. Ваља се тромо, а само ђубре које носи – летве, травуљина, конопци, гуме, шта ли? – кад се назре при површини, сведочи да уопште није трома ни примирена, да њен ковитлави бес истрајава, само наоко суздржан. Пловећи ресторани су мрачни, напуштени: висећи мостови који воде до њих нестали су, ту и тамо стрше из воде рукохвати. Црни таласићи запљускују доксате сад недоступних, накривљених сплавова, гумени точкови који их одржавају на површини потопљени су услед тежине набреклог дрвета. Понегде вири из тмасте воде нешто непрепознатљиво, неки део пловила које је река изврнула и лагано гута: део крова, део ограде, просто дашчурина. Река је стара и зла, и ништа се ту не може.

На једном месту вири из воде нахерен крст, и ту стајеш. Стајеш да видиш шта је остало од једне пловеће жетве, за коју сте унапред знали да ће потонути. Када сте крили стиснуте руке у твом џепу, у предвечерја, при милостивом времену, овде сте се заустављали да чезнутљиво гледате кућицу на води, брижљиво офарбану у жуто, не већу од шупе, са прозорчићем у облику срца, и кротећи цинизам спрам лицидарске жеље, ипак да кажете, невидљивим стиском руке, у твом џепу: ово би нам било довољно, ова орахова љуска што плуга, далеко од обале, само кад бисмо умели да променимо своје животе, кад бисмо смели да остваримо макар једну заједничку жељу. Река је сада прогутала и ту жељу, из мутне воде вири само нахерен крст, металне шипке са врха крова.

Гледаш себе са стране, гледаш ту сподобу која стоји у поноћ крај црне реке, са кишобраном у једној руци и цигаретом у другој, и питаш се шта тражи ту, зашто се напаја сликом пустоши после стихије.

Језиви крици птица употпуњују доживљај. Не можеш да их видиш у мраку – да ли криче у лету, или пловећи, или чучећи на голим гранама, тамо на Ратном острву? Раздиру ноћ јадне птичурине, може бити да су им ово самртни крици. Како год узмеш, оглашавају болест, има у њима нечег општег, апокалиптичног, нечега што надилази твоју лицидарску тугу, твоје бедно осећање напуштености, које си овом поноћном сценом крај реке, са кишобраном у једној руци и цигаретом у другој, довела до пароксизма.

Већ месецима круже вести о светској пошасти, о преношењу птичјег грипа са континента на континент, из државе у државу. Час их пумпају, час дозирају диљем глобалног села, контролишући страх. Путује брзином гласа, и већ је ту, грип смртоносни. Само стотинак километара реком, низводно, тамане заражене птице.

Када ћемо се поново лаћати птица да дочарамо светлост, недоступне висине, полет, пролеће? Све голубије, лабуђе, рајске и пилеће метафоре вуку сада на заразу и брзу смрт. Дојучерашњи птичји крици, чак и они из готског романа, декор страве, делују невино према асоцијацијама које данас побуђују птице: ружичаста брда од малих лешева, гркљани, шије, млитави батаци, отромбољене тртице, очерупана крила, црни кљунови, канце, увеле кресте, несносни смрад; ветеринари у белим скафандерима, дезинфекција кокошињаца, ломаче за десетине хиљада жртава, кужни дим над опустелим барама. Шта ће нам више и птице, и зашто криче у мраку, болесне?

Није то ништа, говориш себи, увлачећи последњи дим цигарете: чиста романтика, уживанција. А ако ћемо право, није ли ово достојан крај једног сивог, слузавог, умоболног дана? Их, кад би били само блато и птице, и ова метална крстача! Могла би да се брчкаш у муљу своје интиме, затим мало да цвилиш над судбином света, па да се, ногу пред ногу, вратиш кући, готово обновљена. Их, да је само то! – да није, поврх свега, наслеђеног проклетства што си друштвено биће, колико год се томе опирала. Не вреди; негујеш аутизам као еликсир младости, али не вреди. Припаљујеш другу цигарету. Па, хајде онда! – пејзаж који се нуди, савршено је прикладан да сумирамо дан.

Упркос оловној боји неба и јучерашњим свађама око леша, пробудила си се са осећањем смисла, због обавезе која те чека, макар и тривијалне, и рано ујутру, са цедуљицом у руци и празне главе, запутила се да тражиш осигурач за шпорет, специјално грло за сијалицу, изолир-траку и двоструки прекидач. Електричар се најавио за десет, и ваљало га је дочекати са спремним материјалом, свим оним што је читко, неисписаним рукописом побројао на цедуљици. Већ си обишла неколико електричарских радњи, у Карађорђевој улици и около, и ниси нашла ништа сем црвене изолир-траке, али не чудиш се томе: још се осећају несташице, таква су времена, а ситна техничка роба никад овде и није подлегала стандардима. Срећом, један продавац беше довољно љубазан да с тобом поразговара и да те упути на Бувљак, додајући: „Али, пробајте прво на пијаци Зелени венац, то вам је близу.” Благословени били продавци добре воље!

Грабиш сада низ Улицу Гаврила Принципа, кроз влажно, прљаво јутро: ништа, никакав брзи потез, ни људи ни неба, не би могао спрати чемер са овог запуштеног дела града. Нису само фасаде запуштене, и није само небо, што прети кишом, суморно. Поглед шара и узмиче од рупчага на асфалту, од излога бакалнице где леже изврнуте на леђа, одавно већ без седефастог сјаја, прошлогодишње муве. У широком кругу око дисконта за пилетину базди устајало живинско месо, све до дворишта основне школе, познатог ноћног састајалишта трансвестита. Сви теретни камиони и аутобуси, и сви људи који пристижу из провинције сливају се у овај крај, тесну клоаку престонице: крај решетки за сливнике, преко заосталих грудви снега наталожиле су се масне честице оловних испарења и скамениле их; недалеко се излила река, и блато које је нанела нехотице се разноси довде на ђоновима, точковима.

Хтела не хтела, део си улице; и сама себи делујеш погурено док журиш да што пре искорачиш из слике. Испомажеш се прхком мишљу на андалузијско сунце, сећаш се како су ти говорили, док си живела тамо негде, да имаш златне руке. Није било тог кућног квара који би трајао дуже од једног дана, јер би сместа отрчала до „гвожђаре“ где се продаје све за кућу, све што се може замислити, објаснила стрпљивом Гиљерму шта ти треба, па сама отклањала квар, лечила оштећење, прчкала певајући. У Београду си се навикла да одлажеш поправке, да живиш са кваровима, да се одрекнеш „културе становања”, управо зато што треба да одвојиш дан како би нашла одговарајући шраф, алку, жичку. Није ти мрско да засучеш рукаве, али те мрзи да шпарташ изровашеним улицама, да се распитујеш, да идеш на други крај града како би нашла, ако би имала среће, ексер.

Док упоређујеш тако, у мислима, пуне и празне рафове, оскудицу и изобиље, ред и неред, приближила си се Каменичкој улици, и наједном се чудиш. Откуд толико људи у рано суботње јутро! Од Аутобуске станице навире река људи, пресеца улицу којом корачаш, па се губи. Стижеш најзад до стрме Каменичке и видиш гомилу која се ваља узбрдо, у коју треба ући, и схваташ да се догађа нешто, а не знаш шта. Оклеваш. Застала си на самом углу да осмотриш те грубе људе: махом мушкарци, похабани су, необријани, озбиљни. Пристижу из провинције и из сиротињских предграђа; усредсређени, неми, тромо куљају. Мораш да им се прикључиш, и то чиниш, невољно. Још не знаш у чему учествујеш, и женски, на кварњака, с невештим осмехом који прикрива нелагоду, гураш се како би прошла брже, али те притискају излизани капути, кожуси, замашћене перјане јакне и погледи негодовања. У једном часу препушташ се, уклапаш се у њихов ритам хода и ништа ти још није јасно. Негде насред узбрдице, у том милењу где си једина која извија главу, питаш човека крај себе, несмотрено: „Опростите, куда иде овај народ?“

Заиста несмотрено! Човек те гледа, са нескривеним изразом чуђења, али твоје тихо питање разлило се као масна мрља на води. Људескара испред тебе окреће главу да те премери, „Је л’ се ти правиш луда?“ каже, и глас полети: ,,Провоцира“, каже неко други, „Матер вам издајничку“, чујеш иза леђа, „Пустите је“, брани те неко, „није она крива“. И док гадљиво праве мехур да те истисну, док се тареш о увоштене капуте, убрзаваш, бежиш из ступице, неко ти поклања објашњење, шапатом: „Пред Скупштином је испраћај“, а тебе испраћају један горак глас „Вајни Београчићи“, и други, кавгаџијски „Ма, провоцира“.

Тек пошто си се испетљала из колоне и устрчала степеништем на пијацу, окрећеш главу, гледаш доле и констатујеш да већ данима хоћеш да превариш страх. Пробудивши се јутрос и изашавши из куће, покушала си да заборавиш присуство покојника у граду, петљанције са телом, препирке око сахране. И мучну неизвесност: у ваздуху се данима сударају непомирљиве страсти – ликовање и гнев.

Наравно да си знала да ће бити покопан данас, знала и где: у својој вароши, испод липе. Али промакла ти је вест, можда си је

намерно пречула, да је заказан масовни опроштај у Београду. Ништа ти, дакле, није вредело што се кријеш у кући, што се повлачиш у рутину свакодневице, како би све већ једном прошло. Пола нације доживело је олакшање, пола понижење и искрен бол: ниједној од две половине не припадаш. Како се радовати смрти? Како ликовати над заточеним и пониженим човеком, коме је пукло срце? Или: како жалити омраженог? Како жалити дојучерашњег самодршца, господара наших живота, коме су наши животи, и наше смрти, значили колико лањски снег? Припадаш трећој половини, оној која је задржала право на дилеме и страх: у сударима се увек нађе у средини. Измичеш се, тако, од свега и од свих, и гле: грешком се нађеш у гневном мимоходу поклоника свргнутог вође – који верују да им је вођа убијен.

И док охрабрујеш себе понављајући да си овога пута јефтино прошла, хваташ тезге са ситном техничком и електричарском робом. Зачудо, све си нашла, ту на Зеленом венцу, и уштедела себи пут до Бувљака. Али, човек је незајажљив, ниједну прилику не пропушта: како би искористила шетњу, купујеш још и сир, цвеклу, јаја, коре за питу, као да је обичан дан. И, као да је обичан дан, роморе гласови: „Жене, кесе“, „Девизе, девизе“. Питоми гласови, меки, малне охрабрујући.

С наивном мишљу да је за данас било доста ,,догађања народа“, натоварена кесама журиш кући другим путем, како би избегла колону, али рачуница ти је плитка: свет је у међувремену домилео са разних страна. Сами, или у раштрканим групицама, згрбљени људи ћутке грабе у истом правцу, и уклапаш се, овога пута мимикрирана изразом лица, већ неминовно туробним.

Докопала си се своје улице. Са самог угла, издалека уочаваш, на тротоару преко пута, флуоресцентно наранџасту, погнуту људску фигуру, чудне кретње. Слика за тили час постаје бистра: санитетски радник пумпа срце човека изврнутог на леђа. Изблиза, око фокусира другу боју и само предмет труда: ружичасту гомилу меса. Ослобођено одела, тело испружено на каљавом асфалту не сугерише ништа о души; лице без израза, склопљених очију, неупадљиво је спрам масе отромбољеног стомака, искипелог испод опасача на излизаним, смакнутим фармеркама. Кркала се ту прасетина и волело се друштво, али од друштва ни трага.

Не познајеш себе тако хладнокрвну, ни тако циничну. Није ти пало на памет да застанеш, штавише, има нечега безобзирног у томе што си прошла сасвим близу, само на корак-два од отимања за живот, као да је реч о свакидашњој уличној сцени где неко неком преузима кесе или везује пертле. Други би да пренебрегну призор. Из сујеверја, равнодушности или страхопоштовања, заобилазе, хватају коловоз уместо тротоара; нити се ко зауставља, нити провирује. Санитетско лице се труди, ради, а ти убрзаваш; са кесама у руци и трбушином у глави, сада би само да се докопаш куће. Путем од тридесетак мегара, не више, искрсавају нове препреке, али кудикамо лакше – биће довољно да их прескочиш. Неко одавде, неки сусед који сигурно неће излазити пред Скупштину, извео је из стана повећег пса и оставио насред пута измет свога љубимца, који се сада размазао. Прескачеш. Неко други, неко ко је рано јутрос, право из кафане кренуо на пут како би присуствовао свечаном испраћају у Београду, није издржао, исповраћао је душу крај твоје зграде. И то прескачеш.

Кућа, у твом случају стан, требало би да буде заклон, отклон од улице, али данас то није. Одложила си намирнице, и уместо да седнеш, да разборито одагнаш сирове утиске, ђаво ти не да мира: трчиш до прозора, отвараш га, нагињеш се. Санитетско лице и даље пумпа. Тек сада, из хеликоптерске перспективе (птице болују), сагледаваш слику у целини: композицијом доминирају каросерије, точкови. Далеко важнији од људи, поређани у низу као свете краве, аутомобили заузимају највећи део тротоара. Она чупава глава лежи, заправо, између два точка. На другој страни улице, приљубио се уз паркирана кола, и чека, блештавобели комби Хитне помоћи.

Неко звони. Већ си и заборавила на електричара који, додуше, касни, и псује што је морао пешке: саобраћај је, у овом делу града, прекинут, а ти ниси ни знала, ниси обратила пажњу на то сред општег метежа. Куваш му кафу.

Кад си га најзад оставила да прчка око електрике, поново трчиш на прозор, али током двадесетак минута док си се бавила гостом, сцена на улици из основа се променила. Уместо флуоресцентно наранџасте фигуре у покрету, на каљавом тротоару, између точкова паркираних аутомобила, беласа се простр чист чаршав. Нема покрета. Нема више ни санитетских кола. Само један полицајац, стамен и пуст, стоји крај чаршава.

Несрећнику, дакле, није било спаса. Вртиш се по стану, нервозно попут зверке у тесном кавезу, започињеш просте послиће па их остављаш, и сваких десет минута истрчаваш на прозор. Смрт ли те привлачи?, цензуришеш себе, али не можеш да одолиш магнетизму.

Полицајцу је досадно. Гледа у небо, гледа у сат, фућка, а ти, у мислима с њим, конташ: кола Хитне помоћи су отишла, она служе само за живе; саобраћај је у међувремену прекинут, мртвачка кола не могу да се пробију довде, и зато касне. Грицка те савест што ти никакав сентимент, ништа сем љутње на градске службе, не изазива свежи покојник. Нагониш себе да му поклониш бар неку мисао. Још је безимен, још на нивоу случаја, још нико не зна да треба да га оплакује. Бог те пита да ли ће ико и жалити за њим. Зашто је кренуо сам на испраћај? Има ли породицу? Има ли јаране? А онда себи: чему ти служи фина писменост? – исто то би се питала твоја стрина. Где су дубоке мисли, где патетика коју браниш од трговаца иронијом, камо панични хуманизам?

Повлачиш се унутра са поузданим знањем да ћеш се већ за неколико минута опет снервозити и вратити на прозор; ништа не вреди што опомињеш себе да је то чему попушташ болесна знатижеља, малне порок. Испратила си мајстора и врзмаш се по кући; мисао ти се трза, све ка улици, али док си бубала јастук и затезала чаршав на свом кревету, однели су ти мрца. На месту где је лежао дуже од сата, нема ничег. Нема ни полицајца.

Затвараш, најзад, прозор и схваташ, незадовољена, да је сеанса некрофилије, заправо, тек започела, да више нема смисла вајкати се, па сада нагонски хваташ даљински управљач, бираш државни канал, и препушташ се. Готово цео дан ће протећи како је започео: воајерски. Готово целог дана ћеш отварати и затварати, даљинским управљачем, прозор у свет. Ишчекиваћеш, притом, да неко нешто каже о малом човеку, настрадалом у покушају да ода почаст великом покојнику. Изједначени у смрти? Е, па нису! Тешко да ће се срести, у перивоју, или већ где.

Призор на тргу је импозантан. Ненаспавана светина (путовало се издалека), промрзла а да то не зна јер кишица јој сведочи да небо такође плаче, дише тугом као једно једино биће, док говорници, политички већ давно истрошени, потпомогнути сада околностима, лако преокрећу њену тугу у гнев. Уводно слово држи партијски функционер, негдашња величина: блед човек, чирашки мршав, кошчатог лица са густим, црним већама спојеним изнад носа. Не би ни глумца боље удесили да игра авет: сад мало цитира, сад мало говори из главе. „Они хоће да нам одузму наш језик, и нашу књижевност, каже, оптужујућим тоном, на шта се маса пали, подиже стиснуте пести и, обузета горчином, урла.

Стани! Скочила си на ноге и изашла из собе да прошеташ по кући. О ком то језику и о којој књижевности говори овај човек? Клика подршке проноси се у таласима, одзвања кроз све собе. Прибери се! – на митинзима је одувек било тако; пред полуписменом масом увек се нађе неко ко користи књижевност, посеже за њом као за часним стегом. У реду! – одабрала си да ти књижевност буде кућа и дом, огледало и вид, и мост ка непријатељски устројеном свету, али ништа ти није јемчило да су одрживе те конструкције. Ко ти каже да и овога часа ниси у заблуди! Овде се помиње нешто друго, неки хомоним, неки појам чији садржај не разумеш. Тргни се! Зар не видиш да гомила то разуме, прети, брани своју књижевност шта год то било, од тебе. И треба! Реци! – Шта ти уопште разумеш? Умеш ли себи да објасниш, на пример, ко је овде жртва: књижевност, мртвац, ожалошћена маса, или сви ми скупа? Не може твоја крхка памет да се избори данас ни са чим, а небо, голубије сиво, болесно, слузаво, само подстиче смутњу. И ужас пред искривљеним апоријама.

Искључујеш телевизор. Као бајаги, не тиче те се, а палићеш га и гасити током дана још неколико пута.

„Паметнима је учитељ реч, будалама искуство“, стајало је уклесано у једној школској свесци, на квадратиће, уз неколико других мисли Хераклитових. Није послужило ничему другом сем да парадираш добрим памћењем, у згодним приликама, током тридесет година. Теби, наиме, није учитељ ни искуство. Поштујући ранији договор са пријатељем, и бежећи у лако радовање због тог сусрета, поново пренебрегаваш стварност, оверену телевизијским преносом уживо, и поново истрчаваш на улицу, у три по подне, управо кад се болно-гневни митинг завршио. При том си се обукла тако да у датим околностима штрчиш на километар, није никакво оправдање то што су ти ствари старе, и што готово сваког дана исто изгледаш: ногавице панталона увучене у чизме јахаћег стила, лежерна јакна од изврнуте коже, с крагном горе, филцани шешир због кише која сипи па стане. Чекаш свог пријатеља на улазном степенику, испред књижаре-галерије, у улици затвореној за саобраћај због реке људи која кује одозго, с Трга. Разилазе се, пуни адреналина: овога пута не мораш ништа да питаш да би те у два маха, нимало добронамерно, прозвали:

„Шта гледаш!“, „Где си сакрила камеру?“, „За кога снимаш?“

Пријатељ ти је стигао касно. Поседели сте кратко, са осећањем стида који ће нас надживети, шта год то значило. Гледали сте кроз

стакло чудне људе и било вам је јасно да је питање доброг укуса суздржати се од коментара на свеже утиске. Зато сте прибегли, алегоријски, песничким темама: песник који дуби кроз поезију тако што је оспорава, и песникиња без песама.

Поново у свом стану, крхком заклону, као онај збуњени тврдокрилац преслишаваш се. Десет година ниси писала песме, и нећеш, али данас ти се врти по глави нешто налик на стихове. Одустала си од поезије онда кад си искусила да је цена каратних стихова превисока. Ипак бележиш. Унапред знаш да нећеш узимати лупу да би их брусила, али бележиш, удвојивши се, за данас бесповратно одбегавши у густиш шуштавих суфикса другог лица једнине.

Пливала си ка Сунцу
дозволивши несмотрено
да те троугао светлости
на пучини испред тебе
заведе.
Снагу за повратак ниси чувала.
Раздраганост удаљавања
у повратку назад
лако се изврнгне
у панични страх.
Само се у повратку
јављају грчеви
од додира са непознатим
најчешће љигавим.
Приањају ти за кожу
лепе се, на пример
вести какве си у одласку
лако стресала
једним покретом
готово несвесним.
Данас је у мору
превише травуљине
медуза и мисли
о страшним рибама.
Не тичу те се, али
лепе се, отуд
панични страх
од грча, који је
каткад гори
од грча самог...

Гледаш, напокон, у стуб од речи – дневнички стихови, кажеш себи одгурујући их. Робовање огледалу. У твојим годинама! Као да си се тек данас сетила да је половина живота прошла, да се већ одавно враћаш назад, при чему си тренутак промене смера женски превидела, тек успут схвативши да је одлазак био квалитативно другачији од повратка.

Вести су, нема збора, агресивне, јаче од сваке песме. Посветићеш им остатак дана и цело вече, све до пред поноћ. Не само да се лепе за тебе, него их муљаш рукама, мажеш по лицу, ждереш. Таква је, кажу, булимија: високи функционер партије на власти шуњао се ноћу око музеја да, мимо процедуре, обезбеди одар; тужитељка међународног суда на вест о смрти најскупљег оптуженика, сочно је опсовала; у време испраћаја, на другом тргу, у контрамитингу, углађена гомила пуштала је у небо шарене балоне, у знак радовања смрти; чланови породице, завађени међу собом, препиру се издалека, преко светске штампе... Трпаш у себе, неконтролисано, па прст у уста, па опет изнова, пренос уживо, најновије вести, пренос уживо, рекапитулација.

Због дугих говоранција, гужве на испраћају, пропуста у протоколу и свађа у врху покојникове партије, ковчег стиже до вечног одредишта, испод липе, кад је мартовско сунце већ сасвим зашло. Свештеник одбија да одржи опело по мрклом мраку. Партијски другови моле га да благосиља барем крст. И то одбија. Тек то се не ради, није у складу са обичајима цркве.

‚Los cmunistas tambien van al cielo!“[8] – викала је гомила на испраћају камараде Долорес Ибарури. Сећаш се још да ни најжешћи борци против франкизма, укључујући оне што окусише тамницу, нису умели да се радују, из виших разлога, диктаторовој смрти. Шта ти вреди што сада памтиш ово и оно, кад желиш да останеш у свом језику и својој земљи?

Јадна липа! Колико година ће морати да прође да би дрво и његов цвет на српском језику замирисали о пролећу, а зими, док ватра пуцкета, подсећали на чај са медом, уместо на један неопојан гроб.

[8] И комунисти иду у небо! (прим. Г. Ђ.)

И када ћемо се поново лаћати птица да дочарамо светлост, недоступне висине, полет, то исто пролеће? И даље криче.

Давно је прошла поноћ, још пада киша. Гледаш себе са стране, гледаш ту сподобу која стоји крај црне реке, са кишобраном у једној руци и цигаретом у другој, и питаш се шта тражи ту, зашто се напаја сликом пустоши после стихије.

Мирјана Митровић

МИРЈАНА МИТРОВИЋ (Пожаревац, 1961). Завршила енглески језик и књижевност на Филолошком факултету у Београду. Радила као новинар и професор. Романи: *Аутопортрет са Миленом* (1990, више издања), *Емилија Лета* (награда „Бранко Ћопић“), *Љубавници из Маргума* (2009). Збирка приповедака: *Свето стадо* (1999, 2009). Живи у Београду.

О ЗУБРУ ЗВЕРУ

I

Bison europeus

Зубар звер потиче из нежних пеонских шума у којима ветар звони прозрачним лишћем, а пропланке и бистра појила не мраче хладови сеновитог дрвећа. Беле су пеонске брезове шуме и пуне свакобојних украса, птица певачица, јелена и једнорога, шумских јагода, гљива, лептирова, танке папрати, спиралних павити и крзнара. Али зубар није један од њих. Није, јер зубар није украс.

Зубар је једини ружан у благородној лепоти у којој је зачет. Има велику, незграпну главурду набијену у безврату трупину, њушку спљескану и разврнуту, жуте крндељаве зубе, над очицама пљоснато чело притешњено кривим, црним и за онолику телесину смешно кратким рошчићима. Око врата и некако иза главе коврџа му се тамна огрлица, увек замршена и рашчупана. Неки је називају гривом, али је свако поређење с лављом или коњском гордошћу беспредметно. Зубар своје дебело, салом затрпано попрсје држи згурено, увек окренуто ка земљи чију боју има.

У време настанка на земљи зубар је био срећан створ. Бог га није обдарио лепотом, али је зубар Творцу захваљивао за изобилност лепоте околне, дате му на уживање. Благу и лаку душу зуброву није мучио наказни лик одражен зором у бистром појилу. Радовала се она меком клокотању, просевима касног месеца на мокрим облуцима, песми заљубљених косова и заљубљених жаба. Није зубар своју главурду увек ка земљи повијао ни од тупости ни од јада, већ у жељи да не мине ни један клас, камилица или какав други шумски цвет. Посебна нежност обузимала је зубра према танкој, тек изниклој и још невиној трави. Његови путеви кроз шуму били су утабани и увек исти, не што се бојао скренути са познатих стаза, већ се големо тело, вођено благом душом, либило да угази више траве но што му је за мирно и радосно пребивање било нужно.

Зубар би могао да нападне и победи много кога. Јака и тврда су му копита. Под дебелом, жилавом кожом и слојем неосетљивог лоја ваља се маса тамних мишића. Мада то ретко чини, може да трчи брзо и тада крши све пред собом. У шуми га знају и не дирају. Заобилази га и медвед. Али зубар не напада. Мирно се уклања сваком. Ако широким ноздрвама нањуши кавгу, бежи. Чува своју чисту душу колико и она њега.

Мирољубив је и повучен. Одан породици. Веран је женки која му рађа младунце. Пород подиже брижно и стара се о њему док пород не сазри да и сам рађа. По десетак рођачких фамилија живи у крду у коме нема туча ни кошкања. Само се понекад младунци у игри сударе тврдим челима, тек да почешају надошле рошчиће. Кад орогате, зубрићи већ знају да је сласт победе ништавна, а радост давања непрегледна.

Тако је зубар звер трајао у времену пре времена, по законима земље која је изнедрила прозирне пеонске шуме, све док се на свету није намножио човек а у човеку грехови. Разроке очи човека ловца виделе су несагласје између лепоте шума и наказне трупине зубра, али су остале слепе и за прозирно и за скривено. Варајући се да ће шума бити лепша кад у њој остану само украси, човек је требио зубра немилосрдно. Искрено чуђење што се рогати створ податно препушта судбини није га спречило. Голема зуброва маса дражила је човекову еденску халапљивост, а улову давала сласт тријумфа.

Зубар чује добро, и није му промакло шумним људским дахтањем нарушено до тада хармонично дисање шуме. Али за лукавство, измет људског разума, зубров њух остаде непријемчив. Довољна је била најпростија замка, у земљи ископана рупа или мрежа, потом сечиво, и готово. Стада су се смањивала и проређивала. Неки су тражили спас у околним, неки у сасвим далеким шумама. Чудом преживели сахнули су од усамљености. Тако се свет празнио од зуброва, а пунио ловцима.

Да би се тачно описала судбина овога Божјег створа, или Божјег испљувка како су га људи у својој охолости крстили, требало би разгрнути нарав најездника, а та прича траје одвећ дуго.

Путник и летописац Павле Ђакон у физиологу под именом Скотови водени и земљани сведочи да је својим очима видео одрану кожу зубра на којој је могло до лежи 25 одраслих људи. Само се није запитао – или то није записано – зашто би људи лежали на тврдој зубровој кожи. Такође је забележио да су пеонске шуме празне и да зуброва на земљи, изгледа, више нема. Али је, супротно канону свога времена, дописао још и ово:

„Ако их ипак негде неко уочи, нека не јавља никоме, па ни овом истраживачу зуброве судбине. Боље и за зубра и за истраживача. А зуброви ће се, ако још постоје, сигурно већ некако нањушити и препознати. Можда и укрстити.“

II

In vivo

Прича о чудном четвороножном, главатом дворогом зверу почела је долазити из катуна око Јелача у рано пролеће. Како су се снегови топили и пашњаци ширили, тако је прича једрала и пунила се новим шарама. Током лета звер нарасте толико да се прича о њој више није могла заобићи. У град је надирала на колима сена, у товарима воска и меда из манастирских уљаника, клатила се на обрамицама заједно са бачвицама младог кајмака и преврелог сира, на таљигама које су вукле палеж за ложење и луч за потпалу и осветљење.

У двор, прича је ушла кроз женско крило. Моја госпођа Кателина није била склона празноверицама. Веровала је само у света чуда Господа и апостола, а имала је као девојка на двору свога оца добре учитеље, те је знала да је Господ на земљи створио много више различитих облика и морских и шумских створова него што обичан човек може и да замисли, а некмоли да сретне у јадном кратком животу. Па ипак…

Затекао сам је једне вечери наднету над књигама раширеним по трпезном столу. Није поменула причу, само је прстом показала најружнију од наказних слика на тим листовима.

– Зар и ти, мудра госпо? – упитах је.

– Кад све ово има у људској глави, шта све може бити у Божјој – каза, редом заклопи књиге и уредно их врати у ковчег, највећи из њеног мираза.

– Само људи оболевају од прелести. Не и Бог – рекох.

Себарску празноверицу у волшебна шумска бића приписао сам јереси која је остала и кад су из земље још за владања мога деде истерани дедови који су је ширили. Нисам се бринуо због страхом утовљене зверине која се указује мојим поданицима. Моја брига била је овдашња, земаљска, од исте крви од које и ја.

Иако рођен као други, мој брат је веровао да је на свет дошао да буде први, а ја, обдарен првенством али отрован сумњом, нисам се никада саобразио своме владању. И увек сам, још од дечаштва, од брата стрепео и зазирао. Мада у свему бољи од њега, у вештинама, по знању, у мачевању, јахању, ревнији у молитвама и учтивији у опхођењу, завидео сам му на лакоћи с којом је ствари досезао или крај њих пролазио.

Као дечак, безочно је лагао, да би, неочекивано, признао своје преступе с очевидним одсуством кајања. Док сам ја због њега премирао од страха, он се са смешком мигољио пред родитељским прекорима и ретким казнама. Немогућност да одговорим на питање зашто су њега родитељи више волели, уместо љубомору, створило је код мене трајну заокупљеност његовом природом. После су га, иако је био млађи и увек ситнији и неугледнији од мене, волеле жене, и девојке и младе удовице, и властелинке и девојчуре, а он им је узвраћао ужагреним пастувским сјајем у очима и опасивао их је, не бирајући, по шталама и сеновитим дворским ходницима. Предамном, увек углађеним и озбиљним, бежале су или ћутале као заливене.

Завист у себи превазиђох тек кад сам за жену добио госпођу своју Кателину, која је умела господственост да очува и у супружничкој постељи. Сваки део њене пути одавао је различиту меру ватре и језе, и ја сам је додиром осећао као сагласје боја. А кад код ње запазих да, различито од свих осталих људи на овом свету, остаје равнодушна на лакрдије мога брата и чак их са извесним презиром посматра, заволех је таквом љубављу коју, верујем, он никада неће упознати. Тада му престадох завидети, иако сам наставио да се бојим истородности наше крви.

Зачудих се кад ми од њега стиже гласник с позивом да ловимо по крајевима над којима је он био властан. Знао је за моје невољно одлажење у лов, у томе је можда био бољи од мене: умео је да види у људима оно што су највише сакривали. Није да нисам ловио. Радо сам ишао на дивље свиње, вукове, медведе, јелене, на оно што брзо трчи, добро се бори и лукаво скрива у шумском густишу, на звериње најближе човеку по облику и по снази. Волим зеленило шуме, моје око добро разазнаје међу светлуцањем и сенкама лугова одсјај длаке, мој слух добро хвата ситно крцкање суварака под папцима и шапама и разликује дух ветра од дахтања уморне животиње. Али увек радим тако да лов завршим за дан, од изласка до заласка сунца и да се вратим у двор на починак.

Грозим се спавања у шаторима, прљавштине, глиста, мрава, раскалашности и блискости која међу ловцима настаје на заједничким биваковањима. Као дечаци, нас двојица смо ишли с оцем и дворјанима у хајке, добијали исти шатор у коме је он мирно спавао и не сазувши чизме, а ја се вртео раздраживан просевима ватри и отегнутим пијаним песмама и псовкама. Неиспаван, без трунке радости, ујутру сам настављао лов, али бих се већ следећих дана разболео, па би ме враћали кући да се опорављам. После женидбе, престадох себе да мучим таквим напорима и посветих се животу на двору, реду и чистоћи у својим одајама. Чуо сам да је брат говорио како сам постао свилен под упливом жене туђинке, и био је донекле у праву. Праву меру својој нарави налазио сам у њеном начину.

Мој брат је наставио да диже раскалашне ловове са по стотину људи. Није бирао доба године. Све лепе дане, чак и зими, проводио је халачући по врлетима Хума, кањонима и честарима топличким, где год би начуо да има изобилног зверињa. Седмице је трошио не свраћајући у дворове, ждерући и лочући с ловцима и витезовима. Целим телом смејао се масним ловачким причама. Јео је облапорно, не обазирући се на оштар мирис псеће мокраће и коњске балеге, јако вино пио на искап, јер из ловачког рога се и не може другачије, и певао скарадне поскочице и војничке песме о смрти.

Примивши од брата позив, помислих да су му његови дворјани већ досадили, па је пожелео да се подсмева мојој гадљивости. На причу о зверу нисам ни помислио, нити сам могао поверовати да се она проширила тако далеко на југ, до његових села и дворова. На ту могућност указа ми ипак моја госпођа. Не поверовах, али да не одиграм баш све по његовим бубњевима, по истом гласнику позвах га да он дође мени, па да ловимо куд није одавно ловио. У дане док сам га чекао, смишљао сам како да будем добар домаћин, а да не одступим од навике спавања под својим кровом, у свом кревету.

Погодио сам се с њим: кад сенке постану сувише тамне да се више не може ловити, ја се са својом пратњом враћам у двор, а он нека остане у биваку кад већ тако воли, па ћемо се ујутру рано срести и кренути даље.

– Тако нећемо отићи далеко – бунио се мој брат, али ја сам имао спреман одговор.

– Ловићемо у круг око Јелача. Ја ћу тако увек бити довољно близу двора, а ти ћеш имати довољно дугачку линију по којој ћеш се кретати.

Смејао се.

– Постао си схоластик – рекао ми је – Имам једног човека у служби који је мени већ досадио, а теби може бити добар. Зове се Павле Ђакон и зна свекојаке времегупке.

Вас дан вијали смо и вратоломно јахали кроз висове и урвине околине. Ни једном речи мој брат није помињао волшебног Божјег створа или божјег испљувка, како га већ беху крстили. Посматрао сам свог брата скоро с дивљењем. Знојав и весео, изгледао је од мене много млађи него што је стварно био. Лице без бора одавало је зверску наивност. Имао је увек сијасет скривених планова у глави, а умео је да се ни трептајем не покаже. Свега се отресао лако, као пас после купања. Увек је радио по своме па се није ни умарао. Зато, мимо реда, ја предложих да се одморимо.

Сјахасмо да ручамо под храстом, али тек онда украј стабла угледасмо врућ смрдљив извор из кога је истицала вода и пушила се као чорба.

– Откад овде нисам био – рече он – Сећаш се како зову ово место?

Нисам се сећао.

– Ђавољи прдеж – каза и показа своје јаке беле очњаке у осмејку који су волеле жене јер је њиме и мамио и претио.

Није ми било мило што подсећа на време у коме смо заједно живели за владавине нашег оца, али он је то чинио као неваљало дете на кога се човек не може из срца наљутити, иако се расрди.

Једва дочекаx да се сунце покрене ка барским и которским соланама, па да се вратим кући. Уморан и онеспокојен, јахао сам кроз села и подграђе. Људи су излазили из кућа и ковачница да ме гледају како су увек чинили кад бих из града изјахао и у њега се са свитом враћао, али тада сам, први пут, у истегнутим вратовима и пригушеном шапату осетио неко злурадо ишчекивање. Тај једва чујни брујхтео сам да заборавим када се градска капија за мном с треском затворила, али се он, на мој ужас, међу зидинама само појачао.

За вечером моја госпа Кателина упињала се да изгледа обично, али у претераној благости њених очију ја открих поглед утешан, као да сам се из изгубљене битке вратио, а не из лова који је весела вежба и докона разбибрига нашег сталежа. По њеном умекшаном тону и доброти којом ме осу, не као супружника већ као рањеника, ја спознах, јасније него по прекорним погледима разочараних пехарника, постолника и осталих дворјана: они од мене очекују да баш ја, њихов самодржац и владар, онај над њима коме су поверене

од Бога њихове судбине, да баш ја ухватим онога измишљеног звера. Иако нисам никоме, па ни Кателини ни свом брату рекао, нити дозволио да кажу да се дигосмо на ту утвару, нисам више имао начина да изађем из кљусине која се око мене заклопила.

Без повода, без речи и без права да то чине, моји су ми поданици наменили задатак за који су веровали да је достојан моје снаге, а ја га нисам могао испунити, јер нисам веровао ни у његову остваривост, ни у његову смисленост.

Тешко ми је да се оправдам што још тада не одустадох. Мора да сам, и сам жртва охолости, подлегао изазову да учиним дело које би не само оправдало моје бављење на трону, већ ме и узнело међу славне претке и потомке. Уз то, почетак свога владања бејах осолио горком соли буне на оца којег с помоћу тазбине збацих с престола и који, отрован стидом, већ наредне година тело своје земаљско напусти. Мој се брат, иако притворно признавши моје властодрштво, добро старао да ми се буна не заборави, али никад није учинио ништа, моје су ме уходе о томе подробно обавештавале, због чега би подлегао под законе. А ја сам, он је то знао, зато и дизао буну: да се правда препусти Божјој надлежности, а људи да се права држе и закону покоравају.

Не обазирући се на пригушено режање властеле, старао сам се да уређујем градове, да одржавам и подижем тргове, да браним трговце источне и западне који пролазећи нашим друмовима и увек понешто од своје робе оставе. Више сам се трудио да до ратова не долази, него да у њима побеђујем. Пред собом и пред Богом ја сам чинио добро, али се и властела богатила и гојила, па ме се све мање бојала и све ме мање поштовала. Другог дана лова мој брат поче баш о томе. Они веле ово, они веле оно.

– Да ниси постао гласник? Зашто не изађу на сабор – брецнух се.

– Нисам гласник, али пијем с њима, па дознам. Пустио си властелу да омоћа, а нећеш да свираш у њихове гајде. Хтео си да они гледају твојим очима и да верују твом стомаку. Уразуми се, и отац ти је прецрко за круном, а не за тобом, и мајка те је волела што си први и што си послушнији, а не што си бољи и поштенији.

Звер смо гонили данима. Понекад ми се и самом чинило да чујем топот папака и ехо рике која се ковитла над висовима. Увече, уморан, леђа угруваних од седла, пред иконом сам се молио да ме избави од звери, завере и прелести, али сам ујутру опет кретао, јахао, викао, надгледао постављање замки, разапињање мрежа, пујдао псе, одапињао стреле, нахватао се разног зверења чије су месо ловци увече пекли и облапорно јели уз медовачу. Пред јесен почеше ми долазити гласови да су се и неки ситни властелини дигли да гоне звер, да се разјарило и оно што није имало коње и оружје. Остављали су своје послове виноградари из Метохије и дрвосече, Власи поносници напуштали су караване и с крмаром на челу дизали се у лов. Куд год смо пројахали, налазили смо изгажена поља и искршене шуме. А кад се опет задесисмо крај извора имена Ђавољи прдеж, видех да је круг затворен, а у њему опкољена само пустош. Мојом је земљом, уместо мене, владала убилачка помама. Сад више нико није желео ништа друго него да убије звер, а да није знао ни шта је, ни каква је, ни да ли је уопште има.

– Објавићу – рекох Милутину загледан у некакве љуштине од куваних јаја у трави крај смрдљиве вруће воде – да се лов обуставља, да се не рије земља, да се не крши шума и не тамани дивљач узалуд. Јер звери никакве нема, а ако је и била, није вредна толике хајке.

– Хоћеш ли, дакле – упиљи се у мене, женским рукама гладећи риђу браду – признати да си и сам све до сада свој страх по шумама гањао?!

– Ако ћеш и тако, признаћу.

Враћао сам се у Јелач полако на коњу, клонуо и ломан, али осмехнут, као после болести. Поглед сит шумског зеленила упирао сам к' небу, а кад се указаше орлови крсташи, ја се извих да погледом пратим њихове кружне путање као што сам чинио у детињству.

– Још нису отишли – помислих – још је лето – а онда ми се видик намах згужва, небо, град, грива смоташе се и ја полетех.

Ослањајући се на штап, први пут после пада откорачао сам тих десетак стопа кроз дежевску дворану. Крај трона мој брат је скрушено стајао, указујући ми почаст. Предадох му, без икаквог жаљења, круну, бисерни појас, мач и коња да ме замени у владавини. Са малом свитом, госпођом својом Кателином и децом, кренух положен на топле коже у колима, ка сремском блату, лековитом за моју смрскану коску. Кола су клопарала, а ја сам, разазнајући крајолике само по ваздушним струјама, које су мењале меру ватре и језе, довршавао своју мисао:

На овом свету нема правде и никад је неће бити. Нема је, јер има Бога, једног и самовласног, чије се постојање и усамљеничка природа огледа у самовољном поигравању судбинама оних које је створио. Зашто је узвисио Каина над Авељем, зашто мога брата

нада мном може бити јасно само сведржитељу на његовом трону, а можда ни њему није и не треба да буде јасно. То је његова проста, неусловљена и неизазвана воља иза које не стоји ништа. Ја сам дуго покушавао да схватим узрочност, проучавао сам Божје и људске законе и књиге православне, латинске и јеретичке, али ни у једној нисам могао наћи одговор на питање зашто је Бог поставио правила и законе људима, а да их сам крши и пренебрегава. Увидевши, дакле, да не постоји начин да се њему умилим нити да измолим или заслужим своју судбину, закључио сам да Бог није закон него воља и почео сам потпуно и истински веровати у њега.

III

In vitro

Уз слово о зубру треба, више ради разумевања природе човекове него зуброве, додати и одломке из већ помињаног списа Скотови водени и земљани приписаног Павлу Ђакону, великом путнику, недоправљеном схоластику и вечитом детету, о чему сведочи и његовом имену придодати епитет. Желећи све да спозна и испита, све да види и на све да одговори, остао је ни у чему доучен, а свему довољно близак. Зато треба зажмурити на докона његова разглабања о људима, свету и Богу, од којих уз највећи труд, није било могуће спис довољно ишчистити, а која су овоме Ђакону била изговор од каквог корисног и богоугодног занимања. Да и ми не упаднемо у исту кљусину сувишног приповедања, дајемо изводе из његове књиге:

„Зубар је звер којој је Бог подарио душу најсличнију својој, јер, као и Господ, зубар обитава тамо где је чисто, где је лепота без гордости, где је љубав без зазора, где је језик јасан колико и душа. Желећи да своју књигу о скотовима не пишем како видех да је навада у земљама ромејским: једни записали, други видели па им причали, запутих се кроз левкасте кланце којима се воде севера уливају у јужна мора и језера, у правцу супротном од струја и таласа. Нисам имао никаквих других знања о земљи трибалске браће, сем да су стално у завади, било са очевима или синовима, било међу собом. Нешто више знао сам о Кателини и њеном ковчегу с краљевским миразом од стотину књига, међу којима је примерак Физиолога исцртан руком склавинског светитеља који је бос прегазио од Салоника преко трибалске земље чак до Пеоније.

(...)

Пут ме прво нанео на двор млађег брата, али он није волео књиге. Најрадије је примао певаче и бубњаре, мада ни добро скројеној причи, шаљивој, а страшној нарочито, знао сам, неће моћи да одоли. Бог ме је обдарио брзим језиком који се никада, ни под тешким пићима, није развезивао од чврсте стеге памети. Од тога и таквог језика зависили су и стомак и глава и он је то добро знао. Милутиново гостопримство капарисао сам причом о зубру који се, сва је прилика, скрива негде у трибалским земљама. Смејао се као дете.

– То што је нацртано у краљичиним књигама верује само мој брат, а ја верујем сопственим очима и понеком од својих ухода. Таквога са ђаволским телом и Божјом душом овде нећеш наћи.

Али ја сам га ипак видео једне ноћи осуте звездама, без месеца. Враћао сам се из обиласка Милутинових подручја, за које ми је милостиво и пун смеха и подсмеха, дао једног јаког и тврдоглавог магарца. Баш сам уобличавао спис о сиревима преко којих, протнуте кроз траву и млеко, у јелца улазе поруке земље. Бејах се, мимо реда задржао на проби у једном катуну и, журећи да стигнем пре сумрака, изгубих стазу и залутах. Забуна је трајала кратко и ја брзо пронађох прави пут, али се тада моје магаре ускописти и не хтеде се журити никако. Ошаучих га у слабину, а оно се не покори, него се даде у трк. Ја, дабоме, остадох у прашини. Сав угруван, тражио сам га у честару у коме се сакрило и тако изгубих два драгоцена часа на једно магаре.

Ноћ се већ спустила. Опет се клатећи на носцу, пристигох до потока преко кога је климави мостић спајао две муљевите обале. И са тог моста, очима напетим и већ свиклим на мрак који се после прве страшне помрчине проредио једновременим пањењем целог јата небеских светила, ја га угледах: велику тамну сенку са две длакаве ноге, папака заривених у муљ, и главурину с гривом, сјајне очи и црне рошчиће над њима. Помислио бих да је приказа мог угруваног тела и напетих очију, али он фркну и полако се окрену. Махну репном чупом, пре него што цео утону у тамну сенку шуме.

У трпезарији затекох велможу, још за столом, са свитом омамљеном од вина. Да их разгалим, испричах им шта сам видео и они ме, као што сам се и надао, исмејаше. Али сутрадан, мој ме домаћин и добротвор призва, испита где сам тачно и шта видео, запрети ми

одсецањем језика ако још коме о виђеном проговорим и оде. А кад сам следећег дана кренуо на градску капију да на свом магарцу наставим описаније земље трибалске, стражар на капији дугачким копљем препречи ми пут и обзнани наредбу „да се Ђакон никуд из града не сме пуштати“.

(...)

У граду и двору нико ме није дирао. Могао сам се смуцати до миле воље. Али напоље, никуд ни корак. Уплаших се за своју главу, решен да добро гледам и слушам, али да на свој језик навучем засун са бравама чије ћу кључеве прогутати. Милутин је са најбољом педесетином одлазио из града раном зором, пре петлова, и враћао се касно, по мраку. Прошло је више недеља док ме једног јутра није поново позвао и одвео ме у мрачни лагум испод двора у коме никада раније нисам био. На каменом поду осветљен бакљама лежао је зубар, окрвављен, још топао и јадан упркос огромне масе.

Наређено ми је да цртам: прво, према лежећој телесини како је изгледала жива, потом да јој узмем мере свих обима и опсега у чему нам је протурањем канапа помагало десет јаких људи; потом сам цртао како се телесина помоћу дебелих ужади и чекрка подиже на ченгеле; све кривуље распореног стомака цртао сам док се утроба још пушила и бураг заударао. Затим је кожетина од меса одвојена дугачким ножевима и с главом потопљена у камени базен перионице, насут смрдљивом течношћу за штављење. Милутин ми је одузео све цртеже и папире с мерама, показујући на кожу:

– Још шест недеља бићеш овде, док је не изваде, измериће и њу, па онда иди и пази да те негде не сретнем. Магарца ти поклањам.

Страх, којим сам се загрцнуо, мало је уминуо кад је већ следећег јутра Милутин са свитом, витезовима, псарима и соколарима, уз њиштање, кевтање и кликтање, уз таламбасе и подврискивање свечано и усред бела дана изјахао из града.

Желео сам да живим довољно дуго па сам се упутио у њушкање, а шест досадних седмица ишчекивања у граду коме сам знао сваки доступан камен, морао сам нечим да убијем. Имао сам дар да из интриге повучем праву жицу и она се парала преда мном као чарапа. Несрећни велики зубар, а с њим и ја, његов гласоноша, постали смо жртве завере и отимачине око круне. Мој господар упутио се свом брату-краљу да заједно с њим лови звера о коме јечи сва тамошња земља. А дометало се још и да властодржац Драгутин није кадар зверину да ухвати сам, без помоћи млађега.

Тек тада почела су да ме разједају питања: зашто Милутин, кад је већ звера ухватио и одрао, своју победу не удари у таламбасе, него је скрива као гуја јаја? Доказом среће и вештине у лову, што се код њих сматра прстом Божје наклоности, понизио би брата, и иначе несигурног на трону, и лако на своју страну окренуо властелу, која додуше није волела ни једнога, али се приклањала јачем. Овако изазвана радозналост, једини порок који сам имао, али коме никада нисам могао да се одупрем, зацртала је правац мог даљег путовања.

(...)

После шест недеља, сматрајући се срећним што ми језик не беше отфикарен, на магарету које ми доиста би поклоњено, запутих се ка земљама господара Драгутина. Пут потраја дуже него што су моје мапе предвиђале, не због њихове нетачности, већ због магареће воље мог ушатог носца. На дан пута до Јелача, осим две књиге, папируса, каламиса, стила и мастила, у мојој торби остала су само још два омања кокошија јајета. Побојах се да су се на врућини укварила, јер ме наједном запахну такав смрад, да бих исповраћао да сам имао шта.

Сјахавши с магарца, ја се осврнух по лепоти шумској око себе, и у камену испод храста пронађох извор који је ширио задах, а вода му се пушила као чорба из лонца. Неопрезно гурнух руку у воду и опекох се, јер беше врела.

– Ђавоља вода – помислих – а смрди као прдеж.

Паде ми упамет, пошто ми је глад стругала бураг, да бих два преостала јајета могао да скувам у тој врелој води која из утробе пакла долази, јер одкуда би иначе таква извирала. Стуцах своја врућа јаја као што се ради за Ускрс, љуштине бацих у траву крај камена на коме сам седео и с неколико меких залогаја заварах глад.

(...)

Прво ми је било да смислим како да се госпођи Кателини умилим. Да не бих поделио судбину зуброву, морао сам наћи заштиту, а већ сам искусио и по ромејским кућама и код руских бојара и код витезова фришких да је моћна женска сукња најбољи штит за мајсторе времегупки, којима сам и сам припадао. Нисам имао пара да подмитим стражаре, па зазвекетах језиком. Заклињао сам се да госпођи носим књиге које би она радо имала, па пристадоше да питају хоће ли ме примити. Док сам чекао одговор, ишчепркао сам да господар није у двору, што беше добар знак. Претресли су ме пре пуштања у Мали град, али ја никаквог оружја, осим сечива

за оштрење писаљки нисам имао. По разним земљама смуцајући се, научио сам да је сасвим ненаоружан ићи и мало се блесав правити, а књиге показивати из торбе вадећи их, најбоља одбрана против напасника и насилника.

Госпођа ме је примила уздржано, у трпезарији, стојећи крај великог стола. Обратила ми се на латинском, да куша моју ученост. Издржах с њом у разговору не направивши ни једну грешку. На свим језицима народа кроз чије сам земље прошао, и на оба света језика умео сам говорити толико да једну племениту и поверљиву госпу задобијем.

Лепоте трибалске земље описах краће него што сам обично чинио са лепотама земаља мојих домаћина, јер сам већ знао да Кателина земљу свога мужа достојанствено подноси само из супружничке и владарске дужности, али ми она, та уводна лепота, послужи као добар повод да пређем на обиље биљних и животињских врста, знаних и још неоткривених и неописаних, на које се у овим шумама наилази.

Пошто у њеним очима видех титрај знатижеље, застадох, па јој допустих да ме сама нехајно запита оно што сам жарко желео с њом да поделим.

– Шта би тако необично и још непознато могло живети у овој питомој, селима, градовима и путевима украшеној и прошараној земљи – питала ме, а ја јој испричах све неважне ствари које сам знао о зубру, тврдећи да се о томе (опрости ми, Боже, тако неслане лажи) на сва уста приповеда по ромејским дворовима са којих управо долазим.

Допустила ми је да јој на њене очи исцртам слике тога Божјег испљувка, а ја сам, крајем ока пратећи, видео како се пред језовитим призором разгаљује њена досадом отрована душа.

– Моме би се мужу ове слике могле допасти. Имали бисте и код нас којешта бележити и цртати – рече, понуди ми своје гостопримство, које ја љубећи јој руке прихватих, и отпусти ме.“

(...)

У књизи Павла Ђакона Скотови земљани и водени „Слово о зубру“ наставља се причама о Кателини, њеној узвишености, премудрости, учености и небројеним врлинама ове даме, што се може оправдати Ђаконовим опонашањем витешких романа са којима се сусрео у Латинском царству и доконим задржавањем с ружокрсташима у подграђу Јерусалима, где је трговао ситном краденом робом, пре него што је пред најездом безбожника дао петама ветар и окренуо на север.

Иако његови списи подробно описују примопредају власти у Трибалији, једино редови који указују на узрок зубровог страдања надмашују вредност комада свеће који догори док се читају:

„Крећући се у правцу супротном трибалској круни, ја сам се, и сам, без своје воље умешао у судбину зуброву, и то не било кога скота те врсте, већ оног посебног, последњег и највећег међу њима, на чију је одрану кожу могло да легне двадесет и пет момака, и која је смотана и смолама и воском заштићена, у закованом ковчегу заједно са мојим цртежима и мерама, послата ромејском цару као потврда Милутинове оданости и залог верности. Као уздарје, стигао је царски повереник да потврди сагласност са променом на престолу. То знају многи и то је већ забележено. Оно што је мени претекло да сазнам није оно што сам желео, али ја тај улов не одбацујем као што рибар, који је кренуо на сомове, ни великог шарана не враћа у таласе.

На двору млађега брата боравио сам док га је раздирала жеља за влашћу и увидео да је све своје силе, и умне и телесне и у људству, стављао у службу остварења подлог наума. Иако немаше ни једне узвишене способности нити дара, иако у свему осредњи, он је успевао да снагом сујете све усмери у један циљ и тако постигне оно што сам гледао код арапских звездознанаца који у провидан камен сакупе расуте сунчеве зраке и изнуде им ватру која захвата пањ.

И сујета старијега беше знатна, али засужњена добрим и здравим разумом. Преобиље дарова, од Бога приуштених, лишило га је јаког порива и једнозначног расуђивања које усмерава снагу. Његова душа била је топла ноћ, осута звездама, али без Месеца. У њему не бејаше жиже да сабере раскош његовог бића и одбаци варницу којом се пали околиш.“

О ТИЦИ

Три ноћи гореле ватре, а земљу, која се долазећем празна и закоровљена чинила, преплавили људи. Јате се под зидине и на тргове, грле се и веселе. Делећи комад с незнанцима, потежу у круг из једног бардака. Па играли, увијали се и млади и седобради, жене, и подгојене и суве, вртеле шареним сукњама и на прсте се пропињале. Свирало се у гајде, букове, у двојнице и козје лобање. Из затегнуте коже стотина бубњића сок звука врцали маљицама неки млади, плави и мишићави. Преживели.

Пре него што је почео пир, био је рат, па је свако играо бар за још једнога. А и косови су певали бесловесно, мада су, кажу, тог лета све воћке позобали.

Тачно је што друге хронике помињу, да је било што се не памти и што се више није поновило – с неба штрцнуло и пук обожило – али није тачно што из удворишта или неукости казују, да се и преживели владалац с претеклим пуком веселио. Јесте кадикад излазио на кулу, али поглед на пук није спуштао, него га дуго ка небу упирао.

Тамо сам био и размекшан веровањем да сам уделом у спасавању владаочевом од њега трајну милост заслужио, запитах га о мислима што га од радости одмичу.

– Увек има нека тица, само сваки пут друга, па не можеш одма да знаш. Њи има разни, и сенице и јастреби, ка и људи. Једном кад и научиш, по имену и по слутњи, већ су прнуле.

Други писмени друкчије о владаоцу бележе, али то су сами, кеса својих ради, домишљали. Владалац није био говорљив, нити је за књиге марио. Једино је са мном дуго глагољао, али то је било без трећег, па као да и није било. Што је баш мени једином о себи беседио није било због мене и заједничког пута, већ старом заслугом оца мога покојног.

Научио га да плива, а млад жупанчић, лак да обећа, први град на мору што буде узео обрече њему на управу. Кад је узет Котор, још је мој Јанко био жив, али обећање би заборављено или одвећ скупим процењено. Само у тешком пићу Јанко је своју заслугу помињао, али му се слабо веровало. Целу причу о пливању тек сам од владаоца чуо на путу, и како сам је онда забележио, тако је вама предајем.

Лист први, о супу

Онда сам још волео тице. Ја на коња, на мене рукавица, на рукавицу сокол. Твој отац Јанко са моном. Ал тај дан наиђомо на супови. Белоглави и белорепи, у средину граорасти. Све у круг, у круг, около гнезда са тићи. Иза подне манумо. Ди ћеш са соколи на супови? А и вратови забриждали. Беше звезда упекла коловозна. Стерамо коњи на воду, соколи туримо у кафези, те седнемо на шљунак.

Јанко, од мене старији, и већ женет, скине се до гаћа. Коракне у брзак па се замија. Сазу чизме и ја, па загази. Вода се бије у ноге и рези. Шта ћеш лепше, мислим. Ал, утом, Јанко се цимну, па заплива. По одмаче, ал кад виде да ја стојим, врну се. Сети се да мене отац увек од воде уклања.

Ђаво се у мене помамио, оћу да знам да пливам. Скидам се и ја у гаће, не хајем што Јанко зановета. Прућим се и пљуснем као проштац. Све црвен по стомаку и међу сиса. Ко да се стврдло подамном. Бацај руке, бацај ноге, врат истежи, гутај воду на нос, на уста, али ништа. Подухвати ме Јанко подпазув, иначе, удавих се. Ал стра не осећам никаки. Ајмо јопет. Сад лагано.

Јанко руке уобручио, ја се истего. Млати, пи, млати, пи, ал вуче данце ко да ме на вински ајдук сркнуло. Погледам, Јанко побелео, очи исколачене, надути образи, тежак сам му. Он ме пусти, ја потони. Он држ за мишке, па не дај. Терамо, тако, терамо, кад њега стиште грч. Зграби се за цеваницу. Ја тони, па шчепај за њега. За длаку се не удависмо обадва.

Изађемо на обалу једва. Ја се прући на шљунак полеђушке. Свака ме жила боли и дрхтури. Гледам у небо и трепћем. Сунце се смакло за стену, а они супови још језде около гнезда.

– Утече овај дан – реко Јанку, а он ми се не одазва.

Придигнем се на лакат. Јел ту човек? Јанко сео, стисо се, уста му поплавела, сур гуњић на леђа нагрнуо, а под њим свака му длака најежена. Дркће ко да се у снежници купао. Сетим се да се од стра смрзо.

– Шта си се – кажем му – смрзо. Неће отац ни знати да смо се квасили. Ако се гаће не осуше, обуци само чакшире.

– Ајмо – каже – кући. Побиће нас. Да стигнемо пре мрака.

Гледам га онако под гуњићем, па гледам они супови, па ону воду, па ми љуљне нека крв у слепе очи и нека љутина у ноздрве и нека снага у бутине. Па нећу ја од стра свога оца остати недоправљен, нећу ваљда свој век под гуњићем прецвокотати. Шта Јанку вреди

што зна да плива, кад се у чаши страха може удавити. Уђи ћу вала и запливати и нећу се утопити, у инат.

(...)

Ову сам причу забележио на колену, уз ватру, чим је он праведним сном захркао. Испрва, само је ћутао. Снага му истопљена, једва сам га при сусрету и познао, а стално се око себе освртао унезверен од сваког шушња. Једва је мантију навукао коју му дадох да обуче чим смо кроз капију царског града изашли.

До Салоника путовали смо осамнаест данонућа. Имао сам добре мапе градова, села и тргова, па смо у свако свраћали и торбу пунили кад сиром и маслинама, кад ражаним хлебом, пастрмом, сушеном рибом или грожђем. Чудио сам се колико једе, за тројицу гладних. Ни горке лекарије из моје торбе не би помогле да су му се црева завезала у слепљеном стомаку. Срећом, ништа му не би. Из дана у дан пута, како сам се ја смарао и снагу губио од лошег сна и дугог јахања, тако се он бодрио и постајао разговорљив.

За спавање сам му тада замерао, а сад ће испасти да сам се на несаници окористио вајдом која кесу надима промајом, а главу прозраком. Кад смо кренули, сам жупан рече да ћемо код ватре по пола ноћи стражарити. Понудим се, као што је ред, први ја. Он заспа и не мрдну се до зоре. Рекох, намучио се, нек се одмори. А и где бих га смео пробудити, он да устане ја да легнем. Кад се у одмакло јутро расанио и искобељао из коњских крпара којима сам га од ноћне студени заштитио, само је протежући се казао:

– Већ дан. Ја сам, изгледа, своју смену преспавао.

Али је и следећих ноћи бивало исто. Он би легао први, а ја не смевши заспати да се ватра не загаси, да се одржим будан, вадио сам стило и свитак и бележио што ми је путем опричао. Надао сам се у те листове, јер су ми други састављачи житија говорили да на владалачкој сујети паметан може заимати.

Кад смо стигли у двор и кад је прошао пир, понудих се да му састављам житије. Није пристао и много ми је за зло узео што му то помињем. Знао је ваљда да ће још дуго поживети. Показало се после да смо се срели тачно на пола његовог пута.

– И ти си мислио да сам готов – смејао се – а ја сам само као из воде изронио. Исти ја, ал баш и нисам исти.

Од тих речи смрзо сам се од страха. Стварно није био исти какав је са мном путовао. Видим, неће ме Бог за удворицу. Не умем унапред да погодим шта ће се владаоцу допасти. Зато не хтедох да пробам поново, него замолих допуштење да наставим пут. Ако је владаочева тајна у твојој глави, мислио сам, постарај се за главу. Отпусти ме, радостан што не мора сам да ме отера, на бивше да га не подсећам. Ипак, даде ми кесу злата.

– Оно што си од Жупанице зашпаро, то ти је зарада. А ово ти је уместо оцу за Котор.

Лист други, о ластавици

Спазио сам је прво с леђа. Млати дебелу црну кику низ плећа, а кукови широки и тврди. У ове нема поста, реко, и не превари се. После се мало лецнем кад је заоколим. У лицу дошла тврда, а очи црне као гар. Реко би: гледају мило, ал не би се баш зареко. Имадо у руку две-три трешње, па и пружи. Она гледа, мерка, па узе једну. Ал не мету је уста.

– Гле – вели – ластавице лете ниско. Оће киша.

И оде. Не прође час, а из неба лину топал дажд.

Цео век сам с њом проживео добро, а ни она се није жалила. Треба човек и Богу да се помоли, ал да се прво са женом договори.

У свему сам се с њом светово и добро ми је ишло. Мало тако, мало вако, тек – уздигох се над сву браћу, стричеве и стричевиће. Земљи господар. Ал ђаво не мирује, оћу и да се ширим. Нико ништа од воље не да, још би и од мога да одвали. Видим ја на јужној страни да је танко, па реко, ајд од њи мало да штрпнем. Тако једном, тако двапут, усладило ми се. Много сам се у отровне стрелице поуздао. Замочи вр у тој од налепа, па ајд на царство! Погордим се.

А царство ти је као марва, рој мува може да одрани, ал не до Бог да те ошине репом. И видиш, ошину ме.

Кад љуљну сила кроз кланце, стра се разли на народ. Ја нареди да сви крену у збегове, у брда и шуме. Биће то за време, реко, па ће се царска истутњати. Заборавиће на нас. Све мислим, исто ће лако бити ко и досад. Ал цар се ускопистио. Војска гази усев, пали села, овнови крцају градске капије и палисаде, кукају спори до неба. Видим – зло је, ал надам се. Већ се и двор повуко у врлет и разепео шатре ко у лову.

Први пут се препаднем кад стиже ухода из доље. Сам цар Манојло, каже, предводи њиову војску. Почо да дрхћем. Да ми је онај Јанков гуњић, помислим. Није ова вода ко она. Стврдло се подамном.

Узодо сам се, а немам куд да макнем. Пропланак ко нађве. Не могу да заспим, а ноћу ватре не палимо. Сви ћуте ко уклети. Само се деца узјогунила, па стално кмекају. Стискам зубима, своју би кожу раскидо, ко лисац у кљусини. Да се бар негде укажу они супови, ал шта сад да ми наслуте! Једно је пливање, а друго је летење. Само се неке ласте узмувале и цврче ко на зејтину. Оће главу да ми пробију. Мислим, све би лако било, само кад би оне уђутале.

– Шта слуте ове тице, оће л киша, бар паљевину да погаси – брецам се на жену.

– Оће – вели она – ал ватре неће да утрни. Њи мораш сам.

Кад би знао, ја би учинио, а не би гледо да ми се војска жуљи на врлет ко на чешагију.

Отерам је код деце.

– Склони ми се – велим – кад се у то не разабиреш.

Она оде, ал ево је опет. Мораш ти, па мораш ти.

– Ама шта ти је жено, јеси ти намерила опет да се удајеш? Могу да сатрем војску, могу да чекам овде, а суп не могу да станем па да полетим.

Ту ноћ спојим се с њом слађе него икоји пут.

(...)

Много ме је било стид кад ми је жупан о жени својој приповедао. Нисам ја ни у тим стварима неук, хоммо сум, што би рекли Латини, него због њега. И старији од мене, и владалац. Тек што сам га велике страдије избавио, а он већ плотске мисли призива. Дабоме да сам знао оно што се по трговима и црквеним саборима сашаптавало, да жупаница пише оно што жупан потписује, али никад не бих помислио да то на плотност колико и на памет постиже. И би ми жао што је, кад сам већ био у прилици, не загледах дубље кроз хаљину. Учинила ми се од оних жена које се одмах у ризу материнства заодену. Лепа није била сигурно, али зар је мало таквих које су тек у мраку медене.

Кад ме дозвала себи, а чула је да сам у род стигао преко неке од својих тица-доушница, стужено и меко испричала ми је о жупановом усуду, па после кратке ћутње, упирући тврд поглед право у мој, приповедање завршила:

– Ви тамо у Салонику, где сте цркву зидали, то сигурно нисте могли осетити, али ми смо кроз велику патњу пролазили и без господара свога још пролазимо.

Лецнувши ме прекором за странствовање, она опет тише изговори молбу да бар сад велику ствар на корист свога племена учиним, па пружајући ми кесу пуну звекета, додаде:

– Сваки час може бити и последњи, зато одмах крените пут царског града, куда је мученик наш одведен.

Тако је рекла „мученик наш“ и сложила шаке обле и меке једну преко друге, као јастуке. Мислио сам да је речено све, али се она ваљда досетила да се залудник попут мене на звекет речи више но на дукате озарује.

– Само ви то можете, јер говорите језике као да сте у Вавилону рођени, а не у Неродимљу, и веле да сте на свим тим језицима и писмени.

Што да кријем, њена ласка добро је напирила моје сандале. У роду су ме за протуву и скитницу држали, па и не хинише жалост кад се брату на слави само пред свећом прекрстих, и пре ручка поздравих се да кренем.

На добијеном коњу, царским друмом којим је и разгађени жупан одведен, појурих да избављам заточеника. Можда и није сасвим погрешно што пишу друга житија, да је „видевши страдања свога племена овај свети муж, поучен примерима светих мученика, вођен гласом Господњим, себе жртвовао за спас рода“, али је извесно жупановом уву тај глас примакла његова госпа. Тек у повратку, слушајући жупаново глагољање, назрео сам право лице жупанице.

Лист трећи, о гаврану

Будући као лисац с ногом у кљусини, решим да ту ногу одгризем за спас тела. Ујутру изљубим децу, обучен у жупанско, да ме такога запамте. Пред шатором сви већ постројени, под челенке, а плачу. Барјаци над њима, тисућник Стреза пред њима, он сав у оклопу. И игуман Данил, стужен, а сребрн му крст на ланцу о врату, па ме благосиља. Отрок ми приведе коња, а он њиска и копитом бусен копа.

Допратише ме до једне чуке с које се царска војска видла у низини као поплава. Помолим се, па кренем да се скидам. Отпашем појас и канију, пољубим мач па га предам, то полако. Онда брзо изуј чизме и свуци оно кадифено и свилено. Само у гаћа и кошуљи остадо. Крето друмом низбрдо. Сам.

Стопут су ноге теле да ме врате, да не би главе. Тек кад приђо окуки од које би се и предстражи могло надати, укопам се. Ноге воле да живе, њима је залуд Бога називати. Њима сам видо, пре него очима, јато црни тичурина што су попале на лешеве у доњи. Стајо сам ту, ни сам не знам колико, све гледећи далеко предасе и јежећи се од њини крикова. Као муве на тањир да су домамљене. Не би се, тако стегнут, око себе ни обазро, да се нос за смрадом не поведе.

У јалаку крај пута, тек мало заклоњене жбуном, на три корака од моји, лежале су ноге једног несрећника. Између боси стопала и косе стрчало је копље којим је за земљу прикован. А два се крупна гаврана о дроб отимала. Ни не прнуше кад се примако. Мал се нисам избљуво од ужаса. Међу крваве гавранске залогаје беласала се ребра. Кад то видо, до црвеног царског шатора одкламсо сам журно ко да ме на медовачу, а не на покору чекају. Није човеково да зна докле ће носити руво на кошуљи, кошуљу на месу, месо на костима.

Мислио сам да ће ме одма ил погубити ил поштедети. Ал цар се надви нада мном згуреним у прашини, па се стане озго смејати.

– Добро си ово столково – рекне – Царство не гоје мртве главе, него покорне. Само... Код цара има и да се баци.

И ману прстом да ме изведу. Знадо да царев гнев не води цареву руку, него руку царског војника, и спремим се да умрем.

Били су ме канџијом, ал нису колко сам се надо. Изгураше ме до неки кола и уздубише уз њи. Мого сам и да стојим, ал баш нисам тео да трошим то мало снаге што сам зашпаро. Онда дође један дембел с котур канапа ко за чекрк. Звирнем кроз оно убивено око. Ал нигде вешала не видим. Што да се мучи да беси, кад му је сабља уз руку, не знам. Тај с канапом ваздан нешто петља, неке омче омерава, заврће. А из логора халабука се дигла, топћу коњи, нешто пада, треска, звечи. Видим, табор се спрема за покрет. Само овај што петља и што има говеђу канџију место оружја за појасом, нигде не жури. Омерава мене. Нешто за мене спрема, а медовача није сигурно. Нит је кадифено, ни свилено. За сужња ужад, шта би друго.

(...)

После овога, неколико дана жупан ми о себи ништа није приповедао. Више ме о мени испитивао: шта радим, куд се смуцам, кога сам на копну, а кога на лађама срео и позно. Занимао се за мапе путева и мапе лука које сам у торби имао, чудио се што ми ђаво нигде није дао мира да се скрасим између Кијева и Александрије и другде куд сам прошао. О туђим владарима и туђим обичајима распитивао се. Само Цара није помињао, а нисам ни ја. То што су житија писала да је с Царем у његовој палати разговарао и да је на зиду своју војску осликану видео, измишљено је.

С мојим именом радо је терао шегу.

– Озбиљно чељаде не зове се Павле Ђакон. Ти мора да си осто негде недоправљен. Ал нека, човек се теше док је жив. Ето, и ја.

У те дане беше ухватио фазана. Сјахали крај пута да ручамо. Нешто танко остало, па се мрштио. Зађе у шумарак, ја мислим: ради себе. Он одморан, сву ноћ преспавао, а ја, како он зађе, задремам поред пања. Кад се тргнем, он већ наложио и жар направио и очишћеног фазана на штапу окреће. Моме се чуђењу слатко смејао, босе ноге једну о другу отирући. А док се пекло, и после између мирисних жилавих залогаја, даље ми о голготи својих стопала беседио.

Лист четврти, о фазану

Друмом кроз долину Ибра, па долином Ситнице до ушћа Лаба, па уз све тању воду крај Липљана и Штимља избисмо на Неродимку која се, кажу, нашла Богу на путу кад је трећег дана дизао брег посред воде. Зато она тече на две стране, и на обе се дебља. Мало је таких вода, а и људи таких има, али ретко. Углавном, кроз земљу коју сам називао својом ишло се уз воде које су тањале. А кад сам онако згрбљен и по звуку и по току разумео да се воде дебљају, знао сам да смо у земље њиове зашли.

Откако су се воде прекренуле у Лепенац и у дебелу вардарску жилу, изумио сам, јер сам тад још могао мислити, да ће ме до мора, до њиовог царског града отерати. Док сам још узводном могилом овога јадаца кламсао, било ми је лако, јер сам имао ината и познавао пут којим сам ишао, а тешко што је пут био џомбав, чагљав и стрмен да се и копитама једва газило, а некмоли босим жупанским стопалима. А најтеже, што се још нисам био свико на јутени оглав у који су ме упрегли.

Кола су вукли црвени волови полако, у каравану. На колима возили се онај џелат, два војника и један кафез, празан, као за медведа. Руку везаних за стрчаницу, кламсо сам за њима. Ужетом упарене цеванице раздвајале су се колико за брз корак, али за трк канап међу њима би прекратак. Испрва сам стално запињо, вукло ме по прашини. Кад би се отего, не силазећи су ме достизали оном

канџијом, па сам се одма упиро о предњи канап и расплито ноге, не чекајући да они сиђу. Чудо једно како су ноге брзо свикле на омерено. Зато што су ноге таке да увек оће да се спасу, још на развођу саобразиле се са судбином.

Згурена леђа, плећке и крста болела су дуже. Ко да сам врећу жераве на њи упртио. Под адамовом јабуком, чворила се двострука вренгија, па се спуштала од омче око врата до глежњева, дуж трупла, али од њега за педаљ краћа. Стално ме згуреног држећи, она је била ту да ми и гордост путем истуца. Кад год би пробо да се исправим, драла ми танку кожу иза ушију. На ране, сливао се љут и силан зној.

Киша је пала само триред за толика данонућа пута. Тек на биваку давали ми из чанка да лапћем, као псу. Да се одржим у разуму бројао сам дане и ноћи, али кад избисмо на море, од слане приобалне жеге помутивши се, и тај сам рачун изгубио. Отупело и стврдло телесно више ми се није јављало. Ко да сам грбав од матере.

Напред, кривошијан, кроз титраву јару днева, мого сам да видим само ону тројицу и њина кола. Мрнџају нешто, мрнџају, или рчу ил се церекају. И пишају озго. Да се згадиш. А онај кафез натоварени стално ми међу очи био испречен. Напред, још су млога кола с пленом и похаром ишла, па царска покривена у шестопрегу, па на коњима пратећи одреди. Ал то сам само чуо, и по чувењу и по видевшем на табору састављао.

Чуо сам још звекет коморе за собом, тандркање и жамор зачеља, војничке отегнуте песме и псовке, понекад крцање шумске подлоге под разбеглом дивљачи око друма. И кричање фазана. Каке су то тице, нити лете нити певају? Ал опет, тице су. Једино нисам чуо топот сопствени стопала. Због тог нечувења, баш њи сам стао да гледам. И много сам се чудио како сам, неук у добру живећи, мислио да су сличнија него близанци. А свако је то прљаво и подбивено стопало, на други начин, другим каишем коже, другим ноктом, друкчије памћење тога несрећног пута записало. И пређашњи мој век свако је од њих по мени непојамном начелу памтило. На десном, чукаљ је био избачен још од момачких дана, а на левом палац је стајао прав, али са одваљеним комадом нокта. Тај сам још близу Нерези у камен ударио, знао сам, ал нисам памтио да сам икад имао десну чизму тешњу од леве. Колико сам се својим жупанством гордио, а ни сопствена стопала нисам честито познавао. Ни каква су била некад, ни како су се, и почем изобличавала. Загледај се, говорио сам себи, добро се загледај у те две трпељиве зверке под собом, да бар о нечем можеш ваљано расуђивати.

(...)

Овај лист сам целе ноћ оран писао, јер се бејах и сам наспавао и фазанским месом окрепио. Како смо се ободу царства примицали, тако смо страх од потере са себе отресали, па почесмо у путничка коначишта свраћати, издајући се за трговце. Њему сам од неких крамара купио честито одело, не скупо као жупанско, али боље од пређашње мантије, у којој је на коњу постранце морао јахати. Кад се преобучен на коња како треба усадио, хуктао је од радости.

Тражио је опет да му покажем мапе и грдно се љутио што ни на једној немам разграничене поседе владалачке, него само реке, путева, места и манастире. Право да кажем, имао сам и такве, али сам их још раније не жалећи распродао. Господари се мењају, стално бивају неки ратови. Сад један узме, сад други изгуби. Што да се мучим да цртам. Ипак сам му на једној уписао колико захвата Царство, где лежи Угарска, докле су његове земље а докле сежу Бугари, колико запрема Папство, где је Свети град, а где велико Кијево. Знао је доста и сам, али му се нацртано много свидело, па је тражио да му цртеж уступим.

– Платићу кад стигнемо у двор. Више нисмо далеко – рекао је и прстима на пергаменту омерио колико нам још пута следује.

Више на конацима нисам морао да стражарим и ватру одржавам, него бих чим спустим напета леђа у сламу, затварао очи и препуштао се сну, заклињући се да ћу друге вечери сачекати да заспи, па забележити. Пред њим своје записе нисам вадио, нити сам их до краја помињао, иначе их данас не бих имао. Као да је ипак нешто слутио, причао је неуморно, грабећи да причу заврши пре но што приспе у двор и преобуче се у жупанско.

Лист последњи, о горњем и доњем галебу

Пробудили ме крици. Као да су човечји, ал они последњи, у болу и мучењу. Нису били. Кроз мутљаг разазнах да телеса моје врсте леже свуда око мене, ал да или ћуте или стењу и мрчу кроз ноздрве. Кричале су тице. Никад таке нисам чуо пре. По боји кричања

погодио сам им величину и каквоћу, а за перје сам сматрао да је рђасто или плаво. Мого сам се заклети да беле нису. А биле су.

Кад су ме истерали из тамничког подрума, заболео ме бљесак јаког дана. У тамници лежећи, за време раздељено са шест уношења чанка с водом и корубе, ноге су ми се одмарале, а очи у помрчини обамирале.

Прво јасно, онако беле и брзе, спазио сам њи. Кад су крикнуле, изједанпут сам све знао, као поливен. Седео сам у кафезу на таљигама и возио се кроз царски град, пун разјарене светине. Исто царске. Поворку сужања, покорених одметника, кроз славни град проводећи, цар своје победе прославља. Послушни поданици, натиснути по рубовима улица, наслађују се бедним исходом непокоре и непочинства. Што су даљи били од царске моћи, то су, раније уставши, пораженима најближе стали, да баце на сужње ко псовку, ко прегршт прашине или блата, некоји трулеж, негадљива деца псећи и мачји измет, а нештедљиви и јаја. Побојах се камена, али се брзо уверих да царског сужња само царска може да каменује.

Нисам имао више поноса, још сам га код својих са жупанским оделом оставио, али сам са узвишења таљига кроз решетке кафеза гледајући, познао да ни сужњи нисмо сви исти. Многи су увезани ишли пешке и по њима је највише гнева светине пало. На мене је кроз моје решетке долетело тек једно јаје и, спрштивши се о раме, цурило ми низ леђа. Стресо сам се од грозе, па чудио још постојећој гадљивости у свем јаду мога положаја.

Близину царске палате најави бубњање, дување у рогове, и смерније држање глава натиснутих крај онога што ми се испрва учинило као бедеми, а били су кућевни зидови, тврди и високи као наше грудобране куле. Би ми жао што нисам видо цара и његову свиту. Седели су високо и ја сам узалуд истезо врат и нос набијао међу решетке. Само златни и црвени барјаци на прозорима. И опет, оне беле и кликтаве тице.

Истоварен на пијаци робља. Смањен. Ако сам се дослен и надао да сам се домого царске милости, ту сам се својој нади горко смејао. Боље да су ме љуцки погубили. Макар обесили.

Море се видело сасвим танко кроз отворена врата на зидини, а изнад ње катарке и згужвана вршна једра из луке. Умрећу на веслу или ће ме пождерати рибе. Џабе сам се мучио око пливања, кад ће ме приковати за трупину лађе. Ко би за мене дао дукат, ма бакренку? Негда је моја снага била знатна, још су ми широка плећа, али се маст сва истопила. Да сам млађи, можда би ме неком винарском латифундијом ко обрадово. Овако, моја снага није имала довољну цену да ми спасе главу.

Крај мене стајао је млад и прав један белопут и плавокос, само му крпа око бедара. Други црн, великих уста и грдне мушкости међу ногама, сав го. Неки брадати ко и ја, неки старци, неки дечаци. Сви мушки. Из рата. Жене доведоше за нама. Десетину. Само једна још лепа, а на њој, међу уплашеним очима, јединој свитну грашка наде. Свако, видим, омерава цену своје трупине. Она је сад та која одређује трајање, дужину муке и болност смрти.

Купци почну прилазити тек кад чиновник објави да се може приступити царском робљу. Један се одма упути ка женама. Жут и спржен, као махуна. Други опрезни, загледају, мрште се. Ратници нису добро робље. За виноград и маслињак треба тежак, без апетита и гордости. Видим: сваки мој себар сад би бољу цену истеро него ја.

Први је продат црнац. Истегнем се да видим колко је пара купац, морнар казо би, из кожне кесе у руку царског чиновника набројо. Не видо. Стражар ме муну канџијом у слабину. Разумео сам да сам купљен.

Тек кад ми се ти примаче и шану ми реч на мом језику, ја се осврто. Трг се пружи пред очима и забрза. Упалише се боје: наранџе, јабуке, црне смокве, отворена врећа пиринча, кожне чизме, сребрне копче, ракови, бурад. Онда и гласови: воловски, разни људски, рзање, звекет, смех.

Закричаше галебови. Један се сручи на тезгу с рибом и утече с харингом у кљуну. Запахну ме прво смрад крљушти, потом људског зноја наслаганог у сукну, платну, у обући и босим ногама, ужегла подпазушја и вашљиве браде, вањ натруле грађе и мокри конопаца, мириси устајалог јела и устајалог измета који се не разликују. А кад на све то промину крај мене сладак господски мирис неког свиленог и кадифеног, мени се сјади, груну ми стомак на уста и просу се.

А галеб се, видо си и сам, сручи на избљувак од ког се још и не одмако. Шта се онда чудиш што сам омрзо тице?

(...)

Ово је последњи лист који сам у оно доба испунио. Једино још имам да додам, мада слутим гнев састављача новожитија: кад је завршен пир у славу жупановог спасења и дошло да се растајемо, он ми приђе сасвим близу и скоро шапну на уво:

– Је ли Ђаконе, колико си за мене платио?

Јелена Ленголд

ЈЕЛЕНА ЛЕНГОЛД (Београд, 1959). Песникиња, приповедач и романсијерка. Збирке приповедака: *Покисли лавови* (1994), *Лифт* (1999), *Вашарски мађионичар* (2008), *Претестериши ме* (2009), *У три код Кандинског* (2013), *Рашчарани свет* (2016). За књиге прича добила је више књижевних награда, међу њима и Европску награду за књижевност. Приче и поезија су јој преведени на више светских језика, и уврштени у више антологија и панорама у Србији и свету. Живи у Београду као професионални писац.

SO LONG, MARIANNE

Татјани Јанковић

Нисам желео да испадне да буљим у њене груди, ако се она случајно пробуди, али аутобус се труцкао, а груди су биле ту, на само неколико сантиметара од мог лица. Када је заспала, њена је глава, мало-помало, падала на десну страну и на крају се нашла на мом рамену. Укипио сам се. Нисам желео да се пробуди. Мада сам знао да ће се кад-тад пробудити и да ће јој бити неугодно што спава с главом на рамену потпуног незнанца. Сваки пут кад би аутобус ушао у кривину, ја бих мало укочио леђа и покушао да балансирам с њеном главом тако да је љуљање аутобуса не пробуди.

Пре но што је заспала, возили смо се више од два сата и нисмо проговорили ни речи. Ушла је у аутобус после мене, села на своје место као да ја ту, поред ње, и не постојим, ставила ранац на колена и једно време тражила нешто по њему, онда је извадила мобилни телефон и слушалице, а ранац спустила на под, код својих ногу. Гледао сам испред себе. Мислио сам, ако се она прави да није свесна мене, онда сам, ваљда, и ја дужан да се понашам исто тако. Не знам зашто некад тако мислимо. Могао сам да јој кажем госпођице, да ли желите можда да седите до прозора или нешто слично, љубазно, али она се тако устрајно трудила да не погледа ни мене, ни било кога другог око себе, да сам онда и ја прихватио то исто и гледао у леђа столице испред мене, на која је била накачена мрежица. Ако мене питате, те мрежице не служе ничем другом осим да вас током вожње све време гребу по ногама. На крају обично завршите путовање са ромбоидним шарама на коленима. Убола је слушалице у телефон и у једном кратком тренутку, пре него што је телефон ставила у џеп кошуље, видео сам на дисплеју фотографију неке куће. Обична, велика, сива кућа. Зашто би неко носио слику куће на дисплеју, то је било необично, али, с друге стране, ко сам ја да кажем шта је необично, а шта није. Ја никад нисам ни имао мобилни телефон. У време кад сам отишао у затвор, мобилне телефоне су имали само они с великом ловом, а ја сигуно нисам спадао у такве. Понекад, тамо, некоме би дотурили телефон, иако је то званично било забрањено. Али ја га никад нисам имао, чак ни тако, тајно. Само сам видео како изгледа. И неколико пута пустили су ме да телефонирам, ноћу, након што би прошла вечерња стража. Алекс би ми у мраку гурнуо телефон у руке и казао би ево зови, само буди тих, иако у почетку нисам знао како се уопште позива с тог телефона, али и кад сам схватио, мислио сам, кога да позовем. Ко жели са мном да разговара? И то у десет сати увече. Онда сам ипак позвао, звонило је сигуно пет или шест пута и напокон се јавила мајка, звучала је као да је управо заспала крај телевизора и да је телефон пробудио. Познавао сам тај њен глас одебљалог језика кад спава испред телевизора. Казао сам:

– Ја сам, надам се да те не будим?

А знао сам да сам је пробудио и да ће рећи да није спавала. То је необјашњиво, али она никад не признаје да је спавала. Ту има нека квака. Одустао сам од тога да провалим зашто. Наравно, рекла је:

– Не, не, будна сам, гледам телевизију. Шта се десило, одакле се јављаш, јеси ли добро?

– Све је у реду – одговорих брзо – само сам хтео да чујем како си.

– Што шапућеш?

– Зато што не бих смео да телефонирам у ово доба.

– Па зашто онда телефонираш?

Заиста. То је било добро питање. Могао сам да кажем, немам појма зашто, ваљда зато што ми је Алекс тутнуо телефон у руке и немам кога другог да позовем. Рекао сам:

– Заборавио сам све друге бројеве. Кућни број знам напамет. И хтео сам да те чујем. Мислио сам да ћеш се радовати.

Она је ћутала неко време. Чуо сам иза ње како тутње рекламе. Увек је могла најчвршће да спава док телевизор трешти у соби. То ми је било несхватљиво. Некад бих се вратио кући касно увече и нашао бих је како спава у фотељи или на каучу, крај укљученог телевизора, и ако бих га искључио, она би се тргла из сна. И била би љута у том случају. После сам схватио да је боље да само мало утишам тон и одем у своју собу. То је не би пробудило.

Дакле, трештало је иза ње док је смишљала шта да ми каже. Онда се досетила, рече:

– Мили је долазила прошлог викенда, с децом.

– Стварно – рекох – како је Мили?

– Трома као матори медвед! Сад је већ сасвим надувена и сваког дана чека да се породи. Уопште ми није јасно шта ће јој толика деца, али она каже да ужива у томе. Читав проклети викенд верали су се по нама, по столовима, фотељама, где год да сам се осврнула, неко од деце се верало и рушило нешто. Мислила сам да никад нећу дочекати недељу поподне.

– А шта је с њеним мужем?

– Он их је покупио у недељу. Дошао је с кесом пуном лимунова у једној руци и букетом цвећа у другој, као да долази у јебену болницу, а не у посету мајци своје жене. Ни он ни она се нису превише узбуђивали због тога што деца цепају новине на поду и руше све пред собом. Мили је рекла види, мама, можеш да направиш много лимунаде и да ставиш у фрижидер да ти се охлади, то је одлично за врућину, као да је то било не знам како генијално што је он донео двеста лимунова. Да, донео је и неке часописе. Рекао је, сигурно волите да читате ове ствари с трачевима и насмејао се онако као да зна нешто што други не знају. Ако мене питаш, тај њен муж није баш нормалан, али Мили је била сва одушевљена кад се он појавио и деца су почела, богу хвала, да се веру по њему уместо по мом намештају. Поседео је неко време, попио пиво које је донео са собом, и онда су отишли. Три дана већ покушавам да се одморим од тог викенда, да ти право кажем. Није то више за мене.

Све у свему, нисам баш волео мобилне телефоне. Али ова девојка која је седела до мене изгледа да је свашта важно обављала тим телефоном. Поново га је извадила из џепа, па је откуцала неколико порука. И прочитала поруке које су јој у међувремену стизале. Звук поруке се једва чуо. Једно тихо, најтише блоп. Обзирна девојка, помислих. Онда је почела да разгледа неке фотографије. Био је то један од оних модерних телефона какве сам видео само на рекламама. Прелазила би прстом преко екрана, као да листа књигу и фотографије су се смењивале. Кућа, она иста кућа, усликана из разних углова. Изгледало је као да је кућа фотографисана у рано поподне, није било превише светла на улици. Један прозор на оној кући био је осветљен. Онда је више пута зумирала тај део фотографије, као да је покушавала да види нешто иза оног осветљеног прозора, али није се могло видети ништа, јер кад би увећала тај део слике, фотографија би постала мутнија и само се назирало да је тамо нека лампа. Подна лампа или зидна лампа или стона лампа, није се могло знати. Нека лампа, недалеко од прозора, иза завесе. Толико се могло видети, толико сам чак и ја видео, правећи се да не гледам шта ради. Али она као да није хтела да поверује у то, па се враћала неколико пута на ту фотографију и изнова увећавала онај прозор, као да ће се сад, одједном, тамо појавити неко, разгрнути завесу и приказати јој се.

Најзад је одустала. Престала је да гледа слике и ставила једну слушалицу у ухо. Друга је остала да виси негде између њених груди. Светло љубичаста кошуља. Боје јоргована, заправо. Два џепа тачно на грудима. Кошуља увучена у фармерке. Заврнути рукави. Лепо јој је стајало. Ваљда. Нисам виђао много девојака последњих година. Барем не правих девојака. Виђао сам их углавном на ТВ-екрану. И свакако нисам седео тако близу неке од њих. Онда је напокон нашла музику коју је тражила и спорим покретом извадила другу слушалицу која јој се сместила између дојки. Препознао сам тај глас из слушалице. Коен је постојао и онда, пре него што сам отишао. И певао је исто тако. Храпаво, споро, мазно, као да рецитује и као да му је свега доста. Гурнула је и другу слушалицу у уво и више нисам чуо ништа. Питао сам се шта би рекла кад бих је замолио да ми да једну слушалицу, да слушамо заједно. Али то је била само мисао, наравно. Никад тако нешто не бих урадио. Ако ни због чега другог, а оно зато што је ова девојка изгледала чисто, а ја се не бих баш могао заклети у чистоћу својих ушију. Иако сам тамо имао времена напретек да гланцам уши, да гланцам зубе, да гланцам све што се могло гланцати. И то сам и радио, најчешће хладном водом. Али после неког времена, човек се навикне. Зуби се навикну. Престану да трну. Или ти престанеш на то да обраћаш пажњу.

Ипак, нисам јој тражио слушалицу. Седео сам тако крај ње и покушавао да се сетим једне старе Коенове песме коју сам некад знао напамет и коју сам често певао Маријани, а она се радовала као да сам ја ту песму написао за њу. Певушио сам у себи и схватио да се и даље сећам стихова, понављао сам их у мислима, не померајући усне, now so long, Marianne, it 's time that we began to laugh and cry and cry and laugh about it all again… Девојка поред мене се само мало, једва приметно љуљала, у ритму неке од Коенових песама. Било ми је жао што не могу да знам шта слуша па да се љуљамо заједно. Али била је затворена тамо, у свету својих слушалица, и тако наредна два сата.

Прошли смо ливаде и њиве, стигли смо до шуме, до планине и до кривина. А негде у међувремену девојка је заспала. Њена глава се

нагнула на десну страну, завршила на мом рамену, а десна слушалица, која је испала из њеног уха, сада је лежала негде на мојим грудима. Нисам се усуђивао да се померим или да дотакнем слушалицу. Чуо сам га, као из велике даљине. Коен је певао неке песме које ми нису биле познате. Али он ми је био познат, а вероватно и ја њему. И као да није прошло толико времена, као да је све то било јуче, а не пре толико много година. Девојка која ми спава на рамену, Коен који пева, точкови под ногама. Било је све то некако природно. На крају сам и ја опустио кичму и затворио очи, умирен. Заспали смо, обоје.

Пробудио ме је шиштави звук отварања врата, хладан шумски ваздух који је одједном нахрупио међу наша успавана лица и људи који устају, протежу се, стењу, излазе један по један. Пауза, велики шљунковити паркинг, планинска кућа, некакав ресторан, жути мршави пас који дочекује аутобусе веселим махањем репа. Девојка поред мене и даље је спавала. Измакао сам раме само мало и ставио длан под њену главу, чекајући да се пробуди. Онда је отворила очи, погледала у мене и насмешила ми се. Није било у њој нимало оне збуњености коју сам очекивао. Схватила је да је спавала на мом рамену, али као да јој није било неугодно због тога. Напротив, као да смо управо због тога постали већ добри пријатељи, она изви главу уназад да истегне леђа и рече ми:

– Изгледа да овде можемо да попијемо кафу, а, шта мислиш?

Није било друге него да кренем за њом. Изабрала је леп сто у хладовини, рекла ми је седи ти овде, а ја ћу овде као да сам ја неко дете, извадила из џепа онај свој телефон, ставила испред мене, на сто, телефон и свој ранац и казала да јој све то причувам док оде у тоалет. Онда је пошла, направила два корака, па се окренула и довикнула ми:

– Наручи ми једну слађу кафу и кока-колу!

И тако сам, почевши од те планине, на којој су се путници нашег аутобуса одмарали, па полако низ планину, све до града у који смо се обоје упутили, сазнао понешто о њој. Нисам је много запитквао, није ни она мене, па опет, било ми је јасно да јој је циљ путовања веома важан. Била је угодна и непосредна. Поделила је са мном кутију наполитанки и затим флашу воде, понудила ме жваком и испричала ми да је Коен управо снимио нови албум под именом Old ideas, и да сада заиста све више шапуће, а све мање пева, али то и даље чини на тако јединствен начин да га она слуша свакога дана и никад не може да јој досади, тако је рекла.

– Ниси слушао ништа са Old ideas – упитала је.

– Нисам – рекох – изгледа да ми измичу важне ствари – и знао сам да је то била прилика да кажем оно што је требало рећи, али то се испоставило некако компликовано, као нешто што би вероватно покварило овај угодан разговор, па сам само слегнуо раменима, као човек који напросто није више у току.

Аутобус се поново кретао кроз долину и град се већ назирао у даљини. Као да сам јуче отишао одатле. Исти онај силос, исти велики фабрички димњак, исти дим. У граду вероватно неће све бити исто, али овако из даљине, деловало је као да се ништа није променило.

У часу када смо почели да пролазимо крај првих кућа у предграђу, девојка се окрену к мени и рече, помало грозничаво:

– Морам нешто да те замолим!

– Кажи.

– Хоћу да пођеш са мном на једно место, сада кад стигнемо. Надам се да не журиш?

– Не, ја баш нигде не журим.

– Хоће ли неко да те чека?

– Знаш шта, ја сам последња особа на свету коју би неко данас чекао.

Погледала је у мене и учинило ми се да ће нешто у вези с тим да пита, али онда као да је одустала. Рекла је:

– Добро. Онда идеш са мном. Тешко ми је да тамо одем сама.

– Важи – рекох, климајући главом, иако појма нисам имао шта, заправо, жели од мене.

Протрљао сам колена, замишљајући слике ромбова на својој кожи и радовао се чињеници да се седење у аутобусу завршило. Одлазим некуд са овом девојком, мислио сам, и није, заправо, ни важно где. Важно је да ће путовање наставити да траје, чак и када изађемо из аутобуса.

Она је имала са собом само онај мали ранац, а ја сам имао једну стару, прилично умрљану торбу у којој се налазило све што сам поседовао последњих дванаест година. На изласку, возач ми је из утробе аутобуса извукао пртљаг и стара зелена торба била је у мојим рукама. Одједном, учинило ми се глупо да је носим са собом.

– Сачекај – рекох девојци и спустих торбу на клупу.

Отворио сам је да видим шта, заправо, имам унутра. Већ само отварање торбе вратило је у моје ноздрве мирис оне собе, оних

ходника. То је било нешто што свакако нисам желео да носим даље са собом. Биле су ту једне зимске ципеле које одавно већ никога нису успевале да згреју, један џемпер који сам много пута крпио на лактовима, кишна јакна и рукавице. Све је то већ било старо и припадало је животу далеком триста педесет километара и још толико светлосних година. Стајао сам на аутобуској станици свог родног града, мирисао је апарат за прављење кокица, чула се граја људи који журе на све стране, чуле су се свраке у крошњама и нешто даље извијао се дим неког роштиља. У тој торби није било ничег што сам желео да носим са собом, а ко зна где је девојка наумила да идемо, и зато, торба ми се чинила само као сувишни терет.

– Оставићу ове ствари овде – рекох девојци. – То је све нека старудија и заправо ми није потребно.

Поново је изгледала као да жели да пита и поново није питала. Помислих како ова девојка или уме врло стрпљиво да чека објашњења, или је, заправо, не занима шта се дешава људима око ње. Нешто од тог свакако јесте. Шта год да је било, мени је било лакше што не пита. Остависмо ону торбу на клупи аутобуске станице и кренусмо ка граду.

Препознавао сам улице. Неке су куће биле нове, неке су раскрснице биле шире, али, све у свему, био је то мој град. Већ код првог семафора знао сам где би требало да идем ако хоћу да идем кући, а где ако желим код Маријане.

– У ствари, можда би и ти могла да урадиш нешто за мене – рекох девојци.

– Добро – одврати она, не размишљајући ни тренутак. – Ко ће први, ти или ја?

Размислио сам. Није ми се још ишло тамо где сам свакако морао да одем.

– Прво ти – казао сам.

Требало ми је времена да мало удахнем град, да моје ноге осете плочник, да се моје очи навикну на неометано гледање у даљину и у небо.

Нисмо много причали. Она је ходала брзо, и, на једном углу, извадила је из ранца танки дукс с капуљачом и навукла га преко главе. Онда је ставила и капуљачу на главу и затегла две пертле око лица. Њена дуга коса је нестала у капуљачи и видео јој се само нос.

– Приближавамо се – рече она.

И заиста, ту, иза следећег угла, указала се она кућа. Висока гвоздена капија између два бетонска стуба и мања дрвена капија поред ње. Велика кућа равног крова протезала се иза тих капија. Кућа је имала још једна главна врата, са улице, али су изгледала као да се одавно не отварају. Станари ове куће вероватно улазе на ону малу капију, помислих. Па ипак, та велика врата деловала су застрашујуће. Изнад њих налазио се један необичан куполасти прозор који је читавом здању давао тајанствени, готово црквени призвук. И онда, на другом крају, кућа се завршавала облим зидом који је нестајао даље у некој малој улици. Била је то чудна комбинација строгих, хладних линија и облих ивица. И сви прозори осим једног изгледали су као да се никад не отварају. Само онај прозор, који сам на фотографији видео осветљен, сада је био отворен и завеса је била навучена са унутрашње стране. Могли смо видети како се завеса лагало лелуја. Да није било тог лелујања, изгледало би да ништа у тој кући не живи, али завеса је оповргавала ову мисао.

– Загрли ме – рече девојка – не желим да ме случајно види кроз прозор.

Затим се сакрила у мој загрљај и тако смо пролазили поред куће, неколико пута. Пролазили смо спорим кораком и брзим. Понекад смо застајкивали. Правили смо се да разговарамо. Отишли бисмо мало даље, стали иза дрвета и она је гледала у ону кућу, као опчињена. Онда је извадила телефон и направила још неколико фотографија. У једном тренутку видели смо како се отвара капија и побегли смо у малу улицу. Био је то старији човек који је спорим кораком отишао даље низ улицу.

– То је његов отац – шапну ми девојка, док смо вирили с другог угла куће. – Најгоре ми је што не знам која је његова соба – додала је потом. – Претпостављам да је ова са отвореним прозором, али можда и није. Можда његова соба уопште не гледа ка улици, већ ка дворишту.

– А шта је с њим? – упитах напокон. – Зашто не сме да те види?

– Не, не, био би то ужасан блам – одмахивала је главом.

– Па зашто?

– Зато што ме он више не воли. Ето, једноставно тако. Не жели више да зна за мене

Било ми је тешко да поверујем у ово. Али, истовремено, био сам једним делом себе свестан да не представљам никакво објективно мерило. Све жене поред којих смо пролазили на улици чиниле су

ми се чаробне. Или готово све. И нисам могао да схватим да постоји неко ко ову девојку не жели. Али има разних људи, мислио сам. Кућа је заиста деловала као да поручује: иди, нестани, губи се од мене! Кад бих погледао кућу и њене мрачне, недоступне прозоре, могао сам да замислим да тамо живи неко ко не жели да му ова девојка спава на рамену.

– Да ли долазиш овде често? – упитах је.

Учинило ми се да је мало поцрвенела:

– Не, не долазим често. Понекад, кад заиста не могу да издржим да будем тако далеко од њега. Кад постане неподношљиво, онда дођем. Била сам овде четири-пет пута за две године, не знам да ли је то много?

– Није – рекох ја убедљиво, као да знам све о тој материји.

У неком моменту учинило ми се да јој је већ доста и да се смирила. Да је оно по шта је дошла нашло своје место негде у њеној души. Ушли смо у малу улицу, са оне стране куће где се зид завршавао облином, и она је села на тротоар.

– Добро – казала је – много ми је значило што си овде био са мном. Немаш појма колико ми је то значило. Сад можемо да идемо да обавимо то твоје.

Окренула се још неколико пута да се опрости од куће и да баци још неки поглед, док смо се удаљавали, а онда, кад смо већ били довољно одмакли, скинула је капуљачу с главе, а затим и дукс. Поново је била она иста лепа девојка у кошуљи боје јоргована, а коса јој се пресијавала на сунцу.

Помислио сам да ипак треба да је упозорим где идемо.

– Ако ти не смета, ја бих да одемо на гробље. Хтео бих да посетим некога.

Само је климнула главом.

Залутали смо неколико пута између стаза док нисам нашао Маријану. Гроб јој је изгледао помало запуштено. Два ружина грма су пустила своје пузавице свуда по споменику и по земљи, и руже су се на неки необичан начин сплеле са маслачцима и боквицама и другим малим коровима који су израсли свуда унаоколо. Била је ту чак и једна коприва коју сам ишчупао и бацио иза споменика. Извадих марамицу и обрисах Маријанину слику.

Насмешила ми се, па сам се насмешио и ја њој. Рекох:

– Здраво, Маријана.

Али она није рекла ништа, само се смешила и даље.

Девојка у кошуљи боје јоргована села је на малу гвоздену клупу која се налазила крај суседног гроба. Извадила је цигарету из ранца и запалила. Није ме питала ништа и знао сам да неће ни питати, ако јој не кажем сам.

– Иста је то ствар – рекох – потпуно иста ствар као са оном кућом коју смо малопре гледали. Престала је да ме воли и више није хтела да чује за мене. Само, ја нисам умео, као ти, да одлазим повремено и да гледам у њену кућу. Ја сам тамо отишао само једном. И ето, сад је Маријана овде, а мене није било дванаест година.

Климала је главом и гледала у земљу. Нисам могао да докучим шта мисли. Дуго је гасила цигарету, гњечећи је врхом ципеле о земљу. Онда устаде с клупе и рече:

– Ускоро ће да се смркне, треба да ухватим аутобус за назад.

Поново смо прошли готово истим путем, заобишавши овога пута улицу у којој се налазила велика сива кућа. Успут смо купили две пљескавице и појели их, онако у ходу. Показао сам јој где живим и казао да може слободно да рачуна на мене кад јој следећи пут дође да мора да гледа кућу.

– Важи – рекла је – много је лакше с неким него кад си сам на тако страшном месту.

Онда је ушла у аутобус и махнула ми са седишта. Видео сам како вади телефон из ранца, убада у њега слушалице и ставља их у уши.

КАМЕНОЛОМ

1.

Споменкин муж је умро, мој муж је отишао. То му, у крајњој линији, дође на исто. Обе смо седеле годину, две, три, пет, не знам ни сама више колико дуго, и испијале кафе, пеглале дечију одећу, паковале сендвиче у школске торбе, помагале једна другој у бацању ствари које су остале за мужевима, гледале смо серије на телевизији, небројено много серија, углавном оне са срећним крајем, али и с нешто суза у међувремену. Споменка је била увек присебна и разумна када би се неко од деце разболело, скидала им је температуру и правила своје чувене лековите напитке, ја сам умела да сашијем све што би она замислила. Тако је прошло лето, па још једно, па неколико јесени и зима, и таман кад смо мислиле да смо нашле начин да живимо спокојно, раздвојене једна од друге тек притиском дугмета у лифту, дошло је ново пролеће. Једно од оних пролећа која се у року од неколико дана, уз помоћ некакве небеске магије, одједном претварају у озбиљан наговештај врућине и новог лета.

Седеле смо поред отвореног прозора, у Споменкиној кухињи. Било је поподне и деца су се играла доле, испред зграде. Повремено смо излазиле на терасу и тражиле их погледом. Некад ни то није било потребно, чуле бисмо их како се свађају. Деца се стално свађају, то је необјашњива ствар. Око тога ко ће први на љуљашку. Или ко ће да седне с које стране клацкалице. Или ко је коме отео лопту. Нема краја тим неправдама. Нема краја њиховом незадовољству. Кад год бисмо погледале кроз прозор, неко од деце, наше или туђе, плакало би због нечега. У једном тренутку напросто постанеш имун на све то. Пожелиш да им кажеш да ни теби баш није све онако како си замислио, па ипак не плачеш и не гађаш никог ципелом у главу. Али не кажеш им то, јер не би имало сврхе. Мада желиш да им кажеш, то је сигурно. И желиш да им избушиш све лопте и покидаш све љуљашке и онда да гледаш како се осврћу у чуду шта их је снашло.

Чула сам како мој син виче својим пискутавим гласом:

– Нећу увек ја тебе да љуљам, пусти мало мене да се љуљам или ћу да те шутнем одатле!

Онда је Споменкина ћерка неколико пута викнула мама, мама, мама, мама, мама, али нисмо се обазирале, само смо се погледале. Споменка је уздахнула и запалила још једну цигарету. Успут смо чекале да се испече нека пита од јабука и питале се шта нам је требало да, уз ову врућину, укључимо још и рерну, али назад се није могло. Морале смо да сачекамо да се та пита испече кад смо је већ направиле.

Питала сам Споменку да ли би попила кафу. Иако смо већ пиле једну тог поподнева, али кафа је била наш ритуал задовољства и прочишћења. Као да с новом, топлом, шољицом кафе све може да се спере и да почне испочетка. Као да све црне слике остају тамо негде, у талогу, и затим одлазе даље, низ сливник, до дна земље. Наравно да је хтела још једну кафу. Споменка увек хоће још једну кафу.

Нешто касније, седеле смо на тераси, пиле кафу и гледале скоро већ прецветалу липу испод наших прозора. Цео кварт је мирисао слаткасто и заводљиво.

– Овако су мирисале липе ноћу, кад смо Ненад и ја почели да се забављамо.

Споменка ме само погледа и преврну очима. Знала сам тачно шта мисли. И била је потпуно у праву. Али то с мирисом липа није имало никакве везе. Није било сврхе објашњавати. Седела је тако ћутке, неко време, над оном шољицом, а онда је одједном рекла:

– А што не бисмо ти и ја отишле на море? Некоме би то звучало као обична реченица, вероватно, али мени је деловало као да је, рецимо, казала што не бисмо отишле негде изван Млечног пута. Ни она ни ја нисмо нигде отишле ко зна колико година. То је једноставно било тако.

Море. Сећала сам се мора. Била сам на мору с Ненадом оне године пре него што смо се венчали, и затим, две године касније, отишли смо на море с нашом једногодишњом бебом. Учили смо сина да уђе у плитку воду, држали смо га за мале, буцмасте руке и онда, кад би се уплашио, узимали смо га у загрљај и одлазили с њим у хладовину великог чемпреса. Затим смо седели на душецима и пијуцкали хладну лимунаду из термоса. Понекад бих се сакрила иза мужа и подојила дете. Он је волео да гледа како га дојим. Увек после тога пољубио би и њега и мене, а понекад и моје груди. Као да је све то чинило неки савршени спој који је наше животе везивао у беспрекорни круг. Тако се то онда чинило.

Никада после тога нисмо отишли на море. Није било новца, није било воље, није било времена, неко би се разболео у незгодан час, увек је било тако да нечега нема. Остајали бисмо у спарном стану и мрзовољно се вукли из собе у собу, иза спуштених ролетни. Једне, управо такве, неподношљиво вреле летње ноћи он је устао из кревета и отишао на терасу. Неко време нисам устајала за њим, мислила сам да ће само да попуши цигарету и да се врати. Можда сам и задремала. Онда сам се пробудила и схватила да га и даље нема. Устала сам. Седео је у кухињи, није упалио светло, рано је свитало тих дана и први зраци зоре већ су помало осветљавали трпезарију по којој су, свуда унаоколо, биле разбацане играчке. На поду, испред њега, стајала је путна торба, већ скоро спакована. Слагала бих ако бих казала да сам била превише изненађена. На његовом месту вероватно бих се и ја спаковала и отишла. Али ја нисам била на његовом месту. Ја никад нисам могла да се спакујем и да одем. Ја сам била затрпана овде, заувек, испод свих тих чинијица за пудинг, флашица за млеко, испод коверти с плаћеним и неплаћеним рачунима, затрпана испод сопственог гласа и испод сопствених осмеха, испод лакоће с којом изнова изговарам, у хиљаду варијанти, једну те исту реченицу није важно, решићемо то некако, следеће године ћемо другачије, али, наравно, следеће године би све опет било исто, и сада, док сам га гледала како седи под светлом првих јутањих зрака, ту у нашој трпезарији, затечен, ништа ми, заправо, није било чудно. Кад је, нешто касније, излазио из стана, тихо закључавши врата за собом, једино што сам заиста мислила било је то како му завидим. Он одлази у потпуно нови живот, мислила сам, како је то необично! Скоро као да си поново рођен, а искуство из претходног живота ти је остало, и можеш да исправиш све грешке које си починио у претходном животу. Ко би га могао уопште осуђивати због тога што је пожелео тако нешто? Села сам на кауч и посматрала све те играчке расуте по поду. Ваљало би их скупити. Али зашто ако ће за само неколико сати све оне бити поново разбацане?

И зато, кад је Споменка тако изнебуха предложила да одемо на море, помислила сам да се, заправо, грубо шали с нама. Али онда сам је погледала и видела сам да је сасвим озбиљна.

– Шта ћемо с децом? – упитала сам.

– Оставићемо их код мојих. Они би једва дочекали да узму децу на неколико дана, знаш то и сама.

Има таквих ствари. Ту су, сасвим су могуће, изводљиве, само на корак од вас, али из неког разлога ви мислите да вам више не припадају. Нема рационалног објашњења за то. У неком часу вашег живота као да израсте, ниоткуд, један невидљиви зид и постави се између вас и одласка на клизање, између вас и одласка на море, између вас и кокица у биоскопу, између вас и седења на клупи, ноћу, у парку, између вас и свега што је некада био ваш живот. И ви се с тим помирите, таква су правила. Ја сам се с тим помирила. Али Споменка је наставила да прича. Купиће карте за ноћни воз. Имаћемо свој купе с креветима, заспаћемо, и кад се пробудимо, бићемо већ на мору. Затим ћемо сваког дана лежати на сунцу и упијати мирисе мора и четинара. Увече ћемо пити вино и шетати испод палми. Тако је испричала. И када би о томе говорила, све је, упркос зиду, изгледало остварљиво.

– Добро – рекох напокон.

Попех се на столицу, до највише полице у свом стану. Тамо је стајала стара лимена кутија и у њој неки новац који је требало да послужи ни сама не знам за шта. За нешто што би ме затекло неспремну. Ово је, ваљда, била таква ситуација. Дала сам Споменки паре да нам купи возне карте и резервише собу, с погледом на море и на палме.

2.

Воз баш није изгледао чисто, ћебад су била груба и с рупама, читав купе је мирисао на мешавину чађи, буђи и некаквих јаких средстава за дезинфекцију. Али тешиле смо се чињеницом да је у питању само једна ноћ и да ћемо, пре но што и схватимо, бити на мору. Сећала сам се времена када сам, као дете, спавајући колима путовала с родитељима. Ништа није изгледало тако добро и тако угодно као заспати у возу, који се клацка и љуља те, док одрасли још разговарају, све тише и тише, док напокон сан не завлада и остане само благо љуљушкање. Таквом сну сам се надала. Али, пре но што смо биле спремне да се испружимо у своје тесне кревете, изашле смо у ходник да мало ухватимо ваздуха. Прозор у нашем купеу није могао да се отвори.

Воз је управо пролазио крај неког каменолома. Није било никог од радника тамо, све је било пусто, само голо брдо, преполовљено,

с неколико камених каскада које су водиле, као кроз Месечев пејсаж, до горе, где је брдо опет личило на себе и где је поново расло дрвеће. Било је питање тренутка када ће и оно да поклекне и сручи се у провалију. Неколико стабала, на самој ивици каменолома, већ је пружало своје корење у понор, у празно.

Доле, на дну каменолома, у самој јами, стајала су два камиона и нешто што је, ваљда, био багер. Све је то изгледало сићушно у поређењу са зјапећом рупом у негдашњем брду, али и тако мало односило је камење негде, део по део, и брдо је полако, али неумитно, нестајало. Могла сам заплакати од овог призора, а проклети воз је баш ту успорио јер била је узбрдица, али, на сву срећу, убрзо смо прошли каменолом и опет смо шибали кроз шуму. Поново сам могла да дишем.

Утом су се отворила врата купеа до нашег и на ходнику су се појавила два мушкарца. Обојица са цигаретама у зубима, обојица у мајицама без рукава. Високи ми се учинио лепши, али када сам га погледала у лице, схватила сам да је помало зрикав. Други је био нешто нижи и имао је бркове. Зрикави је држао у руци флашу вотке. Погледали су у нас и зрикави је подигао флашу увис, као да нам наздравља.

– Девојке, јесте и ви пошле на море? – упита бркати.

Климнула сам главом. Споменка ме је гуркала прстом у леђа и нисам знала како то да разумем. Да ли хоће да каже да треба да збришемо у свој купе или је одушевљена развојем догађаја? Окренула сам се и погледала у њу. Смешила се и забацивала косу преко рамена. Све ми је било јасно. Мали бркати је ушао у свој купе и оданде донео пластичне чашице.

– Девојке, јесте ли и ви за пиће, дуг је пут пред нама?

И тако смо почеле да пијемо с њима ту вотку. Негде до поноћи флаша је била скоро празна, а мали бркати и Споменка су се љубили наслоњени на прозор у ходнику. Раздвојили би се само када би пролазио кондуктер или када би воз стао на некој станици па би поспани мрзовољни путници пролазили крај нас. Чим би воз наставио да се креће, они би наставили да се љубе. Споменка је била нешто виша од њега, али то им, очигледно, нимало није сметало. Његове су руке све време гњечиле њену задњицу, а она је држала руке час у његовој коси, а час их завлачила испод његове мајице и стискала га за леђа. Мени је, по свему судећи, остао високи. Био је, заправо, пријатан. У неким другим околностима можда би ми се и допао. Упитала сам га да ли би ми учинио једну малу услугу. Рекао је да хоће. Замолила сам га да обуче нешто преко те мајице. Насмејао се и отишао у купе да се обуче. Кад се вратио имао је на себи лепу светлоплаву кошуљу кратких рукава, упасану у панталоне и изгледао је као потпуно други човек. Сада већ може, помислила сам. Зашто једна кошуља чини такву разлику, нисам имала појма, али очигледно је чинила.

Не знам чак ни о чему смо разговарали. И да ли смо уопште разговарали или смо само посматрали како се Споменка и бркати љубе. Са оне стране стакла био је мрак и када бисмо погледали у прозоре видели бисмо само своја лица, подбула, пијана, уморна, чудно искежена. Флаша вотке одавно је била празна. Споменка и мали су у неком тренутку ушли у наш купе и закључали за собом врата. Остала сам у ходнику с високим. Ноге су ми већ биле уморне од стајања. Било је очигледно да ћемо, пре или касније, и он и ја завршити у другом купеу.

Отворила сам врата његовог купеа не питавши га ништа. Једноставно сам ушла и села на доњи кревет. Нисам више могла да стојим. Мушкарац је ушао за мном и упалио светло у купеу. Погледала сам га у лице и поново помислила да је стварно штета што су му те очи такве. Да није тога, био би заиста леп. Рекох му да угаси светло. Месец је осветљавао купе довољно да смо једно другом могли да видимо обрисе тела. Свукла сам се и легла. Њему је требало мало више времена да раскопча и скине све са себе, изгледало је као да га је пиће учинило спорим и неспретним. Када је скинуо ципеле, на тренутак се осетио јак неугодан мирис, али нисам желела да мислим на то. Пружила сам руке ка њему и осетила да је велики и да је тврд. За тренутак сам помислила хоће ли ме заболети кад уђе у мене, ни сама више нисам знала колико година сам живела без тога. Пожелела сам да му кажем да треба да буде пажљив са мном, као с девицом, али знала сам да би то било смешно. Ко би тако нешто поверовао, ту, у ноћном возу. Али овај је човек био природно пажљив. Пустио је да га узмем у руку, да га привучем, и да га полако, сасвим полако и споро увучем у себе. Онда је мировао као да је чекао да види који је мој ритам, па да му се прилагоди. И ритам се успоставио природно, пратећи клопарање воза и труцкање трачница. Обухватила сам га рукама, ногама, читавим својим телом, коликогод сам могла, желећи да увучем у себе сваки сантиметар њега. Шапутала сам му како је тврд и како је

добар. Шапутао је и он нешто, али било је превише неразумљиво, а његова глава забијена у јастук. Напокон смо тако заспали, изморени, његово је тело било скоро читавом тежином на мени, али ми није сметало. Било је добро, после толико година, осетити на себи друго тело и ја сам дисала упијајући у себе сва његова испарења као да су то мириси цветних вртова.

Први пут, пробудили су ме необични звуци из суседног купеа. Мешали су се са звуком воза, али и тако угушени личили су више на јауке, а мање на звуке страсти. А опет, откуд сам ја могла да знам како звучи кад се Споменка туца? Ослушкивала сам неко време, а онда ипак одлучила да одем и да проверим. Навукла сам у мраку хаљину на голо телу и изашла у ходник. Дувало је са свих страна и било је необично хладно. Куцнух неколико пута на врата нашег купеа. Тамо је одједном настао тајац. Онда су се отворила врата. Глава малог бркатог је провирила.

– Шта хоћеш? – упитао је нервозно.

Очи су му биле закрвављене и мутне.

– Само сам хтела да видим да ли је ту све у реду.

Покушавала сам да иза његове главе видим где је Споменка.

– Све је у реду, бриши! – рече мали и покуша да затвори врата купеа.

У последњем тренутку угурала сам ногу, рекох:

– Чекај, само тренутак, само да нешто питам Споменку. Онда се указала и Споменкина глава. Држала је оно штрокаво ћебе подигнуто до груди, прикривајући голотињу. Коса јој је била рашчупана, а из једне ноздрве излазио јој је танак млаз крви.

– Шта се дешава, Споменка?

– Ништа, заиста ништа – рече она. – Иди и спавај.

– Сигурно?

– Сто посто. Иди спавај. Још мало па смо на мору.

Извукох ногу из њихових врата. Глава ми је једва стајала усправно од умора, од пића, од свега. Имала сам осећај да ће мој врат, сам од себе, да се преломи и да ће ми се глава откотрљати низ ходник воза и завршити у неком тунелу. Ушла сам у купе у коме је онај мушкарац и даље чврсто спавао. Нисам више имала жељу да се гурам уз њега у тесном кревету. Попела сам се на горњи кревет и заспала истог часа.

Други пут пробудио ме је изненадни звук ветра који улеће кроз прозор. Видела сам дугачког, поново је био само у мајици. Стајао је нагнут и повраћао кроз прозор. Окренух се на другу страну и запуших уши рукама. Заспала сам још пре него што је затворио прозор.

Када сам се пробудила трећи пут, у купе је, кроз мусаве прозоре, већ улазила дневна светлост. Нисам одмах схватила шта се дешава. Онда видех да Споменка стоји крај мене и држи прст на устима, показујући ми да будем тиха. Махала је рукама и показивала ми да треба да сиђем с кревета и да изађем за њом.

– Брзо, брзо – шапутала је – станица је за неколико минута.

Скочих с кревета. Улетех у своје сандале. Није било шансе да нађем свој веш, био је заробљен негде у доњем кревету у ком је дугајлија спавао, хрчући бучно.

Напољу, на ходнику, видех да је Споменка већ изнела оба наша кофера.

– Зар смо већ стигле? – упитах, гледајући кроз прозор, јер море се нигде још није назирало.

– Не баш – рече Споменка – али овде излазимо. Ништа ме не питај, после ћемо да причамо. И закопчај те сандале, спашће ти с ногу.

Придржавале смо се за зидове и врата, јер воз је нагло почео да кочи и ми видесмо како се појављује нека мала станица, с једном кућицом и скретничаром који је у руци држао заставицу. Споменка је зграбила кофер и похитала ка вратима, показавши ми руком да је следим. Није било времена да питам било шта. Изашле смо из воза, скочиле на неки шљунак, наши су се кофери претурили за нама, скретничар је дунуо снажно у пиштаљку и воз је већ отишао даље.

Осврнусмо се око себе. Изгледало је као да ту нема баш ничега осим те станице. Једна дрвена клупа налазила се испред ње и ми довукосмо кофере до тамо. Селе смо на клупу. Скретничар је гледао у нас две и хладио се млатећи капом испред лица.

– Колико има до мора? – упита га Споменка.

– Па то ти је ту, одмах иза тунела и овог брда.

– А у километрима?

– Једва четр'ес – рече он.

– Кад је следећи воз?

Он погледа на велики сат који је красио спољни зид кућице, па затим и на свој ручни, као да хоће да буде сигуран.

– За сат и дванаест минута један стаје. Они пре њега не стају код нас. А што сте вас две изашле баш овде?

– Пусти то – рече Споменка – него, има ли шансе да нам скуваш кафу?

Скретничар врати капу на главу, као да му је она помагала да разборито мисли, и климну главом.

– Добро – рече он – нисам је ни ја пио од јутрос. Сад ћу да приставим, а вас две поседите ту мало. Хоћете воде? Ено има чесма ту, одмах иза куће, можете да се умијете.

Гледала сам у Споменку. Изгледала је мирна, али нешто је у њој чудновато поигравало. Њене су очи избегавале мој поглед. Тачно изнад њене десне обрве један црвенкасти подлив повећавао се из минута у минут, и видела сам да веома полако помера леђа док покушава да устане с клупе.

Вода из чесме је била заиста хладна и имала је одличан укус. Умивале смо се и прскале руке, рамена, вратове. Осећала сам како ме пече између ногу и покушавала сам да макар мало те свеже воде спустим и тамо, али скретничар нас је гледао, па сам одустала. Онда смо се вратиле на клупу где су две шољице кафе чекале на нас, на послужавнику. Пиле смо кафу и ћутале. Тамо, с друге стране пруге, видело се брдо и чули су се звуци различитих птица. Неко посвети читав живот томе да разликује звукове свих могућих птица, помислила сам. Неко тачно зна које птице живе у којим шумама. И шта фали таквом животу, баш ништа. Много је боље познавати све птице него све људе. Али коме бих то уопште могла да кажем? И ко би то разумео? Звучало је као да нека птица вришти, а вероватно да није вриштала. Само је нешто говорила некој другој птици, нешто што ми нисмо у стању да разумемо.

Време нам је прошло тако, у ћутању и разгледању брда. Ако се изоставе птице, ту, на тој станици, владала је нествама тишина.

– Сад ће ваш воз, за пет минута – рече железничар.

Погледах поново у Споменку. Изгледала је изнурено и скрхано. Њена модрица изнад ока сада је била већ прилично велика и добијала је љубичасту боју.

– Питам се шта ли раде деца – рече она, као да није ни чула скретничара.

Затим је заћутала. Ускоро је стигао воз, скретничар је обавио све као и прошли пут, погледујући повремено у нас две, али ми смо и даље седеле на клупи, не померајући се. Споменка је и даље држала у рукама своју шољицу кафе. Осећала сам како ме све више пече и сврби између ногу. Желела сам да се окупам, да обучем чист веш, да легнем у чист кревет. Море је било ту, одмах иза тунела, али се мирис мора с ове стране брда није осећао. Као да мора није ни било. Као да није ни постојало.

– А када иде воз у супротном правцу? – упитах скретничара када се поново вратио до кућице.

Било је нечег веома професионалног у њему, то се морало признати. Озбиљно је погледао у једну књижицу, као да га баш никакво питање и никакво понашање не може изненадити и мирно одговорио:

– За четрдесет пет минута можете бити у возу за назад. Обично је полупразан овај јутарњи, нећете имати проблема да нађете места.

Када је дошло време, подигао је наше кофере и помогао нам да пређемо оба колосека и одемо са оне стране да сачекамо свој воз. Онда је убацио кофере у воз, додао нам руку да уђемо, у једном скоку изашао назад на станицу, махнуо нам и тек онда дунуо у пиштаљку. Воз је заклопарао, затресао се и кренуо.

Ако буде среће, помислила сам, биће још дан кад будемо поново пролазиле поред каменолома. Много више од мора, желела сам да видим брдо које распорено на пола стоји крај пруге и посматра возове.

СНЕГ

Тог јутра поштар је донео писмо, у плавој коверти. Знали смо да је од тетке. Само је тетка слала плаве коверте, које је узимала у Општини, тамо где је радила. Осим од тетке, плаве коверте су стизале још једино од суда. А ми смо били поштен свет и од суда нам није стизало ништа. Изузев једном, када је стигло нешто за тату. Нико ми није рекао шта је то било, али видела сам како је мама извадила марамицу из рукава и два пута дунула у њу, вратила је у рукав, уздахнула, искључила ринглу, оставила ручак тек напола скуван и отишла у собу да легне. Рекла је да има мигрну и да морам да будем тиха.

Тетка је писала у писму да не може да дође код нас за Нову годину јер јој је угинуо њен стари рођи кокер шпанијел и тужна је. Написала је да не жели да нам квари провод. Баш тако, тим речима. Ја сам помислила да нам је већ покварила провод тиме што неће да дође. Јер, знало се да тетка увек долази код нас за Нову годину, а пса оставља на чување жени из суседне куће. Тетка је била дубоко уверена да пси нису срећни у становима и да морају да имају своје двориште, своју кућицу и свој травњак. Никад нисмо успели да је убедимо да нам за Нову годину доведе и кокера.

Кад је долазила код нас, тетка је увек првог јануара правила принцес крофне. Док бих се ја пробудила, колачи су већ били на столу, а ако бих устала заиста рано, затекла бих је како пресеца крофне на пола и пуни их оним фантастичним жутим кремом.

Проблем с колачима које су правиле мама и тетка је био у томе што најчешће нису могли одмах да се једу. Увек је нешто морало да се чека. Или да се смекша или да се стегне или да се охлади или да дођу неки гости. У почетку све обећава, столови су пуни чинијица у којима се нешто мути, упрљане су све кутлаче и све вангле, пуши се из рерне и сви забринуто трче да виде да коре нису прегореле, да се тесто није спустило. У почетку увек изгледа као да само што није наступило велико славље. Али онда они поређају колаче на стаклену тацну, поспу по њима шећер у праху и сместе тацну у витрину, на највишу полицу. И онда морамо да чекамо.

Стрпљење се учило тако што се чекало да дође прави моменат за једење колача.

И тако је стигао тридесет први децембар, девети у мом животу, а први без тетке. Јелка је, као и обично, стајала у углу собе, сва окићена и бљештава. Тата и мама су се читаво поподне спремали за дочек. У кући је мирисало на борове иглице, на очеву лимунасту и слаткасту колоњску воду, на мамин пудер с прахом од свиле, који би увек мало остајао за њом на тоалетном сточићу. Мама је испробавала хаљине и углавном јој се није свиђало како јој стоје. Тата је мислио да су све веома добре, само нек већ једном одлучи. Седео је онако у оделу и без ципела, с новим црним чарапама на ногама, збијајући шале на мајчин рачун, што није наилазило на одобравање. Трудио се да се не погужва још пре поласка, тако да се није ни наслањао, нити је прекрштао ноге. Седео је у сличној пози у којој су обично седеле моје лутке, правих леђа и помало растављених ногу. На наслону кауча су, као неке успаване змије, лежале све његове свечане кравате. Чекао је да мама донесе одлуку о хаљини, па да он своју кравату прилагоди њој. Њих двоје су увек волели да буду у тону.

Око пола осам те вечери стигла је Маша. Она је живела у стану преко пута нашег. Била је већ велика, имала је пуних шеснаест година и ишла у други разред гимназије. Маши је запало да пази на мене те ноћи, док моји и њени родитељи буду на дочеку. Казала је мојој мами да ће ускоро да стигне и Лидија, Машина најбоља другарица. Машу сам знала одувек. Гледала ме је онако како гледате неког малог кудравог пса. Прођете поред њега и чачнете га руком по темену, без имало страха да ће да вас угризе.

Лидију, њену другарицу, знала сам само из виђења. Она и Маша су понекад седеле на Машиној тераси и церекале се. Једна другој су се обраћале речима као што су неопевана лудачо или вештице над вештицама. И онда би им то било јако смешно. Никад их нисам чула да су се посвађале. Кад Машини родитељи нису били код куће, могло се осетити да су пушиле на тераси. Дим је улазио у нашу собу, увек. Сви смо знали да Маша крадом пуши, али мислим да мојој мами то није сметало. И она је пушила. Дугачке Кент цигарете с белим филтером, на коме је остајао њен кармин. Тата је, међутим, пушио цигарете Морава, које су, у оној својој зеленој пљоснатој кутији, с неким невештим цртежом жене са опанцима на ногама, поред маминог Кента увек изгледале као да их је неко грешком донео ту и заборавио код нас нас столу.

После неколико савета које је моја мајка дала Маши, а који су били изречени више због тога што је ваљда мислила да такве савете

треба давати кад си већ у улози у којој је она била, него због истинске родитељске бриге, јер у оно доба скоро да нисмо ни знали за опасност која би могла вребати иоле разумно дете, довољно одрасло да не гура прсте у струју или да не искаче кроз прозор – после, дакле, таквих неколико савета и татине узалудно изречене молбе да му овог пута не претурамо по радном столу – јер тата је био архитекта и његов је сто био извор непресушне забаве и царство свих оловака, фломастера и лењира који су на свету постојали – после те кратке и неопходне процедуре, Кент и Морава су напокон отишли на дочек Нове године, а мене оставили на чување бренду који је у оно време био необично популаран, а звао се Milde Sorte. Девојке су тврдиле да су те цигарете биле веома благе. Скоро да су то биле здраве цигарете, тако се могло закључити из начина на који су их хвалиле.

Читавог дана чекала сам да почне да пада први снег те зиме. На радију су обећали да ће бити снега за Нову годину. На телевизији су обећали такође. И у новинама. Небо је било сиво већ данима, голе гране дрвећа су биле као прелакиране ледом, у ваздуху се могла намирисати права зима, повремено би дунуо и ветар, довољно хладан да вас натера да још мало подигнете крагну. Само снега није било. Сваког часа сам одлазила до прозора и гледала у небо, ишчекујући. Без тетке, без снега, без маме и тате, мислила сам, била би то заиста нека половна Нова година. Али, већ поглед на велику јелку која је скоро стењала под свим оним сјајним куглама и шећерним бомбонама са украсима од папирнатих реса, чинио је да ипак будем срећна. И да чекам.

Маша и Лидија нису много обраћале пажњу на мене. Гледале су телевизију и исмевале скоро све певаче који би се појавили. Гледај ме, гледај ме, вриснула би Маша и скочила на кауч, док јој је у руци био свећњак који је глумио микрофон. Онда би почела да имитира певаче. И да забацује дугу косу коју није имала, и да истура груди, које такође није имала. Ти си хаос, вриштала је њена другарица Лидија и бацала се с фотеље на под. Онда су свирале у дуету на невидљивим гитарама и невидљивим бубњевима, а праве, истинске сузе летеле су им из очију од тога колико су се смејале. Повремено би се уморила од овога, па би се бациле назад у фотеље, палиле Milde Sorte и нудиле једна другу колачима. Ја сам чекала помоћ, чекала сам снег и трудила се да ми се не приспава прерано.

Негде око десет сати, све три смо се помало примириле. Оне у фотељама, а ја на каучу, умотана у ћебе. Маша и Лидија су играле Не љути се, човече, а телевизор је био утишан. Звале су и мене да играм с њима, али било ми је сасвим лепо на оном каучу, а и знала сам да би ме сигурно сваки пут победиле, па ми се није играло.

Одједном, Лидија скочи:

– Време је да скувамо кафу, иначе ћемо све три да заспимо.

– Е да, кафа! Супер ти је идеја! – рече Маша и њих две одјурише у кухињу.

Посматрала сам како шарене сијалице с наше јелке праве вртложне, концентричне кругове на завеси. Час их је било, час их није било. Кад би се појавила, светла су правила нестварну мрежу боја на густим таласима муслина. Што сам више гледала у завесе, капци су ми бивали све тежи. И можда, заправо, пропуштам да видим баш сваки пут кад се сијалице упале? Можда већ и сањам како се шаре претварају у златне сенке које јуре шумом, док за њима остаје само звук прапораца и тихи шум снега који пада с тешких борових грана, окрзнутих санкама у лету.

– Ево кафе! – викну Маша и тргну ме из нечега што је било надомак сна.

– Али ја не смем да пијем кафу.

– Их, не смеш. Ко ће да зна? Ја нећу ником да кажем. Уосталом, ако не попијеш кафу, заспаћеш до поноћи.

И тако сам се извукла из оног дивног, топлог ћебета и устала да попијем кафу с њима. Кафа је била веома слатка и истовремено веома горка. Оне су дувале у кафу да се охлади, па сам тако чинила и ја. Испијале смо је малим, пажљивим гутљајима.

– А шта је са оним доле с првог спрата? – упита Лидија, сада кад смо све три видно живнуле. – Је л' он и даље живи сам?

– Да – одврати Маша – нигде не иде, никог не прима. Затворио се у кућу скроз. Мислим да ни прозоре никад не отвара.

– Је л' имаш његов број телефона? – рече Лидија нешто тишим, уротничким гласом.

– Лидија, нећеш, ваљда? Па ја мислим да се он и не јавља на телефон.

Лидија је скочила на наслон Машине фотеље и нешто је почела убрзано да јој шапуће. Чуло се само како Маша узвикује joooj и ух и не знам, бре. Повремено би обе погледале у мене, као да све

то о чему причају има неке необјашњиве везе са мном. Па би затим наставиле да шапућу.

После неког времена, изгледало је као да су се договориле. Лидија се чинила веома задовољном. Маша је имала помало забринут израз на лицу, али истовремено, видело се да не може да одоли авантури коју су смислиле.

Онда су ми испричале све о том човеку с првог спрата и изнеле свој план.

Лидија је довукла телефон из предсобља. Гајтан се мигољио за њом. Донела је и свешчицу, телефонски именик моје маме, који је увек стајао на нахткасни поред телефона. Све је то ставила на сточић испред нас. Листала је хитро.

– О, п, р, с, ево га! Нашла сам га, Машо, нашла сам га, имамо број!

Обе су се окренуле ка мени и тражиле да поновим шта ћу да кажем.

– Глас мора да ти буде као да си јако мала девојчица, разумеш?

– Аха – климнула сам главом, иако баш и нисам све разумела, али њихово узбуђење је прелазило и на мене, а од оне кафе ми се чинило као да читаво моје тело некако поскакује изнутра и као да је соба наједном сувише тесна за све што смо пожелеле да урадимо.

Било ме је помало страх. Осећала сам како ми подрхтава рука којом сам стезала слушалицу. Звонило је дуго, дуго, и нико се није јављао. Звонило је све док се нешто негде тамо није искључило.

– Ето – рече Маша, као у неком мрачном олакшању – кажем ти да се не јавља на телефон. Лудак.

– Зови опет – рече Лидија, сада већ помало разљућеним гласом – зови све док се не јави, мора једном да се јави!

Очекивала сам да телефон поново звони бесконачно дуго, међутим, овога пута човек се одмах јавио. Чула сам тихо, промукло хало, које скоро да ми је одузело дах.

– Здраво, тата – рекох ја танушним гласом, пратећи Лидијина упутства.

С друге стране везе био је само тајац. Лидија и Маша су држале шаке на устима да не прасну у кикот.

– Тата? – рекох ја опет, јер било је јасно да човек нема намеру да проговори.

Поново неколико тренутака тишине, мало затим кашљуцања, као да неко покушава да дође до сопственог гласа. Онда је тихо казао:

– Девојчице, погрешила си број.

И спустио слушалицу.

И ја сам спустила слушалицу. Маша и Лидија, лица црвених као лампиони, држале су се за образе раширених шака и широм отворених очију, стискале су своје главе, као да ће сваког тренутка почети да вриште.

– Хајде, хајде, зови поново, сад му кажи име – шапутала је Лидија као у неком трансу.

Звонило је дуго. Мислила сам, а можда сам се и надала, да се човек више неће јављати, али он се опет јавио.

– Тата, то сам ја, зар ме не познајеш?

– Ко је то? – упита човек, и могла сам препознати љутњу у његовом гласу.

– Ја сам, тата, Дуња.

– Ко? – упита човек, као да није добро чуо.

– Па ја сам, Дуња, зар ми не познајеш глас?

Лидија ми је гурнула у руку цедуљу на којој је великим словима писало: Тата, зар си ме заборавио?

Пошто је онај човек већ неколико тренутака ћутао, и чуло се само његово убрзано дисање, ја изговорих и ту реченицу.

– Тата, зар си ме заборавио?

Ништа није говорио. Чула сам га како дише и у неком тренутку његово дисање је добило исти ритам којим су се смењивале боје оних светиљки на јелки. Плаво – зелено – жуто – ништа – плаво – зелено – жуто – ништа. Маша и Лидија су махале рукама испред мене што је ваљда требало да значи кажи нешто или чује ли се нешто и ја сам покушала још једном:

– Хало, тата?

Али слушалица се опет тихо спустила, а веза се прекинула.

Сада је већ било прошло једанаест сати и ниједној од нас се није спавало. Погледала сам кроз прозор. Снега још није било.

Поново смо гледале ТВ. Тамо се весеље распламсавало. Сви су подврискивали и скакали у ритму. Питала сам се да ли су и мама и тата негде у неком таквом расположењу. Маша и Лидија су само повремено превртале очима, сада већ без воље да кажу било шта или а икога са екрана исмевају. Тако смо, скоро ћутећи, сачекале поноћ. Њих две су устале и изљубиле се, а онда су пољубиле и мене, свака у по један образ. У минут после поноћи Лидија рече:

– Хајде сад, зови га поново и честитај му Нову годину како смо се договориле.

Само што је то казала, телефон је зазвонио. Све три смо без даха гледале у телефон. Маша се прва прибрала и бојажљиво се јавила. Била је то тетка. Хтела је да чује како смо, јесмо ли добре, да ли смо нешто јеле и да ли нам недостаје. Све смо потврдиле, послале јој пољупце и жеље да се што пре опорави од губитка свог кокера.

– Неће бити лако – рече тетка. – Ти си мала, не можеш ти то да схватиш.

Уздахнула је дубоко, пожелела нам лаку ноћ и рекла да иде да спава.

Њих две су одмах кренуле у наставак акције.

– Не треба ти овај меда, је л' да? – питала је Лидија – Имаш сто тих играчака.

Меда ми је био потребан. Не постоји сувишан меда у животу, али ко би то њима двема сада могао да објасни. Лидија је узела меду, увила га у златну хартију коју је нашла испод јелке и изашла на степениште. Претходно је изула ципеле и ходала је на прстима. Маша и ја смо стајале на вратима и чекале је не дишући. Лидија је била бешумна. За минут је поново била горе, без меде. Тихо смо поново ушле унутра и закључале врата.

Сада је, дакле, био опет ред на мене. Све мање ми се свиђала ова игра. Нисам је разумела и била сам већ јако уморна. Али нипошто им не бих признала све то.

Јавио се одмах, као да је чекао, с руком на телефону. Подигао је слушалицу и ћутао.

– Тата, срећна ти Нова година – рекох ја.

Наставио је да ћути.

– Желим ти да се ожениш и да имаш пуно деце.

Учинило ми се да чујем тихи плач. Нисам била сигурна. Можда је то био само ветар у прозору.

Човек је и даље ћутао, али знала сам да ме слуша. Било је то необјашњиво, али осетила сам да се више не претварам. Или да више не морам да улажем било какав напор у то претварање. Његова ћутња и његово дисање учинили су да ја заиста будем та девојчица. Некако, више нисам осећала да сам ја – ја. Осећала сам да сам мала Дуња. Која је мртва већ годинама. Која је, испричала ми је Маша, заједно са својом мамом, једног летњег дана упала у реку и удавила се. Њихова тела нашли су неколико дана касније, километрима раздвојена једно од другог, надувена, плава. Од свега ми је било најтужније то што је река раздвојила малу Дуњу од њене маме. Прича би имала подношљивији крај да су их негде нашли заједно. Али не. Биле су ужасно далеко једна од друге, заувек.

– Тата, оставила сам ти поклон. Ено га испред врата, отвори и нађи ћеш га.

Сада сам већ била сасвим сигурна да човек плаче. Нисам могла то да слушам. Спустила сам слушалицу. Маша и Лидија су гледале у мене. Ни оне се нису смејале. Није нам се спавало и није нам било смешно.

Отишле смо до предсобља и тихо одшкринуле улазна врата. Ослушкивале смо. Маша и Лидија су повремено и излазиле на степениште, гледале надоле, али ништа се није дешавало, осим што се из многих околних станова могла чути музика и граја.

А онда зачусмо како се откључавају његова врата. Лагана шкрипа шарки. Па онда шуштање оног златног папира. Потом сасвим тихи звук, као да се неко загрцнуо, звук који се најпре претворио у тихи јецај, а онда све гласнији и све разговетнији плач и његови кораци низ степенице, кораци који су више звучали као какво бауљање, јер могле смо чути како са сваким кораком удара о зид или о гелендер. Напокон смо чуле како су треснула врата наше зграде и схватиле да је изашао напоље. Као по команди, све три смо јурнуле назад у стан и стале уз прозор да гледамо.

Виделе смо га тамо доле, направио је још неколико корака. Био је гологлав, обучен само у танку кошуљу заврнутих рукава и панталоне. На ногама су му биле папуче. Питала сам се да ли му је хладно. Држао је мог меду, привијеног на груди са обе руке и ходао, посрћући, као без циља. Било нам је јасно да ће да падне, од хладноће или ко зна чега. Знале смо да неће још дуго остати на ногама. И пао је. Стровалио се на колена, не испуштајући меду. Глава му је затим клонула надоле и дотакла земљу, сиву, ледену, без и једне травке. Тачно испред њега стајала је улична лампа и осветљавала му леђа која су се тресла.

Неколико ствари се догодило у том тренутку, истовремено. Управо у часу кад сам видела да стиже наш аутомобил и да из њега излазе мама и тата и крећу ка оном човеку, запрепашћени призором, почео је да пада снег, напокон, и то у дивним, великим пахуљама. Моја мама се савила ка човеку покушавајући да га ухвати за руку и вероватно с чуђењем приметила да он у рукама држи белог меду.

А мој тата је скинуо капут са себе и огрнуо човека, док му је помагао да се придигне са земље.

Ја сам погледала нагоре, у ваздух препух пахуља, и трудила сам се да не трепћем, јер увек кад пада снег и кад гледате увис нетремице, дође онај тренутак ка вам се чини да не падају пахуље надоле, већ да сте ви полетели право горе, у небо.

Љиљана Дугалић

ЉИЉАНА ДУГАЛИЋ (Инђија, 1959). Збирке приповедака: *Рам* (1995), *Човек из* (2001), *Акт* (2007 – Андрићева награда), *Цртеж на длану* (2009). Пише и поезију и књиге за децу. Живи у Београду.

ПОСЛЕДЊА СТАНИЦА ЈЕСЕЊЕГ ЛИШЋА

Управо је привела крају свој вишемесечни труд, откуцала је последњу реченицу. Узела је откуцане странице, четири пута их, у свежњу, куцнула о сто, равнајући ивице, осећајући тежину преведеног рукописа. Имао је скоро две стотине густо куцаних страна. На радном столу чекала је припремљена справа за бушење страница и поред ње фасцикла за одлагање рукописа. Узимала је по десетак листова, бушила их са две паралелне рупе и спуштала на сто лево од себе. Чинила је то некако одсутно, као да је све време размишљала о нечем другом, а не о тек обављеном послу за који ће по договору са издавачем добити прилично велики хонорар. И од тог хонорара моћи ће поново себе да части новим, савршеним италијанским ципелама, какве је волела да купује и носи.

Заиста, имала је велику колекцију изванредних ципела од сјајне, гипке и савитљиве коже, а приањале су јој уз ногу попут – како се каже – рукавице. Неизмерно је волела да проноси маштовите и оригиналне моделе ципела, па је понеке и сама креирала дајући обућарима нацрте да их ручно израде. Кад год би се нашла у иностранству – а често је путовала, сама, јер је у четрдесет и некој години још увек била неудата – имала је стрпљења да данима, уз обиласке музеја и историјских споменика, посећује и радње са женском обућом, трагајући за оним изузетним паром који ће путовању дати посебан смисао и непоновљив печат.

Наставила је да буши откуцане странице и метална зумба је просто одскакала од стола, испуњена конфетама. Приметила је да се утроба зумбе, личећи на стомак трудне жене, надула од папирнатих кружића и узела је да је испразни, бацајући их у ве-це шољу. Дуги низ година скупљала је те кружиће, спремајући се предано за дочеке Нове године, а онда је схватила да су јој те вечери једноличне, увек у кругу истих људиу чијим животима су се дешавале промене, рађала деца, која су потом полазила у школу, доводила своје момке и девојке да их баш те вечери представе својим родитељима и њој... Њој!

Шта је она била тим људима? Комшиница, колегиница, другарица, познаница...

Није пристајала на шаблоне. Не, она заиста не би могла да се уклопи у брачну свакодневицу овдашњих жена. Више је волела да буде сама. Тако је престала да посећује своје пријатеље и родбину јер, ако већ није желела да живи животом удате жене, домаћице и мајке, зашто би седела у туђој кући у којој се одвијао управо такав живот...

И посветила се превођењу.

Управо слаже преведене Буњинове приче. Буњин, тако пун чежње за прошлим, за неоствареним, за далеким пределима. Потпуно ушавши у његов свет, утонула је у руску зиму, руску степу и меланхолију словенске душе која је остатак свог живота, као у крлетки, проживела у изгнанству...

Када је сложила, повезала и причврстила рукопис и одложила га у пластичну фасциклу, позвала је редакцију и најавила уреднику свој долазак. Његов је глас био оран. Чило јој је одговорио да с нестрпљењем чека њен долазак. Вероватно је пре тога, помислила је спуштајући слушалицу, попио јутарњу кафу са женом, донео из радње хлеб и млеко (новине ће купити на путу ка редакцији), договорио се с њом шта да спреми за ручак, посаветовао је како ће са децом провести време док се он не врати, а потом ће, свакако, отићи заједно у неку кућну посету код пријатеља, кумова или рођака...

А она, овог кишног дана, није могла да одлучи како да се обуче. На крају се определила за панталоне, џемпер, спортске ципеле на шнирање с дебљим ђоном и кабаницу с капуљачом. Неће се одмах враћати кући, шетаће по киши, разгледаће излоге, посетиће неку галерију, попиће кафу у неком кафеу... Да, одлучила је, цео дан ће провести ван куће, чак ће се, ако јој досади киша, мењајући аутобусе, возити градским улицама и тако утрошити дан...

У редакцији су ствари ишле веома добро. Уредник је, као прави сладокусац, одмеравао тежину рукописа на свом длану и отпуховао о-хо-хо, о-хо-хо... Личио јој је на месара који муштерији показује добар комад меса и одмерава колико сочних и масних шницли има у њему...

Разишли су се присно, пријатељски, и договорили следећи сусрет; исплатио јој је хонорар, попили су чашицу жестоког пића и одложили њену посету његовој породици. Када је већ дохватила кваку и отворила врата да изађе, стао је да прича како је примио рукопис о руској књижевној емиграцији у Србији између два светска рата.

– Замисли – узгред је додао – Буњин је из Русије дошао прво до Софије. Ту су га покрали, и он се онда запутио ка Београду. Код нас је провео три дана тражећи стан, и пошто није имао среће ни он, а ни ми, продужио је пут Париза... Просто да човек не зна да ли да жали или да се радује што се није задржао у Београду!

Ушла је у трамвај који је клопарао кружном пругом по старом делу града. У полупразном трамвају путници су се клатили и љуљушкали на седиштима као у чамцима укотвљеним у речним маринама. Трамваји су предвиђени за усамљенике! Да није тако, помислила је, не би по једно седиште било учвршћено за под трамваја. И сваки путник укоченог врата нетремице гледа кроз прозор. Трамвај се зауставља на својим редовним станицама, ретки путници улазе, а они који седе не одвраћају поглед од прозора. Некако, изгледа, као да се свесно заклањају од те мокре, окисле и прокисле туђе самоће...

Изишла је на булевару и на истој станици ушла у аутобус који је поред фудбалског стадиона и најстаријег градског гробља возио до саме периферије и, да ли случајно, најудаљенијег и истовремено најновијег градског гробља. Својевремено, прочитала је у новинама чланак о гробовима Н. Н. лица, као да је то скрајнуто гробље и направљено због безимених, оних које нико у овом граду не познаје и које нема ко да жали...

Није могла дуго да издржи возећи се у том аутобусу. Аутобус је, упркос киши, био крцат. Људи су се, не мареће много за друге, гњечили у својим кишним мантилима, јакнама, капутима, сви некако посебно концентрисани да искисле букете цвећа са потпуно мокрим целофаном не пригњече и не поломе струкове, или да не отресу прецвале латице. Упркос труду, по патосу аутобуса мешале су се угажене латице ружа свих боја, љиљана, каранфила, шафрана, шлајера, хризантема, гладиола... У аутобусу је мирисало на мемлу, на труло биље и осушене латице... Напустила је аутобус код фудбалског стадиона и прешла на другу страну коловоза, чекајући превоз којим ће се вратити ка центру. На станици се тискала група дечака. По свој прилици, враћали су се са тренинга и у жамору, пребацивши спортске торбе преко развијених рамена, препричавали одличне потезе изведене на терену током утакмице... Око њих се ширио мирис ознојеног, младог тела помешан с мирисом устајалих знојавих чарапа који је испаравао из лабаво ушнираних патика. Следећим аутобусом је проминула поред ботаничке баште и на семафору, мимо станице, замолила возача да јој отвори врата. Спустила се улицом до гвоздене капије која се у вечерњим сатима закључавала и затварала приступ ботаничкој башти, а баштован настањен у срцу баште остајао је унутра закључан као у резервату. Панчићева оморика, јасика, бор, патуљаста јела... Ходала је ботаничком баштом као каквом митском шумом, очекујући да сваког трена може набасати на нека чудесна бића, Ивицу и Марицу, или на Црвенкапу, ловца, баку и вука, патуљка... У сусрет јој је трчао мали здепасти теријер, њушке као у човека с густом, неуредном брадом и ситним очима. Махао је репом, без сумње навикнут на доласке непознатих људи, потпуно отупљених инстиката пса чуваркуће. Покајала се што га је помиловала по мокром крзну. Упркос радости штенета, куче је било старо и олињало...

Пре него што ће за собом затворити врата ботаничке баште, руком је прошла кроз влажну траву, а потом откинула лист са жбунасте папрати и отрла длаке са свог длана, али јој то није било довољно па се гадљиво вратила до стабла обраслог маховином, одвалила комад маховине и њоме, као сапуном, очистила руке.

Наставила је да хода стрмом улицом навише. Недалеко од ботаничке баште, ако се нешто у међувремену није променило, требало је да постоји мали кафе с уређеном баштом у којој је лети свирала музика, најчешће две акустичне гитаре и женски вокал. У ушима су јој треперили звуци *Autumns leaves*...

У кафеу су седели људи из суседства, обучени лако, изгужвани, неуредни. Свакако, сишли су у кафе да попију пиће: и њима је досадило седење у кући и гледање кроз прозор. У кафеу се играо преферанс, читале су се новине, решавале укрштене речи. И слушало Јесење лишће с касетофона. Упутила се ка тоалету да опере руке. Вратила се до слободног стола и од младића за шанком наручила дуплу кафу без шећера. Можда је било пет сати по подне када је ушла у аутобус који вози на потпуно другу страну града. Била је већ сасвим уморна и није себи могла да објасни зашто одмах из кафеа није пошла кући, већ је ушла у аутобус у којем су сва места за седење била заузета. Киша је престала да пада, небо се лагано разведравало и светлост летњег поднева се указивала. Меланхолија с којом је напустила свој стан и провела тих неколико сати као да је почела да чили и она је, ушавши на задња врата, застала на платформи окренута лицем према унутрашњости возила, погледом је пратила кретање путника, уласке и изласке. Одбројавала је станице на којима се аутобус заустављао. На станици испред биоскопа

затекло се највише путника. Очигледно, управо је била завршена филмска пројекција започета у три поподне, и они који су се можда у биоскопу и сакрили од кише, сада су суви изишли напоље у намери да наставе пут ка својим кућама. Међу људима различите старости, истицао се постарији пар. Он је помогао жени поред себе да уђе у аутобус, обухватајући је око струка и придижући је, док се снажно, скоро грчевито хватала за држаче аутобуса и пресавијајући се у струку, старачки пењала уз степенице. Када је био уверен да је сигурна на својим ногама, и он се попео за њом. Угледавши их тако изборане, немоћне и старе, људи што су седели на седиштима једно поред другог устали су и уступили им места. Она је села до прозора, а он до ње. Наслонили су се на наслон седишта, али су им окоштала и повијена леђа, као корњачин оклоп, остала неисправљена и крива. И више нико на њих није обраћао пажњу, до тренутка када је старац подигао леву руку и пребацио је бакици преко рамена. Његов је врат просто плутао у широком оковратнику а лопатичне кости су му стрчале испод сакоа. Сако је био за два броја већи и он га је, за ову прилику, можда, позајмио од некога, или га је добио од свог крупнијег сина. Седа и проређена коса му је била подшишана високо, тако да су се накострешени праменови неукротиво издвајали, као да чешаљ данима није прешао преко њих. Њена је коса, такође, била седа, али су локне наговештавале да је сама косу увила на крупне виклере, или да је код невештог фризера направила фризуру... Онда се он сагао до њеног уха и нешто јој шапутао. Она се закикотала као девојчица и погнула главу ка његовим грудима, а он јој пољубио врат претходно руком склонивши мараму везану око њега. Упутила му је осмех пун топлине и он је још једном, овај пут повукавши је ка себи, пољубио у слепоочницу. Зането га је погледала и онда, уљуљкана том нежношћу, померила се на седишту телом ближе њему и окренула главу ка прозору. Њихали су се лево-десно, и њој, жени с платформе, која је цео тај дан и готово цео свој живот проживела сама са својим неупоредивим кожним ципелама, изгледало је да се њишу у ритму неке лагане мелодије, као да плешу. А када се аутобус сасвим приближио последњој станици, и када су из њега изишли готово сви путници, њих двоје су се љубили ситним, цмоктавим пољупцима, због којих су поцупкивали на седиштима. На последњој станици стрпљиво су сачекали да се аутобус потпуно умири и возач искључи мотор. Подижући се, старац није испуштао њену руку и својом десницом је водио као да је пропушта на подијум за плес. Када је старица првим кораком у својим разгаженим ципелама с ортопедском штиклом ступила на степеник аутобуса, он ју је ухватио испод мишки и помогао јој да сиђе, као да је дете које тек учи да хода. Онда се и он спустио, стао с њене леве стране, наместио свој два броја већи сако и одмакнуо од тела у лук савијену руку да је могла да се прихвати. Лаганим кораком су се упутили ка згради, свој у шуми и цвећу, пред којом је било много људи њиховог хода и њиховог изгледа.

– Госпођо, ово вам је последња станица – пренуо ју је возач аутобуса громким гласом... А она је управо размишљала како је веома, веома жуљају ципеле на ногама, и како ће се, чим стигне кући, изути, а у понедељак ће рано, чим устане, ићи да купи друге.

Стана Динић Скочајић

СТАНА ДИНИЋ СКОЧАЈИЋ (Струмица, 1951). Песникиња и приповедач. Уредница Књижевног програма у Нишком културном центру. Објављене збирке приповедака: *Гладна тама* (1996), *Мртви смо озбиљни* (2001), *Ту си, птичице* (2004). Живи у Нишу.

ПОЗДРАВ

Уважени господине судијо,

Ми смо каменоресци. Отац ми је резао камен. Ја сам резао камен. Син ми реже камен. На камену се рађамо, куће од камена ређамо, деца нам се у каменом блату играју.

Тако ми је и кћер одрастала. Прву погачу умесила је од мермерног, а не од пшеничног брашна. Док је њена мајка у кући пекла славски колач, Јелка је у дворишту, испод тестере за камен, хватала муљ стрљан са великих резаних громада и на свом блатном колачу правила винову лозу, грожђе и голубове.

Тестера се на нашем каменом имању чула од ране зоре до касно у ноћ. Деца су се успављивала уз њено стругање, а мајчине успаванке тонуле су у камени муљ, изједене и стрљане оном буком. Говор камена надјачавао је све звуке. За синове нисам бринуо, али моја кћер, љупки љиљан, расла је не познајући цвркут птица ни шуштање лишћа. Ако би кад и умукла тестера, свеједно је тишину разбијао резак удар клесања и још рескији цилик стругања мермера. Као сасвим мало дете, Јелка је дуго оклевала да проговори. Чему? Па ни наши гласови се нису могли чути, а где би се са толиком буком понео дечји гласић. На срећу – камен је проговорио. Јелка је почела да црта. На комадима мемера зацвркутале су птице, олистало је лишће и процветало цвеће. Крилати коњи пропињали су се на њеним цртежима и њиштали, а ја сам осетио да ће моја кћи окаменити сваку своју мисао, ма како танана та мисао била. Најпре само игра, камен је полако постајао и Јелкино занимање, а сада видим и – судбина. Своје жеље, као већ стасала девојка, урезивала је у камен, уместо да их казује мајци или врсницама. Девојке су се, у селу, удавале, а она се за камен везивала. Њене су друге рађале дечицу, а она је своју каменила на плочама. У неко доба, као средњошколка, почела је да, за радионицу, украшава надгробне плоче умрлих девојака, момака и деце. Сва туга околних села и градова утицала је у њено срце и кроз њене веште руке цедила се и разастирала по мермерним плочама. Из великог града, у коме је учила високе школе, долазила нам је о празницима, једнако ћутљива и блага какву смо је тамо и отправили. Средња школа и академија промениле су само њене хаљине. Све друго остаде на њој и у њој исто. Чак и оно познато нам, ћутљиво одбијање разговора о Динку, момку из суседног села. Само је једном Јелка, још као студент, на мајчино запиткивање – виђа ли га тамо – више за себе, одговорила очајна:

– Шта ће њему моја лоза и голубови, мајко, кад он на столу нема славскога колача?

На шта јој мајка скрушено одврати:

– Он је тебе још дететом изабрао и загледао се у твоје украсе и слике. Ја ти њега никад нисам бранила, а ни он своје није слушао. Ако овде није ишло, па ваљда сте тамо, у том белом свету, бар ви млади били сви једнаки. Тебе је отац зачарао и браћа, што су у стругари вазда само историју приповедали. Заборави историју. То је за мушке. Ти гледај како ћеш пород оставити, да ми и твоје дете потрчи по дворишту.

– И камен је за мушке, мајко. А ја камен режем.

Толико беше разговора с њом. А мени и то мало речи леже на срце и понесох се Јелком једнако као својим синовима. Наћи ће она себи у белом свету мужа. Нису Дујмићи једини створили сина. Широк је и васколики овај свет. Удаћеш се кћери.

Али године навалише на моје надање. Кратко ме, кратко варала слава моје кћери, вајарке, познате у целој држави… Но ускоро ми, као оцу, постаде сасвим јасно да је то, та слава, све што од Јелке имамо. И она од свог живота.

А онда крену Нови рат.

Поштовани Суде,

Кад нам је најстарији брат погинуо, на самом почетку рата, Јелка се вратила кући, срезала му споменик и рекла да никуд са имања неће одлазити.

Ратовало се и гинуло. Наша кућа и радионица (претворене у кухињу и болницу) примале су гладне и рањене. А било их је и једних и других. Сестра је у свему помагала, радећи истовремено и споменике за погинуле. Само што на надгробним плочама није више било њених украса. Једва је стизала да именује мртве, једнако су пристизали нови.

Села се поделила баш као што се и држава разделила: Њихова села у њиховој војсци, наша у нашој. Дојучерашње комшије – пуцали су људи једни у друге. Ни жене ни нејач нису били поштеђени. Рат је измешао и смуљао све.

Кад њихова војска навали, напустисмо село. Отац, мајка, жена ми и чељад – оставише кућу и имање. Само Јелка остаде. Зашто – не знам.

На вест о сестриној смрти, заклео сам се мајци да ћу пронаћи оскрнавитеља нашег имена и Јелкине части. Онда сам пожурио, чим су то ратни услови дозволили, и кроз страже њених убица, провукао се да бих за сестру учинио бар оно што је она чинила за сваког покојника. Усправио сам једну од оних белих мермерних плоча (каквих је у нашем дворишту било на десетине) изнад сестрине хумке. Била је ноћ. Знао сам да све друго препуштам њој. Зато нисам ни именовао надгробну плочу. Нико од нас (ни отац, ни покојни брат ни ја) није знао то боље од ње да уради.

Судијо,

Мушки мисле, док ратују, само на рат. Ми жене увек мислимо на све. Знала сам ја да ће доћи дан да се живи погледају у очи. Тај дан је увек долазио. Ја у вашој држави никад не бих остала да ми се кћер још пре рата не удаде за вашега. А кад сам ту, хоћу да ми Суд ваш, какав је да је, бар приведе оне у којима је кривица за смрт мога сина. Хоћу да их у очи погледам.

Мој Динко је волео њихову Јелку. Ми смо били против. Зато он после није хтео да живи са нама, кад смо оно морали да се уселимо у њихову кућу. Нисмо им је ми отели, сине, говорила сам, војска нам је одредила. Све наше и многе њине зграде прогута ватра, разорише бомбе и рат сам. Њихова кућа, камена кула, једина остаде. Ватра је само лизну, рат је тек окрзну… Па кад већ никог у њој не беше… некуд смо се морали да склонимо. Војска је прошла и отишла, ти ниси био са њима, сине. А остало, што је било – било је. Био је рат. Кад смо дошли, ми смо Јелку затекли у њиховом (родитељском) дворишту. Какву – није за причу, судијо. И ја сам мајка женског детета. Није ми било лако. Али, сахранили смо је и то по њиховом реду. Динко је све њихово знао и то оцу, мужу мом, није било право, али је ућутао. Попа јој нисмо могли довести, наши нам то никад не би опростили. Њен је брат, одмах, током ноћи, крадом поставио камен изнад њеног гроба. Ја сам га лично својим очима видела, ал' му се нисам хтела јавити. Нека га, мислила сам, сестра му је… Али никоме никада, до сада овде, судијо, нисам рекла, да је мој Динко пред тим каменом ноћима клечао и копнео. Ћутала сам и пред њим о томе. Само сам му једном рекла (кад је пролазио крај ограде, јер он је живео – ко би га знао где, с нама више није хтео) – Динко, и њихова је војска твојој сестри могла исто да учини. А он ми одврати љут – Али није мајко! Њихов човек моју сестру хлебом храни, у свом граду, и ноћу је привија у постељи, децу рађају и не питају се који су, него се воле. Он је воли мајко и никаква војска их не гони.

То је било последње што сам од његових речи чула. Једног јутра нашли смо га (крај оног камена) окрвављена чела… И на камену је било његове крви… Тад спазих и онај запис: неко је некако урезао неко писмо на плочу, за само једну ноћ… Тога није било ни са једне стране камена. Ја сам лично надгледала хумку.

Судијо, они су каменоресци… Не знам како, али знам ко је то могао да учини. Отац је већ био стар, али брат Јелкин је био млад и окретан момак, како га и сада овде гледате. Зашто ми је убио сина?

Знам да ми ово нећете уважити, али мој муж је фотографисао плочу. Читај, судијо са слике! Читај наглас нека сви чују."У левом оку негујем цвет, кад крене пролеће, да ти пошаљем поздрав. Толико смем.

Нећу да те препадам. Ти мислиш да ме више нема… Ви сте ту – ја више нисам. Јесам. Али овако. А тешко је бити присутан, а не оставити знак.

Р.8– Проверићу ти тајну овог писма: пишем ти трном изниклим из моје десне руке. ТЕХНИКА ГРЕБАЊА МЕРМЕРА. То сам одабрала. Кад прочиташ, боље да ти се учини да сањаш, него да ме стварно усањаш.

То сам ја, не плаши се."

Судијо, Госпе ми, овако је било, осећам, мајка сам, не морам ја све видети па знати: Они су вешти. Не руком, оком би, чини ми се сваки од њих и својом мишљу, могао ово исклесати. А да их нико не види и не чује да то раде. Мој Динко је живео, рекла сам већ – негде. У камену кућу своје несуђене, коју смо ми ето, населили, никад није ушао. Али сваке би ноћи, кад закључамо капију и погасимо светла, мој син прескакао ограду и улазио у њено двориште, да стане, јадан пред онај камен изнад њене хумке. Пред зору, биће, угледао је то писмо на плочи, обезнанио се и пао на оштру мермерну ивицу. Сахранили смо га поред ње и прешли на вашу страну, да чувамо једино што нам још остаде – кћер јединицу, која већ рађа вашу децу.

Весна Капор

ВЕСНА КАПОР (Невесиње, 1959). Филолошки факултет завршила у Београду. Уредница културног програма у СКЦ-у. Објавила роман *Три самоће* (СКЗ, 2010) и збирку приповедака *По сећању се хода као по месечини* (2014 – награда „Милош Црњански“). Живи у Београду.

СВ(Ј)ЕТЛОСТ ИЛИ СКЛАПАЊЕ ПРИЧЕ ОД ТРЕНУТКА

Писац

Ђурђин омиљени писац, из џепа летње кошуље који скоро више нико не користи, вади свој пртљаг. Мали црни чешаљ и оловку. Такве су користили наши очеви научени да буду увек у приправности, да се уљуде. Шездесетих кад је талас оптимизма преплављивао свет и свима се чинило да је могуће досећи комад месеца, само ако је жеља довољно челична. Комад хлеба премазан машћу, заправо, био је тај комад Месеца. И њихови очеви, пре њих, у сукненим оделима кротили су своје штркљасте бркове и дивље раздељеке, у питомости између грађанског учипканог реда и бујности фолклора, истим таквим малим грабуљама.

Кошуља му је раскопчана скоро целом дужином. Изгледа као друмски шармер, који се у последњем тренутку задесио на прекоокеанском туристичком броду. Доња вилица нешто истурена са усном у заводљивој спремности да се допадне.

Ђурђино колено беласа се испод стола. Магнет за његов длан. Мрежа линија орошена је знојем. Осушио би га радо додиром. Ипак, само прелази прстима преко дланова. Кожа на колену је затегнута. Сјајна. Мали ожиљак на њему као засечена латица цвета, мирише.

Откопчана дугмад на кошуљи показују његово дисање. Плитко, јако. И цео тепих мачоизма. Да нисам његов острашћени читалац презрела бих га, циберчина! Мисли она. Уместо тога, шапуће му на уво, приближавајући усне толико близу да му ваздух њених речи шкакљи кожу. Од свега он чује само, шшшшшшу... Шуморење. И случајно покреће колено ка њеном. Какво одмориште за нервозан длан! Међутим, у кратком судару страсних струја које их носе, он каже, извини. Онда потпуно упослен мислима, вади из оног истог џепа комад белог папира и, савијајући шаку изнад њега, крије мисли. Задржава ову ноћ, као тренутак у коферу непотребних, али важних сећања. Чини вечним, мрак који напољу гута лампионе у облику смајлија.

Док песник, чији су таоци и пријатељи, високим пискавим гласом и растегљивим акцентом, чати свој удес, он се окреће и каже: „Кад ћеш ми показати сисе?"

„Довољно еротично је то што ти показујеш своје", шумори Ђурђино непце. И прљи му ушну шкољку њен дах.

Он је поново концентрисан на колено. Чини му се да такву мекоту ретко шта поседује. Сјајна мрежа пора. Заобљена, у луку очекивања. И тај ожиљак као залепљен чипкасти бод једва приметан. Дискретно исплетен, различитом текстуром, тек да замагли поглед.

Данко

Молим те почеши ми кољено. Лијево. Нешто ме жуља." Ђурђа покреће руку и прстима гребе ваздух док јој длан почива на сивој пицами разапетој на ожиљку којим почиње празнина ногавице. Под притиском длана Данку се чини да још има целу ногу. И некако, кад год чује Ђурђин глас чудно га замравиња у левом колену. Устајали болнички ваздух се расече на кришке свежине, као кад под ножем пукне зрела диња. Он осети како се разбијају мучни мириси болести нарасли ходницима као гуке, чим превали подне и Ђурђа се закашље у довратку.

Понекад је моли да прислони образ уз његов. Да осети мекоту. Чини му се да је сва бела. И прозрачна. Мада, по томе како одсечно и бучно корача, може се помислити и да је какав наредник који ће сваког часа постројити убога, растргана телеса у строј.

Ђурђин брат је најтежи рањеник у последњих пола године. Сваки дан лекари су спремни да му напишу умрлицу. Међутим, он им заварава траг и дише.

Сви покретни рањеници, са свих пет спратова врте се око њега. Оне који смену дана и ноћи прате само на комаду плафона изнад себе, теше његовим случајем. Оне који су свесни.

Њихов живот простире се болничким ходницима. Унутар болнице свет не постоји. Бројчаник часовника се веша за време одређено за терапију, време посете и операција. Језик се лепи за непца у комад немости, од температуре, од страха, од лекова, од изненадних крварења.

Данко тада пева.

Дечје песмице на немачком, ојкаче научене у посетама Вишеграду, севдалинке спаковане у сећања са радио-станица путујући у Босну на распустима, изворне српске песме… Било је важно само да мелодија надјача бол и немоћ. Глас му је дубок као и црнило у очима. Пева дубином невиђеног света. Размичу се болнички устајали мириси, развлаче тренуци као мрежа светличастих зрака, подсећајући на живот изван спратова на којима се муче њихова тела склоњена од погледа. Отварају се и онима са најјачим боловима прозори света у коме су живели другачије. Као да постоје у две вечности, истовремено. Болница, са неразређеним мирисима свих њихових излучевина, отпад на коме су остајали њихови делови, постајала је тада само маргинална тачка неодређености, док су хватали своја лица и тела у пробуђеним сећањима. Покретна. Цела.

Данко пева. Бањалуко и сва твоја села. Never more, never more. Једна мала, пјегава плава. Да ми је бити морски пас. Црвен фесић, нано. Грло моје ко тамбура јеца. Верујем, не верујем.

Данко пева.

Онда се из колица пребацује у кревет. И у комаду свога мрака онемљено држи отворене очи, цртајући свет каквим га је памтио.

Ђурђа се понекад прикраде. Пита.

„Волиш ли све ове пјесме?"

„Знам их", одговара Данко.

„Зашто те је мајка пустила из Хамбурга у Рат?"

„Зашто је вас ваша задржала у Рату?"

Цеде тако речи, теше се једно другим. Верујући да другачије није могло.

У дане посете Ђурђином брату каче се за ране, знани и незнани. Клима не ради. Врућина се сакупља као вуна. Некад му се чини да су му уста пуна туђе језе и зноја. Из неког чудног разлога, као да долазе на поклоњење, чини се да сви који су познавали Ђурђу, њиховог оца, мајку, њега… или чули за њих, стоје у мучном реду посетилаца од три до пет. Узимају им кисеоник, доносе веру. Из њих се претаче снага, од које данонoћно седе поред кревета. Он никад није сам.

„Ти си Баки, светац", каже Данко. „Не једеш, не пијеш. А живиш."

У њему живи Бог , понекад мисли Ђурђа. Скупио се и одмара.

Кад лекар каже: условно жив, они чују: жив. Кад каже: шансе су му десет посто да преживи, они чују: шансе. И тако редом.

Данко, каже: „Нисмо ми болесници, ми смо рањеници. Имамо мањка дијелова, али од тога се не умире. Здрави смо."

И поклапа очи капцима.

Њему нико не долази. Понекад воли гужву у боксу Ђурђиног брата, понекад се у то време склупча, покрије преко главе и ћути. Ђурђа га ухвати за руку без снаге и прстом шара по длану. Не помери се. Речи се заглаве између њих као реза између света споља и унутра. Сврби га, тада, неподношљиво, лева нога. Затрпана камењем на обали далеког језера. Листом струје трнци све до прстију. И рука креће да је смири.

„Кад неко буде прекопавао обалу, Баки, и нађе пола руке и ноге, помислиће да су какве мошти. И ето ме, Свети Данко." Смех му као кроз камену прашину, сипко, излази из грла. Свети Данко.Понавља.

Ђурђа их гледа. Од делова који им недостају, могао би се направити још један човек. Био би савршен, можда. Или потпуно наказан. Савршено наказан, мисли.

Писац

И кад си овде ти си тамо. И кад си тамо, заправо си овде. Ђурђа и Писац упаковани у логореичност песникових, изненада, загрцнутих очију, путују. Пред пишчевим очима облаци светле као снег сабијен у сметове. Авион којим бежи из кланице, авион у коме над земљом бар пола путника сања да се никад не врати на место полетања, у пишчевим очима није ништа до анђео. Отићи из земље у којој је Бог био бол, чинило му се потпуно исправним. Није желео да остане. Да учествује. Да страхује. Желео је само да оде. Да заборави да има рођаке на свим странама где се грч страха и беса мешају. Где се губи људско лице. Писмо старог песника, емигранта из минуле епохе, затегло се у његовим рукама као светлећи конопац, као кад се споје катода и анода и варничење у вашим рукама постане само ваша ствар. Ваша муњевита светлосна моћ.

Кад светлост распе се врх брда и честара бићеш далеко изнад свих зала.

Остаће само одблесци, сене и никад нећеш мислити на мене.

Песников глас и даље трепери, сад се већ чини да вече нема крај.

Везани стих умро је у колицима мегамаркета. Спакован у опцију драфт, чека команду за спе(а)мовање. Једина светлост која опседа младе песнике: светлост је новог. Значи: светлост мегалополиса. Његове закучинасте одаје и пренасељени квартови. Трговински центри у којима се лебди у божанским светлосним натписима нових држава, нових домовина: Levis, Mark and Spenser, Samsung, Beneton... Завичај је новчаник препун картица. Никаква слаткаста сећања на врхове брда и честара. Песник то не жели да зна. Или не жели да пристане на ћутање.

Ђурђа и Писац зналачки слушају Песника. Знају дијагнозу: Није прешао праг века у чијем су календару.

„Као ранохришћани; тако сад изгледамо у овом белом развученом простору. Катакомба у којој се проповеда тајна", шумори Ђурђа у Пишчево уво.

На реч тајна, Писац спушта длан на њено колено. Ипак. Мало око ожиљка подсећа га на белу светлост јутра испод једног моста. И зелене воде чије су очи односиле неуке, неопрезне и слабе. Спуштао би се литицама врелим од подневног сунца, кришом. Бацао облутке, отварао мале очи њеном хладном, бесном и привлачном лицу. Једног лета размицао је њена бедра, урањао шаке до дна њених дамара, зарањао у мрак вртлога. Још, и још, и још. Сад га око размреженог ожиљка на Ђурђином колену гледа као бели камен изрођен из речне хировите нутрине; један који је држао у руци, сваки пут, прелећући земаљску куглу. Округао и леп, баш као обло колено са нежним белим нитима, скоро невидљивим, које се шире из једне тачке. На Ђурђином колену отвара се пенушави вир испод моста, оно је паучинасти камен који стеже док на обали дрхти од хладноће. Од страха. Од неописиве силе припадања. Обали. Реци. Бабиним причама.

Ђурђа осећа да јој се мути пред очима.

„Никад се нисам купала у тој реци. О којој пишеш. Само сам је гледала. Са моста бацала сенку. Страшна вода."

Он прави прстима лагане шаре по њеном колену. Као таласе. Тако у њој пени, као снажна вода кад се расипа терана хујањем земље из планинских дубина.

„Сви су умрли док сам био преко. Никога више немам. Поред те реке. Све се преместило у приче."

Њихов заједнички пријатељ још увек запева, тужно за горским сећањима и привиђењима. Не прекидају га. Знају да такву проповед, можда, више никада неће имати. У новом веку није пожељан пртљаг из купеа који миришу на сентименталност.

Данко

Сањао сам да летим", сигурно ћу прогледати. Ђурђа му брише лице, лагано скупља зној после грозничавог сна. Заиста, Данко гледа право и истраживачки док прича. Помера очи, сенке трепавица чине да му поглед изгледа продорно. Нежно. Забринуто. Како год затегне срце или воља, Данкове очи исто то чине. Велике, црне, топле. На белим образима, усне и осмех Казанове. Господе, тај Данко би могао бити Глумац. Али Данко седи у инвалидским колицима.

Како је могла та мајка, како је могла, мисли Ђурђа.

„Знаш, има у том Вишеграду, има један шљивик нако, понад моста, одмах. Кад се попнеш на брдо изнад као да си освојио свијет. Та косина, та присојна страна брда. То је моје", оглашава се Данко.

Ђурђа више не пита ништа.

„Био је јули. Били смо на том језеру. Свјетлост се развлачила дању као паучина. Идем, а као да лебдим. Вуче ме корак. Као да ме подиже само сунце. Мислим: овдје, вала, станују и виле. И Бог. Мало људи је видјело то горско око. Тако, кажем ти и ноћу као да те звијезде подижу. Помислиш: овдје бих могао остати читав живот. Нема га коме се то не учини. Е, чим прогледам идемо тамо. Све вас водим."

„Ма ђе нас болан водиш? Ко ће ти одавде жив претећи, кукавче?"

„Сви, сви ћемо претећи."

„Данко приповиједа ко старац Милија."

„Јок него као Хомер."

Витлају речи кроз запарину летњег поподнева што се развлачи у бескрај.

Ђурђин брат немо посматра једино што може из лежећег положаја, део ходника и пулт са лековима. Ослушкује и кораке. Собу и плафон проучио је до последње тачке. Осећа да је Ђурђа радост за Данка.

„Ово је неправда Дане. Имам и руке и ноге и очи, а не могу нигдје", отвара своје суво грло.

„Да се мијењамо?"

И смијех једва чујан излази из њих.

Кад бих могао ставити длан на Ђурђино кољено, мисли Данко. Кад бих могао... можда бих прогледао.

„Данко, ја не видим", дубоким гласом цепа врелину спарне болничке собе покушавајући да одржи расположење гласова по којима је замислио лица. Осмех глумца на чијим очима сија залазеће сунце равнице осликане у комаду прозора иза његових леђа, глумца који ће трагични део своје приче заиста одживети, чини немогућим и неподношљивим причу о његовој тами. Млечнобела светлост сипа са њега, још кад покрене очи, сви зажмуте.

„Данко, ти видиш најјасније", каже Ђурђа. Сви избегавају реч: слеп.

„Ја сам ко бунар. Споља свијетлим, а унутра мрак. Како је то могуће? Кажу, медицински све је у реду. Шта онда није? Можда је она свјетлост горског ока довољна да закрили мрак?

Или је казна? Богме су причали да има и неко проклетство везано за њега."

„То су митови, пусти", каже Ђурђа.

„Није то једина свјетлост коју сам тамо видио", наставља Данко. Усне му искре даљином.

Писац

У Хамбургу, те године кад сам одлазио, свет се почео размотавати преда мном...", почиње Писац. „Као платно у рукама шваље", шапуће Ђурђа, помало иронично, помало са дивљењем, „верујем да је тако?"

„Ваљда."

„Од тада сам и овде и тамо."

„Тако бива увек кад одлазиш. Кад први пут одеш, поделиш се на два. Сенке се за тобом с временом умногостручују. Одличан мотив, али неко нас је већ претекао и објавио свој живот као причу под сличним насловом."

„Кад први пут напустиш кућу, ниси више нигде. Не припадаш."

„Шта је то кућа?", жари му ушни канал Ђурђин глас.

„Познавала сам човека рођеног у Хамбургу, који је ослепео због неког шљивика изнад Дрине. Онда, шта је то кућа?"

„Боље питање за нас расељене, јесте где је кућа?"

Њихово шапутање постаје излишно. Песник је са онима који га разумеју изронио из поетике слатких сећања и пантеистичког ослушкивања првог човека у себи. Галама је појела тишину и Ђурђа и Писац могли су разговор извући на светлост. Само је прст који је пратио шаре на њеном колену нагло напустио мапу присећања.

„У том Хамбургу чуо сам и понешто од наших прича. Ноћ пред лет, поред мене у пивници седели су њих троје. Немац, потпуно равнодушак, једна бујна жена и њен син. По томе како је држао страну том младићу, прозрачном и блиставом, схватио сам да жели жену само за себе.

Наздрављали су често. И поочим је (толико сам схватио) осмехом поверења наздрављао младићу, вешто подстичући његову одлуку. Жена је била наизменично насмејана и ћутљива. У тренутку ми се чинило да је закретала главу да би задржала сузе испод сенке капака. Питала је неколико пута, гласом анкетара, потпуно несвесна тежине питања (и то сам касније схватио) да ли је сигуран у одлуку. Да ли је сигуран, да ли је сигуран?

Младић је подсећао на Црњанског из времена рата. Само стаситији. Светлост његових очију неодређене боје надносила се над све столове у близини. Тако сам их и приметио. Штета што ниси могла да га видиш. Мислим да би те очарао. Кажем, Црњански у време Првог рата. И после. Светлост, светлост, засењена трепавицама, и полуспуштеним капцима, као да је увек помало одсутан.

„Мислиш са печатом Хипербореје."

„Тако некако."

„Онда схватам да путује, ђаво би га знао, можда баш у тај твој шљивик изнад Дрине."

Дим штипа очи, превалила је поноћ. Прилазим и на српском кажем: „Не иди. Погинућеш."

„Не мари", каже он. И још: „Живио. Сутра путујем."

Сенке лица разливене мрљавом светлошћу високо подигнутих лампи размичу своје тајне. И све личи на вечност. Non finito, non finito... чује се непрестано у ушима оних што не пристају на место и време у коме се померају њихови часовници. У Ђурђиним ушима време је центрифутална сила кроз коју се испирају речи. И звуци. Рецимо, неко отвара конзерву пива и она скаче. У њеним ушима неко је репетирао и следе пуцњеви. И после двадест година. Non finito.

„Ујутру сам одлетео на други континент. Ни река ни кућа на њеној обали, нико ме није могао задржати. Тог младића мајка је, ујутру, одвезла у завичај. У коме, претпостављам, није више било људи."

Данко

И тако, Баки, да се не растанемо а да вам не испричам. Ноћ је била свијетла од оних звијезда о којима сам причао. Као да је свуда треперила прашкаста свјетлост. Као у дјечјим књигама кад приповиједају о чудима. Били на стражи, тројица. Нема ко доћи, знамо. Ипак, иако лијепо, некако сабласно, као да ниси на овом свијету. Корачамо свак на свом крају, свако својом замишљеном линијом. Рука ми сама, одједном, потеже за опасач. Потегох осигурач, бомбу прихватих другом руком. И залебдих. Ђурђа. Залебдих. Изнад свих, изнад језера. Понесе ме свјетлост, подиже, изједначи са меким покривачем небеса на планини. Лебдим тако, сам и срећан. И лијепо видим нечију руку и ногу поред себе. Прате ме, не одустају.

После се пробудим. Мислим, ноћ. И ћутим. Да не будим друге. Сва она свјетлост згрчила се и сијече. Боде као клинови. Као да сам пао у трње. И што се више мучим да устанем, то ме више боде. А ја шутим. И даље мислим да сањам и да је ноћ. Само она нога и рука још увијек лебде у свјетлости изнад мене.

Послије долази неко, подиже ми капке. Чујем како причају. Ја сам нијем. Не могу да помјерим вилице. Чујем да ће ми ноћ бити преча од дана. Да ме свјетлост више неће наћи." „Данко, ти би могао бити писац ", шапуће Ђурђа „Ђурђа, не бенави. Немој да чују. Тек онда не бих остао жив од ових манијака. Него, почеши ми кољено, молим те. "

„Мада, у Хамбургу, прије поласка, причинио ми се сам ђаво. Шапутао је у једној крчми: не иди, не иди, не иди..."

Ђурђа не зна куд ће пре. Хтела би да утеши све које зна, ту на тим спратовима света изван светова. Док се колоне посетилаца враћају својим обичним часовима, Ђурђа остаје и, могло би се рећи, левитира пре него што се угасе светла. После расклапа столицу и леже, сваке друге ноћи, испод прозора, укосо од братовљевог лежаја. Бледа, мршава, прозрачна. Ушушкана у веру да рањеници, ипак, нису болесници. Спава на граници светова.

Углавном не сања ништа. Јава је обузима и ноћу, страшна као болови од којих јече око ње, месецима. Рањеници и болесници. Измешани дијагнозама, цевчицама, лековима, временом за гашење светла и визите. У евиденционим картонима забележени само као име и презиме.

Док покушава да запамти лица и судбине, мисли како би један писац требало да живи овде, у овој кули несрећа посложених и вођених нејасним провиђењима.

Не познаје још ниједног писца лично. Само као читалац. Пребројава рањене и мртве. Оне са којима је одрасла. И оне које је упознала овде. Оне за које је чула из прича. Притичу као река. Мрешкају се у њеној руци шаке жељне топлине. Обузимају је погледи мучни, обојени страхом. Очекују потврду да ће преживети. И живети. Понекад, понекад је натопе похотом. Осећа да уздишу, негде у ваздуху, у празнини времена које никоме није потребно. И једва гужвају безобразлуке под језиком. Ипак, она је свима у дугачким белим болничким данима, сестра. Чуда, или шта је то рањеник а шта болесник и траг звездастог колена у Новом свету.

Чудо, или шта је то рањеник а шта болесник и траг звездастог колена у Новом свету.

Болничко време растеже Ђурђиног брата као рибари ручно плетену мрежу. Прозрачан, залепљен за кревет као дуга љушкајућа нит, све подноси. Једног дана кад се усправи на ноге сви гледају у чуду: „Човече, колики си!", трепере речи сестара и лекара испод његове браде. Свеједно и даље не једе и не пије. Цевчицама и даље сипају живот у њега. Али, пружа поново прве кораке. Вуче за собом некакве справе, у џеповима кесе пуне жучи коју касније поново претачу у њега.

Чудо, чудо, чудо... вест се шири спратовима болесничких јастука и немирних снова.

„Видиш, нисмо ми, Баки, болесници, ми смо рањеници. Нико то не разумије, нико."

Ђурђа већ зна њихове теорије о томе. Болесници не оздрављају, а рањеници су здрави. Само им фали понеки део, оним срећнијим остану само шавови: беличасти знаци веза, зависи од врсте материјала и вештине уметника. Код некога ни најтање игле не помажу: остану бразготине, одивља епидерма, црвенило тешко спласне и остане гадан знак, понекад лаке повреде. Други пут материјал бива отпоран на бактериије, на вирусе, и све испадне као танка линија, као лаган, леп вез.

Као на Ђурђином колену.

Пала је са бицикла, одрала комад коже, потпуно, са целе чашице. Крви је било исувише за дечје очи. Брат јој је мењао газу,

ракијом тапкао грозну рану до кости. Залепио просто, кожу за месо. И с временом се указао звездасти лепи ожиљак. Као комад каквог хеклања, мали, најмањи цвет који се померао и врпољио кад би облачила шортс и ловила лето прстима, ногама… То је била њихова тајна. Тај мали ручни рад. Несташан као цело детињство подно борове шуме.

Ђурђа сад натапа његово чело меком газом, суве, грозницом отечене усне натапа водама различитих арома. Тек да не заборави мирисе.

Једног јутра он се буди. „Читаву ноћ сањао сам Вулово врело. Вода ме је квасила. Да ми је гутљај само."

„Е, мој Баки, да ми је само трен свјетлости. Трен. Понекад ми се учини да промичу неке свјетлосне траке. Као кончићи. Срце ми дође до очију. А ти си баш шаљивција, ти би воде", грми Данко.

Доктори их обилазе, неки их бодре и поклањају наду. Други нису сигурни да је превише наде добро за потпуне бродоломнике. Ћуте. Или врте главом.

За то време наш Писац корача Новим светом. Испитује давнашње емигранте. Пише њихове животе као приче. Бележи сенке које су већ давно зашле у далеке пределе наточене светлошћу. Фотографије, крштенице, путне исправе, уговори о раду, писма из завичаја… све му то мути очи ноћима. Не заборавити, не заборавити, не заборавити… направити студију из које ће трагови водити на разне стране. Изворишта која су истовремено и почетак и крај прича. Густо насељени у збијене редове његовог истраживачког рада, неизбрисиво живе сви које може да пронађе.

На једном месту, витичасто се пружају ситне руже. Као у споменарима. Уоквирују један крст испод кога пише: Сам себи, за живота подижем споменик. Покој ми души. И име и презиме. Светлост чикашког поднева збира сенке матерњег језика, српског ћириличног писма као есенцију. Један од светих језика, као језичак оног старословенског на коме се служба Божја протеже све до Охрида и десетог века, на другом крају света.

Ово је стећак, могло би се рећи. И наглас одмерено, споро изговара: Стах. Бога молећ. И зло не мислећ. Овден уби ме гром. Запис извучен из маховине земље из које су избегли сви мртви које обилази и он, одбегао. У подневу код манастира Либертвил, тихом као непомућени предели севера, један озбиљан бркајлија, стамен као време, посматра га са фотографије изнад записа. Како да пронађе

његов живот, пита се. И не слути да испод плоче почива само једна нога. Нешто изнад колена. И да је једна студенткиња књижевности, романтична, на новом надгробном граниту, близу оне распомамљене зелене реке, коју Писац не заборавља, довршила причу, спремајући савремену књижевност, белешком из Знакова: Сви прави животи су лепи и тешки.

Толико је слутила о свом деди размишљајући о томе да ли је ред да приложе уз тело и дрвену ногу, протезу, која је чинила његову равнотежу подношљивом. Дан се развлачио као бела марама светлости на заборављеном сеоском гробљу око кога се кроз нишан меркају они чији су снови и сећања измешани истом кртолом, истим воћкама и причама. Ђурђа лагано чешка своју чипкасту успомену на колену, не чује пуцњеве, зна да је чува белина натписа као кошуљица гусеницу лептира. Зна да рачве њене приче сежу у неку другу светлост, изван гробља на пропланку. Да се расипа и не престаје.

У том часу, истом, можда, наш Писац дрхти пред мртвим несрећама својих земљака, на континенту прича са срећним крајем. Одмах до њега који је сам себе ожалио за живота, комад црног камена премрежен је бокором ситних миришљавих ружа које негују тамо, преко, одакле су сви дошли. Једина врста која још мирише на овој скоро пластичној планети, мисли он. Светлост на гробљанским плочама, одједном, није застрашујућа. Лепа је као кора наранџе у врту његовог детињства, тамо поред реке, страшне, бесне. Реке која у његовим очима не престаје да се разлива у капљице, у светлост од које му бивају хладни дланови, изјутра после снова.

Реке на чијој обали се власник комада гранита оивиченог витицама ружа, и тад још власник обе ноге, фотографисао за Соколско друштво, прво у Херцеговини, што писац, наравно, и не зна. Само га, много година касније, Ђурђин латичасти знак на колену неописиво подсећа на нешто што боде испод сећања.

Како се прича урамљује у назнаке живота

Ђурђин брат се исправља, лакше пружа корак. Ходалица му више није потребна. Сад посећује оне који су држали његову непокретност, његово тело заробљено демонима отроване крви, подношљивим, и чинили да се време не згута у црно клупко. Да се размиче страх.

Улази у Данкову собу. Кроз њега се растаче врелина лета. Кратко и тешко дише. Плућа су му бушили пет пута. Стомак личи на преорано поље. Или на Месечеве кратере. Прираслице, као ужад, залепљене су за сваку засекотину. Не може још да седи. Али жели

да се креће, као да се поново родио. Кораци му пружају непојмљиви осећај среће.

„Ђурђа, шта ће бити са мном?", одједном се Данков дубоки храпави глас, као коприва којом маше неко незнан, повија собом.

„Овде сам мјесецима. И ништа. Да ли је оно божанско пливање у свјетлости замјена за овај мрак? Има ли та казна неки рок, да ми је знати."

Повремено, као сад хвата га слабост. Плакао би да има неки длан на који може просути снагу.

„Дај ми руке, Ђурђа."

Привија своје лице у мекоту њених дланова. И плаче гласно. Као кад пјева, различитим тоналитетом и висином. Заробљен у мрак домишља сећања. Види шљивик понад Дрине, види букве и јеле, што вежу небо и земљу на ободу планина, а испод блешти горско око. И Ђурђино око Данко домеће у те слике. Волео би да не изађу из тог часа у коме све има сјај. И он, плаче од среће. Знамо, драги моји, да је ово само час опсене. Данко, плаче од јада. Самоћа му се накупила у мраку испод звездастих очију. Натуштило се као небо пред невреме, и мора пасти киша.

Када бих могла писати приче, мисли Ђурђа, Данку бих надоместила цео живот.

Живот је, дакако, прича. И увек се такав и појављује, шапуће јој неко.

„Вјерујем да ћеш нас позвати у тај присој изнад Дрине. У јесен кад се беру шљивке", полако му утрљава сузе у кожу, под дланове, верујући да ће се десити чудо. Као са њеним братом.

„Чудо се већ десило. Преживио сам. Ко још може активирати бомбу на појасу, а да остане жив?", одговара њеним мислима Данков оштри осећај.

Свет изван болнице нема душе за њих. Ни места. Не причају о томе. То лебди неизговорено. И реже сваки дан у коме су ближе отпусној листи на којој ће писати: инвалид.

„Наш деда, Данко, живео је читав живот без једне ноге, цијеле. И није био несрећан."

Ђурђа и брат причају углас. Невероватну причу о човеку који је сам себи у Америци подигао споменик, а онда се вратио у завичај да умре. Не помињу Данкове очи.

Сутра га испраћају у бању. У њиховим животима остаје само траг његове светлости из ослепелих очију.

Наш Писац, из перспективе приповедања, Ђурђин омиљени приповедач, сада, продао би парче времена и ђаволу, за овако добар сценарио. Али он је одлучио да одлети. И да се не осврће још дуго.

Књижевно вече на коме Ђурђа и Писац, повратник, развлаче тренутке као жвакаће гуме претаче се у коктел вече. Ђурђа помера столицу. Из њене торбе, у којој збијени и у нереду живе безбројни тренуци времена, испадају фотографије.

Једна је обрубљена витичастим ружама. Са друге се просипа светлост ока младића из Хамбурга које подсећа на Хипербореју. Трећа је залив Скаген са Милошевом сенком у песку.

„То је то!", узвикује Писац потпуно затворен у причу о Ђурђи. „То је!"

И одједном све има смисао. Светлост размрежена на одјеке, светлост сакупљена у делиће сечива што жуљају сећања, додирује се невешто, али сигурно у дветичастом ожиљку на колену, насталом пре свих прича.

Крхотине времена, лица у тесној ноћи украденој за сећања на прошли век, занесени песник, канделабри са исцртаним осмесима, све је то била сцена за три фотографије. Изнуђени простор новог века за целину једне приче. Живот се никад не поклапа са крутим бележењем и границама. Рупе времена не затварају се, будуће увек има подвезице минулог. Поготово време оних који се раскриљују на два века.

Ако поверујемо Бродском да је само звуку дато да се одели од тела, онда можемо поверовати и да је човеково путовање низ чистих светлосних тачака које се склапају у приче кад дође време.

Non finito, non finito, шапуће наш Писац и већ види причу као светлост горског ока.

Душица Милановић

ДУШИЦА МИЛАНОВИЋ (Прокупље), дипломирала је књижевност на Филолошком факултету у Београду, где живи и ради.

Објавила је романе *Борински дом* и *У љусци бадема*, збирку есеја-интервјуа о кетману *Маске ума* и збирку кратких прича под називом *Дом за моју унуку*. Избор прича под насловом *Минава* Тимоти Бајфорд је превео на енглески. Објавила је две монографије: о сликару Арсу Ивановићу и оперском певачу Живану Сарамандићу.

Збирке поезије: *Свиклост, Плес или чорба од поноса*. Уредник је у дневном листу *Политика* .

ДВЕ ПОСЕТЕ

Најавила јој се пријатељица дан раније, после низа година нејављања. Прихватила је позив, све организовала да је прими, затегла мало кућу, нешто мало спремила за послужење и с мрзовољом и неком досадном радозналошћу очекивала да види кога ће угостити. Знала је да године чине своје, да су се обе промениле, а истовремено је занимало и шта ће другарица из њеног детињства испричати кад је буде видела.

Седи испред ње полувековна жена, оронула, сиве коже, бледа, неиспавана, са великим подочњацима и великим израстком седе косе на неуредној глави.

– Ето, остала сам без свега – прича јој као да су се јуче растале. Прелази преко свих њених упадица и потпитања, седи наспрам ње и наставља. – Ето, ти ниси знала да сам ја направила ту грешку и да сам се удала тамо код њих и отишла међу њих. Сад сам остала без свега. Нисам остала без деце, довукла сам их овде, у главни град, али не знам шта ћу са њима. Отац им је убијен на вратима куће, на њихове очи, пао им је у наручје. Ето, да ли се сећаш наставника историје из основне школе? Да ли се сећаш шта је о њима говорио? Е, то мени на памет није падало кад сам се заљубљивала и удавала. Без свега сам остала.

Држи руке у крилу, непрестано ломи прсте, унезверено гледа по кући, али никако да поглед усредсреди и никако да је погледа у очи. Само наставља и прича. Ређа шта је све она имала у својој дневној соби, прича како је управо пред рат реновирала купатило, прича какву је службу имала, какве су јој пријатељице, оне тамо, биле, помиње сад нека конкретна имена, неповезано скаче с теме на тему, а онда јој молећиво, скоро претећи кроз сузе, вели:

– Мораш да ми помогнеш. Уради нешто бар са овом мојом децом. То су две девојчице, саме овде у туђем свету, а казујем ти да не знају да говоре, стиде се уста да отворе, по акценту одмах виде да су избегле.

Никако да усредсреди свој поглед, да је уочи, да обрати пажњу код кога је дошла. Домаћица увиђа да је једна у низу оних које посећује ових дана и којима прича своју причу.

– Усамљена сам, страшно сам усамљена. Дошла сам међу своје, а немам никога. Ето, ово на себи што сам понела, верој ми да ми је то тамо било за по кући. А што сам добру гардеробу имала, путовали смо стално, са синдикатом сам ишла и до Солуна, и до Трста, како се не сетих бар да сам злато понела. Јесам нешто понела, али сам га без везе успут дала, нисам се снашла. Сећаш се како сам ја несналажљива.

Гледа је и не може да се сети да ли је била сналажљива или несналажљива. Гледа је и схвата да нема појма ко то она беше. Која је ово од њених другарица која је направила „грешку” и сада као удовица седи испред ње и прича своју причу и помиње своју децу коју она није ни видела.

Прича о политици, помиње неке политичаре, с некаквом фамилијарношћу помиње нека страна имена, то су ваљда ти људи из тих мировних група који су их водали и штитили од комшија, рођака, пријатеља, помиње и новац, чак се сетила и некаквих телевизијских емисија из бивше велике заједничке домовине које су сви подједнако гледали и волели, па се сећа некаквих људи, ваљда из културе, музике, са филма, који су тамо негде били зли па су се преокренули, па сад овде опет нешто нама глуме, певају, причају... Пуна је једа, нервозна, осврће се, док држи шољицу кафе рука јој се тресе, а онда окреће шољу и пита који је дан, јер петком може нешто и да протумачи.

И она се осећа усамљеном, бескрајно, гледа је и осећа се кривом а да и сама не зна због чега. Осећа се кривом због ове патње коју гледа испред себе, а није сигурна да ли је дотиче или не. Хтела би да јој помогне, има нападе, живчане, када би јој све дала само да престане да говори, а онда поново, осећа како се навлачи на причу, и поново види слике тог човека који рањен пада у кућу, замишља њу како вришти, види избезумљене девојчице које су после на некаквом трактору са мајком дошле ту негде и сад од ње нешто очекују.

Срамота је. Не зна тачно због чега, онда се повремено сети оног истог осећања стида које је имала док се по подрумима крила у свом граду док су је бомбардовали. Не сналази се ту баш најбоље и јако осећање усамљености превлађује нервозу. Она би да престане да слуша и одједном чује себе како проговара.

– Имам исту такву фарбу за косу. Хоћеш да те офарбам.

Гледа забезекнуто женино лице, схвата колико је то све бесмислено, зарива себи нокат у длан јер је спопада некакав ненормалан смех...

И почиње да јој прича сасвим сумануто како је ономад и она тако отишла у једну посету, није се јавила на време људима код којих је кренула, већ непосредно пре него што је стигла, наравно мобилним телефоном. Наишла је на непознату равнодушност код тих људи, мада их је сматрала блиским пријатељима. Све време се осећала веома непријатно, осећала се сувишно и колико год се упињала да буде забавна домаћинима, знала је да је дошла у невакат. Нешто је тада стегло у грудима, а веровала је, мислила је да је била у посети код најбоље другарице.

Прича о овој другој посети тој несрећној жени испред себе која у њу гледа запањено не схватајући шта јој она прича, прича јој знајући да греши и да се заиста не разумеју. А онда чује како јој ова објашњава.

– И тако ми је у сан дошла Богородица Љевишка, непозвана, тако одједном дошла ми је у госте у сан и заповедила ми да је насликам…

– Ето – пренула се домаћица – имам идеју како да се извучеш из целе твоје ситуације. Помоћи ћу ти. Почни да сликаш иконе.

СРЕЋА

Ако ти није тешко и ако имаш времена могла би да ме данас подашишаш.

– Тата, сто пута сам ти рекла да се каже подшишаш.

– Знам, међутим, много ми је једноставније да кажем подашишаш него подшишаш, то Д и Ш некако не иду заједно. Ајде, сама реци „дш”, шта ти то сад значи, а друго, не мислим да ми шишаш целу косу већ само да ме мало испод фризуре, то јест по врату, подашишаш.

– Опет ме нервираш, подшишаћу те.

Светао је дан, јулски, топло време. Подне, сунце је некако благо, није упекло као обичних јулских дана већ се скроз распрострло, па као да лепезасто греје земљу.

Она и отац у дворишту, он сео на троножац, спремио се за шишање, а она, његова ћерка, с маказама у рукама. Однедавно је почела да носи наочаре, само за читање, па их је натакла на нос да би боље видела.

– Ниско си ми ту на троношцу, пређи на нормалну столицу. Не могу толико да се сагнем.

– Није ваљда да ти у својим годинама не можеш да се сагнеш.

– Не само да не могу да се сагнем, него ни не видим добро.

Отац прелази с троношца на нормалну столицу, свлачи кошуљу, остаје у белој поткошуљи и спремно се намешта да се „подашиша”.

Она полако прилази очевом врату, намешта наочаре, држи спремно маказе у рукама, разгледа му главу, уочава да му је коса знатно проређена од прошлог пута када му је, такође, она сама одсецала неку длаку више.

Наравно да је отац редовно ишао код фризера, али је јако волео да преко лета, када је на одмору код куће, предложи ћерки да се позабави његовом косом. Волео је кад се деца баве њиме. Коса му је потпуно оседела, залисци се подигли до средине главе. И бркови су му потпуно поседели. Променио се. Ћерка уочава да му се врат јако смежурао, а неке чудне пеге се појавиле по оној кожи на глави коју је коса недавно напустила.

Савио је главу, као да се за пањ припремио, некако спремно, устрану, удесно, са очекивањем да процес крене.

Много је остарио, голим оком се видело. Њу нешто стегне око срца, буде јој жао оца.

– Сачекај ме још мало, брзо ћу се вратити.

Није могла да издржи, побегла је на тренутак да би се склонила да он не примети колико је потресло сазнање колико је отац остарио.

Савијен устрану остао је да чека...

... Крај одра свог оца стоји и сећа се те слике из тог давног летњег дана када је отац нервирао јер никако није хтео да употреби реч подшишати и када је схватила, тако драматично, колико је остарио. Стоји, са навалом различитих осећања.

Непосредно пре тога мајка је на силу натерала да кроз оно прозорче на сандуку види оца последњи пут. Опирала се, међутим, мајка је победила. Није требало. Та слика јој се прострла испред свега, потпуно јој се превукла испред очију и не дозвољава јој да ишта види, не дозвољава јој чак ни да осећа. Та слика је потпуно омотала и сасвим збунила. Та слика ће је и касније, кад буде почела да сања оца, нагло будити из снова.

Слика из дворишта, кад је уочила пеге и дубоке боре на очевом врату, и ова друга слика, некако су се повезале и потпуно замаглиле све оне друге слике које је носила са собом, кроз време, о оцу.

Сети се лепих одела која је волео, сети се и аутомобила које је мењао, цигарета и алкохола, сети се и путовања о којима је причао... Неке претеране емоције, и дике и одвике... Дерта, жала, туге и муке...

Постоји још једна, трећа слика у вези са оцем, која се накнадно надовеже на прве две у вечерима када тугује. Дешава се на некој станици, негде у Европи, где она чека оца који је за тренутак застао јер је угледао на зиду обичан аутомат за игру. Не одолевши, за ту једну секунду, зауставио се и невероватном брзином убацио новац у аутомат и обема рукама зграбио ручке апарата ишчекујући да се сличице уједначе и избаце новац. Очеве руке су сумануто вукле те држаче, померале их, трзале... Стењао је, напрезао се и одједном – клик. Све три слике су се погодиле, она је погледала у очево лице и први пут у животу видела срећу у његовим очима.

У њеном случају, док се сећа оца, када се три слике погоде, једнако је туга.

Лаура Барна

ЛАУРА БАРНА (Јазово, 1964) приповедач, романсијер и есејиста. Школовала се у Сплиту и Београду. Објављене књиге: *Уметност нема дефиницију* (2007), *Девет средњовековних манастира у Босни* (Суботица, 2006/2007). Романи: *Протовир* (2003); *Невоље господина Т. или сутерен* (2005); *Црно тело*, (2007); *Моја последња главобоља* (2008; награда „Бранко Ћопић"; *Четири елемента* (2009); *Санаторијум под белим* (2009); *Ђорђонеова клетва* (2011); *Пад клавира* (2013); *Црвени пресек* (2015). Књиге прича**:** *Дијалог о камену* (2008); *Тамо нека занимања* (2010); *Музеј не ради* (2017).

РУЖЕ СУ ПЛАСТИЧНЕ

Београд
14. март 1975, 17.46 h

Нисам сигуран да ли сам био жив. Ови доле упорно тврде, а изгледа и верују да јесам. Чујем, помињу име Иво, некад и крштено – Иван, па мазно уздишу, нарочито жене: Ивека, Ивко, Ивенда, Ивица, Андрооо… Именом Амми ме је у епистолама често знао ословљавати Миодраг Булатовић.

И то би све требало да будем Ја. Човек. Писац. Дипломата. Политичар. Номад. Развратник. Језуита. Болешљивац. Слабић. Располућеник на Нешто и Ништа!

Слику неког од њих, с црним флором, држе на ноћном сточићу, поред отвореног ковчега од ораховине, обложеног тамноцрвеним сомотом, у коме већ други дан лежим.

На том сточићу сам иначе држао само књиге и наочари, понекад и чашу с водом и аспирин, преполовљен и умотан у станиол. А добио сам га на дар из Коњица, од тамошњег председника општине. Претворили су га од јутрос у вашарски астал од чије садржине ме спопада наизменично глад и мучнина. Чашу сам увек прекривао, из чисте предострожности али и страха од невидљиве гамади, обложио бих је уштирканом сервијетом и преко као поклопац постављао једну од оних тањих и лакших књижица умотаних у најлон, преводних брошура махом.

Права филмска патетика, сикнула би моја Милица – и жустро раздесила кичерај: у кадру црвене пластичне руже овијене црном траком у високој чаши без воде. Шустикла, затегнута и прикачена шпенадлама за оштре ивице стола пала је преко обе фиоке, прекрила их и учинила бескорисним, само за прекорно гледање и зазор цепидлака. Неред каквог овај мој камени желудац никада није могао да свари, а мозак га презире! И сирота Милица би такође, само да је поживела.

Да имам шта, повратио бих овога трена. Или се исцерекао до грча који би ме натерао да бљунем по теменима свих њих – тамо доле.

Можда и поједем руже као ружождер.

А само хвалоспеве слушам откад сам престао да дишем. Престанак дисања је прва констатовала мадам Мирјам, прецвала грација са мансарде из Призренске 9. Францускиња у Београду. Бивша медицинска сестра. Дошла је по обичају да ми остави подгрејано вариво у шерпици, које је сама спремала, не баш с много кулинарског умећа, а осећало се – нити љубави. И затекла ме како не дишем, на патосу, склупчаног поред кревета. Десна рука ми је и даље илузорно стезала наливперо, лева је, притишћући срце, остала болно згрчена на грудима. У шакама сам гужвао још од зелене тинте мокар папир.

Дисао сам, додуше понекад, јер се то од мене очекивало. Писао сам увек јер сам то лично од себе очекивао.

Мадам Мирјам управо дражесно, сецкавим покретима премешта црвене пластичне руже с десне на леву страну сточића. Вуче кристалну чашу по политираној површини стола, јежећи се од непријатног звука мрмља себи нешто у усахла недра, неразговетно и тихо као да певуши какву шансону. А мислим да баја. Очи јој светле као два разјарена светлаца. Испод танке батистане блузе назиру се ушиљене брадавице малих дојки које би Французи по навици одмах угурали у шампањ чашу, као идеалну меру лепог и привлачног – омамљујуће женственог – и испили их наискап. Курва у души увек остаје курва. Па и под старост. И кад је притворна, препознам је лако јер сам и câм ту негде између.

Први пут сам је узео на Сретење Господње, оне године када је у Београд пренето тело у Марсељу убијеног краља Александра Ујединитеља; одатле даље на Опленац. Заједно са њим, некако се прокријумчарила и – она. На поду у хладној соби Хотела Ексцелзиор. Донела је гранчицу мимозе, унела у мрак сунце и Медитеран, опорим мирисом жутог цвећа развејала устајао ваздух и хладноћу. Одлучна у намери да ми се пода, изазовно је закоракнула преко мермерног степеника у моју преуређену радну собу, хитнула гранчицу у страну. Сукња јој се малко задигла изнад колена, откривајући седефасту белину вижљастих бутина. Уместо мог имена изговарала је: „Грех! Мондије!“ Усне су јој биле вреле, набрекле од пожуде, црвене као пластичне руже са ноћног сточића, из њих је кључала врела миришљава пара. Исисавао сам магму страсти као топлу, слатку крв. „Тако сте хладни, гос’н Ивооо, прави глечеррр“, режала је као разјарена тигрица док сам продирао у њу. И гласно зајецала. На трен ми се учинило као дечји грцај и сместа сам поскочио. Посрамљен и очајан истрчао из собе, оставивши је неудовољену да лежи на леденом дрвеном патосу.

Ретко сам је после виђао; престала је да ме посећује и доноси лекарије и цвеће, мислим да је вешто избегавала и мене и моју сенку. Београд је увек довољно пространа ако некога не желите да сретнете. У ваздуху се осећала напетост ратног страдања и мирис погибија; упућен сам у Берлин априла 1939, за опуномоћеног министра Краљевског посланства Трећег Рајха, што ми није било баш по вољи. Нека зла слутња бургијала ми је по мозгу као камени црв. Берлински део био је најмрачнији део мога живота, иако се тај град спочетка учинио пријемчив мом строгом карактеру.

А никада је нисам питао: Зашто, госпођице Мирјам, зашто сте до данас – госпођица?

Францускиње остају госпођице, чак и кад су удате.

Лепа је још, сад док је гледам са ове висине намењене боговима и њиховим послужитељима; узана и танка, кошчата и ситна као девојчица или мајушна остарела балерина. Има дивне баршунасте руке иако осуте старачким пегама, равне дуге прсте, чак и ружичасте ноктиће попут сјајних капица. Кокетна је, права Францускиња. Кокетерију крепоснице посисају с мајчиним млеком и од ње граде дан за даном у висећу кулу у ваздуху – умишљеном циглом по циглу. И никад се обема ножицама не спусте на земљу, стану на њу чврсто, и поскоче.

Мирјам је изгледа никада није ни дотакла.

А срео сам је на Монмартру. Пљуштала је киша, игличаста, голицава. А она голишава, раскопчана, гологлава и некако нападно расејана. Шћућурена под тендом пиљарнице, стискала је нервозно скајену торбу о раван, безмало дечји стомак. Пресијавала се као кап воде на прљавожутој тканини. Боже, који нестваран призор, колико ли их је таквих за једнога живота, једнога дана, около вребају, нуткају се у сваком тренутку забадајући знаке у живо месо, а да неке никада не приметимо нити их осетимо? Јер не желимо!

Приликом једне екскурзије у Париз, из Марсеља где сам тад службовао као вицеконзул, баш испред Тријумфалне капије, прекинух ћутњу и предложих секретару посланства Генералног конзулата Радовану Петровићу да заменимо места, па таман и привремено, из љубопитљивости а и чари авантуре на коју сам био заборавио; верујем и он. А Радован пристао без размишљања. Напоменух му, тек да зна, колико је Марсељ бучан, влажан, кобан и нелеп град. Ал' не вреди. Хоће!

На пут сам кренуо чио и оран почетком децембра 1927. У Паризу и кад то не желиш упознаш жену јер она жуди да упозна мушкарца.

Мирјам је била прва жена коју сам запазио и коју сам одмах упознао, понудивши јој да се сакрије под мој амбрел, и отпратим је до куће. А имала је мали стан с једним прозором и једним погледом на црвене кровове, на мансарди у Авенији Сен Шарл. Кибицовао ме девојчурак крупним срнећим очима, све време ме држећи под руку и чаврљајући, умиљато се смешећи и гестикулирајући танушним прстићима. Оставио сам је на одморишту, испред неколико стрмих степеника који су водили до врата њеног стана, јединих на мансарди. Брзо сам јој у косу ушапнуо адресу стана који ми је Радован уступио, заједно са намештајем, уметнинама и књигама.

И дошла је сутрадан.

Причао сам јој о великом граду на ивици Балкана, магнетног дамара и опоре јаке крви, који је мамио и мамиће док је на њему камен на камену. О Београду до ризика брзог пулса хлађеног двема рекама, а дише самовољно одметнутим плућима, страсно, уинат и Истоку и Западу. Причао сам јој и о својој Босни, земљи са четири религије, мржњама и љубавима уједно. Травнику вароши без траве, и књизи на којој сам годинама радио, без помака, верујући да ћу у париским архивама пронаћи кључ капије ислама. Зато сам притворно и тражио премештај из Марсеља у Париз.

Пишем и даље, говорим или ћутим, нисам сигуран, не померају ми се усне, нити прсти. Много тога су прећутали или наменски изоставили, а нису смели. Јер

Историја се не гради ћутањем!

Изгледа да су ми се усне заиста смрзле у глечер. Или сам поново ухваћен у маштањима као у брлогу кривице, и сад бих – да којим случајем дишем – дахтавим гласом сам себе осуђивао до изнемоглости, шибао мисли истргнутим жилама и венама као канџијом, док ми и тело не би клонуло а перверзне похоте се развукле као тесто по глаткој мушеми. Као да гледам своју добру мајку Кату како ситним шакама и надланицама уместо оклагијом развија кору по асталу, размекшава је сузама. Ковитла потом њоме изнад главе као свиленом марамом. Разгони мој грех, граби и нежно га пригрће на своје груди још мокре и лепљиве од заосталог девојачког млека.

А каква је разлика између лагати и измаштавати? Питате то једног живог или мртвог писца? Бринем се и покривам грађеним

несвесним као кућом без арматуре, само ми лицемерни нос провирује кроз илузорни прозор.

Ниједно место ме не задржава, разболи ми тело ако у њему останем дуже од годину или две. Чак и Загреб, Беч, Краков, Букурешт, Париз, Мадрид, Женева… Берлин не бих ни да помињем. Једино Београд има моћ да ублажи уобразиљу лековитом плавом светлошћу рефлектованом са река у којима се свако јутро умивају уцерице, али и лепа лица фасада љуспају и осипају шминку као трење седефа. Понешто од те светлости из камена исијава и Херцег Нови, али жутим јер онамо је одвећ сунца. У Грацу сам зарадио катар на оба плућна крила, од њега су ми, сумњам, и анемија и слабост које ме опседну од раног јутра и држе до мрака у болном грчу.

Млад умире кога богови воле; мене изгледа ниједан бог није волео!

Слађана Илић

СЛАЂАНА ИЛИЋ (Краљево, 1974). Дипломирала на групи за српски језик и југословенске књижевности на Филозофском факултету у Нишу. Докторирала на тези о делу Радована Белог Марковића. Пише књижевну критику, есејистику и прозу. Књига огледа: *Нешто се ипак догодило* (2005). Збирка приповедака: *Женски у сто техника* (2014).

СВИ НАШИ РОЂАЦИ

Дејану... и свим путницима из клисуре

Дошао је у библиотеку и рекао ми да не може да врати књигу. Нестала је. Гледала сам га испитивачки. Ћутао је погнуте главе. Прегледала сам каталог – Златко Смерке, Планинарство и алпинизам. Ту књигу читаоци не траже често, али није било лако набавити је, објављена је давно у Загребу.

Замолила сам га да књигу још једном потражи код куће, да се присети да ли ју је некоме дао ... да ли му је испала из ранца ... или... Како је могла нестати? Почео је да прича.

Април деведесет девете године. Други дан Ускрса. Празник није био нимало радостан. Трајало је бомбардовање. Одлучио сам да, упркос свему, отпутујем код другарице у Владичин Хан и да потом заједно с њеним оцем одемо у једно село у брдима, надомак Власинског језера – родно место мог оца. Пожелео сам да по празнику, дедином косом, покосим наш воћњак, да се пробуде мириси... и сећања. Па неће ваљда наше животе, лепе и обичне, да поремете некакве бомбе? Идем да видим Сашку. Лепо ћемо се тамо провести. Они из ваздуха могу само да нам завиде, они о томе не знају ништа.

Понео сам неколико ускршњих јаја и сео у воз. Одувек сам волео да путујем возом – да измишљам и слушам аутобиографије, биографије, да започнем путопис, мувам женске – у зависности од дужине путовања, наравно, и од бројности младих путница. Тада сам седео сам у купеу. Воз је био полупразан. Биће то досадно путовање – био сам сигуран. Коначно смо кренули. Извадио сам из ранца књигу и почео да читам.

Пред Грделичком клисуром појавио се кондуктер. Наслов му је привукао пажњу, па ме је замолио да му касније дам књигу да је прелиста. Обећао сам да ћу му је дати. Није се вратио у мој купе. Није стигао.

Одједном, оштар звук запарао је ваздух. Проломио се страховит тресак. Нешто ме је бацило на под. Стакло се разлетело по купеу. Кочнице су цвилеле, воз је подрхтавао, тресао се, клизио. Када се најзад зауставио, зачули су се крици. Јебем им матер! – ракетирали су нас. Излетео сам на прозор да видим шта се дешава. Био је погођен почетак другог вагона, а ја сам био при крају првог. Само неколико метара од мене купеи више нису постојали. Ни људи. Нешто је опет застрашујуће зашиштало. Друга ракета пала је недалеко од воза. Излетео сам напоље. Мајку им јебем! Гађају цивиле! Унаоколо остаци воза ... и људских тела. Нисам стигао да се уплашим. Помагали смо повређенима из првог вагона да уђу у војно возило које се однекуд створило. Пала је и трећа ракета. Као да се земља стварно отворила. Сви смо попадали на земљу. У близини воза тетурао се старац обливен крвљу. Потом је бауљао. Као да није видео ништа. Нисам знао да ли су му очи биле повређене или се крв сливала негде из косе. Прилетео сам му. Зграбио га. Док сам га носио, пала је четврта ракета. Погодила је трећи вагон. Летели су делови воза и земља, људи су вриштали. Неки нису стигли да пусте глас. Експлозија нас је одбацила у некакав кукуруз. Завијале су сирене, пристизала су војна возила. Пренео сам старца до једног од њих. Сместио сам га. Лекар је викао:

– Улази и ти!

– Нећу, није ми ништа.

– Улази, пичка ти материна! – драо се на мене, ухватио ме за ревере од јакне и вукао унутра.

Док су ми брисали лице, схватио сам да сам потпуно крвав. Стакло ми је било заривено у главу. Превили су ме. Поглед ми је био прикован за деду који није могао да се помера, ни да говори. Медицинска сестра га је збрињавала. Није био тешко повређен. Одахнуо сам. Понудили су нас цигаретама.

– Хајде, узми – лекар ми је пружао отворено пакло.

– Нећу, не пушим. Ја сам спортиста, планинар – вртео сам замотаном главом.

И он је вртео главом.

Када смо стигли у болницу, гомила лекара и сестара јурнула је према нама. Вукли су колица, покретне кревете са инфузијом. Јебите се сви – мислио сам. Стигли су представници медија, наваљивали на људе како би узели изјаве. Урлао сам на њих, гурао их напоље. Само су нам још они фалили! Затражио сам телефон. Ако моји чују да је воз погођен, пресвиснуће. Некако сам дошао до телефона. Јавио се отац. Медији још ништа нису били објавили. Рекао сам му шта се догодило. Није могао да схвати да је воз ракетиран.

– Дај ми мајку – казао сам.

– Мајко, Мали овде. Злотвори су гађали воз, али ја сам жив.

Чула се само тишина с друге стране.

– Кево бре, шта ти је? Мали овде! – поновио сам.

Мајка је и даље ћутала.

– Мама, шта ти је?! Жив сам! – викнуо сам.

– Лажеш ме, то ниси ти! – зачуо сам крик.

Касније, код куће, причали су ми како је мој брат поднео вест о том догађају. Био је у свом стану и на интернету пратио шта се догађа. Тако је пре маторих чуо за злочин. Избезумљен, истрчао је из куће. Сео је у ауто и једва стигао до стана наших родитеља. Отворио је врата не знајући шта да каже, ни како… Унезверено је погледао оца и мајку. Отац га је предухитрио:

– Жив је Мали, јавио се.

Брат је пао у несвест.

Сестре и лекари поново су ми чистили посекотине. Није болело. Затим сам смештен у кревет. Таман сам зажмурио кад се неко свом тежином бацио на мене. Препао сам се. Шта се сад дешава?!

Била је то моја другарица Сашка.

– Жив си, манијаче! Жив си! Жив си! – понављала је избезумљено и љубила ме свуда по лицу не водећи рачуна о мојој завијеној глави.

– Сашка, што бих волео да су се и друге рибе тако бацале на мене! Полако, ти си ми другарица! – покушавао сам да будем духовит, да је тако заштитим од страхоте.

– Кретену један! – викала је кроз сузе. – Онда се смејала, па опет плакала.

Њен отац је стајао на вратима болничке собе и посматрао нас. И он је плакао. Сви су плакали.

– Него, колико је сати? Пао је мрак? Закаснио сам на журку? Нисте ваљда распалили роштиљ без мене? Где је пиво?

– Слушај, Мали, одложили смо то за неки други пут – рекао је Сашкин ћале кроз сузе.

Радовали смо се том сусрету више него било ком раније.

– Како сте ме нашли? – интересовао сам се.

– Чим смо чули шта се догодило, јурнули смо према клисури – говорила је Сашка плачући.

– Боже, шта смо тамо видели! – вртела је главом. – Питали смо лекаре и сестре има ли преживелих. Мало нам је лакнуло када су рекли да има. Питали смо за тебе, покушали смо да те опишемо.

– Сашка, јеси ли рекла да сам најбољи фрајер у Нишу и шире? Било би довољно да си то рекла.

– Будало! Престани! – плакала је и смејала се и опет плакала.

– Кажите нам, молим вас, да ли је преживео један крупан младић – питали смо. – Молим вас… Висок. Ћелав. Јесте ли га видели? Да ли сте видели таквог?

Један од лекара окренуо се према нама и упитао:

– Спортиста? Планинар? Онај што не пуши?! – климали смо главама све док није одговорио. – Жив је … жив је… Одвезли смо га у болницу.“

Једва смо наговорили лекаре да ме пусте кући. Пристали су само зато што сам био лакше повређен и што сам се даље могао лечити у Нишу. Сашка и њен ћале су ме одвезли. На пола пута сетио сам се да се нисам поздравио с деком, да га нисам питао ни како се зове. Мали, кретену један. Кретену! – прекоревао сам себе. Не могу да победим своју непажљивост, мада стварно желим. Гурнуо сам руке у џепове од јакне. У њима су се налазила разбијена ускршња јаја. Ето, још једна потврда моје непажљивости – насмешио сам се.

Дошао сам кући… Из мртвих…

Дане сам проводио углавном с пријатељима у Бисеру, где смо испијали пиво. Нису веровали да сам ту, да сам с њима. Нисам могао да поверујем ни ја. Нисам могао да престанем да причам о злочину у клисури. Срећа што Марта није била затворила Бисер док је то срање трајало. Да се то догодило, онда више ништа не би имало смисла.

Монотонију данонућних бдења прекидали су авиони… и касетне бомбе. Тада би вилица почињала да ми се тресе. Нисам могао то да контролишем. Коначно лудим – тако сам мислио. Није престајало… дуго није престајало… и ништа није помагало.

Једног поподнева пријатељи су ми донели Илустровану политику. Прочитао сам исповест оног деке из клисуре. Препознао сам га. Био је из Смедерева. Расплакао сам се. Да га потражим? Кад бих га нашао, шта бих му рекао? Шта би било добро да му кажем? Нисам знао.

Чињеница да смо се обојица затекли тамо, на том страшном месту, спојила нас је заувек и учинила рођацима. Да, рођацима. Рођаци су нам и они који су тамо остали. Тамо смо их стекли … и изгубили! Нисам стигао до села у брдима, нисам покосио наш вођњак, нисам поздравио духове, а они су ме заштитили.

Престао је да говори. Немо смо се гледали. Боже, колико ће још пута морати ово да исприча? – питала сам се. – Кад би се његова

прича нашла на полицама библиотека, да ли би имала читаоце? Да ли би их имала кроз десет година? А кроз двадесет? До када? Докле сеже наше памћење – и у прошлост и у будућност? – питала сам се већ љута на себе. Да, треба прво бити љут на себе.

Отишла сам до полице, узела књигу – у којој се приповеда о невероватности догађаја – потом сам се насмешила и пружила му је.Гледао ме је захвално. Спустио је благо робусну шаку на књигу. Као да је најпажљивији човек на свету.

ИЗВОРИ

• СВЕТЛАНА ВЕЛМАР – ЈАНКОВИЋ
Гласови: сабране приче, Стубови културе, 3. изд., Београд, 2002.
Дорћол: имена улица, Нолит, Београд, 1981.
Zapisi sa Dunavskog peska (iz književne zaostavštine), Laguna, Beograd, 2016.

• ЈАРА РИБНИКАР
Деветог дана: и друге приповетке, Ново покољење, Београд, 1953.
Largo, Загреб, 1957.

• ГРОЗДАНА ОЛУЈИЋ
Afrička ljubičica: pripovetke, Narodna knjiga, Beograd, 1985.

• ВИДА ОГЊЕНОВИЋ
Отровно млеко маслачка, Просвета, Београд, 1995.
Стари сат, Просвета, Београд, 1996.

• МИЛИЦА МИЋИЋ– ДИМОВСКА (1947– 2013)
Приче о жени, Матица српска, Нови Сад, 1972.
Одмрзавање, Матица српска, Нови Сад, 1991.
Заручнице, Градска библиотека, Нови Сад, 2003. (Прир. В. Степанов)
После мене, Дневник, Н. Сад, 2014 (прир. Р. Гикић)

• ЉИЉАНА ЂУРЂИЋ
Слике из претходног живота: изабране и нове приче, „Филип Вишњић“, Београд, 1997.
Svi na kraju kažu mama, Agora, Zrenjanin, 2009.
Silva Jugoslovenka, Agora, Зрењанин, 2016.

• БОБА БЛАГОЈЕВИЋ (1947– 2000)
Све звери што су с тобом, Нолит, Београд, 1975.

• АНА ШОМЛО
Ponovo u Jerusalimu: priče, Просвета, Београд, 2004.

• МИРЈАНА ПАВЛОВИЋ
Зрно зрну, Народна књига / Алфа, Београд, 2002.

- РАДМИЛА ГИКИЋ ПЕТРОВИЋ
  У потрази за главним јунаком, Дневник, Нови Сад, 2003.
  Стара прича, Дневник, Н. Сад, 2013.

- ЉУБИЦА АРСИЋ
  Cipele buvine boje, Radio B 92 (Biblioteka Profeimina), Beograd, 1998.
  All inclusive, Laguna, Beograd, 2012.

- МИРЈАНА МИТРОВИЋ
  Свето стадо, Стубови културе, Београд, 1999 (2009)

- ГОРДАНА ЋИРЈАНИЋ
  Вечност је, кажу, дугачка, Народна књига, / Алфа, Београд, 2005.
  Каприци и дуже приче, Народна књига / Алфа, Београд, 2009.
  Kad svane, razlaz, Evro-giunti, Београд, 2012.

- ЈЕЛЕНА ЛЕНГОЛД
  U tri kod Kandinskog, Архипелаг, Београд, 2014.
  Vašarski mađioničar, Архипелаг, Београд, 2012.
  Raščarani svet, Arhipelag, Beograd, 2016.

- ВЕСНА КАПОР
  По сећању се хода као по месечини, Агора, Зрењанин, 2015.

- ЉИЉАНА ДУГАЛИЋ
  Акт, Програм штампа, Земун, 2007.
  Човек Из, Плато, Београд, 2011.

- СТАНА ДИНИЋ СКОЧАЈИЋ
  Гладна тама, 1996.

- ДУШИЦА МИЛАНОВИЋ
  Дом за моју унуку, Народна књига, Београд, 2006.

- ЛАУРА БАРНА
  Музеј не ради, Службени гласник, Београдски књижевни часопис, 2016.

- СЛАЂАНА ИЛИЋ
  Ženski u sto tehnika, Dereta, Beograd, 2014.

ЗАХВАЛНОСТ

Захваљујем се Љиљани Шоп и Александри Ђуричић на добронамерним саветима и инфорамцијама приликом састављања ове антологије. Такође, као и у првој књизи, посебну захвалност дугујем Славољубу Марковићу на корисним сугестијама за овој избор, али и на неопходној техничкој помоћи. Најзад, и Живку Николићу и Сањи Павловић, на набавци неоподних књига, до којих је у нашим библиотекама све теже доћи.

УМЕСТО БЕЛЕШКЕ О ПИСЦУ

СЛАВИЦА ГАРОЊА (Београд, 1957), књижевна историчарка, фолклористa, критичарка и књижевница. Све нивое студија, са докторатом, завршила на Филолошком факултету у Београду. О већини књижевница, заступљених у овој антологији писала је у својим у бројним критикама, као и у следећим књигама: *Жена у српској књижевности* (2010), *Жена и идеологија* (2017), *Жене говоре – разговори са књижевним савременицама једног столећа* (2013), Жена и идеологија (2017). Објавила је два романа (*Под Месечевим луком*, 1992, *Повратак у Аркадију*, 2014 – награда „Печат времена“), две збирке песама (*Исповедање тишине*,1996 и *Мој предак је дрво*, 2007), као и две збирке приповедака (*Девета кућа*, 1994 и *Изидина копча*, 2013) – најужи избор за Андрићеву награду.

Предаје на ФИЛУМ-у у Крагујевцу. Живи у Београду.

САДРЖАЈ

Светлана Велмар – Јанковић **15**
- Парче ... 16
- Тапете ... 23
- Улица Змај Јовина ... 29
- Један дан у мојој дечјој соби ... 42

Јара Рибникар **49**
- Сестрин дневник ... 50
- Водич ... 69

Гроздана Олујић **81**
- Игра ... 82
- Голо око ... 87
- Трећи тањир ... 98

Вида Огњеновић **109**
- Отровно млеко маслачка ... 110
- Двобој ... 126
- Стари сат ... 139

Милица Мићић Димовска **151**
- Наруквица ... 152
- Одмрзавање ... 157
- Омча ... 173
- Житије преподобне великомученице Јустине ... 182

Љиљана Ђурђић **187**
- Пут фирула 20 ... 188
- Исидора, једна могућа прича ... 195

Боба Благојевић **213**
- Бубашваба ... 214
- Пуж ... 221

Ана Шомло **233**
- Плава кошуља ... 234
- Касни снег ... 243

Радмила Гикић Петровић **247**
- Наташа, часовници и време ... 248

• Станика 253

Мирјана Павловић **259**
• Лепота симетрије 260
• Тачкина запета 265

Љубица Арсић **273**
• Онај други што чека у тамној ноћи 274
• Госпа од Шкрпјела 281
• Моја сестра гастарбајтер 290

Гордана Ћирјанић **295**
• Фама 296
• Борба 307
• Дан 312

Мирјана Митровић **323**
• О зубру зверу 324
• О тици 338

Јелена Ленголд **351**
• So long, Marianne 352
• Каменолом 362
• Снег 372

Љиљана Дугалић **381**
• Последња станица јесењег лишћа 382

Стана Динић Скочајић **389**
• Поздрав 390

Весна Капор **395**
• Св(ј)етлост или склапање приче од тренутка 396

Душица Милановић **411**
• Две посете 412
• Срећа 415

Лаура Барна **417**
• Руже су пластичне 418

Слађана Илић **423**
• Сви наши рођаци 424

Издавач

Вукотић медиа д.о.о.
Хиландарска 32

Директор
Манојло Мањо Вукотић

Главни уредник
Дубравка Вујановић

Дизајн
Емит 24

Штампа
“Службени гласник”

Београд, 2017.

ИСБН 978-86-89613-66-7